

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЧЕРКАСЬКА ФІЛІЯ**

НА ПРАВАХ РУКОПИСУ

КОЛОМИЦЕВА ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА

УДК: 332.1:330.34.014

**НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
СИСТЕМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант:
доктор економічних наук, професор
Качала Тамара Миколаївна

Примірник дисертації ідентичний
за змістом з іншими примірниками,
поданими до спеціалізованої
вченої ради.
Вчений секретар

Н.Л.Сапельнікова

Донецьк-2011

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	18
1.1. Сутність, роль і значення структури економіки, структурних зрушень та їх регулювання в розвитку соціально-економічних систем	18
1.2. Закономірності структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах	43
1.3. Особливості функціонування регіональних соціально- економічних систем у процесі їх трансформації	69
1.4. Формування та реалізація структурних зрушень у національній економіці в контексті світових тенденцій	84
Висновки до розділу 1	97
2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ РЕГІОНІВ	101
2.1. Відтворювальний підхід до формування й управління регіональним комплексом у структурних трансформаціях	101
2.2. Структурна збалансованість і пропорційність регіональних соціально-економічних систем	110
2.3. Основні напрями інституційних змін у процесі структурних перетворень економіки	124
2.4. Методичні підходи до комплексної оцінки структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах	141
Висновки до розділу 2	171
3. ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ	173
3.1. Масштаби та специфіка формування структурного потенціалу	

країни	173
3.2. Параметрична характеристика структурно-динамічних змін у регіональних соціально-економічних системах, їх тенденції та наслідки	190
3.3. Особливості трансформації соціальної сфери регіонів	218
Висновки до розділу 3	236
4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ТА ОПТИМАЛЬНОСТІ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ	240
4.1. Державне регулювання структурних змін в економіці України	240
4.2. Джерела фінансування і стимулювання прогресивних структурних зрушень	260
4.3. Економічний механізм організації та регулювання структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах	285
4.4. Основні важелі формування регіональної структурної політики в умовах трансформаційної економіки	294
Висновки до розділу 4	309
5. ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ	313
5.1. Інноваційний розвиток регіонів країни в контексті реалізації міжрегіональної кластерної політики	313
5.2. Оптимізація інвестиційних проектів інноваційно орієнтованих підприємств у процесі структурної перебудови економічного розвитку	330
5.3. Побудова моделі взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіонів	347
5.4. Прогнозування і регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону	363

Висновки до розділу 5	394
ВИСНОВКИ	397
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	403
ДОДАТКИ	431

ВСТУП

Актуальність теми. Характер і спрямованість розвитку національної економіки, масштаби її трансформаційних процесів, викликані складністю, неоднозначністю та недостатньою результативністю функціонування сучасних економічних систем, зумовлюють необхідність вирішення нових теоретичних та практичних завдань подальшого динамічного економічного розвитку регіонів України, направлених на розв'язання проблеми прискорення структурної перебудови регіональних соціально-економічних систем (РСЕС) у безпосередньому взаємозв'язку з інституційними та соціальними перетвореннями.

Особливості та динаміка нинішніх процесів економічної трансформації регіонів указують на порушення їхньої структурної цілісності, розбалансованість внутрішніх механізмів функціонування, загострення внутрішньосистемних регіональних проблем, у зв'язку з чим набуває актуальності їх структурна організація. Структурна трансформація економіки як складний соціально-економічний процес охоплює широке коло економічних суб'єктів на макро-, мезо- і мікрорівнях та передбачає створення комплексних механізмів регулювання структурних перетворень, враховуючи не тільки економічні та технологічні результати структурних зрушень, але й соціальні наслідки такої перебудови.

В умовах сучасних глобальних викликів структурна трансформація регіональних соціально-економічних систем потребує глибокого вивчення регіонального досвіду, аналізу результатів їхньої діяльності, критичного переосмислення та ідентифікації потенційних пасток трансформації, їхніх джерел та наслідків, які дають змогу зменшити ступінь невизначеності ситуації та передбачити заходи для нейтралізації небажаних наслідків.

З огляду на значимість і невідкладність наявних проблем особливого значення набувають внесення стратегічних коректив у формування прогресивних структурних зрушень, регулювання та оптимізація

трансформацій регіональних соціально-економічних систем із метою їх поступального економічного зростання та підвищення соціальних стандартів.

Значний науковий внесок у вирішення багатоаспектних проблем розвитку регіональних систем, трансформації економіки зробили видатні вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: О.І. Амоша, Е.Б. Балацький, І.К. Бистряков, М.П. Бутко, В.М. Геєць, О.Г. Гранберг, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Т.І. Заяць, Т.М. Качала, В.І. Куценко, О.Ю. Красильникова, В.А. Маєвський, В.О. Онищенко, М.М. Паламарчук, В.П. Семиноженко, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченко та ін.

Загальним проблемам стану та можливостям оптимізації структурних зрушень в економічних системах регіонів присвячено велику кількість наукових праць вітчизняних учених О.М. Алімова, С.В. Коляденко, О.В. Комеліної, А.Г. Мазура, В.І. Пили, А.В. Степаненка, О.П. Сологуб, Є.В. Хлобистова та ін.

Проблематика механізмів державного впливу на динаміку структурних зрушень є сферою наукових досліджень багатьох вітчизняних і російських учених Г.І. Башнянина, С.О. Білої, А.С. Гальчинського, С.Д. Дзюбика, О.В. Долгальнової, В.В. Дорофієнка, Я.А. Жаліла, С.О. Корабліна, І.Р. Михасюка, С.Р. Моїсєєва, С.М. Панчишина, Л.М. Шаблістої, Л.І. Яковенко та ін.

Позитивно оцінюючи результати досліджень учених та віддаючи належне теоретичній і практичній цінності наукових результатів, слід зазначити, що проблеми методології і практики структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем досліджені фрагментарно, потребують подальшого вивчення питання щодо сутності, ролі та значення структурних зрушень в економіці регіонів, тенденцій трансформації регіональних соціально-економічних систем в умовах невизначеності з врахуванням внутрішнього потенціалу зростання. Удосконалення потребують методичні підходи до комплексної оцінки структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах. Недостатньо повно розкрито

організаційно-економічний механізм забезпечення збалансованості та оптимальності структурних зрушень, вплив інноваційного розвитку на процеси перетворень у регіональних соціально-економічних системах. Важливим є обґрунтування рекомендацій щодо розробки комплексу практичних заходів для формування дієвих інструментів структурного регулювання регіональних соціально-економічних систем, визначення концептуальних основ і пріоритетів перспективної їх структурної трансформації.

Наукова актуальність та необхідність практичного вирішення проблем структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем та обґрунтування напрямів регулювання їх розвитку для забезпечення економічного зростання в сучасних умовах зумовили вибір теми дисертаційної роботи, її мету, завдання та напрями дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження проводилося відповідно до плану науково-дослідних робіт Ради по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України в рамках теми: 3.1.5.63 «Схема (Прогноз) розвитку і розміщення продуктивних сил України та її регіонів (областей) на тривалу перспективу» (номер держреєстрації 0100U000657, 2010 р.) та Ш-7-06/90 «Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил економіки України» (номер держреєстрації 0106U5264, 2010 р.), де автором запропоновано наукові підходи до оцінки ефективності структурних змін на основі побудови інвестиційно-орієнтованої моделі розвитку регіональної системи. Результати дослідження використано в темах, що виконувалися в Черкаському державному технологічному університеті: «Теорія та методологія формування моделі «нової» економіки України в умовах глобалізації» (номер держреєстрації 0106U004488, 2007 р.), у якій роль автора полягала в оцінці структурних зрушень у регіональних господарських системах країни та їх оптимізації; «Регіональні аспекти інноваційної та інвестиційної діяльності і їх роль у вирішенні соціально-економічних проблем регіону» (номер

держреєстрації 0106U004488, 2008 р.)», де автором обґрунтовано методологічні підходи до забезпечення інвестиційно-інноваційного вектора структурної перебудови економічного розвитку; «Сучасний агропромисловий комплекс України та його роль у вирішенні продовольчого забезпечення регіонів України» (номер держреєстрації 0109U002741, 2010 р.), де автором здійснено оцінку структурно-динамічних змін та їхніх тенденцій в агропромисловому комплексі регіонів України; «Регулювання сталого розвитку регіональних економічних систем в умовах трансформаційних змін» (номер держреєстрації 0111U002933, 2011 р.), де автором обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування структурної збалансованості регіональних економічних систем.

Матеріали дисертаційного дослідження щодо структурної перебудови промислового комплексу регіонів використано в Приватному вищому навчальному закладі (ПВНЗ) «Європейський університет» при виконанні тем «Стратегія економічного розвитку промислових підприємств та організацій регіонального ресурсопостачання (забезпечення)» (номер держреєстрації 01080001335, 2008 р.) та «Розробка системи управління сталим інноваційним розвитком підприємств» (номер держреєстрації 01090003707, 2008 р.). У рамках зазначених тем проведено дослідження структурної перебудови промислового комплексу регіонів та визначено напрями подальшого інноваційного розвитку регіональних соціально-економічних систем.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є науково-методологічне обґрунтування основ структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем та розробка практичних рекомендацій щодо їхнього регулювання для забезпечення збалансованого довготривалого економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

– систематизувати та узагальнити теоретичні положення щодо сутності структури та структурних зрушень в економіці регіону і виявити причини їх

виникнення;

- поглибити та уточнити категорійно-понятійний апарат у межах теорії проблем структурних зрушень, враховуючи найбільш вагомі методологічні принципи та фактори впливу на трансформаційні процеси в регіональних соціально-економічних системах;

- обґрунтувати методичні підходи до комплексної оцінки структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем;

- визначити систему пропорцій, що впливають на розвиток регіональної соціально-економічної системи, та прослідкувати їхній взаємозв'язок;

- здійснити аналіз та оцінку специфіки структурно-динамічних зрушень у функціонуванні соціально-економічних систем регіонів, виявити тенденції та вектор їхнього розвитку;

- провести ранжування регіонів за рівнем інноваційного розвитку та визначити напрями реалізації міжрегіональної кластерної інноваційної політики;

- розробити концептуальну схему фінансування структурно-інноваційного розвитку регіону;

- обґрунтувати наукові підходи до формування механізму реалізації регіональної структурної політики в умовах трансформаційної економіки;

- удосконалити організаційно-економічний механізм регулювання структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах із конкретизацією заходів щодо його реалізації;

- розробити економіко-математичну модель взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення економіки регіонів;

- сформулювати концептуальні підходи до прогнозування і регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону;

- розробити прогноз розвитку структури економіки за основними видами економічної діяльності на середньострокову перспективу в регіональному розрізі.

Об'єктом дослідження є процеси структурної трансформації в регіональних соціально-економічних системах як складових національної економіки.

Предметом дослідження є науково-методологічні і методичні основи структурної трансформації соціально-економічних систем регіонів та регулювання їхнього розвитку в умовах глобалізації та регіоналізації.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять фундаментальні положення економічної теорії та регіоналістики, праці вітчизняних і зарубіжних дослідників із питань регіонального розвитку, трансформації економіки, управлінської діяльності.

У процесі дослідження було використано методи: монографічний – для здійснення дослідження еволюції структурних зрушень та тенденцій їх розвитку; економічного аналізу – для виявлення масштабу та характеру змін регіональних соціально-економічних систем; економіко-статистичний – для опрацювання масиву статистичної інформації щодо оцінки розвитку регіональних соціально-економічних систем; економіко-математичного моделювання – для побудови моделі щодо стимулювання інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіонів; морфологічний – при дослідженні виробничої структури регіонів; логіко-структурний – для розробки механізму регулювання структурними зрушеннями регіональних соціально-економічних систем; графічний та картографічний – для наочної ілюстрації динамічних процесів соціально-економічного розвитку регіонів.

Інформаційною базою дослідження є закони України та постанови Кабінету Міністрів України у сфері макроекономічного розвитку, звітні дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державного комітету статистики України, інформація комітетів Верховної Ради України та міністерств, наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених-економістів зі проблем розвитку регулювання та управління соціально-економічними системами регіону.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі комплексного дослідження теоретичних і практичних проблем соціально-економічного розвитку країни обґрунтовано методологію та практику структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах відповідно до вимог сучасної глобалізації та регіоналізації суспільних процесів.

вперше:

– дано наукове трактування поняття «структурні зрушення» з розкриттям сутнісних характеристик в нових економічних умовах господарювання, яке являє собою якісні і кількісні зміни пропорцій між секторами економіки в просторово-часовому вимірі, що відбулися під впливом ендогенних та екзогенних факторів та приводять до мультиплікативного ефекту через взаємозалежність елементів економічної структури; а також конкретизовано властивості, класифікаційні ознаки та орієнтири їх здійснення;

– розроблено економіко-математичну модель взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення економіки регіонів, що дозволяє визначити синергетичний ефект та доцільність від взаємодії для кожного учасника, на засадах авторської концепції формування мотивації взаємодії суб'єктів господарювання в процесі інвестування структурної перебудови економіки на основі «соціального згуртування»;

удосконалено:

– зміст базових категоріальних понять і вихідних положень у межах теорії структурних зрушень, окреслено критерії ідентифікації прогресивних структурних зрушень на основі обґрунтування їх напрямів у нових умовах господарювання з урахуванням принципів структурної перебудови та найбільш вагомих факторів, які визначають вектор позитивних перетворень соціально-економічних систем (кон'юнктурний, інституціональний, інноваційний, глобалізаційний);

– методичні підходи до оцінки специфіки та особливостей структурно-динамічних зрушень у регіональних соціально-економічних системах на основі послідовної оцінки трансформаційної динаміки, у якій зміна соціально-економічних відносин приводить до зміни механізмів функціонування факторів виробництва; визначено ступінь відповідності стану функціонування економіки регіонів вимогам пропорційного та збалансованого її розвитку, залежність від структурної впорядкованості галузей і виробництв;

– комплексну оцінку структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах, яка базується на врахуванні індикаторів структури економіки і структурних зрушень, використанні інтегрального показника структурних змін регіональних соціально-економічних систем, що дає змогу виявити ступінь, специфіку змін та можливості регулювання відповідно до визначених цілей економічного розвитку;

– організаційно-економічний механізм регулювання структурними зрушеннями в регіональній соціально-економічній системі з визначенням конкретних взаємоузгоджених дій, систематизованих за блоками: аналітичним, ресурсним, маркетинговим, цільовим, конструктивним, нормативно-правовим та методичним, організаційно-інформаційним, прогнозним із визначенням комплексу напрямів їх застосування;

– принципові підходи до диференціації та ранжування регіонів за рівнем інноваційного розвитку, визначення їх ролі в загальному національному інноваційному процесі, що дозволило запропонувати відповідні напрями реалізації міжрегіональної кластерної інноваційної політики, в основу якої покладено перерозподіл інноваційних ресурсів між регіонами для досягнення структурної збалансованості розвитку регіональних соціально-економічних систем;

– механізм фінансового забезпечення інноваційної діяльності регіону та розроблено концептуальну схему фінансування структурно-інноваційного розвитку регіону, яка, на відміну від наявних розробок, включає прогнозування інноваційного розвитку регіону, багатоканальне фінансування,

що ґрунтується на раціональному розподілі фінансових ресурсів із різних джерел фінансування між усіма стадіями інноваційного процесу, коректування фінансового механізму з урахуванням сформованої ситуації в регіональній інноваційній сфері;

– концептуальні підходи до прогнозування і регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону з визначенням оцінки потенційної результативності її структурної трансформації, що дає можливість нівелювати негативний вплив одних параметрів і посилювати позитивну динаміку інших, спрямовуючи вектор ресурсного використання на ефективніші компоненти для регіону;

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи до управління регіональним розвитком у системі динамічних змін і трансформації регіональних соціально-економічних структур із визначенням механізму реалізації структурної політики регіону, що взаємоузгоджений між рівнями регіонального управління та бізнессередовищем, акумулює реалізацію закону синергії та надає нові імпульси для прискорення процесів структурної перебудови в регіональних соціально-економічних системах;

– визначення і обґрунтування системи пропорцій у розвитку регіональних соціально-економічних систем (загальноекономічні, структуроутворювальні, демографічні, соціально-економічні, економіко-екологічні; інноваційно-технологічні, фінансово-економічні), що, на відміну від інших розробок, дозволяє оцінити їх перехресний взаємозв'язок та результати взаємовпливу для стійкого відтворювального розвитку регіону;

– підходи до прогнозування структури економіки регіонів за агрегованими видами економічної діяльності відповідно до інерційного та оптимістичного сценаріїв розвитку в трансформаційний період у контексті державної регіональної структурної політики, направленої на збалансований, ефективний розвиток регіональних соціально-економічних систем.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові результати дисертаційної роботи дають змогу здійснювати управління структурними трансформаціями в регіонах України для забезпечення збалансованого довготривалого економічного зростання. Методологічні положення та методичні розробки щодо структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем розширюють наукову базу для подальшого вивчення проблем регіональної економіки. Основні положення, викладені автором у дисертації, дозволяють суттєво підвищити прогнозованість трансформаційних процесів у регіональних соціально-економічних системах. Практична цінність дослідження полягає в можливості формування системи управління структурними змінами для прийняття виважених господарських рішень та регулювання трансформаційних процесів у регіонах з урахуванням особливостей процесів відтворення в національній економічній системі.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження щодо напрямів структурної перебудови господарського комплексу регіону з метою поліпшення соціально-економічного стану Черкаської області та забезпечення її конкурентоспроможності на національному та світовому рівнях використовуються в роботі Головного управління економіки Черкаської обласної державної адміністрації (довідка Головного управління економіки Черкаської ОДА № 485/2 від 29.12.2010 р.).

Практичні рекомендації й висновки дисертаційного дослідження щодо формування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень в економіку Черкаського регіону використано на підприємствах Черкаської області, зокрема ПАТ «АЗОТ» (довідка № 104-04/01 від 23. 09. 2010 р.), Черкаської торгово-промислової палати (довідка № 136/01.4-7 від 07. 04. 2011 р.).

Наукові результати дисертаційної роботи враховано Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України при розробці комплексних фундаментальних наукових тем (довідка № 01-11/633 від 04. 11. 2010 р.).

Підтвердженням практичного значення одержаних результатів є їх використання Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України як інформаційної бази під час підготовки низки законів України (довідка № 16/3-257 від 27.04.2011 р.).

Науково-теоретичні положення і практичні результати дисертації впроваджено в навчальний процес Черкаського державного технологічного університету та ПВНЗ «Європейський університет», Черкаської філії при підготовці лекційних та практичних занять із курсів «Економіка підприємства», «Економіка підприємств міського господарства», «Регіональна економіка», «Державне регулювання економіки», «Маркетинг», «Менеджмент підприємств міського господарства» та ін. (довідки № 1854/01-03 від 17. 05. 2011 р. та № 0101 від 05.01. 2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, у якій викладено авторський підхід до регулювання структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах для забезпечення збалансованого довготривалого економічного зростання та підвищення добробуту населення. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором особисто і є його внеском в економічну науку. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення, які отримані автором особисто. Внесок автора в опубліковані в співавторстві наукові праці показано в переліку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження апробовано на 21 українських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: Науково-практичній конференції «Громадянське суспільство України у площині економічного, правового, політичного та духового розвитку» (Черкаси, травень 2006 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація політики та управління в Німеччині та Україні у контексті євроінтеграції» (Форос, серпень 2006 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і

практика сучасної економіки» (Черкаси, жовтень 2008 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація політики та управління в Німеччині та Україні у контексті євроінтеграції» (Форос, червень 2008 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах» (Черкаси, вересень 2009 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної економіки» (Черкаси, жовтень 2009 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Європейська інтеграція та перспективи розвитку економічного потенціалу України» (Дніпропетровськ, жовтень 2009 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Фінанси України» (Дніпропетровськ, квітень 2009 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки» (Кременчук, квітень 2009 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю» (Черкаси, квітень 2009 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економіка та управління в умовах побудови інформаційного суспільства» (Одеса, квітень 2009 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація політики та управління в Німеччині та Україні у контексті євроінтеграції» (Черкаси, липень 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем» (Харків, квітень 2010 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки» (Кременчук, травень 2010 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю» (Черкаси, квітень 2010 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Современные тенденции в экономике» (Миколаїв, травень 2010 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної економіки» (Черкаси, жовтень 2010 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Соціум. Наука. Культура» (Київ, січень

2011 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем» (Харків, квітень 2011 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація політики та управління в Німеччині та Україні у контексті євроінтеграції» (Черкаси, вересень 2011 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної економіки» (Черкаси, жовтень 2011 р.)

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 53 наукових працях. З них 1 індивідуальна монографія, 31 стаття в наукових фахових виданнях, 21 – матеріали і тези конференцій. Загальний обсяг публікацій 45 друк. аркуша, з яких 42 друк. аркуша належать особисто автору.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ У
КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

1.1. Сутність, роль і значення структури економіки, структурних зрушень та їх регулювання в розвитку соціально-економічних систем

Багаторічна практика планомірного розвитку економіки країн реального соціалізму не забезпечила ліквідації структурних господарських диспропорцій. Досвід трансформації планової економіки в ринкову також свідчить про те, що структурна перебудова є найбільш складним завданням трансформаційного періоду, що супроводжується структурною кризою. Це потребує теоретичного аналізу структурних зрушень, змістовної характеристики цієї економічної категорії, виявлення передумов структурної кризи в українській економіці й визначення причин уповільнення структурної модернізації, що забезпечує підвищення ефективності участі країни в міжнародному поділі праці та, в остаточному підсумку, зростання життєвого рівня населення.

Економіка країни є складною системою, що має певним чином організовану структуру. В економічній літературі категорія «структура» узагальнено відображає будову, внутрішню форму системи, тобто «відносно стійкі зв'язки, які існують між елементами організації» [71, с. 327].

У підходах до визначення категорії «структура економіки» можна виділити кілька напрямів (див. табл. 1.1).

По-перше, існує визначення структури економіки як складної системи, що складається із взаємозалежних і взаємодоповнюючих елементів (Р. Барр [13, с. 191, 195], С.В. Любимцева [144, с. 50], А.І. Каширін [106], Ю. Степанов і А. Гришин [224, с. 29], М.М. Паламарчук [182, с. 82], В.С. Іфтемічук, В.А. Григорьєва, М.І. Маниліч, Г.Д. Шута [55]).

По-друге, існує визначення структури економіки з погляду системного підходу, але при цьому розмежовується тлумачення цієї категорії в широкому й вузькому значенні слова (В.В. Івантер [95], Ж.А. Мингальова, Ю.А. Перський, С.З. Замараєв [164, с. 20.], Ю.В. Яковець [265 – 266], С.І. Дорогунцов [69, с. 5], О.Ю. Красильников [130, с. 15].).

Таблиця 1.1.

Основні підходи до визначення категорії «структура економіки»

	Визначення категорії «структура економіки»	Автори
1.	Структура економіки – складна система, що складається із взаємозалежних і взаємодоповнюючих елементів	Р. Барр, С.В. Любимцева, А.І. Каширін, М.М. Паламарчук, В.С. Іфтемічук, В.А. Григорьєва, М.І. Маниліч, Г.Д. Шута
2.	Структура економіки – складна система, при цьому розмежовується тлумачення цієї категорії в широкому й вузькому значенні слова. Структура в широкому сенсі даного поняття – сукупність відношень, частин і елементів, з яких утворюється економічна цілісність. Структура економіки у вузькому значенні слова – система, що складається з господарських елементів, відтворення сукупного суспільного продукту	В.В. Івантер, Ж.А. Мингальова, Ю.А. Перський, С.З. Замараєв, С.І. Дорогунцов, О.Ю. Красильников
	Структура економіки в широкому значенні слова – комплекс структурних характеристик економічного простору. Структура економіки у вузькому значенні слова – розподіл економіки на сектори відповідно до переважної форми власності: приватний, змішаний, суспільний	Ю.В. Яковець
3.	Сукупність економічних пропорцій між усіма елементами господарської системи, що забезпечує її цілісність та відображує внутрішньовиробничі зв'язки та залежності, що виникають під впливом суспільного поділу праці, рівня розвитку продуктивних сил	У.А. Бессонов., Л.І. Лопатников, К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю; О.Н. Паршакова; Б.А. Райсберг, О.М. Алимов, Н.П. Гончаров, В.В. Лобанов, В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова
4.	Структура економіки – багаторівнева система. Рівень являє собою сукупність підприємств, що близькі за характеристиками використовуваних ресурсів, застосовуваних технологій і випускної продукції	Ю.В. Яременко, В.І. Данилов-Данильян; А.О. Вереникін, Д.І. Волошин, А.В. Тарханів, У.А. Шульга, А.З. Макекадірова; М.Н. Узяков, М.Ю. Ксенофонов; А.Н. Фолом'єв, Л.М. Шаблиста

Джерело: складене автором на основі огляду літератури

По-третє, існує визначення структури економіки як сукупності пропорцій суспільного виробництва (В.А. Бессонов [18, с. 2], Л.І. Лопатников [141, с. 517 – 518.], К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю [151, с. 135]; О.Н. Паршакова [185, с. 6.]; Б.А. Райсберг [204, с. 326], О.М. Алімов, Н.П. Гончаров, В.В. Лобанів [3, с. 12], В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова [188]).

По-четверте, існує трактування структури економіки як багаторівневої системи (Ю.В. Яременко [267, с. 13], В.І. Данилов-Данильян [62, с. 32]; А.О. Вереникін, Д.І. Волошин; А.В. Тарханів, У.А. Шульга, А.С. Макекадірова [172, с. 10]; М.Н. Узяков, М.Ю. Ксенофонов; А.Н. Фолом'єв [242, с. 371], Л.М. Шабліста [256, с. 24].). Теорію багаторівневої економіки запропонував академік Ю.В. Яременко, який визначив структуру національної економіки як сукупність структурних елементів – цілісних у якісному відношенні рівнів, які являють собою сукупність підприємств, близьких за характеристиками використовуваних ресурсів, застосовуваних технологій і випускної продукції [270, с. 399]. Він також зазначав, що світове співтовариство є багаторівневою господарською системою, є стратифікованим. На думку Л.М. Шаблістої, структура економіки – це багаторівневі системні конструкції, що включають господарські системи підприємств, організацій, корпорацій, економіку регіонів, макроекономіку із своєю господарською системою, які об'єднуються в єдине ціле галузевими економіками, різними інфраструктурами (виробничою, ринковою, інформаційною, соціальною) і фінансовою системою, основою аналізу яких має бути відтворювальний підхід [256, с. 24].

Різноманітність поглядів на тлумачення категорії «структура економіки» свідчить про те, що ця категорія потребує ґрунтовного дослідження. Узагальнивши проаналізовані підходи до визначення структури економіки, на наш погляд, можна дати таке визначення цієї категорії. Структура економіки – це сукупність взаємопов'язаних елементів,

окремі ланки якої перебувають у пропорційній, ієрархічній підпорядкованості між собою, забезпечуючи цілісність системи. Структура економіки має мікро-, мезо-, макро- й мегарівні функціонування. Поєднання в єдину цілісність відбувається за різними інфраструктурами (ринковою, соціальною, виробничою, інформаційною) з урахуванням фінансової складової. Структура економіки являє собою діалектичну єдність кількісної і якісної сторін. Кількісна сторона представлена певним набором пропорцій і співвідношень між різними ланками економіки, а характер зв'язків між ними дає якісну характеристику економічної структури. Економіці як складній організаційній системі властива поліструктурність, тобто взаємне переплетення різноякісних підсистем, що утворюють декілька пов'язаних між собою ієрархічних структур. Структура економіки існує в часі й просторі, тому постійно змінюється.

Є різні класифікації структури економіки, які використовуються при аналізі особливостей функціонування, виявлення диспропорцій у розвитку національної економіки. Розробка наукової класифікації структури економіки є ефективним інструментом обґрунтування заходів державної структурної політики. Проаналізуємо відомі класифікації економічних структур (табл. 1.2).

По-перше, структура економіки може класифікуватися за натуральним і вартісним складом суспільного продукту. Уперше аналіз і класифікацію суспільного продукту за натуральним і вартісним складом провів французький економіст XVIII ст. Ф. Кене. У своїй знаменитій «Економічній таблиці» (1758 р.) він виконав перший науковий аналіз кругообігу господарського життя, тобто процесу суспільного відтворення.

Ф. Кене сферу виробництва обмежував лише сільським господарством, промисловість, на його думку, не була продуктивною галуззю господарства. Все суспільство він ділив на три класи: продуктивний клас (фермери), земельні власники й непродуктивний клас (усі зайняті в промисловості, торгівлі та інших галузях).

Таблиця 1.2.

Типи класифікації економічних структур

Ознака класифікації	Сутність класифікації	Представники точки зору
1. За натуральним і вартісним складом суспільного продукту	Пропорції обміну в натуральному й грошовому вираженні продукції сільського господарства й промислових виробів між класами: продуктивним, власників і непродуктивним.	Ф. Кене
	Виділено I підрозділ суспільного продукту (засоби виробництва) і II підрозділ (предмети споживання).	К. Маркс
	Виділено два підрозділи, при цьому I підрозділ розбивається на засоби виробництва для I і II підрозділів.	В.І. Ленін
2. За макропропорціями відтворення	Структура ВВП; пропорція між заощадженнями й інвестиціями; співвідношення нагромадження й споживання в національному доході; частка окремих секторів і галузей економіки у ВНП; розподіл інвестицій і зайнятих по секторах і галузях економіки; співвідношення експорту й імпорту та ін.	Значно поширена в економічній літературі.
3. За секторами економіки	Первинний (галузі, безпосередньо пов'язані з виробництвом, видобутком і використанням природних ресурсів), вторинний (галузі обробної промисловості) і третинний (сфера послуг) сектори.	А.Фішер, К. Кларк, Ж. Фурастьє, Е.П. Дунаєв
	Первинний, вторинний і третинний сектори; четвертинний сектор – фінанси, страхування тощо, п'ятірковий – інформація.	Д. Белл
	«Первинний сектор»; «вторинний сектор»; «третинний сектор»; «четвертинний» сектор – фінанси, страхування тощо, «п'ятірковий» – інформація.	Д. Белл
	1) Сектор первинної інформації; 2) сектор вторинної інформації – публічний; 3) сектор вторинної інформації – приватний; 4) приватний сектор; 5) суспільно-виробничий; 6) домашній сектор.	М. Порат
	Сімнадцять секторів, у кожного з яких своя функціональна роль: економіка знань і загальної інформації; виробництво й поширення знань; ... нагромадження знань і кваліфікації.	Ф. Махлуп
	Первинний сектор (усі галузі матеріального виробництва); вторинний (послуги матеріального характеру), третинний (послуги переважно нематеріального характеру), четвертинний (виробництво, розподіл і передача інформації).	Т.П. Ніколаєва
	1) Сільське господарство; 2) мисливство й рибальство; 3) промисловість (добувна й обробна); 4) будівництво; 5) комунальні послуги, транспорт, торгівля та інші послуги.	Методика ООН (на основі системи національних рахунків)
	Експорто орієнтований сектор; внутрішньо орієнтований сектор: сектор природних монополій.	Б.Е. Бродський
	1) Сільське господарство; 2) промисловість; 3) сфера послуг	Н.Н. Лівенцев, Я.Д. Лісовик

Продовження табл. 1.2

4. За виконуваними функціями	1) Виробничо-технологічна структура; 2) інституціональна; 3) соціальна; 4) організаційно-економічна; 5) соціально-економічна	А.І. Попов, Ж.А. Мингальова, Ю.А. Перський, С.З. Замараєв, Л.М. Шаблиста, А. Чухно
	1) Політекономічна; 2) організаційно-функціональна структура; 3) відтворювальна структура; 4) технологічна структура; 5) ресурсна структура.	А.Н. Фолом'єв, М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук, В.С. Іфтемічук, В.А. Григор'єва, М.І. Маниліч, Г.Д. Шута
5. Структура поділу праці	1) Міжгалузеві пропорції; 2) внутрішньогалузеві пропорції, 3) міжрегіональні пропорції; 4) міждержавні пропорції.	В.І. Відяпін, А.І. Добринін, Г.П. Журавльова, Л.І. Тарасевич, В.Г. Гребенников
6. За кількістю ієрархічних рівнів	Виділяється певна кількість рівнів, кожний із яких відрізняється своїм видом економічних ресурсів і рівнем технологій.	Ю.В. Яременко, А.О. Вереникін, Д.І. Волошин, А.І. Каширін
	Нижній рівень – первинна економіка (безпосередня експлуатація природних ресурсів); другий – галузі початкової переробки; третій – галузі поглибленої переробки; четвертий і вищі рівні – машинобудування, хімія, сфера послуг. Верхній рівень – виробництво інформації.	В.І. Данилов-Данильян
7. За ступенем ієрархії	Мікро-, мезо-, макро-, мегаструктура	Г.А. Сазонова, О.С. Білокрилова і П.С. Усатий
8. Поліструктурна систематизація	а) Характер виробничої діяльності; б) розміри економічних одиниць; в) неоднорідність економічної системи (співвідношення частки й державний сектор); г) тип економічної організації; д) первинний, вторинний, третинний сектори; е) розподіл національного доходу; ж) орієнтація економічної діяльності на внутрішній або на міжнародний ринок.	Р. Барр, А.П. Градов
	1) Відтворювальна; 2) галузева; 3) технологічна; 4) регіональна; 5) соціально-економічна; 6) структура, що відображає процес концентрації, кооперації й централізації капіталу.	А.М. Бабашкіна, А.Є. Никифоров, В. Е. Коломойцев
	1) Галузева; 2) технологічна; 3) територіальна; 4) зовнішньоекономічна.	О.Ю. Паршакова
	1) Функціональна структура; 2) галузева структура; 3) регіональна структура	К.А. Титов, С.І. Дорогунцов, О.В. Горська
	1) Відтворювальна структура; 2) соціально-економічна структура; 3) мотиваційний механізм; 4) технологічна структура; 5) вартісна структура національної економіки; 6) взаємодія експортного й внутрішнього секторів господарства; 7) структура й рівень кваліфікації трудових ресурсів.	Ю.В. Яковець, А.Н. Нечаєв, Б.Е. Попов, Т.Ю. Яковець, А.І. Каширін, В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова

Складено автором.

У вартість сукупного суспільного продукту він включав сільськогосподарський продукт (насіння й продовольство; продовольство для обміну й сировина для промисловості) і промислові вироби, виготовлені «непродуктивними». В «Економічній таблиці» Ф. Кене розглянув рух сукупного суспільного продукту в натуральному й грошовому вираженні між різними класами й сферами економіки. Його робота вказує на необхідність дотримання певних народногосподарських пропорцій у структурі економіки. Можна стверджувати, що це було перше макроекономічне дослідження й перша класифікація структури економіки.

Класики політекономії А. Сміт, Д. Рікардо досліджували структуру економіки при розгляді таких її основних категорій, як праця, капітал та ін.

Уже в XIX ст. К. Маркс досліджував відтворювальну структуру економіки на макроекономічному рівні, підрозділивши сукупний суспільний продукт на два підрозділи: засоби виробництва й предмети споживання, – і вивів умови, за яких забезпечується реалізація сукупного суспільного продукту й відбувається просте й розширене відтворення [153].

В.І. Ленін у роботі «Із приводу так званого питання про ринки» (1893) будує схеми розширеного відтворення, підрозділяючи все суспільне відтворення також на I і II підрозділи, але виділяє в I підрозділі два підрозділи: засоби виробництва для I і для II підрозділу. При цьому враховується дія технічного прогресу і зростання органічної будови капіталу [136]. Проблему структури економіки В.І. Ленін також розглядає при дослідженні розвитку російського ринку в праці «Розвиток капіталізму в Росії» (1897), де він доводить, що поява нових галузей є найважливішим чинником розвитку ринку в країні [137].

По-друге, значно поширена класифікація економічної структури відповідно до макропропорцій суспільного виробництва: структура ВВП по видатках, пропорція між заощадженнями й інвестиціями; співвідношення між нагромадженням і споживанням у національному доході; частка факторів виробництва у ВВП; частка окремих секторів і галузей економіки у ВВП;

розподіл інвестицій і зайнятих по секторах і галузях економіки; співвідношення експорту й імпорту; пропорція між інвестиційним і споживчим попитом, між інвестиційними й споживчими товарами й деякі інші.

Відтворювальна структура має більшу інерційність, оскільки відображає стійкі взаємозв'язки між окремими фазами відтворення, які визначаються якісним складом виробничих ресурсів, технологій виробництва й складом ринкових, політичних і соціальних інститутів. Аналіз макропропорцій суспільного виробництва є основою для соціально-економічного прогнозування, для визначення основних напрямів промислової й інвестиційної політики.

По-третє, у 30-х роках ХХ ст. була запропонована класифікація структури економіки в розрізі трьох секторів новозеландським економістом А. Фішером, американським економістом К. Кларком і французьким суспільствознавцем Ж. Фурастьє. Все суспільне виробництво вони підрозділили на первинний (сільське господарство), вторинний (промисловість) і третинний (сфера послуг) сектори. Науковці висунули положення про визначальне зростання в майбутньому частки третинного сектору порівняно з двома першими секторами [99].

Подібну до названої вище класифікацію структури економіки дає російський економіст Е.П. Дунаєв [201, с. 143].

Американський соціолог Д. Белл додав до третинної секторальної структури економіки четвертинний сектор – фінанси, страхування тощо, а потім і п'ятірковий – інформацію [268, с. 177 – 178].

Інший американський економіст М. Порат увів в американську систему національних рахунків інформаційну діяльність і розділив всю економіку на шість секторів: сектор первинної інформації (галузі, що виготовляють інформаційні машини й надають ринкові інформаційні послуги); сектор вторинної інформації (суспільний); сектор вторинної інформації (приватний); четвертий сектор – приватний сектор, що виготовляє товари; п'ятий – суспільно-виробничий сектор (будівництво доріг, комунікацій і т. ін.); шостий

– сектор домашнього господарства. Він установив, що відбувається не просто абсолютне і відносне зростання двох перших секторів (первинної й вторинної інформації), але й формування на їхній основі нового типу економіки – інформаційного, відмінною рисою якого є виробництво й розподіл інформації, а не матеріальних продуктів [285].

Американський учений Ф. Махлуп всю економіку підрозділив на економіку невизначеності (традиційну матеріальну економіку) і економіку інформації. Перший тип економіки він вважає менш продуктивним і обмеженим порівняно з другим. Інформаційну економіку Ф. Махлуп розбиває на 17 секторів, у кожного з яких своя функціональна роль, що підлягає окремому аналізу: економіка знань і загальної інформації; виробництво й поширення знань; нагромадження знань і кваліфікації (людський капітал) та ін. [283, с. 313].

Секторальної класифікації також дотримуються: методика ООН, російські економісти Н.Н. Лівенцев і Я.Д. Лісовик [139, с. 49], Б.Е. Бродський [24, с. 135], Т.П. Ніколаєва [173, с. 56] і деякі інші (див. табл. 1.2).

По-четверте, значно поширена класифікація структури економіки за виконуваними функціями: 1) виробничо-технологічна; 2) організаційно-управлінська (інституціональна); 3) соціальна структура суспільства. Виробничо-технологічна структура визначається як сукупність матеріально-речовинних елементів та їх виробничих зв'язків і технологічних процесів. Організаційно-управлінська (інституціональна) структура «включає окремих працівників, групи, колективи (разом із засобами виробництва, якими вони користуються) і економічні відносини між ними [183, с. 4 – 12; 55; 194, с. 20]. Соціальна структура суспільства створюється певним суспільством і умовами функціонування цього суспільства і визначається природним середовищем і умовами життєдіяльності. Такої позиції дотримуються: Л.М. Шаблиста [256, с. 24].), Ж.А. Мингальова, Ю.А. Перський, С.З. Замараєв [164, с. 43], А.І. Попов [194, с. 19], А.Н. Фолом'єв [242, с. 372 – 380]. А. Чухно виділяє також

організаційно-економічну структуру економіки, що визначається співвідношенням різних форм організації виробництва [255, с. 7].

По-п'яте, існує класифікація економічної структури, що відображає структуру суспільного поділу праці. У межах цієї класифікації виділяються пропорції: міжгалузеві, внутрішньогалузеві, міжрегіональні, міждержавні. На такій позиції стоять автори підручника економічної теорії під редакцією Л.С. Тарасевича [262, с. 392 – 393], В.Г. Гребенников [53, с. 15] (табл. 1.2).

По-шосте, у рамках теорії багаторівневої економіки, що вперше розроблена академіком Ю.В. Яременко, з'явилася класифікація структури економіки за кількістю рівнів ієрархії. Відповідно до цієї теорії, структура економіки має вигляд багаторівневої піраміди. Кожний рівень відрізняється своїм видом економічних ресурсів: масовими (нижні рівні) і якісними (вищі рівні), а також рівнем своїх технологій. Чим вищий рівень, тим більш якісні економічні ресурси й більш досконалі технології. Ю.В. Яременко підкреслював, що виокремлення господарських рівнів як самостійних структурних елементів економіки означає, що її якісна структура не збігається з її галузевою структурою. Використання продукції будь-якої галузі, на його думку, різноманітне й охоплює як ті підрозділи господарської системи, які висувають підвищені вимоги до якісних характеристик ресурсів, що залучаються, так і ті, функціонування яких припускає використання ресурсів низької якості. Дослідник вважає, що певна галузь може більшою чи меншою мірою належати до певного господарського рівня і залежно від того, куди за своїми якісними ознаками тяжіє галузь, до неї застосовні характеристики відповідних рангів господарської ієрархії [267, с. 131]. При різних формах економічної політики в умовах суттєвих відмінностей складу народногосподарських ресурсів складаються різні типи багаторівневої системи економіки [267, с. 131]. При переході до постіндустріальної стадії розвитку верхні рівні економіки відіграють важливішу роль, ніж нижні. Використання інновацій стало основою економічного зростання.

Основу пірамідальної структури економіки становлять природоексплуатуючі галузі (добувні галузі, сільське й лісове господарство, рибальство), потім іде рівень первинної переробки сировини, вищі рівні – галузі промисловості, що виготовляють масову продукцію, і зверху піраміди розташувалися галузі сфери послуг, науки та інноваційного обслуговування.

Орієнтація на пірамідальну структуру зберігалася в більшості розвинених країн до 70-х років XX ст., хоча вже в 60-ті роки стали проявлятися перші ознаки трансформації пірамідального принципу структурної будови економіки. У ці роки на Заході різко зросли темпи розвитку сфери послуг і наукомістких галузей, що деякою мірою було обумовлено завданнями військового й економічного протистояння СРСР і соціалістичним країнам. На практиці це означало, що верхні рівні піраміди почали розвиватися швидше за нижні. Однак у короткостроковому періоді на функціонуванні нижніх рівнів це не позначалося, тому що в ході економічного зростання збільшувалися масштаби енергоспоживання й залучення в господарський оборот сировинних ресурсів. Лише після енергетичної й сировинної кризи 70-х років почалася активна структурна перебудова пірамідальної економіки. Як результат структурної перебудови значно знизилася частка природоексплуатуючих галузей. Це виразилося у відносному зменшенні частки ресурсних галузей. У господарствах із пірамідальною структурою знизу вгору йшов потік сировини й продуктів її переробки на ранніх стадіях технологічного ланцюга, а зверху вниз надходили машини й устаткування, послуги, високотехнологічні матеріали тощо, спрямовані в основному на заміну фізично зношеного устаткування, його ремонт або на розширення виробництва на попередній технічній основі [164, с. 47].

У XXI ст. при переході розвинених країн до економіки знань буде розширюватися найвищий рівень пірамідальної структури економіки, що являє собою галузі виробництва й обробки знань. Базові ж галузі виробництва будуть становити усе ще значну, але вже не фундаментальну основу загальної

структури виробництва. Тобто пірамідальна структура буде деформуватися убік розширення верхніх рівнів.

В.І. Данилов-Данильян також дотримується багаторівневої (багатосарової) класифікації економічної структури, вважаючи, що кількість шарів у структурі економіки залежить від двох факторів: 1) від рівня ад'єктивування; 2) від рівня розвитку господарства. При цьому він вважає, що чим більш розвинена економіка, тим більше шарів є в її структурі [62, с. 32, 35 – 37] (див. табл. 1.2).

По-сьоме, поширена також класифікація структури економіки за ступенем її агрегованості, тобто як мікро-, мезо-, макро- і мегарівні економіки. Таку класифікацію дають, наприклад, Г.А. Сазонова, О.С. Білокрилова й П.С. Усатий [213, с. 6; 16, с. 7], А.З. Макекадинова, А.В. Тарханов, В.А. Шульга [172].

По-восьме, часто зустрічається поліструктурна класифікація, у якій змішані перераховані вище класифікації структури економіки. Таку позицію займають: французький економіст Р. Барр [13, с. 193 – 194], російські економісти: А.П. Градов [49, с. 163 – 165.], А.М. Бабашкіна [10, с. 159 – 161], схожої позиції дотримується А.І. Каширін [106, с. 68], О.Ю. Паршакова [185, с. 6], К.А. Титов [232, с. 68], В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова [188, с. 539], С.М. Чистов, А.Є. Никифоров [253, с. 120], С.І. Дорогунцов, О.В. Горська [69, с. 5], В.Є. Коломойцев [119, с. 9] (табл. 1.2).

Структура економіки складається під впливом тривалих процесів суспільного поділу праці, розвитку ринку й процесів конкуренції, науково-технічного прогресу, зростання й ускладнення потреб людей, масштабів і обмежень первинних виробничих ресурсів, врахування зовнішньоекономічних факторів.

Структура економіки впливає на процес економічного розвитку в різних напрямках:

- вона впливає на раціональність використання людських і матеріальних факторів виробництва (матеріалоємність, трудомісткість, фондоємність виробництва, продуктивність праці);
- від сформованої структури економіки залежить реалізація науково-технічного прогресу;
- динаміка й структура економіки – дві взаємообумовлені проблеми. З одного боку, високі темпи економічного зростання при відсталій структурі економіки не роблять економіку ефективною. З іншого боку, перехід до більш прогресивної структури економіки можливий лише при високих темпах розвитку галузей, що визначають необхідні структурні зрушення;
- структура економіки, що склалася, сприяє або уповільнює вирішення соціальних проблем;
- структура економіки визначає ефективність суспільного виробництва (економічну, соціальну) і повинна відповідати цілям соціально-економічного розвитку;
- структура економіки виступає характеристикою її стабільності й економічної безпеки;
- розвиток структури економіки тісно пов'язаний з удосконаленням її національного ринку.

Структура економіки динамічна в часі й розвивається в міру розвитку й удосконалення самої економічної системи. Етап поступового формування економічних систем (у тому числі структури економіки) розпочався в період переходу від натурального господарства до товарного. У неорганізованому господарському середовищі спочатку виникають окремі локальні утворення, упорядковані елементи, структури, які потім розростаються, установлюються процеси обміну, виникають стійкі зв'язки між елементами. Етап становлення, формування економічної системи завершився в епоху досить розвинених капіталістичних відносин на рубежі кінця XVII – початку XVIII ст. Він збігся з першим великим циклом Н.Д. Кондратьєва (1770 – 1830 рр.). Із цього моменту кожний новий великий цикл (1830 – 1880 рр.; 1880 – 1930 рр.; 1930 – 1980 рр.;

1980 – 2030/2040 рр.) характеризується структурною перебудовою системи [144, с. 35]. У цей період відбулися різкі стрибки в розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, які були тісно пов'язані з трьома технічними революціями, що відбулися з кінця XVIII ст.

Французький економіст Ф. Кене в «Економічній таблиці» вперше зробив спробу простежити динамічність структури економіки в процесі відтворення, К. Маркс досліджував ці процеси, ґрунтуючись на теорії розширеного відтворення. Учені другої половини XX ст. (У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, З. Бжезинський, Е. Тоффлер та ін.) як критерії етапів розвитку економічної системи (і відповідно – структури) використовували вдосконалення технологічної сфери. Науковець Б. Гільдебрандт на основі мінової концепції розкрив динаміку характеру й структури економіки, при цьому як критерій класифікації використав характер обміну в економіці.

Економічна рівновага Л. Вальраса, динамічна рівновага В. Парето, теорії економічного зростання Е. Домара і Р. Харрода, роботи з економічної статистики й динаміки Дж.Б. Кларка також пов'язані з вивченням динаміки структури економіки. Економісти В.В. Леонт'єв, Л.В. Канторович, В.С. Немчинов, Р. Стоун широко використовували математичні методи для дослідження структурних змін в економіці й зробили значний внесок у розробку багатосекторних моделей економічного зростання на основі міжгалузевого балансу «витрати – випуск».

Динаміка структури економіки виражається через такі категорії, як «структурні зміни», «структурні перетворення», «структурна криза», «структурне зрушення», «структурна перебудова».

Категорія «структурні зміни» є базовим поняттям по відношенню до інших категорій, через яке розмежовуються інші поняття. Структурні зміни можна визначити як кардинальні зміни внутрішніх взаємозв'язків елементів економічної системи, їх закономірностей, що впливають на зміни в економічній системі, та стосуються як несистемних так і значних змін інтегральних властивостей системи та приводять до її перетворення.

Категорія «структурні перетворення» застосовується при описі еволюційних трансформацій в економічній структурі, які розглядаються в їхній часовій нерозривності та відображають повільне кількісне нагромадження структурних змін. Еволюційний розвиток лише модифікує систему, виявляючись при значному часовому тренді. При цьому напрями структурних перетворень можуть або формуватися стихійно в процесі взаємодії основних суб'єктів господарської діяльності під впливом галузевої та міжгалузевої конкуренції (ринкове регулювання структури економіки), або вибиратися свідомо, спрямовуватися й координуватися з єдиного центру (структурна політика держави). Крім того, характер змін, що відбуваються, може бути як позитивним (ведуть до поліпшення загальноекономічної ситуації, удосконалення структури виробництва, підвищення конкурентоспроможності національної економіки), так і негативним (виникнення структурних диспропорцій, їхнє поглиблення, переростання в кризу, втрата потенціалу до подальшого розвитку і т. ін.). Переважання тієї чи іншої тенденції залежить від особливостей економічної ситуації в конкретній країні, насамперед від стану її господарського механізму.

Щодо категорії «структурна криза», то це – специфічна фаза розвитку економіки, що являє собою кризу застарілої економічної моделі, особливий вид кризи, що охоплює всю економічну систему, а не тільки її окремі компоненти.

Структурна криза настає, коли зрушення торкнулися усіх найважливіших складових економіки. Як зазначає колектив авторів [179, с. 478], йдеться, насамперед, про конструкційну структуру господарства, що звичайно втілюється в галузевій структурі, але в той же час і в таких структурах, як структура пропозиції та структура попиту, структура виробництва й структура споживання, у їхніх взаємних співвідношеннях. І з часом застарілу структуру необхідно змінювати на більш передову, що пов'язано з ломкою наявної господарської структури. Це складний процес, який супроводжується втратами, перерозподілами, переливами,

банкрутствами, переміщеннями та ін. Руйнація старої структури і перехід до нової – безумовно, кризовий процес. І якщо структура застаріла і явно стримує процес нагромадження капіталу, то, очевидно, можна говорити про кризу структури господарства, що спричиняє, власне, і господарську кризу. На думку інших науковців, структурні кризи – це всі кризи, які мають нециклічний характер або такі, що вражають яку-небудь ключову галузь, групу суміжних галузей [69, с. 6].

Аналіз причин і факторів структурних криз ХХ ст. дає змогу констатувати, що основна причина структурної кризи криється в різкому прискоренні процесу перенагромадження капіталу, причому перенагромадження особливого роду – «структурного». Сутність цього перенагромадження, як і інших його видів (циклічного, галузевого, технологічного), полягає в такому загостренні протиріччя між зростанням виробництва і масштабами прибутку, коли подальше розширення виробництва стає перешкодою до збільшення маси й норми прибутку.

Базуючись на наукових розробках [69; 179], це протиріччя можна охарактеризувати так:

1) має загальний характер, тобто охоплює всі сфери й рівні господарювання;

2) є досить стійким і не може бути вирішене в ході звичайної кризи надвиробництва й відтворюється в незмінному вигляді протягом тривалого часу;

3) відрізняється особливим зв'язком з галузевим перенагромадженням. Структурне перенагромадження включає різноманітні галузеві порушення, виражається через них, але не зводиться до їхньої простої алгебраїчної суми. Суть його полягає в нерівномірному характері погалузевого розподілу перенагромадження капіталу і виявляється, коли ступінь і глибина перенагромадження в окремих галузях зрівнюються між собою. Саме галузева нерівномірність перенагромадження є матеріальною основою структурної кризи;

4) базується на технологічному перенагромадженні, хоча й не зводиться лише до нього. Природні відмінності в технологічній структурі галузей ставлять їх у більш або менш вигідне становище відносно одна одної у сфері використання основних факторів виробництва. Ці відмінності відіграють вирішальну роль при зміні головних параметрів процесу відтворення: провокують різке скорочення виробництва в тих галузях, де застосовувані технологічні процеси виявляються несумісними з новими умовами, і стимулюють розвиток галузей із передовими технологіями;

5) з технологічним перенагромадженням пов'язане і явище, що найчастіше безпосередньо спричиняє розгортання структурної кризи. На відміну від інших видів криз, для виникнення цієї не обов'язкове абсолютне скорочення маси прибутку. Достатньо її різкого перерозподілу між галузями, що, як правило, відбувається в результаті несподіваної зміни вартості якого-небудь компонента витрат виробництва;

б) структурне перенагромадження тісно пов'язане зі станом господарської системи в цілому. Взяті у відриві від змін в організаційній структурі, у регулюючому механізмі, у системі соціальних відносин тощо, навіть досить помітні трансформації в окремих компонентах структури виробництва виражають лише зрушення в рамках існуючого технологічного способу. Справжнє значення всіх змін виявляється в їхній сукупності й поєднанні із соціальними рухами.

Таким чином, структурна криза є особливим видом кризи, що охоплює всю економічну систему, а не тільки її окремі компоненти. Вона настає, коли порушення торкнулися всіх найважливіших складових економіки, коли деформовані головні пропорції суспільного відтворення, порушені основні зв'язки між елементами системи. Завдання структурної кризи – не лише сигналізувати про виникнення занадто великої та занадто стійкої надмірності, про появу перевищення пропозиції над попитом, про неможливість подальшого руху вперед без перебудовних дій, але й викликати в господарському співтоваристві необхідні зміни.

Категорія «структурне зрушення» в економіці не має однозначного тлумачення. Так, наприклад, одні економісти визначають структурне зрушення як «зміну із часом пропорцій між елементами сукупності» [18, с. 42], як «кількісні і якісні зміни основних відтворювальних пропорцій» [165]. При цьому деякі з них ототожнюють категорію «структурне зрушення» з категорією «структурна перебудова» [232, с. 65].

Друга група науковців використовує термін не «структурне зрушення», а «структурні зміни», які можуть бути повільними і послідовними (наприклад, повільне проникнення фермерства в сільське господарство) і різкими, «переривами поступовості», що виникли внаслідок економічних криз [49, с. 165], і вважає, що структурні зрушення не пов'язані з усвідомленим втручанням держави в цей процес і є реакцією на зміну суспільних потреб і на виклики науково-технічного прогресу [123, с. 193]. Аналіз світової економіки показує, що, дійсно, економічні кризи часто приводили до структурних змін, однак, це не єдиний фактор структурних зрушень. Адже ці зрушення відбуваються й у період підйому економіки. Важко погодитися з тезою про невтручання держави в структурні зміни економіки. Приклади країн, що вдало здійснили структурні реформи (Японія, країни Західної Європи, Республіка Корея, Китай, В'єтнам) саме свідчать про те, що участь держави в цих процесах є вкрай важливою.

Третя група економістів розширено визначає структурні зрушення як «соціально-економічні зміни, перетворення самої економічної системи» [16, с. 79] у матеріально-речовинному (еволюційному) і соціально-економічному (революційному) плані. Ці дослідники вважають структурне зрушення завершеним, якщо подальші зрушення в структурі приводять до руйнування самої економічної системи [16, с. 15 – 16].

У наведених вище визначеннях необхідно, на наш погляд, урахувати й просторово-часовий аспект структурних зрушень.

На думку автора, «структурні зрушення» – це якісні і кількісні зміни пропорцій між секторами економіки в просторово-часовому вимірі, що

відбулися під впливом ендогенних та екзогенних факторів та призводять до мультиплікативного ефекту через взаємозалежність елементів економічної структури. Структурному зрушенню передують поступові кількісні нагромадження структурних змін, що згодом переходять у структурне зрушення.

Економіка країни – складна система взаємозв'язаних і цілісних елементів, тому структурне зрушення, що відбувається в одному секторі економіки, впливає на інші. Тобто структурні зрушення мають мультиплікативний характер (причому як позитивного, так і негативного напрямку). Вони приводять до нового якісного стану економічної системи, що виражається в динаміці певних кількісних показників: часток, ваг, цифр і пропорцій.

Структурні зрушення в економіці країни можна класифікувати за рядом напрямів (табл. 1.3).

Подані в табл. 1.3 класифікаційні критерії можуть переплітатися між собою. Наприклад, зрушення на макрорівні можуть бути одночасно і прогресивними, і еволюційними, і необоротними, і галузевими. Хоча в різних працях можна зустріти незбіжне трактування рівнів аналізу. Так, традиційно до мікрорівня відносять рівень окремих підприємств. Разом із тим деякі науковці до мікрорівня відносять локальні території як нижчі структури стосовно утворень мезорівня, типу економічного району [210, с. 77]. Тому при аналізі структурних зрушень (перетворень) необхідно робити чітке застереження щодо того, яке трактування мається на увазі.

Між елементами структури економіки виникають протиріччя, які можуть привести до структурної кризи, а згодом – до структурних зрушень і зміни структури економіки країни. Структурна криза вирішується в процесі докорінних структурних змін – структурної перебудови.

В економічній літературі немає однозначного трактування цієї категорії. Розбіжність у поглядах учених на цю проблему насамперед виявляється щодо того, об'єктивним чи суб'єктивним є процес структурної перебудови.

Класифікація структурних зрушень

Класифікаційний критерій	Види структурних зрушень
1. Швидкість змін	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Еволюційні ⇒ Революційні
2. Ієрархічність	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Структурні зрушення на нанорівні ⇒ Структурні зрушення на мінірівні ⇒ Структурні зрушення на мікрорівні ⇒ Структурні зрушення на мезорівні ⇒ Структурні зрушення на макрорівні ⇒ Структурні зрушення на мегарівні ⇒ Глобальні структурні зрушення
3. Спрямованість змін, що відбуваються	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Прогресивні ⇒ Регресивні ⇒ Структурні диспропорції
4. Оборотність структурних перетворень	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Оборотні ⇒ Необоротні
5. Об'єкт структурних перетворень	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Зрушення у відтворювальній структурі економіки ⇒ Зрушення в галузевій структурі виробництва ⇒ Зрушення в організаційно-економічній структурі господарства ⇒ Зрушення в соціально-економічній структурі ⇒ Зрушення в інституційній структурі ⇒ Зрушення в управлінській структурі економіки ⇒ Зрушення в територіальній структурі економіки

Дослідники, що визначають структурну перебудову як об'єктивний процес, характеризують її по-різному, наприклад, як стрибок у розвитку продуктивних сил, збільшенні продукції, змін відносин у суспільстві, рівні споживання тощо [144, с. 35.] або як «глибокі перетворення продуктивних сил, обумовлені необхідністю технологічного оновлення виробництва і його пристосування до змінених внутрішніх і зовнішніх умов» [9, с. 47].

Існує також більш розширене тлумачення об'єктивного процесу структурної перебудови, що розуміється як зміна «всієї системи суспільного відтворення, а звідси – причинно-наслідкових зв'язків між економікою і

поводженням її суб'єктів» [260, с. 17 – 18] або як перебудова «технологічна, галузева, управлінська, організаційна, соціальна» [261, с. 299].

Деякі економісти трактують структурну перебудову як суб'єктивний процес, що являє собою «механізми реалізації структурної політики», яка є політикою держави у сфері обґрунтування цілей і пропорцій розвитку економіки країни на перспективу» [109, с. 15].

Розбіжності спостерігаються також у поглядах учених на проблему ступеня прогресивності наслідків структурної перебудови. Так, наприклад, відомий економіст Е.П. Дунаєв вважає, що «структурна перебудова – це структурні перспективні перетворення, що здатні забезпечити стійке економічне зростання, вихід національної економіки на передові позиції НТП» [201, с. 134]. Ряд інших учених також визначає структурну перебудову як прогресивне явище для економіки [164, с. 73 – 74], що повинне забезпечити «високу ефективність суспільного виробництва, яка є основою підвищення рівня і якості життя населення» [232, с. 65].

Дослідник О.Ю. Красильников, навпаки, не пов'язує структурну перебудову тільки з прогресивними наслідками. Він вважає, що «іноді структурна перебудова може негативно впливати на народне господарство, при цьому можливе, наприклад, зростання ефективності одного з факторів за рахунок іншого...» Радикальні заходи щодо перебудови народного господарства, на його думку, звичайно супроводжуються зниженням макроекономічних показників. Однак і структурні зміни, що сприяють зростанню ВВП і національного доходу, не завжди прогресивні, якщо збільшується частка застарілих і традиційних виробництв [129, с. 129].

На наш погляд, щоб визначитися щодо цього питання, необхідно розглянути співвідношення між такими поняттями, як «трансформація» і «розвиток». Трансформація – це будь-яка зміна взагалі. Розвиток – позитивна економічна зміна. Між трансформацією і розвитком існує складний зв'язок. По-перше, можлива тотожність трансформації і розвитку, тобто трансформація визначає розвиток, розвиток визначає трансформацію. По-друге, трансформація

і розвиток можуть бути відокремлені один від одного: а) трансформація без розвитку – у суспільному виробництві й суспільстві в цілому може відбуватися трансформація, але не відбуватися позитивних економічних змін, тобто – не бути розвитку, суспільне виробництво деградує; б) розвиток може йти без трансформації – як правило, цей варіант може бути тільки в короткостроковому періоді, коли розвиток відбувається у вигляді збільшення параметрів економіки в межах сформованого технологічного укладу й інституціональної структури (у довгостроковому періоді зазвичай розвиток обумовлює трансформацію соціально-економічної структури суспільства).

Таким чином, можна констатувати, що і структурне зрушення, і структурна перебудова – це трансформації (зміни) економіки, але структурна перебудова є одночасним сполученням трансформації і розвитку, а структурне зрушення може відбуватися й у ситуації, коли є трансформація, але немає розвитку (як це, наприклад, відбувалося в національній економіці до кризи 1998 р.). Якщо в економіці України не відбудеться гармонізації трансформації й розвитку, то вона приречена.

Дотримуючись логіки наведених вище міркувань, під структурною перебудовою економіки слід розуміти якісний стрибок у трансформації структури економіки, що веде до її розвитку.

Близьким до поняття структурної перебудови є поняття структурної реформи. В економічній літературі є різні визначення терміна «структурна реформа». Наприклад, у працях С. Дорогунцова [69], В. Гейця [36], В. Маєвського [147]; В. Макарова і Г. Клейнера [150], В. Горської і А. Горського [44] та інших під структурною реформою мається на увазі зміна галузевої структури економіки: збільшення частки сфери послуг, високотехнологічних галузей промисловості, скорочення частки зайнятих у сільському господарстві і т. ін. Однак при всій важливості цих зрушень структурна реформа як системне перетворення не обмежується тільки ними.

Структурну реформу можна визначити як перетворення соціальних інститутів і співвідношення різних сфер зайнятості, що спричиняє зміну якості

економічного зростання (тобто співвідношення різних його факторів) на основі переходу до нового технологічного укладу, розвитку інноваційного й людського капіталу, якості життя народу.

Розмежування категорійно-понятійного апарату в межах теорії структурних зрушень подано в додатку Б.

У цілому динаміка прогресивних структурних зрушень дає змогу робити висновки про перспективи економічного прогресу, задає основні показники середньо- і довгострокового планування, а темпи й ефективність реалізації структурних перетворень свідчать про життєздатність національних господарств, їхній внутрішній потенціал і здатність до саморозвитку.

Щодо спрямованості структурних зрушень, то основний акцент необхідно зробити на ідентифікації та формулюванні «прогресивних» структурних зрушень. Як показав огляд літератури, широкий теоретичний аналіз цього терміна відсутній. Найчастіше можна натрапити на визначення типу: «Прогресивними структурними зрушеннями вважаються ті, які приводять в остаточному підсумку до підвищення ефективності економічної системи» [141, с. 520]. Однак автор вважає, що такого визначення недостатньо.

Отже, на нашу думку, під прогресивними трансформаційними зрушеннями в найзагальнішому вигляді слід розуміти такі зміни структури економічної системи, які забезпечують її формування відповідно до сучасних перспективних світових тенденцій і створюють умови для довгострокового стабільного економічного розвитку в невизначеному економічному середовищі.

У свою чергу, прогресивні структурні зрушення можна класифікувати за декількома критеріями, а саме: за критерієм відповідності сучасним світовим тенденціям розвитку постіндустріального суспільства, за критерієм відповідності поточній конкурентоспроможності й за критерієм відповідності інноваційній моделі розвитку.

Відповідно до виділених критеріїв можна трактувати прогресивні структурні зрушення так:

1. Структурні зрушення, що відповідають сучасним світовим тенденціям розвитку постіндустріального суспільства. Це найбільш фундаментальні,

довгострокові й капіталомісткі зрушення, що ведуть до зміни структури світового господарства й економіки окремих країн у цілому в перспективному напрямі, які ще тільки почали формуватися в розвинених країнах і які потрібно враховувати в довгострокових програмах розвитку України та її регіонів.

2. Структурні зрушення, що відповідають критерію поточної конкурентоспроможності галузі, країни. Конкурентоспроможні галузі й сектори вже тепер можуть стати для України та її регіонів локомотивами розвитку економіки. Однак не всі конкурентоспроможні галузі необхідно пріоритетно стимулювати. Потрібно брати тільки високотехнологічні виробництва, а галузі ПЕК і сировинні, які нині є найбільш конкурентоспроможними, слід використовувати насамперед як джерела (засоби, базу) для розвитку високотехнологічних виробництв, перспективних галузей і секторів.

3. Структурні зрушення, що відповідають критерію інноваційності. Ці структурні зрушення, що відбуваються на всіх рівнях економічних систем (від мікро- до глобального), становлять сутність сучасної структурної перебудови господарства й основу сучасного розвитку.

Як уже зазначалося, за охопленням господарських елементів можна виділити глобальні (власне глобальні й мега-) і локальні (нано- і міні-) структурні зміни, а також мікро-, мезо- і макрозрушення в економічних структурах.

Мікрозрушення – це структурні зміни, які відбуваються безпосередньо в межах підприємства та його підрозділів.

Мезозрушення - структурні зміни, що відбуваються в господарських структурах: транснаціональних корпорацій, холдингів, інтегрованих структур, галузей, секторів, регіональних комплексів тощо.

Макрозрушення – це зрушення, які характеризуються змінами на національному та світовому рівні. Зрушення на макрорівні приводять до

зміни економічних показників та пропорційності їх економічного розвитку. Безліч локальних зрушень в економічній структурі (наприклад відновлення виробництва на окремо взятому підприємстві) зливаються в глобальні зрушення, що кардинально змінюють всю картину суспільно-економічного життя.

Економічні структури локального рівня, у свою чергу, знаходяться під значним впливом світових макрозрушень, що позначається на процесах їх структурної перебудови. При цьому загальною закономірністю є те, що глобальне макроекономічне зрушення не зводиться до простої арифметичної суми його складових, а має особливу інтегральну якість (емерджентність), властиву будь-якій складній системі, і, як будь-яке ціле, воно завжди більше суми своїх частин.

Між суб'єктами структурних зрушень в економіці існує складна система ієрархічної підпорядкованості. Так, національне господарство як суб'єкт здійснення зрушень у структурі світової економіки вбирає в себе такі суб'єкти, як держава, галузь, регіон, а ті, у свою чергу, – окремі підприємства (фірми) або кластери. На рис. 1.1 показана підпорядкованість суб'єктів і, відповідно, структурних перетворень в економічній системі на різних рівнях, починаючи зі змін на елементарному рівні (у фірмі) і закінчуючи зрушеннями в макроекономічній структурі. Приділяючи головну увагу в цій взаємодії структурним перетворенням на мікрорівні, не слід забувати про механізм зворотного зв'язку, у результаті дії якого структурні зміни на макро- і мезоекономічному рівнях також можуть впливати на мікроструктурні зрушення й одна на одну. Крім того, в окремі періоди часу структурна трансформація на тому чи іншому рівні може займати пріоритетне становище в системі зазначених взаємодій (наприклад, у моменти криз або господарських реформ провідними можуть стати ініційовані урядом зрушення на макрорівні або в галузевій і секторальній структурі економіки).

Макрорівень: національна економіка	↑	У структурі економічних «центрів сили»	У структурі сукупної пропозиції, експорту	У структурі сукупного попиту, імпорту	У структурі суспільного накопичення	У структурі суспільного споживання
Мезорівень: галузь, кластер, регіон	↑	У структурі ринків і ступеня монополізації	У галузевій і регіональній спеціалізації	У галузевій рентабельності, трансфертних платежах і соціальних виплатах	У галузевому регіональному накопиченні	У галузевому регіональному споживанні
Мікрорівень: підприємство (фірма)	↑	У структурі прав власності і контролю	У продуктивній і технологічній структурі	У структурі заробітної плати (прибутку)	У структурі корпоративних інвестицій	У структурі збуту

Зрушення в різних структурах

Рис. 1.1. Взаємозв'язок мікро-, мезо- і макроекономічних структурних зрушень

Таким чином, процеси структурних змін є своєрідним стрижнем, що пронизує всю суспільно-економічну систему знизу доверху, вони стосуються як продуктивних сил, так і виробничих відносин. Результатом тісного функціонування та взаємозалежності продуктивних сил і виробничих відносин та їх зміни є структурні зрушення.

1.2. Закономірності організації структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах

Нині в Україні зміцнюються ті самі тенденції економічного розвитку, які набирають силу в західних країнах: глобалізація, формування постіндустріального суспільства, підвищення інтелектуалізації виробничої складової національної економіки, тотальна інформатизація нинішнього суспільства, вичерпання традиційних джерел соціально-економічного розвитку. У зв'язку з особливостями історичного розвитку країни слід мати на увазі, що економічна політика і господарська практика потребують регулюючої ролі держави, здатної привести відтворення у відповідність до

прийнятних для України міжнародних стандартів, відходу від сировинної основи розвитку і ширшого використання переваги наукомістких галузей та інформаційних технологій. При цьому важливо не сліпо копіювати окремі моменти міжнародного досвіду, а чітко визначити місце України в новому світовому порядку, який формується, розробити стратегічну концепцію й окреслити пріоритети розвитку країни.

Трансформаційні процеси в економіці України, що відбуваються на всіх рівнях національного господарства, виявили протиріччя і нерегульованість стосунків між державними та регіональними структурами управління, що є наслідком переходу до нової моделі господарювання.

Система нових зв'язків створювалася в умовах, коли відбувався стихійний процес переходу від планово-директивних методів управління регіональним господарством до ринкових, які до цього часу знаходяться в стані формування та вдосконалення.

Змінюються умови, характер та функції економічних відносин, з'являються нові стратегічні виклики суспільству та економіці України. В умовах сьогодення змінюються регульовальна і стимулювальна функції суб'єктів регіонального управління, які, з одного боку, мотивують будь-яке підприємництво, стимулюючи суб'єкти господарювання всіх сфер діяльності, а з другого – вимушені формувати механізм взаємодії з підприємствами й організаціями всіх форм власності на взаємовигідних умовах юридично рівних партнерів, забезпечувати зацікавленість суб'єктів держави в розвитку ринкових відносин у виробничій і соціальній сферах.

Обмеженість ресурсів в умовах підвищення вимог до максимально можливого задоволення суспільних потреб, ускладнення господарських зв'язків, посилення інтеграції та міжнародної кооперації потребують вирішення завдань щодо вивчення, узагальнення, комплексного аналізу впливу структурних зрушень та потенційних змін структури економіки для підвищення темпів національного виробництва та забезпечення сталого зростання.

Необхідним теоретико-методологічним підґрунтям для вирішення цих

завдань є економічні закони та закономірності, які відображають усталені зв'язки та взаємозалежності між діючими силами та дозволяють в господарській практиці оптимізувати економічну діяльність на національному та регіональному рівнях.

В сучасних умовах розвитку на формування структурних зрушень в регіональних соціально-економічних системах найбільший вплив справляють такі загальні економічні закони: суспільного і територіального поділу праці, сталого розвитку продуктивних сил, попиту і пропозиції, комплексного розвитку; зростання продуктивності праці, економії робочого часу, глобалізації і регіоналізації та ін.

Структурні зрушення безпосередньо стосуються процесу реального нагромадження капіталу, що необхідно враховувати при реалізації структурного регулювання. Це обумовлює їхню особливу значущість у ході економічного розвитку.

Для теоретичного обґрунтування економічних процесів та суспільних явищ необхідно виявити та дослідити умови, які приводять до їхнього розвитку, насамперед фактори, що впливають на аналізований процес або явище. У науковій літературі не існує однозначної думки щодо систематизації факторів, які впливають на структурну перебудову економіки, щодо регіонального виміру це питання також залишається недостатньо дослідженим.

Ю. Ольсевич, досліджуючи проблеми трансформаційного розвитку економіки [177, с. 222], аналізує позиції західних науковців, які виокремлюють три групи факторів економічної перебудови: 1) забезпечення факторами виробництва; 2) забезпечення технічного прогресу; 3) зміна переваг. Автор виокремлює фактори, які, на його погляд, є найбільш впливовими в умовах трансформаційних змін, а саме:

- трансформаційні фактори (які акумулюють зазначені три групи факторів);
- опосередковані фактори, що включають особисті інтереси членів суспільства, які належать до різних класів;

– безпосередні фактори, що об'єднують різні суспільні інститути, які спроможні вести активну діяльність на макро-, мезо- та макрорівнях.

Відомий український науковець В.М. Геєць у контексті конкретних економічних подій визначає такі чинники трансформаційного розвитку:

– чинники, що зумовили екзогенізацію розвитку економіки України: загальні (чинники, які спричинили трансформаційні процеси); специфічні (обмежувальні чинники, які привели до вибору екзогенної моделі розвитку) [36, с. 38 – 42];

– чинники, які зумовили вибір програми «шокової терапії» [188, с. 51 – 52]: внутрішні (адаптовані до розвитку країни); зовнішні (мають зовнішню природу).

У пропонованій роботі виділено групи факторів структурних змін в економіці, які, на нашу думку, мають найбільший вплив на розвиток трансформаційних процесів в економічних системах. Виокремлено дві групи факторів: трансформаційні і традиційні, в яких виділено ендогенні та екзогенні фактори. (рис. 1.2).

Найбільш вагомими факторами в нових економічних умовах, які впливають на характер і визначають вектор перетворення в напрямі подальшої позитивної трансформації регіональних соціально-економічних систем, є: кон'юнктурний та ступінь розвиненості ринкового механізму, інституціональний; інноваційний; глобалізаційний, – які взаємодіють між собою та є взаємопов'язаними. Крім названих факторів, існує також фактор культурного розвитку нації, який ще недостатньо знайшов своє відображення в наукових працях, але є глибокою рушійною силою економічного розвитку.

Кон'юнктурні фактори структурних змін зумовлені попитом або пропозицією. В умовах існуючої фінансово-економічної кризи визначення пріоритетів внутрішньоекономічного розвитку і зовнішньоекономічних зв'язків України повинно враховувати кон'юнктурні зміни як у світовій економіці в цілому, так і в окремих регіонах, на окремих товарних ринках, в окремих сегментах економічного і господарсько-політичного розвитку.

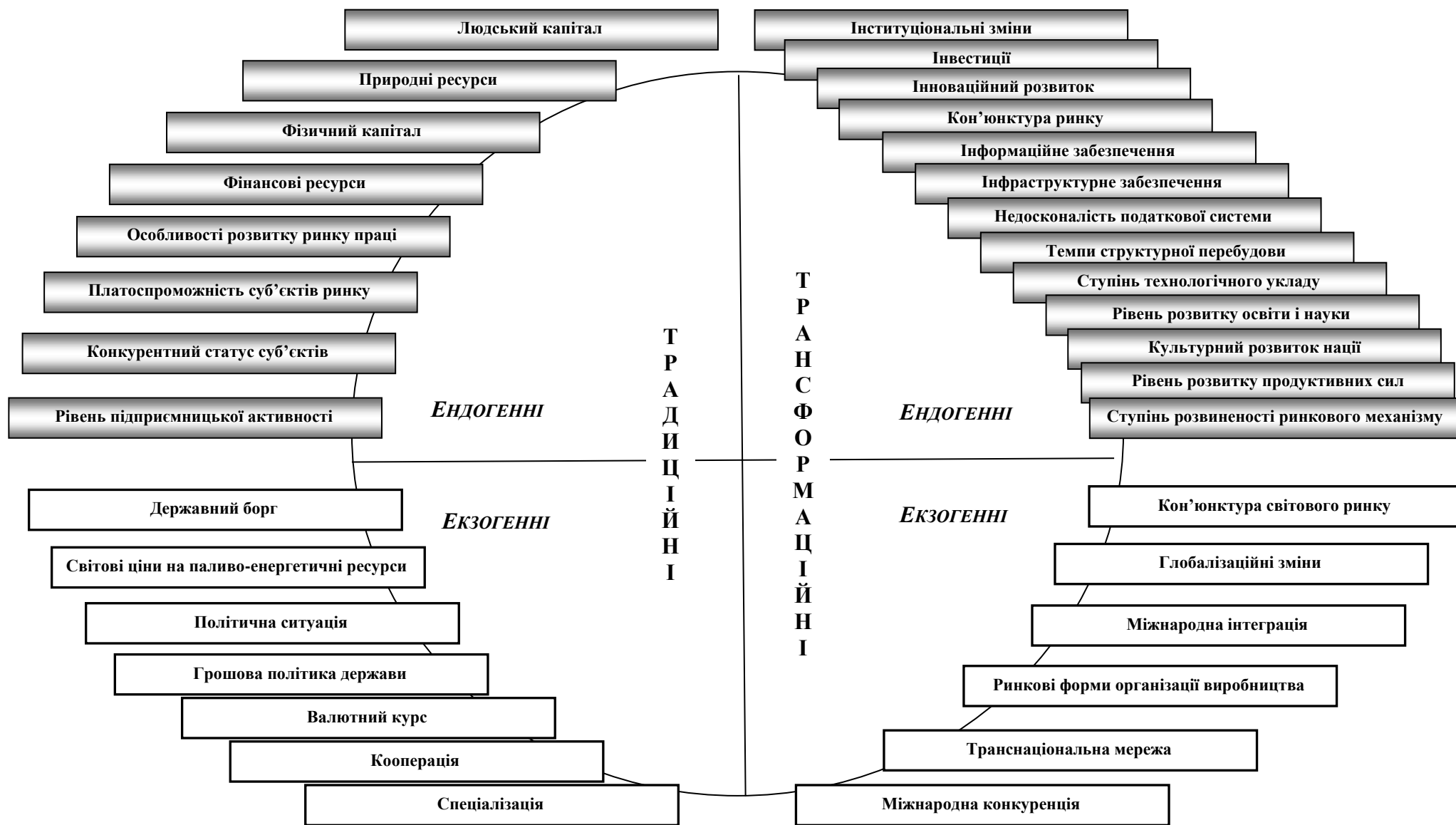

Рис. 1.2. Фактори структурних змін регіональних соціально-економічних систем

Багато науковців із країн «золотого мільярда», де мінімум 2/3 сукупного попиту припадає на попит населення, при проведенні структурних досліджень приділяє основну увагу саме попиту.

Зміни, пов'язані з фактором попиту, відбуваються в результаті пріоритетів у споживанні й реакцій на коливання відносних цін, які змінюються зі зростанням доходів, що, у свою чергу, приводить до структурного характеру змін у різних сферах економіки. У функціонально-галузевому розрізі може спостерігатися такий вплив цього фактору: одні галузі у зв'язку з підвищенням попиту на вироблену ними продукцію розширюються, інші внаслідок зниження попиту згортаються; як результат, галузі або починають розвиватися відповідно до розвитку потреб споживачів, або як неефективні й безперспективні припиняють своє виробництво.

Збільшення частки населення з відносно вищими доходами (середнього класу), які мають більш вишукані смаки й потреби та заявляють про них на ринку через платоспроможний попит відповідної структури, потребує безперервної диференціації товарів і послуг, що виробляються. Розширення асортименту і новизна продукції для таких споживачів часто є важливішими за оптимальність співвідношення ціни і якості, на що обов'язково необхідно зважати виробникам, що перебудовують свої виробничі програми згідно із запитами цієї стійко платоспроможної групи споживачів.

Такий тиск клієнтів на бізнес надає йому більшого динамізму й змушує відмовлятися від звичних продуктів і відпрацьованих технологій, застосовуючи нові технології й пропонувати продукцію з більш якісними характеристиками, ніж у конкурентів.

Крім варіації попиту залежно від доходу, на структурні зміни в економіці з боку попиту також впливають зміни у відносних цінах.

Через неоднаковий склад виробничих витрат і перепади в рівні монополізації по галузях динаміка цін на продукцію окремих галузей складається по-різному. Нерівномірне зростання цін у галузевому розрізі істотно впливає на міжгалузеву конкуренцію, посилюючи позиції одних і

послаблюючи позиції інших виробників. Досить складною є проблема взаємозв'язку конкуренції й структурної перебудови економіки. З одного боку, структурна перебудова при формуванні ринкової економіки об'єктивно не може здійснюватися в умовах відсутності конкурентного середовища (це характерно для всіх країн з ринковою економікою). З другого боку, сама структурна перебудова є необхідною умовою формування й розвитку такого середовища. Гіпертрофована структура економіки спричиняє викривлення структури й рівня ринкових цін.

Розвинена конкуренція на внутрішньому ринку дає змогу підтримувати високу конкурентоспроможність у галузі й утрудняє проникнення іноземних конкурентів на відповідний внутрішній ринок країни.

Тиск попиту з боку доходу й відносних цін, що переорієнтовуються в міру збільшення доходів на нові продукти підвищеної якості, змушує виробників приділяти першочергову увагу інноваційній активності у сфері технологій. Привносячи новинки й удосконалюючи якість товарної пропозиції, нові технології у виробничих процесах значною мірою впливають на переваги покупців. Переструктурування попиту за окремими групами товарів, у зв'язку з технологічним прогресом, в остаточному підсумку, впливає на розширення сукупного попиту.

Оцінюючи структурні зрушення, слід звертати увагу на імпульси з боку пропозиції. У жорсткій конкурентній боротьбі підприємства певних галузей, що випускають однорідну продукцію, намагаються затвердитися на ринку за допомогою модифікації виробів і розширення асортименту. При цьому в більшості випадків лише змінюються окремі компоненти продукту, а не виготовляються й поставляються на ринок принципово нові продукти. Іноді вдала реклама представляє мало змінені вироби, які завдяки яким-небудь обставинам стали модними й актуальними. Так, зміна структури пропозиції, наприклад унаслідок тренда спеціалізації на виготовленні марочних виробів, може викликати стійку довгострокову тенденцію до перерозподілу попиту на користь зазначених продуктів із відомими торговельними марками. Перехід

від сформованих (тобто тих, що перестали вдосконалюватися, зі звуженою сферою застосування) до пріоритетних у найближчому майбутньому технологій значно посилює імпульси до структурних змін із боку пропозиції.

Таким чином, зміни в структурі пропозиції базуються на продуктових, технологічних і організаційних нововведеннях, які виражаються у виведенні на ринок нових товарів і послуг, новаціях у процесі виробництва, зокрема через впровадження витрато- або екологізберігаючих технологій, пов'язаних із місцем розташування виробництва, з переміщенням основного капіталу в місця, де можливе економічне функціонування виробництва.

Кон'юнктурні зміни характеризуються ступенем розвиненості ринкового механізму, який можна оцінити за такими ознаками: ступінь розвитку конкуренції; структура цін і витрат; стан фінансових ринків; мобільність економічних ресурсів (праці й капіталу); ступінь монополізації; наявність конкурентних переваг; обсяг заощаджень в економіці й можливість їхньої трансформації в інвестиції; вплив капіталу з країни; схильність підприємців до інвестицій та ін.

Між структурою економіки і структурою ринку існують певні взаємозв'язки. Відповідно до своїх законів ринок об'єктивно ініціює появу нової структури економіки, а структурні реформи стають значимим фактором стійкого розвитку економіки в трансформаційному періоді.

Ринок впливає на зміну структури економіки в таких напрямках. По-перше, сукупність ринків і ринкових відносин утворює каркас ринкової економіки. По-друге, ринок сприяє переливу праці й капіталу з одних галузей в інші, з одних секторів економіки в інші. Ринок забезпечує мобільність факторів виробництва, від чого залежать гнучкість і своєчасність перебудови структури економіки. Розглянемо відому (знакову) енергетичну кризу 1973 р. На світовому ринку нафти різко піднялися ціни. Це стало своєрідним сигналом для розвинених країн про перебудову структур своїх економік, тому що значне підняття цін при наявних технологіях знижувало ефективність економіки. Саме обмеження ринкового механізму в СРСР значною мірою

вплинуло на деформацію структури його економіки. По-третє, ринок висуває до структури економіки такі вимоги, як ефективне використання всіх видів економічних ресурсів регіонів; забезпечення високого доходу від вкладеного капіталу в прийнятний термін. По-четверте, ринкова конкуренція стимулює регіональних виробників поліпшувати якість продукції, що випускається, впроваджувати нову техніку й технології, що неминуче веде до зміни технологічної й відтворювальної структури економіки. По-п'яте, стан і структура ринку благ в економіці країни та її регіонів визначають потребу в розвитку окремих видів виробництва і галузей. По-шосте, фінансовий ринок впливає на зміни в галузевій, відтворювальній структурі економіки, направляючи кредити й інвестиції в найбільш ефективні з погляду економіки країни галузі. В Україні відбувається становлення фінансових ринків: кредитного, фондового, валютного, – які регулюють рух ресурсів, що відіграють важливу роль у структурній перебудові економіки. Однак нерозвиненість регіональних фінансових ринків стримує рух капіталів між галузями й секторами економіки, призводить до значного розриву заощаджень та інвестицій, тобто недофінансування економіки, відпливу капіталу за кордон. Це стримує інвестиційні можливості структурних змін. По-сьоме, ринок праці значною мірою визначає галузеву, відтворювальну, технологічну й територіальну структуру економіки. Недостатній розвиток регіонального ринку праці обмежує мобільність трудових ресурсів, що стримує необхідні структурні зміни економіки.

Однак потрібно підкреслити, що й структура економіки впливає на розвиток ринку в різних напрямках. По-перше, структура економіки повинна забезпечити задоволення потреб суспільства, виражених у вигляді платоспроможної потреби, й сприяти наповненню ринку конкурентоспроможними товарами й послугами. По-друге, якщо структура економіки не відповідає вимогам ринку, то відбувається деформований розвиток окремих ринків та їхніх сегментів. По-третє, структура економіки країни впливає на структуру зайнятості й, відповідно, – на ринок праці. По-

четверте, ефективна структура економіки сприяє прискоренню оборотності капіталу, скороченню строків окупності інвестиційних проектів. По-п'яте, у міру виникнення нових галузей економіки з'являються й нові ринки. Так, наприклад, при переході промислово розвинених країн до інформаційної стадії розвитку з'явилися інформаційне виробництво й ринки інформації.

Таким чином, між структурою економіки й структурою ринку існує взаємозалежність у багатьох напрямках. Однак ринок має багато так званих «провалів», наприклад, стратегічні перетворення у сфері науки й технології, у соціальній та інших галузях неможливі без державного втручання. В економічній системі є певний внутрішній механізм її самоорганізації. Це – ринок і державне регулювання (у різних поєднаннях). Роль держави під час ринкових трансформацій повинна значно зростати, оскільки ускладнюються нагальні проблеми.

Інституціональні фактори структурних змін в економіці характеризують структуру економічної системи та пов'язані з трансформацією системи економічних відносин та інститутів при зміні економічних способів виробництва, співвідношень і структури економічних укладів.

Для розкриття впливу інституціонального фактора на структурні зміни, що відбуваються в економіці, вважаємо за необхідне уточнити зміст поняття інституту.

У контексті порушеної проблеми найбільш прийнятним, на нашу думку, є трактування терміна, дане О.В. Іншаковим і Д.П. Фроловим: до інститутів вони відносять «усі норми й правила, організації й установи, органи й відносини, співтовариства й статуси, рутини й ритуали, звичаї й традиції, спосіб мислення й поведження» [102, с. 15].

Інституціональні фактори структурних змін виражаються у впливі певних інститутів ринку (норми й правила, що регулюють взаємовідносини між інститутами й т. ін.) на структуру економіки регіонів. Це може бути створення умов для структурних перетворень, включаючи формування найбільш привабливого інвестиційного клімату, диференційованого за

галузями, регіонами, економічними зонами.

При цьому до інституціональних методів регулювання структурних змін можна віднести: нормативно-правові методи; методи регулювання інвестиційних потоків і формування інвестиційних ресурсів; сукупність рамкових умов для активізації дії ринкових важелів самоорганізації (конкуренція, ціни, попит); антимонопольні заходи; методи соціального контролю суспільства над господарською та фінансовою діяльністю; диференційні методи стимулювання окремих видів праці (наукової, найманої, підприємницької, управлінської тощо); заходи щодо підтримки рівня зайнятості; методи зближення умов конкуренції в регіонах, галузях; державні гарантії; інформаційне забезпечення; підготовку управлінських кадрів; сукупність методів розвитку інноваційного підприємництва; прогнозування; методи стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності; урахування групових інтересів; установлення соціальних стандартів; довгострокове програмування розвитку; конверсію та ін.

Таким чином, інституціональний фактор структурних змін відбиває вплив інституціональних перетворень форм власності, ринкових інститутів, нормативно-законодавчої бази на структуру економіки.

Інноваційні фактори визначаються технічними й технологічними змінами національного господарства. Для вивчення ролі запровадження НТП у виробництво важливе значення має науковий доробок Н.Д. Кондратьєва [122]. Викладаючи вчення про великі цикли кон'юнктури близько півстолітньої тривалості, він обґрунтував практичне використання та закономірний зв'язок "підвищувальних" і "знижувальних" хвиль цих циклів із хвилями технічних винаходів: «Перед початком підвищувальної хвилі кожного великого циклу, а іноді на самому її початку, спостерігаються значні зміни в основних умовах господарського життя суспільства. Ці зміни звичайно виражаються (у тій чи іншій комбінації) у глибоких змінах техніки виробництва й обміну (яким, у свою чергу, передують значні технічні винаходи й відкриття), у зміні умов грошового обігу, у посиленні ролі нових країн у світовому господарському житті» [122].

У 30-х рр. ХХ ст. Й. Шумпетер виявив закономірності циклічного відновлення структури економіки. Він вважав, що ринкові відносини – це безперервний процес змінювання одна одної хвиль інновацій, який назвав «творчим руйнуванням» (creative destruction). На думку Й. Шумпетера, причиною структурних змін є «кластери нововведень», що здійснюються через різні проміжки часу [259, с. 117].

Багато економістів першопричину структурних змін убачає в науково-технічному прогресі. Розвиток науки, техніки відкриває можливості для значних змін у структурі економіки, водночас істотно впливаючи на потреби суспільства. З НТП нерозривно пов'язані поглиблення поділу праці й розширення спеціалізації виробництв. Науково-технічний процес є головним чинником, який порушує господарську рівновагу та визначає черговість еволюційних (екстенсивних) і революційних (інтенсивних) фаз. Серії (кластери) базисних інновацій, які включаються до останніх, конфліктують з наявною структурою. При цьому НТП суттєво впливає на енергетичну, технічну інформаційну основу суспільства, її організаційні форми, територіальну й галузеву структуру економіки, звичаї та інші параметри розвитку населення країни.

Значний внесок у вивчення технологічних інновацій зробив учений С. Кузнец. Структурні зміни і, як наслідок, революційне прискорення економічного зростання в індустріальну епоху, на його думку, викликані епохальними інноваціями. «Масове застосування технологічних нововведень, що становить значною мірою суть сучасного економічного зростання, тісно пов'язане з подальшим прогресом науки, який, у свою чергу, формує основу для подальшого технічного прогресу... Застосування нововведень не тільки дає додаткові економічні ресурси для фундаментальних і прикладних досліджень, що потребують тривалої розробки й значних коштів, але й, що важливо, дає змогу створювати нові ефективні засоби для досліджень й отримувати додаткову інформацію про зміни в природних процесах, що відбуваються під впливом змін у виробництві» [282, с. 127].

На особливу увагу заслуговує концепція зміни технологічних укладів. Один із головних її авторів С.Ю. Глазьев сформулював власну теорію довгострокового техніко-економічного розвитку, яка ґрунтується на періодичній зміні технологічних укладів, під якими він розуміє «...нерівномірний процес послідовного заміщення цілісних комплексів технологічно зв'язаних виробництв» [42, с. 57].

С.Ю. Глазьев характеризує технологічний уклад як ключовий фактор (який він називає ядром) і організаційно-економічний механізм регулювання. Ядро технологічного укладу становить деяка сукупність базисних технологічних процесів, що фактично застосовуються або є характерними протягом досить тривалого часу для сфер і галузей економіки.

У концепції технологічних укладів можна виділити основні характеристики певного етапу техніко-економічного розвитку:

- в економіці в той самий період функціонує декілька технологічних укладів, серед яких є домінуючий, який відрізняється від попереднього вищим технічним потенціалом;

- новий технологічний уклад зароджується в ході розвитку попереднього, при цьому новий уклад у своєму розвитку спирається на виробничий потенціал попереднього і не тільки використовує енергоносії, конструкційні матеріали, сировинні ресурси, масовий рівень споживання, який був досягнутий у результаті розвитку попереднього технологічного укладу, але й перетворює технологічну сукупність останнього відповідно до власних потреб і в перетвореному вигляді інтегрує їх у свій відтворний контур;

- процес формування нового технологічного укладу є основою створення нових галузей виробництва, при цьому частина виробництв, докорінно перетворюючись на базі нововведень, переходить на новий якісний рівень;

- країна є технологічним лідером, якщо вона забезпечує повний життєвий цикл для створюваної продукції, яка є ядром технологічного укладу.

Це означає, що в повному обсязі виконуються фундаментальні, пошукові й прикладні науково-дослідні роботи; дослідно-конструкторські розробки; випробування зразків та їхнє доведення; технологічна підготовка виробництва; виробництво продукції високої якості; її подальше обслуговування і модернізація.

Таким чином, розвиток економіки йде шляхом послідовної та поступової зміни технологічних укладів. На кожному етапі розвитку виділяється ядро-носій технологічного укладу, а також ті компоненти, що формуються на базі попереднього. На початковій стадії становлення кожен технологічний уклад використовує стару інфраструктуру, а формування й утвердження власної адекватної інфраструктури відбувається після встановлення домінування нового укладу в базових сферах економіки і, відповідно, витіснення з них попереднього укладу. Ефективність сформованої структури економіки під впливом технологічних змін виражається в темпах і якості економічного зростання. Для кожної стадії розвитку характерні свої особливості економічного зростання. На доіндустріальній стадії спостерігалось екстенсивне економічне зростання за рахунок розширення використання природних ресурсів (праця, земля). Індустріальна стадія розвитку характеризується інвестиційним зростанням (як екстенсивним, так і інтенсивним). Постіндустріальна стадія характеризується інноваційним характером економічного зростання.

Слід зазначити, що сучасні технічні й технологічні зміни національного господарства, що ґрунтуються на науковому знанні, є потужним генератором економічного зростання як на мікро-, мега-, так і на макроекономічному рівні. У результаті впливу інноваційного фактора на структурні зміни відбувається виникнення і розвиток нових галузей, в основі яких лежать високі технології, що є одним із найважливіших джерел зайнятості і доданої вартості. Одночасно на світовому ринку з'являються нові великі ніші, пов'язані із задоволенням якісно інших потреб, що не існували раніше, а сформувалися в результаті технологічного прогресу й отримали назву високотехнологічного ринку. Як

висновок, формування нової моделі економічного розвитку будь-якої країни та її регіонів на сучасному етапі повинне ґрунтуватися на структурних змінах, спрямованих на інноваційний розвиток секторів економіки, ефективне використання ресурсів (природних, відтворювальних, людських) і, що немаловажно, відповідно до змін у рівні й характері потреб людей і суспільства.

Четвертим фактором, що впливає на структурні зміни, є фактор глобалізації економіки.

Вплив фактора глобалізації на структурні зміни проявляється в рівні розвитку міжнародного поділу праці; у рівні інтернаціоналізації господарських зв'язків; у структурі експорту й імпорту; в інтернаціоналізації ринків праці й капіталу; у ступені залучення в міжнародні торговельні й фінансові організації; у процесі економічної й валютно-фінансової інтеграції та ін.

Глобалізація стосується як окремих підприємств, так і локальних ринків, регіонів і національної економіки в цілому. На сучасних глобальних ринках товарів і послуг, валюти, фінансово-кредитних ринках, праці, капіталу відбуваються міжнародні господарські трансакції. Вагомість процесів на макроекономічному рівні визначається ускладненням глобалізаційних факторів під впливом мінливого господарського середовища і неможливістю прямого ринкового саморегулювання. На мегарівні цей феномен характеризується ускладненням взаємозв'язків у рамках міжнародних ринків і виражається у створенні глобального інформаційного простору.

Глобалізація впливає практично на весь галузевий спектр відкритої для зовнішнього світу національної економіки. Так, сучасні інформаційні й комунікаційні технології, що переходять від прогресивних до менш розвинених національних господарських систем, технічно збагачують їхнє виробництво і галузі, послаблюючи цим уже сформовані матеріально-технічні основи монополізації внутрішніх ринків країн-донорів. Можливості

модернізації національної економіки, що відкриваються на базі передових технологій, неоднаково реалізуються в різних галузях.

Поряд зі сферою інформаційних і комунікаційних технологій найбільш сильний вплив глобалізації можна спостерігати в банківській сфері та страховій справі, що значно розширюють асортимент пропонованих послуг, підвищують їхню якість і за рахунок цього нарощують обсяги діяльності, а також кількість робочих місць. Утім, позитивні зміни великою мірою залежать від змісту політичних і законодавчих рішень, які визначають державне регулювання фінансового сектору й допуск до нього іноземних конкурентів.

Розглядаючи вплив глобалізації на прикладі України, потрібно підкреслити, що в умовах зростання конкуруючих позицій імпорту на внутрішньому ринку посилилася залежність економіки регіонів від зовнішніх факторів, зокрема від кон'юнктури на світових ринках сировини, відсутності позитивних механізмів міжгалузевого переливу капіталу.

Аналізуючи вплив культурного фактору на структурні зміни розвитку соціально-економічної системи, слід зазначити, що німецький філософ Макс Вебер ще на початку ХХ ст. вважав культуру одним з основних чинників розвитку капіталістичного суспільства. При цьому «духом» капіталізму він називає певний «менталітет», особливості індивідуальної і суспільної свідомості, релігійні відмінності. Використання цих особливостей у поєднанні з принципами ринкової самоорганізації та державного регулювання у формі сприяння господарській діяльності, а не втручання в неї, дало світу японський феномен організації праці, основою якого є духовні аспекти та збереження національної самобутності. На відміну від японського колективістського індивідуалізму, поважливого ставлення до праці, в Україні згідно з даними опитувань «лише 11 % населення частину свого вільного часу витрачає на додаткову діяльність, яка приносить заробіток, а 37,9 % воліє просто відпочивати, нічого не роблячи» [138, с. 134 – 135].

У своїй доповіді «Культура и экономика: Поиски взаимосвязей» Г.А. Гольц визначає, що «західне суспільство витратило майже 400 років, щоб на духовному рівні створити ідеали, які примушують людину з

дитинства і до глибинної старості інтенсивно трудитись» і певним чином ставитися до формування та ведення бізнесу та до приватної власності [43]. Історія демонструє певне упередження радянського і пострадянського суспільства проти підприємницької діяльності, деяка неприязнь до приватної власності залишається в українському суспільстві і сьогодні. Так лише 8,5 % населення вважають, що економіку держави слід розбудовувати на основі приватної власності, тоді як державній власності віддають перевагу 43,2 % [138, с. 135].

У «Стратегії сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки (2004 – 2015 роки)» визначена необхідність формування сучасної культури як підґрунтя для впровадження та розбудови економіки знань в Україні, що потребує відповідної перебудови соціально-економічного та культурного світогляду суспільства, стимулювання трансформації суспільних цінностей відповідно до визнання пріоритетів творчої праці, самовдосконалення і самонавчання, соціально відповідального підприємництва, законослухняності та правової компетентності [66].

Таким чином, культура та відповідні суспільні орієнтації є як рушійними силами структурної перебудови економіки так і гальмуючими чинниками економічного розвитку. Зважаючи на особливості національної культури, її регіональні відмінності необхідно формувати власну психологію розвитку економіки та організації праці, стимулювати підвищення її творчої віддачі, адаптуючи її до особливостей культурної самобутності територій, враховуючи, що «культура – праця – економіка» – це атрибути, що нерозривно пов'язані між собою. Таким чином, структурні зрушення в економіці повинні відповідати потребам постіндустріальної економіки, а також сучасним тенденціям розвитку світового господарства в умовах глобалізації. Тобто структурна перебудова економіки при переході до ринку потребує розвитку наукомістких, високотехнологічних галузей і виробництв, розвитку освіти. Це дозволить Україні використовувати її найбільш значущі конкурентні переваги – досягнення науки й освіти.

Структурна перебудова економічної системи регіону базується на використанні основних принципів. У загальному розумінні принцип – це основні правила діяльності, встановлені, загальноприйняті правила господарських дій і властивостей економічних процесів [74, с. 76]. Принципи структурної перебудови соціально-економічних систем регіону відображають закономірності їх розвитку і базуються на них. Їх можна об'єднати у дві групи: загальноекономічні та специфічні (рис. 1.3).

До основних загальноекономічних принципів належать: принцип цільової орієнтації, системності й комплексності, координації, автономності структурних елементів, несуперечності, врахування регіональної специфіки, соціальної орієнтації, селективності, адаптивності, оптимальності, рівноваги та ін. Базисними в цій системі є принципи цільової орієнтації, оптимальності, системності й комплексності, рівноваги, що формують своєрідний «каркас» регулюючого впливу.

Сутність принципу цільової орієнтації полягає в тому, що нова структура повинна відповідати певній чітко вираженій орієнтації стосовно основних цілей з виділенням ключових секторів і формуванням конкретних завдань для їх досягнення у форматі структурних трансформацій.

Принцип оптимальності передбачає вивчення й оцінку різних варіантів досягнення цілей структурної перебудови за альтернативними критеріями з вибором серед наявних альтернатив оптимальної структури.

Необхідна пропорційність формування й розвитку всіх елементів нової трансформованої структури забезпечується дотриманням принципу рівноваги.

Усі процеси, які спрямовані на структурну перебудову економічної системи, повинні формуватися й реалізовуватися у вигляді певної системи, з урахуванням їх погодженості й взаємодії. Принцип системності й комплексності передбачає побудову структурного регулювання комплексного розвитку регіонів як цілісних економічних систем.

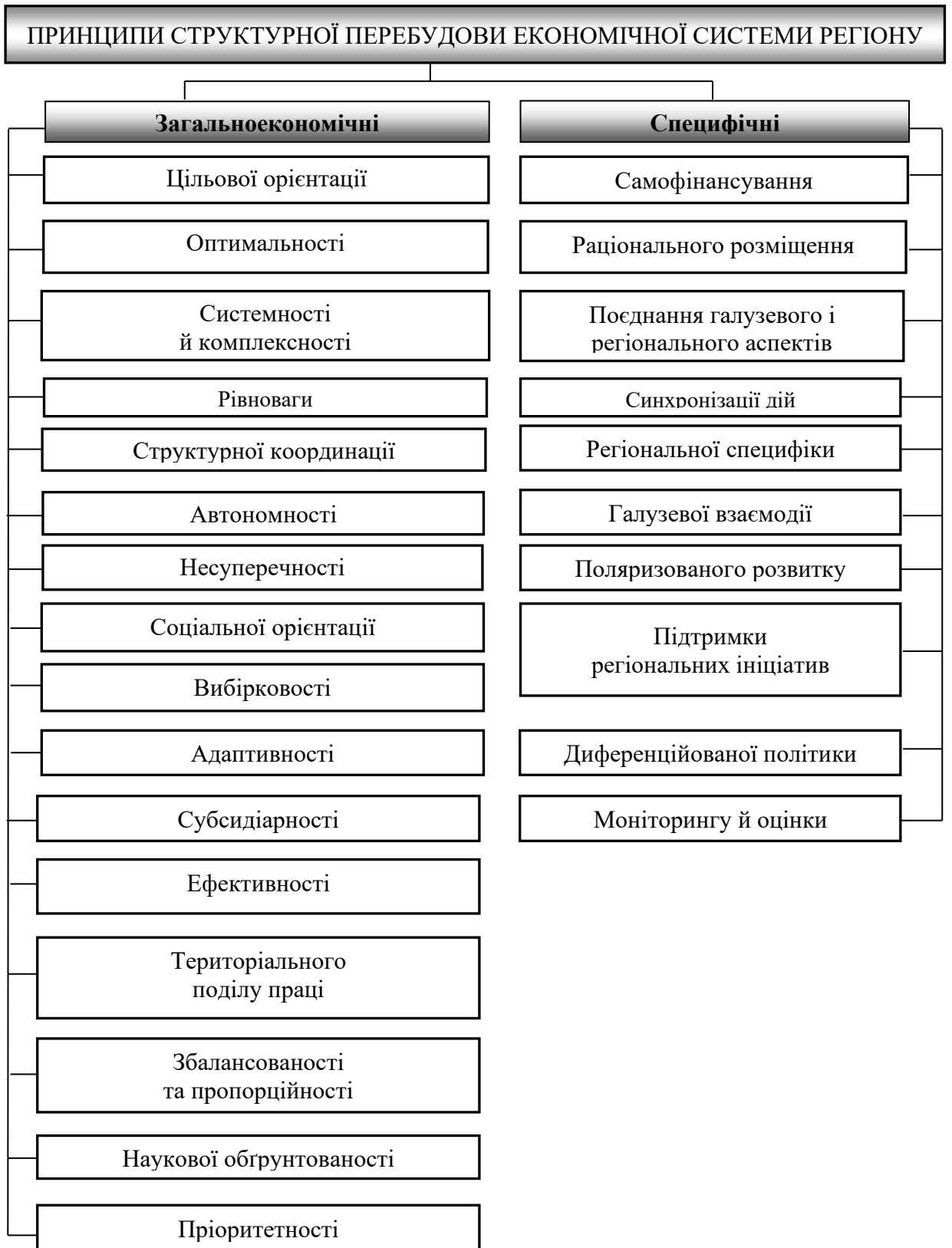

Рис. 1.3. Принципи структурної перебудови соціально-економічної системи регіону

За принципом структурної координації визначається певний порядок здійснення стратегічних заходів щодо необхідних перетворень у системі організації та управління структурними зрушеннями економічної системи.

Принцип автономності свідчить про те, що кожний елемент структури повинен мати певну самостійність із можливістю функціонування цілісної мікроструктури, що не порушує єдності загальної економічної структури.

Принцип несуперечності здійснюваних заходів у процесі структурної перебудови постає з вимоги щодо їх не тільки логічної послідовності, але й погодженості при вирішенні поставлених завдань.

Необхідність врахування принципу соціальної орієнтації визначається значимістю вирішення соціальних завдань у процесі структурної перебудови з позицій соціального оздоровлення й захисту, формування адекватної інфраструктури й підвищення рівня життя населення.

Вибірковість у вирішенні завдань регулювання структурної перебудови господарських систем є важливим принципом управління економічним зростанням, тому що у зв'язку з неможливістю одночасного вирішення поставлених завдань необхідний вибір пріоритетних напрямів із концентрацією на них наявних ресурсів і можливостей.

Принцип адаптивності означає, що господарська структура повинна бути здатною пристосовуватися до трансформацій внутрішнього й зовнішнього середовища при збереженні рівноваги економічної системи в умовах невизначеності, коли межі гнучкості визначають можливі варіанти структуризації.

Можливість усебічно оцінити передісторію і перспективу структурної трансформації економіки регіону дозволяють загальні закономірності економічного розвитку. Структурна перебудова регіональних соціально-економічних систем у нових економічних умовах розвитку потребує обґрунтування та реалізації в практичній діяльності принципів специфічного характеру, пріоритетними серед яких на сучасному етапі є: синхронізації дій, поляризованого розвитку, диференційованої політики, моніторингу й оцінки.

Принцип синхронізації дій вимагає вибудовування державних пріоритетів та узгодженості в часі основних реформ, здійснюваних у країні, які впливають на структурно-економічний розвиток регіонів.

Принцип поляризованого (або «сфокусованого») розвитку, який приходить на зміну політиці вирівнювання стану економічного розвитку і передбачає спеціальне фокусування на фінансових, адміністративно-управлінських, людських та інших ресурсах регіонів, а також зростання інноваційної активності.

Забезпечення принципу диференційованої політики зумовлене, з одного боку, тим, що взаємозалежність виробничого потенціалу, нерозривність господарських зв'язків в економічних процесах потребують проведення єдиної науково-технічної політики, координації зусиль усіх органів державної та регіональної влади, а з другого боку, притаманна окремим регіонам відмінність (за показниками соціально-економічного розвитку, природо-ресурсного потенціалу, процесів економічного відтворення) зумовлює необхідність запровадження трансформаційних стратегій щодо підтримки «економічної самоідентифікації» регіонів.

Принцип моніторингу й оцінки передбачає контроль за своєчасністю виконання запланованих заходів, аналітичну оцінку ефективності їхнього проведення, наслідків для соціуму, моніторинг використання коштів за цільовим призначенням. Дотримання вказаних принципів забезпечить ефективну структурну трансформацію регіональних економічних систем.

Сутність структурних зрушень в економіці найбільш повно виражається через їхні функції, що пронизують всі сфери діяльності регіону:

- реалізація закону зростання потреб, який на сучасному етапі розвитку доповнюється законом їхньої інтернаціоналізації;
- розподіл ресурсів та їх перерозподіл (капіталу, робочої сили тощо) між різними галузями та сферами;
- узгодження структури споживання, що визначає зміни в потребах, які невинно зростають, і виробництва, що відображає стан розподілу й

розміщення обмежених ресурсів (виробничих чинників) між економічними сферами;

- формування основних натурально-речовинних і вартісних пропорцій відтворення;
- упровадження в економіку досягнень науково-технічного прогресу, витіснення і заміщення старих технологій і галузей виробництва новими;
- визначення напрямів економічного розвитку суспільства і шляхів удосконалення всієї системи економічних відносин з огляду на те, що структурні зрушення в економіці мають подвійну природу, одночасно ознаки процесу і результату.

Причини, через які відбувається певне структурне зрушення в економіці, умовно можна розподілити на внутрішні і зовнішні. При цьому часто відбувається їх поєднання, що не дозволяє провести їхнє чітке регулювання. З погляду системного підходу до дослідження економічних систем та чи інша причина розглядатиметься як внутрішня або зовнішня залежно від ієрархічного положення структурного зрушення в економічній системі, оскільки зрушення на вищих економічних рівнях убирають у себе зрушення в структурі попередніх економічних рівнів. Таким чином, зовнішні причини одних структурних зрушень можуть бути внутрішніми для зрушень в економічній структурі вищого порядку.

Розглянемо основні причини структурних зрушень в економіці:

1) розвиток системи суспільних потреб. Закономірність змін в структурі споживання викликана змінами в структурі потреб, які постійно з'являються і зникають;

2) розвиток структури виробництва, у якому ключову роль відіграє науково-технічний прогрес, науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР), що детермінують передові зміни в техніці і технології;

3) розподіл праці і її подальша спеціалізація, що є основою процесу стратифікації господарського життя суспільства. Відповідно до [14, с. 257], «структура суспільного виробництва є певним процесом розподілу праці»

Категорія розподілу праці характеризує не тільки технічну, але й, власне, економічну базу структуризації національного господарства;

4) наступна причина структурних зрушень пронизує всю структуру економіки, відносини власності, насамперед на засоби виробництва. Поняття структурних зрушень і власності на засоби виробництва тісно взаємопов'язані: існуюча структура економіки характеризується відносинами власності з точки зору політекономії, тобто взаємодії робітників та засобів виробництва, а також привласнення та відчуження останніх, крім того власність зумовлює формування структури суспільного продукту, тобто виробництва, розподілу, обміну, споживання;

5) різного роду циклічні процеси в економіці. На думку Р. Менша, «динаміка потоків, припливи і відпливи базисних інновацій визначають зміни в структурі економіки...» [132, с. 88]. Відомо декілька видів циклічних коливань об'єктивного економічного порядку, що різняться своїми причинами, тривалістю і соціально-економічними наслідками. Кожний із цих циклів істотно впливає на темпи і природу структурних зрушень. Російські економісти С.М. Меньшиков і Л.А. Клименко пов'язують економічні цикли (у першу чергу «довгі хвилі Кондратьєва») із структурними кризами і структурними зрушеннями. Зокрема, вони визначають верхню і нижню точки «довгої хвилі» саме через зміни в економічній структурі [160, с. 212].

Із розвитком засобів зв'язку і комунікацій, зовнішньої торгівлі, збільшенням ступеня відкритості економіки значно впливають на економічні процеси всередині країни структурні зрушення, що відбуваються у світовій економіці. Цей вплив проявляється в зрушеннях в експортно-імпортній структурі, структурі платіжного і зовнішньоторговельного балансу.

Щодо механізму здійснення структурних зрушень існує загальноприйнята думка, що вони відбуваються в результаті взаємодії двох сил – ринку й держави.

Основним регулювальним засобом вирішення головних економічних проблем є ринок, що залишається дотепер найбільш ефективним способом

організації виробничої діяльності. Як механізм, що опосередковує зв'язок між попитом і пропозицією, ринок забезпечує їхню відповідність один одному: він безперервно впливає на структуру виробництва, так само, як і мінлива структура суспільних потреб. Підприємці, реалізуючи індивідуальні виробничі програми й власну стратегію у сфері інвестицій, забезпечують суспільство всіма необхідними йому товарами, спонтанно формуючи основні структурні пропорції суспільного відтворення.

У результаті відбувається стихійна зміна галузевої структури виробництва:

- у процесі стихійного пристосування економіка одночасно звільняється від неефективних і застарілих виробництв, відбувається розвиток найбільш передових і перспективних напрямів – удосконалюється технологічний базис суспільства;

- у боротьбі за покупців і ринки збуту виробники випускають нові види продукції, удосконалюють старі, припиняють випуск одних і нарощують виробництво інших – змінюється продуктово-галузева складова економіки;

- у процесі переливу капіталу відбувається й переміщення робочої сили, підвищується в середньому її кваліфікаційний й освітній рівень (нові передові технології потребують більш кваліфікованих кадрів), а також підвищується якість менеджменту;

- залежно від економічної ситуації, перспектив розвитку, суспільної думки змінюється ставлення підприємців до інвестицій. Причому це стосується не тільки абсолютної величини прибутку, що спрямовується на інвестиції, але і її спрямованості: на нагромадження капіталу або на його відновлення, що є принципово важливим для економічного розвитку і також впливає на процес структурних трансформацій (структурна криза 80-х рр. ХХ ст. у розвинених країнах світу була спричинена саме диспропорційністю в напрямі інвестицій: на хвилі попереднього економічного підйому підприємці в основному вкладали кошти в нагромадження капіталу, а не в його

відновлення).

Таким чином, ринкову складову можна назвати стихійною або автоматичною. Ринкове пристосування відбувається в процесі міжгалузевого переливу капіталу з менш прибуткових галузей і секторів у більш рентабельні, приватний капітал закономірно спрямовується в ті сфери, які дають найбільший прибуток.

Однак дія стихійного ринкового механізму структурних зрушень має не тільки позитивні наслідки. У зв'язку з тим, що вивільнювані з виробництва фактори не є повністю взаємозамінними і мають обмежену сферу альтернативного застосування, процес структурних перетворень, пов'язаний із вивільненням ресурсів із діючого виробництва, може стати (і часто так буває на практиці) причиною зниження реального обсягу валового національного продукту країни. Негативний вплив цього фактора на розвиток національної економіки може бути компенсований лише підвищенням інвестиційної активності в суспільстві й упровадженням досягнень науково-технічного прогресу.

Крім того, структурна криза звичайно супроводжується масовими звільненнями, банкрутствами, перерозподілом власності, зникненням суб'єктів, зниженням життєвого рівня населення, порушеннями грошового обігу, падінням цін або уповільненням їхнього зростання, а іноді й навпаки, зростанням цін, лихоманками на ринку цінних паперів, стрибками в динаміці позичкового процента тощо. Зрозуміло, що не всі господарюючі суб'єкти можуть витримати таку кризу, вийти з неї відновленими. Чимала кількість агентів зазнає не тільки збитків, але й банкрутства. Частина господарюючих суб'єктів зникає – або зовсім, або як самостійні агенти, тому що поглинається іншими. Криза спричиняє не тільки виробничо-структурне, але й суб'єктно-структурне відновлення. І такий стан може тривати до десятка років, якщо не вжити активних заходів для прогресивних структурних змін.

У тих випадках, коли структурні перетворення супроводжуються зниженням обсягу виробництва, заміною адміністративної координації

виробників на ринкову, різними соціальними потрясіннями, їхній негативний вплив на макроекономічні результати функціонування економіки країни та її регіонів в короткостроковому періоді ще більше посилюється. Як наслідок, процес відновлення реального обсягу виробництва до рівня, що передував початку структурних перетворень, може набути затяжного характеру.

У такій ситуації ефективність тільки кон'юнктурного регулювання, що обмежується завданнями стабілізації інфляції й розвитку конкуренції, видається досить проблематичною, оскільки при цьому не враховуються ні фактор часу, ні гострота соціальних проблем у період економічного спаду, ні завдання формування структури виробництва, що забезпечує конкурентні переваги національної економіки в умовах сучасного науково-технічного прогресу. Тому, незважаючи на тривалі й стійкі ринкові традиції, у переважній більшості високорозвинених країн у період великомасштабних структурних перетворень активно використовується державна структурна політика, що включає систему селективних заходів фінансового впливу на галузеву структуру розподілу капіталу (державні капітальні вкладення в ті чи інші галузі, надання податкових пільг або податкових кредитів перспективним галузям та ін.). Основними цілями цієї політики є прискорення переходу від спаду до економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності національного виробництва на світовому рівні.

Таким чином слід визначити, що процес нагромадження капіталу є наслідком структурних трансформацій і стосується безпосередньо важливої сфери економіки – сфери відтворення.. Це обумовлює їхню особливу значущість у ході економічного розвитку, що необхідно враховувати в процесі здійснення державою свідомого регулювання структурних змін в економіці – структурного регулювання, яке є складовою механізму структурних зрушень.

Кінцевою метою свідомих і цілеспрямованих структурних перетворень є задоволення індивідуальних і суспільних потреб. У свою чергу, ця кінцева мета трансформується в підцілі, виходячи з різних рівнів здійснення структурних зрушень (від системи проміжних показників):

- на макроекономічному рівні - це підвищення частки країни у глобальній економічній системі, прискорення темпів економічного зростання ВВП і національного доходу, оптимізація структури розподілу, споживання й нагромадження, формування оптимальної відтворювальної структури, базових пропорцій економічного розвитку;
- на мезорівні – це оптимізація галузевої та регіональної структур економіки щодо ліквідації аномальних диспропорцій, а також структурних асиметрій, що породжують дезінтеграційні процеси;
- на мікрорівні - це збільшення прибутковості й рентабельності роботи окремих підприємств, оптимізація їхньої технологічної, виробничої, управлінської та організаційної структур.

Викладене вище необхідно враховувати в процесі прийняття управлінських рішень щодо регіонального і національного розвитку та розробки структурної регіональної та державної політики.

1.3. Особливості функціонування регіональних соціально-економічних систем у процесі їх трансформації

Історичний досвід розвитку будь-якої держави характеризується певними ознаками, що властиві тому чи іншому часовому періоду і відображають функціонування соціально-економічної системи. При цьому практично завжди в системі здійснювався вибірковий акцент на певних елементах, не завжди найбільш значущих як для розвитку країни, так і для підвищення добробуту її населення. Значні зміни в суспільстві, як правило, спостерігаються не в процесі поступового зростання економічних і соціальних показників, а в ході здійснення кардинальних перетворень суспільних структур, одне з яких відбувається вже понад десяток років в Україні.

Логіку зміни соціально-економічних систем на різних етапах функціонування країн необхідно чітко усвідомлювати через прагнення до

формування такої системи, яка щонайкраще задовольняла б як економічні, так і соціальні потреби суспільства.

Поняття системи враховує такі важливі складові будь-якого матеріального об'єкта, як елемент, зв'язок, взаємодія, постановка цілей. Система – комплекс елементів та їхніх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цілісності [73, с. 361].

Щодо економічної системи, то на думку Б.В. Кульчицького [133, с. 130], вона може бути подана як складне системне утворення, що пронизує усі сфери життєдіяльності і, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей і, відповідно, форм власності, забезпечує створення матеріальних і духовних благ і на цій основі – відтворення суспільства.

Більш поширене визначення поняття «економічна система» подане в сучасній економічній енциклопедії: «економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства» [74, с. 444].

Розуміння системи й, зокрема, соціально-економічної системи як об'єкта трансформаційних впливів ґрунтується на відомих теоріях і концептуальних уявленнях О.М. Алімова [3], С.І. Дорогунцова, О. Горської [69], В.М. Геєця [37], В.І. Захарченка [93], Л.Г. Чернюк [251] та ін. Разом з тим соціально-економічну систему слід розглядати з урахуванням сучасних вимог високодинамічного зовнішнього середовища, а також особливостей динаміки існування соціально-економічних систем у період глибоких перетворень. Загальновідомо, що для системи в цілому характерні, по-перше, наявність структурних елементів; по-друге, цілісна, взаємодоповнююча й взаємовигідна побудова цих елементів; по-третє, цілеспрямованість функціонування всієї структури.

Звертаючи увагу на соціальну й економічну складові єдиної системи, зазначимо, що цілі економічної системи пов'язані з досягненням високої економічної ефективності. При цьому соціальні фактори є засобом досягнення

цих цілей.

В.А. Ткаченко та С.І. Чимшит визначили соціально-економічну систему «як сукупність підсистем різної природи: соціальної, економічної та політичної, – які знаходяться у визначеному просторовому та часовому проміжку, а також взаємозв'язків між ними» [233, с. 38]. Кожна підсистема має свій унікальний набір елементів та механізм їхньої взаємодії.

Соціально-економічна система, на нашу думку, – це система відкритого типу, яка становить сукупність взаємопов'язаних соціальних і економічних елементів, що утворюють стійку цілісність, у якій будь-яка економічна або соціальна дія завжди приводить до певного пов'язаного з ними наслідку в іншій підсистемі.

Слід зазначити, що в процесі функціонування соціально-економічної системи відбуваються підйоми і спади. При цьому деякі спади підсумкових показників функціонування системи можна назвати лише проміжними, очікуваними, такими, що супроводжують перехід до нової, більш прогресивної структури. Такі спади можна включити у визначення розвитку системи як елементи цілісного прогресивного процесу. Разом із тим існують спади, причиною яких є старіння системи, вичерпання її потенціалу. Цими спадами, як правило, не передбачено серйозних планів на тривалу перспективу, і вони є причиною вимушеного, стихійного пошуку виходу на новий, вищий рівень соціально-економічного розвитку. Такі спади назвати розвитком (або етапом розвитку) дуже складно. У цьому випадку спостерігаються всі ознаки відсталості (прогресуючої відсталості при тривалому спаді).

Таким чином, розвиток – це послідовність комплексних змін системи, що включає різні етапи, пов'язані зі зростанням, стабілізацією, спадом тощо, яка характеризується різним ступенем глибини прояву кожного етапу, має у своїй основі перспективні цілі системного масштабу і виразний план реалізації цілей.

У реальному світі існує ієрархія економічних систем: одні системи є елементами інших. Тому необхідно розрізняти рівні їхньої організації

(рис. 1.4).

Сучасний етап економічного розвитку характеризується зростанням інтересу до всебічного комплексу регіональних проблем. Просторовий аспект різних явищ опиняється в центрі уваги регіональних досліджень. Соціологія, статистика, економіка галузей – таким є далеко не повний перелік наук, у яких просторові зв'язки явищ, що вивчаються, все більшою мірою впливають на вивчення регіональних проблем.

Рис. 1.4. Рівні економічних систем

Поняття регіону можна розглядати з різних точок зору, його визначення суттєво різняться в працях вітчизняних та зарубіжних науковців.

За А.Г. Гранбергом, «регіон – це певна територія, що відрізняється від інших територій за рядом ознак і має деяку цілісність, взаємопов'язаність її елементів» [51, с. 20].

Регіон, як територію із додатковими характеристиками, що визначаються перш за все територіальною спільністю, розглядають у своїх працях П. Кругман, М. Портер [281; 196].

Регіон як соціальну конструкцію досліджують З.В. Герасимчук,

І.М. Вахович, які під регіоном розуміють «відносно цілісну відтворювальну соціо-еколого-економічну систему господарської території, самостійну в адміністративно-правовому відношенні, яка є складовою частиною країни, виділяється своїм економіко-географічним положенням, комплексом природних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, спеціалізацією і структурою господарства, спільністю екологічних проблем, а також високим рівнем внутрішніх соціально-економічних зв'язків» [40, с. 29 – 30].

За визначенням Е.Б. Алаєва, «економічний регіон – це територіально цілісна частина народного господарства країни, яка має такі ознаки: спеціалізацію як основну народногосподарську функцію; комплексність, що розуміється як взаємопов'язаність найважливіших елементів економічної і територіальної структур регіону; керованість, тобто наявність цілісної системи територіального управління господарством, за допомогою якої можуть вирішуватися як загальні, так і автономні проблеми розвитку» [2, с. 226 – 227].

Сучасні теорії визначають регіон як багатофункціональну систему, найбільшого розповсюдження отримали чотири парадигми регіону.

Парадигма "регіон як квазікорпорація" визначає регіон як суб'єкт економічної діяльності та власності (муніципальної та регіональної), що активно співпрацює із корпораціями національного та транснаціонального рівня та конкурує поміж інших регіональних суб'єктів на ринках капіталу, послуг, товарів.

Парадигма "регіон як квазідержава" визначає його як відокремлену підсистему національної економіки та держави. Процеси децентралізації влади приводять до того, що в багатьох країнах регіони акумулюють все більше функцій і фінансових ресурсів, які раніше належали «центру» [239, с. 26 – 27].

Парадигма «регіон як ринок» розглядає особливості функціонування регіональних ринків товарів, послуг, інформації, кредитно-фінансових ресурсів, знань та пріоритетне місце відводить умовам економічної діяльності.

Парадигма «регіон як соціум» є досить популярною в наш час, оскільки

пріоритетне місце відводить відтворенню соціального життя та розвитку системи розселення. Цей підхід є ширшим за економічний. Він включає освітньо-культурні, соціально-психологічні, медичні, політико-правові та інші життєво важливі аспекти регіонального соціуму.

Еволюція теорій регіону відображає підвищення ролі нематеріальних цілей і чинників економічного розвитку, що більшою мірою відповідає моделі сталого соціо-еколого-економічного розвитку [74, с. 175].

Кожний регіон як економічна система є глибоко специфічним, по своєму унікальним як в економічному відношенні, так і за соціальними, географічними, природно-кліматичними, демографічними і екологічними характеристиками.

Розуміння регіону як системи можна вважати загальноприйнятим: регіон - це цілісна система з визначеною структурою, функціонально пов'язана із зовнішнім середовищем, історичною та культурною спадщиною життя населення..

Регіон є складною соціально-економічною системою, яку необхідно розглядати з позицій методології системного дослідження соціально-економічних процесів, що становить сукупність принципів і прийомів аналізу складного явища, методів розв'язання складної проблеми.

Дослідження соціально-економічних систем пов'язане з вивченням початкового стану, внутрішніх закономірностей, об'єктивних тенденцій їхнього розвитку, що виявляється в урахуванні взаємозв'язків між елементами системи, між системою і зовнішнім середовищем, враховує її розвиток.

Регіон як соціально-економічна система характеризується комплексом взаємозв'язаних ознак: наявність неоднорідних елементів, між якими існують певні зв'язки; різний стан, рівень розвитку елементів системи; певна автономність елементів системи; імовірнісний характер розвитку елементів системи; наявність об'єктивної системи цілей функціонування; динамізм розвитку системи; багатоваріантність розвитку соціально-економічної

системи, що визначається співвідношенням її елементів, сукупністю вирішуваних завдань.

Суть системного підходу у вивченні регіональної економічної системи як цілого полягає у виявленні взаємозалежності між елементами, а також вивченні процесів, що пов'язують елементи системи з обумовленими цілями. Регіональні системи виступають як суто відкриті системи і є частиною єдиного економічного цілого (країни). При цьому регіональні системи за рядом важливих системоутворювальних відносин формують єдине ціле, і тому для системного вивчення регіону, крім відображення загальнодержавних процесів, слід виділяти й власне регіональні проблеми. Поєднання регіонального аспекту загальних проблем зі специфічними регіональними проблемами логічно приводить до загальної концепції регіональних систем [187, с. 43].

Підсумовуючи зазначені теоретичні положення, автор пропонує інтегрований підхід до аналізу структури регіональних систем. Їх можна розглядати як сукупність елементів, зображених у такій схемі (рис. 1.5).

«Регіональна соціально-економічна система» – ширше поняття, ніж поняття «регіональні господарські комплекси» або «економіка регіону». Регіональна соціально-економічна система - це сукупність суб'єктів господарювання у постійному взаємозв'язку, які функціонують на основі природного, людського, фінансового потенціалу певної території з застосуванням єдиної виробничої та соціальної інфраструктури. Крім власне економічної категорії, регіональна система включає елементи, що характеризують розвиток соціально-культурної сфери, життєдіяльності населення регіону, стану навколишнього середовища та ін. Водночас дослідники відзначають необхідність застосування системного аналізу «при виборі регіону як суб'єкта господарювання», наголошуючи на вивченні таких питань: «економічна цілісність території як господарського комплексу; характер внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків; спільність економічних, соціальних і суспільно-політичних завдань, що вирішуються на

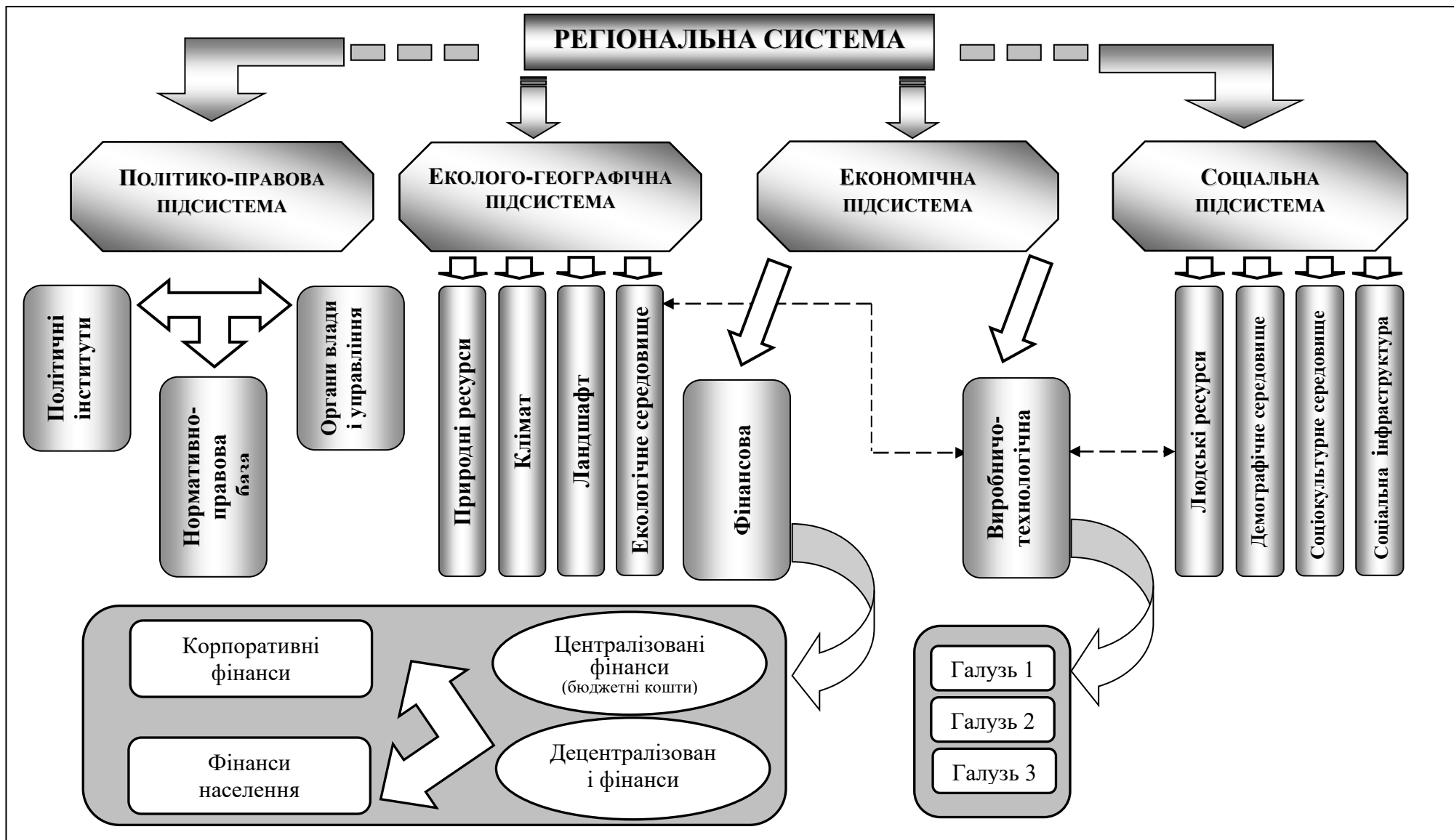

Рис. 1.5. Структура регіональних систем

території; можливість ефективного управління територією» [187, с. 44].

Фахівцями Ради по розвитку продуктивних сил та регіональної економіки (РВПС) була розроблена класифікація, у якій одночасно враховуються рівень економічного розвитку регіональної економічної системи, поточний стан економіки, фінансів, соціальної сфери і природного середовища, а також природно-географічні й геополітичні характеристики.

Інші класифікації ґрунтуються на первинному виділенні проблем регіонів. Відповідно до класифікації, розробленої співробітниками РВПС Мінекономрозвитку РФ і РАН, існують такі типи регіонів залежно від виду їх основоположних проблем: традиційно відсталі, або слаборозвинуті; депресивні; традиційно розвинуті, або високорозвинуті; регіони, що мають ресурси державного значення, або такі, що розвиваються за спеціальною програмою [187, с. 142].

Через розрив господарських зв'язків у 90-ті роки ХХ ст. в скрутному становищі опинилися або регіони, у яких переважали обробні галузі промисловості, так звані старопромислові регіони, а також регіони, де накопичений достатній економічний потенціал та високий рівень трудового потенціалу.

Слід зазначити, що розвиток регіональних систем у часі відбувається з неоднаковою швидкістю, що визначає наявність у єдиній державі регіонів, які перебувають на різних рівнях соціально-економічного розвитку. В Україні сформувалося декілька груп регіонів з якісно різним станом економіки і соціальної сфери. Перш за все, це розвинені регіони з достатньо високим рівнем виробництва і життя людей, серед яких виділяються старопромислові економічні райони (Придніпров'я, Донбас, Харківщина, потужний столичний потенціал). Другу групу становлять регіони із середнім економічним потенціалом. Проте найбільшу кількість становлять проблемні регіони, серед яких виділяються депресивні й відсталі регіони [58, с. 46].

До депресивних належать регіони (Поділля, Полісся, Карпатський), що зазнають спаду виробництва, зокрема в традиційних галузях його спеціалізації, з переважною часткою аграрного сектору, і потребують великих інвестицій. Проте, на думку окремих експертів, останніми роками ситуація з

депресивними регіонами дещо почала змінюватися. Це виражається, насамперед, у тому, що найбільш інвестиційно привабливими стають регіони, у яких немає значних природних ресурсів, що спонукає владу до активніших і довготривалих дій.

Відсталі регіони визначаються недостатнім рівнем розвитку економіки, що в свою чергу впливає на низькі показники розвитку соціальної сфери. Порізному економічні реформи вплинули на прикордонні території. У регіонах, що мають кордон з країнами далекого зарубіжжя, унаслідок лібералізації зовнішньої торгівлі, збільшення контактності з країнами-сусідами ситуація не ускладнилася настільки, як в інших регіонах країни. У той же час регіони, що граничать із колишніми союзними республіками, через підвищення функції «бар'єрності» цих кордонів, які з внутрішніх стали державними, опинилися в несприятливій економічній ситуації.

Комплексний розвиток регіонів характеризується незбалансованістю, але причини цього є суто об'єктивними. Регіони України відрізняються за розміром території, чисельністю та складом населення, так, частка населення Донецької області становить 9,7 %, тоді як Чернівецької – 2,0 %; відмінними є природно-ресурсний, економічний, географічний, екологічний потенціали регіонів. Крім того, дисбаланс у розвитку викликає неефективне управління територіями та недосконала бюджетна політика. Показовою є різниця регіональних значень частки валового регіонального продукту в загальнонаціональному обсязі (табл. 1.4), де найвищі значення мають Київська область – 22,1 %, Донецька – 11,8 %, Дніпропетровська – 10,9 %, тоді як Чернівецька область – 1,0 %, Тернопільська – 1,2 %, тобто різниця між максимальним і мінімальним значеннями валового регіонального продукту (ВРП) між регіонами у 2010 р. становила 24,3 разу. За обсягами інвестицій в основний капітал у 2010 р. розбіжність становила 15,3 разу (м. Київ – 25 822 млн грн, Херсонська область – 1684 млн грн). Необхідно наголосити, що в гірших економічних умовах опинилися регіони з аграрною спеціалізацією, де відчутна обмеженість природо-ресурсного потенціалу для розвитку важкої індустрії.

Таблиця 1.4

Територіальна структура регіональних економічних систем України у 2010 р.

Економічні райони і регіони	Частка регіону в загальнодержавному показнику, %						
	Територія	Населення	Валовий регіональний продукт	Продукція промисловості	Продукція сільського господарства	Інвестиції в основний капітал	Експорт товарів
Україна	100	100	100,0	100	100	100	100
Донецький район	8,8	14,7	16,2	26,0	7,4	10,5	32,0
Донецький	4,4	9,7	11,8	19,1	5,0	7,3	25,5
Луганський	4,4	5,0	4,4	6,9	2,4	3,1	6,5
Карпатський район	9,4	13,2	8,1	4,7	11,0	10,8	5,1
Закарпатський	2,1	2,7	1,3	0,7	2,1	1,4	2,3
Івано-Франківський	2,3	3,0	1,9	1,3	2,6	2,8	1,0
Львівський	3,6	5,5	3,8	2,4	4,2	5,4	1,9
Чернівецький	1,3	2,0	1,0	0,3	2,1	1,2	0,2
Південний район	18,8	15,3	12,5	7,5	16,4	14,5	8,2
АР Крим	4,5	5,1	3,7	2,0	4,3	5,6	1,1
Миколаївський	4,1	2,6	2,2	1,7	3,4	2,5	3,1
Одеський	5,5	5,2	5,1	2,9	4,6	5,3	3,3
Херсонський	4,7	2,4	1,5	0,9	4,1	1,1	0,7
Подільський район	10,1	8,9	5,2	3,3	13,2	5,8	2,0
Вінницький	4,4	3,6	2,2	1,7	6,1	2,5	1,1
Тернопільська	2,3	2,4	1,2	0,5	3,0	1,4	0,3
Хмельницька	3,4	2,9	1,8	1,1	4,1	1,9	0,6
Поліський район	16,9	10,0	6,0	4,2	12,64	5,9	3,0
Волинська	3,3	2,3	1,3	0,8	3,0	1,2	0,8
Житомирський	4,9	2,8	1,6	1,1	3,3	2,0	0,8
Рівненський	3,3	2,5	1,4	1,2	2,9	1,5	0,8
Чернігівський	5,3	2,4	1,6	1,1	3,2	1,2	0,6
Придніпровський район	13,9	13,4	16,4	22,8	13,7	14,8	22,5
Дніпропетровський	5,3	7,3	10,9	15,6	6,4	8,3	15,6
Запорізький	4,5	3,9	4,0	6,3	3,6	4,9	6,2
Кіровоградський	4,1	2,2	1,5	0,9	3,7	1,6	0,7
Східний район	13,9	11,7	11,5	11,9	12,3	11,2	9,6
Полтавський	4,8	3,2	3,6	5,6	5,1	4,9	4,3
Сумський	3,9	2,5	1,7	1,4	2,8	1,5	1,5
Харківський	5,2	6,0	6,1	4,9	4,4	4,8	2,8
Центральний район	8,3	12,7	24,1	19,6	13,6	26,5	17,6
Київський	4,8	9,9	22,1	17,4	6,6	24,6	16,3
Черкаський	3,5	2,8	2,0	2,2	7,0	1,9	1,3

Складено за [304].

Таким чином, регіональні соціально-економічні системи можуть бути поділені на групи залежно від їхнього місця в ієрархії і рівня соціально-економічного розвитку регіону. Останнє потрібне для виявлення особливостей стану й розвитку соціальної та виробничої підсистем регіону, конкретизації проблем цього розвитку і визначення цілей регіональної політики, що проводиться урядом.

Із позиції економічних відносин регіональна соціально-економічна система розглядається в трьох аспектах. По-перше, вона є об'єктом державного регулювання й управління і господарської діяльності різних виробничих, фінансових та інших структур. По-друге, регіональна система як підсистема більшої системи національної економіки сама є господарюючим суб'єктом у ролі замовника програм регіонального розвитку, емітента регіональних цінних паперів тощо. По-третє, регіональна система є зовнішнім середовищем для інших господарюючих суб'єктів, що діють на її території.

Найзагальніше уявлення про існування соціально-економічної системи, зміни, яких вона зазнає, дає поняття «рух системи». Рух [192] – одна з основних властивостей економічної системи. Рух системи, як і будь-який інший, характеризується темпами, напрямом тощо, має свій характер такого переміщення й означає деяку зміну системи в просторі і в часі, що виражається в кількісних і якісних характеристиках. Змінюються елементи системи (кількість і якість), структура, внутрішні й зовнішні зв'язки, її цілі, трансформуються специфічні властивості. Рух відбиває будь-яку зміну (переміщення) системи незалежно від характеру цього процесу, у будь-який момент і без обмежень за його тривалістю.

Рух регіональної системи зумовлений тим, що вона постійно перебуває під дією різноспрямованих внутрішніх й зовнішніх чинників. Залежно від їхнього впливу стан системи характеризується або як стабільний, або нестабільний. Якщо система втрачає свою стабільність, то відхилення в її русі посилюються. Взаємозв'язок елементів системи змінюється: руйнуються одні

зв'язки і з'являються інші. У системі виникають координаційні процеси, й організується новий порядок системи, новий стабільний стан.

Реальний рух регіональної соціально-економічної системи – сплетіння двох процесів. Перший із них виражає поведінку соціально-економічної підсистеми усередині циклів, тобто її функціонування. Другий – якісне переродження, трансформацію систем. Розвиток і трансформація систем характеризуються зміною якості, при цьому динаміка якісних параметрів у рамках одного етапу трансформації системи буде обмеженою (рис. 1.6).

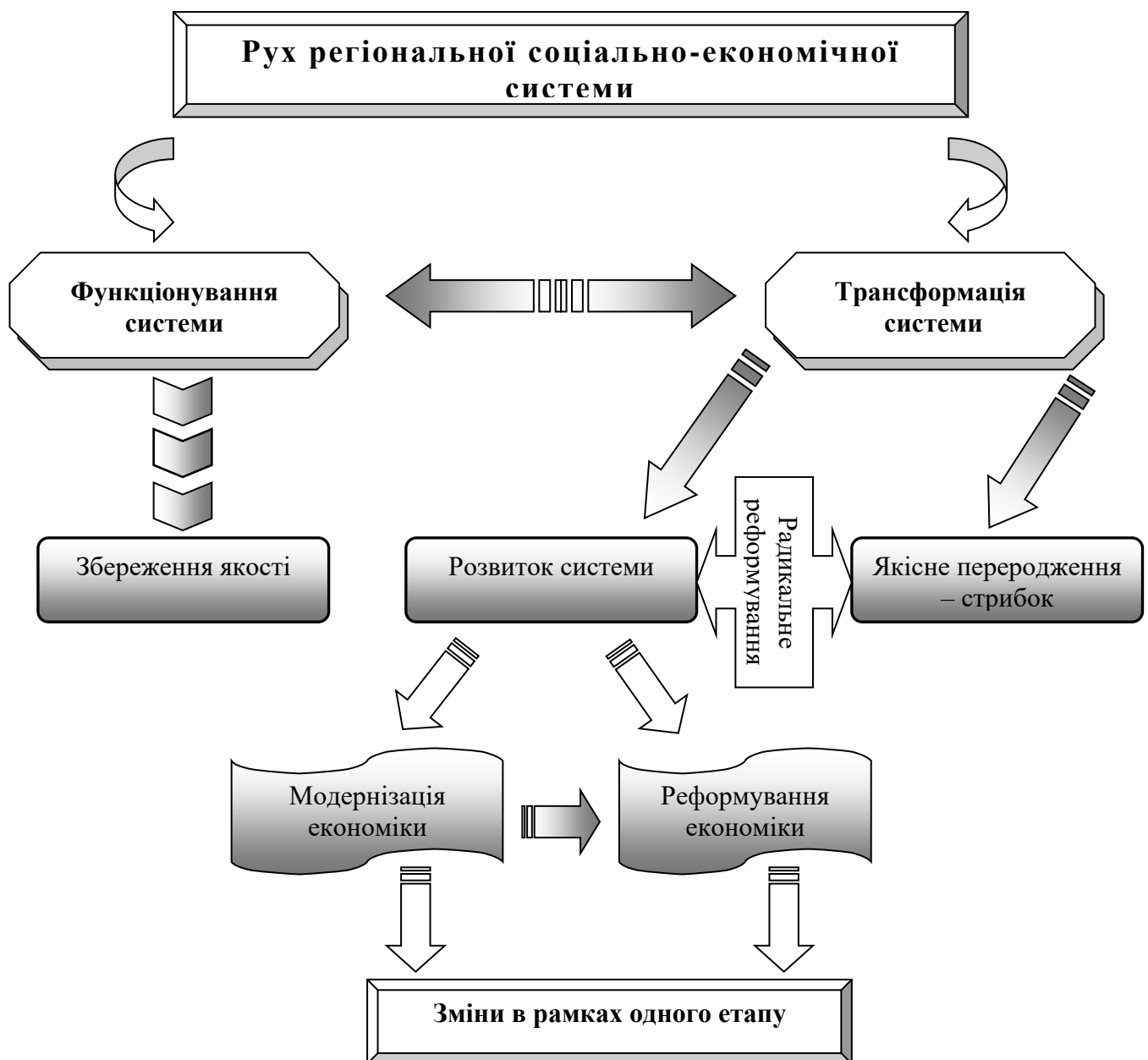

Рис. 1.6. Рівні перетворення регіональних економічних систем

У авторському уявленні, «трансформація регіональних соціально-економічних систем» – процес безперервного перетворення, видозміни, що охоплює регіональні економічні системи у їхньому взаємозв'язку і взаємопроникненні та розвитку в процесі руху. Ці процеси мають єдину суть, яка виявляється в цілях економічного розвитку цих систем, напрямі руху, це якісна сторона руху та зміни економічних систем, що охоплює всі частини, підсистеми, стосується всіх структур систем, має різні аспекти, які визначають зміни економічної системи, розкривають її змістовні сторони.

З позицій аналізу економічних трансформаційних процесів, у тому числі й тих, під час яких змінюються вже сформовані соціально-економічні системи, важливо знати, що є їхнім трансформатором, коли він зароджується і який ключовий напрям його дії. Очевидно, що лише за умови повного уявлення про сутність трансформатора наслідки від змін, що відбуваються в результаті його впливу, можуть бути керованими, а отже, найбільш конструктивними. Трансформатором соціально-економічної системи визначається явище, подія, що мають форму управлінських чи політичних рішень, або, навпаки, відсутності необхідних рішень, які можуть призвести до виникнення деформацій системи, здатних трансформувати її за певних умов.

Вплив трансформатора може бути як незначним, так і досить серйозним. У кожному разі трансформатор первісно викликає певні деформації в системі, і якщо вони згладжуються, то система зберігає колишню структуру. Разом з тим деякі деформації бувають настільки сильними, що ведуть до перетворення системи – її трансформації. Визначаючи термінологічний апарат, зазначимо, що деформація в загальному розумінні – це зміна форми при впливі зовнішньої сили, тому збереження старих і неефективних елементів у системі, що прогресивно змінюється, не завжди є деформацією, часто вони зберігаються самі по собі через відсутність належної уваги, необхідної для їхньої модернізації. У підсумку, застійні явища починають виступати ініціаторами деформацій. Наприклад, стагнація може призвести до деформації системи, хоча сама деформацією не є; якщо ж стагнація розглядається як

наслідок яких-небудь неефективних, регресивних впливів, то в цьому випадку її можна трактувати як деформацію соціально-економічної системи.

Крім того, на наш погляд, деформацію не можна розглядати лише як негативний фактор, що часто простежується в працях дослідників. Деформація може бути й позитивною, вести до прогресивної зміни системи, і тоді вона бажана, необхідно лише правильно управляти деформаційним процесом.

Нині в нашій країні все ще триває трансформаційний період. Виявленню найбільш помітних деформацій (які в ряді випадків є ініціаторами нових деформацій і навіть причинами виникнення трансформаторів) у соціально-економічній системі сучасної України присвячені праці багатьох відомих учених (М.І. Долішній, В.М. Геєць, В.П. Семиноженко, Б.Є. Кваснюк та ін.). Узагальнивши результати цих досліджень, визначимо найбільш характерні деформації для української держави:

- нестабільність відносин між державним і приватним секторами;
- перекоси у відносинах між центральною владою і регіонами, у міжрегіональних відносинах і внутрішньорегіональних механізмах господарювання;
- неспроможність системи до розширеного відтворення основних засобів;
- слабкий розвиток малого й середнього підприємництва, переважно через недосконалість законодавчої бази;
- недостатня насиченість внутрішнього ринку товарами національного виробництва, як наслідок – зростаюча залежність у забезпеченні споживчого попиту від імпорту, нездійсненність стратегії імпортозаміщення;
- низький платоспроможний попит населення, який дотепер не є головним рушієм виробництва відповідно до законів ринкового господарювання;
- зростання сировинного сектору економіки на шкоду обробній промисловості;
- збереження в господарських структурах значної частки ручної праці, яка

набагато перевищує міжнародні стандарти;

- відносно низький рівень доходів населення, що стосуються заробітної плати за працю;
- поглиблення регіональної диференціації та ін.

Завданням суспільства, яке перебуває в трансформаційному періоді соціально-економічної системи, є вжиття таких заходів, які спрямували б подальший рух більш організовано й ефективно – шляхом прогресивних посттрансформаційних змін, мета яких – досить швидко досягти якісно вищих результатів порівняно з результатами попередньої системи. Одночасно слід враховувати можливість помилки й імовірність здійснення небажаного, регресивного шляху змін, цілі якого будуть жорстко обмежені й не зможуть перейти рівень цілей попередньої системи.

1.4. Формування та реалізація структурних зрушень у національній економіці в контексті світових тенденцій

Дослідження питань щодо основних напрямів структурних зрушень в економіці світу в цілому, а також в окремих країнах і регіонах показало, що воно стикається з деякими теоретичними труднощами. Зокрема, на думку ряду науковців, в умовах зростаючої невизначеності і теоретично, і методологічно є неправильним установа точних кількісних характеристик великих економічних систем (типу світової економіки або економіки окремих країн). Науково об'єктивним може бути тільки визначення ключових параметрів прогнозованих тенденцій і явищ, якісний аналіз «простору можливостей», виявлення умов оптимальної траєкторії розвитку.

Тому в тих випадках, коли неможливе одержання обґрунтованих кількісних оцінок, необхідно посилатися на найбільш імовірні (базові) якісні оцінки сценаріїв, відповідно до яких, з огляду на весь комплекс внутрішніх та

зовнішніх факторів і стійких трендів, може розвиватися світова, а в її рамках національна і регіональна економіка.

Потрібно зазначити, що питання можливих перспектив і тенденцій розвитку і світової, і української економіки під впливом процесів глобалізації й становлення нового постіндустріального економічного укладу активно обговорюються як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, у наукових, ділових колах, на рівні урядових заяв уже більше десятка років. Серед провідних вітчизняних дослідників у цій сфері можна назвати Я.Б. Базилюка, О.С. Власика, В.М. Гейця, Я.А. Жаліла, Б.Є. Кваснюка, Е.М. Лібанової, Т.П. Шинкаренка та ін. Всі вони вказують на гостру необхідність кардинальної зміни державної політики України у сфері відтворення основних засобів і людського капіталу, формування сприятливого інвестиційного клімату для забезпечення зростання економіки, зміни пріоритетів економічної політики уряду, необхідність термінового початку переходу України до інноваційної економіки тощо.

У питаннях щодо прогнозів і перспектив зміни структури національної та регіональної економіки погоджуємося з думкою багатьох вітчизняних економістів, зокрема щодо прогнозів розвитку України, поданих у наукових розробках учених Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України та Інституту економіки та прогнозування НАН України й у своєму дослідженні спираємося, насамперед, на них.

Отже, незважаючи на досить високий ступінь невизначеності довгострокової перспективи розвитку світового господарства, у цілому можна виділити такі ключові тенденції розвитку світової економіки, що найбільшою мірою впливають на структуру як світової економіки в цілому, так і економіки окремих країн:

- масштабна переструктуризація світового господарства в цілому в напрямі зміцнення нових «центрів сили» (Китай, Індія, Бразилія, можливо, й Індонезія);
- виникнення нових технологічних проривів, що базуються на наукових

відкриттях рубежу ХХ – ХХІ ст., насамперед у біології, медицині, інформатиці, космічних дослідженнях, у галузі створення нових матеріалів і джерел енергії;

- глобалізація сфери обігу (торгівлі й фінансів) та споживання;
- виникнення нових технічних проривів, пов'язаних із необхідністю посилення екологічних вимог до виробництва;
- створення й поширення нових технологій, включаючи технології «подвійного призначення», зростання їхнього впливу на споживання традиційних ресурсів (у тому числі вуглеводневої сировини) у різних регіонах світу, а також на соціальну й економічну диференціацію в різних країнах;
- еволюція сформованої до середини поточного десятиліття експортно-сировинної моделі економіки під впливом змін на світових ринках сировини й капіталу;
- циклічні процеси відновлення накопиченого майна населення (5 – 7 років), основних засобів (10 – 12) і базових технологій (15 – 20) у різних секторах світової економіки, що відбуваються одночасно з еволюційними;
- якісні зміни умов конкуренції, викликані не тільки відкриттям нових світових товарних ринків, але й процесами глобалізації сфери обігу та споживання;
- фундаментальні зрушення в ресурсній базі світової економіки, включаючи людський капітал;
- зміна ролі й «сили впливу» світових економічних інститутів, включаючи валютні курси, механізми хеджування інвестиційних ризиків, регулювання ринків факторів виробництва;
- імовірне посилення «дуги нестабільності», що охоплює Південну, Південно-Східну й Центральну Азію, Близький Схід, Балкани, Екваторіальну й Північну Африку, а також зростання нестійкості політичного й соціально-економічного розвитку прикордонних країн, які стануть, з одного боку, ареною розгортання протиріч глобалізації й

боротьби провідних «центрів сили» за контроль над економічними ресурсами, з другого – новими складовими «дуги нестабільності».

Ці основні тенденції визначають загальні траєкторії розвитку світової економіки на найближчі 15 – 20 років. Щодо української економіки в цілому та її регіонів зокрема, то тут у результаті змін, що відбулися в процесі попереднього розвитку, можна визначити, на якому етапі структурних перетворень перебуває Україна порівняно з розвиненими країнами Заходу. Обрисувавши вузлові пункти економічної структури України й промислово розвинених країн, можна провести їхній порівняльний аналіз, зіставивши структурні характеристики в єдиній системі координат. Такою системою координат може стати вісь історичного розвитку: від доіндустріальної – через індустріальну – до постіндустріальної суспільно-економічної системи, описана відповідним набором конкретних структурних зрушень. Розвиток структури економіки - процес нелінійний, з ймовірними відступами від оптимального напрямку та можливими регресивними зрушеннями. За допомогою таких досліджень структурних зрушень є можливим формування прогресивної стратегії здійснення структурних трансформацій сучасної економіки України, що стане запобігаючим фактором поширення дисбалансу та реалізації неефективних орієнтирів у здійсненні структурних перетворень. Взнявши за основу аналізу основні положення теорії «третьої хвилі» А. Тоффлера, можна припустити, що сучасні макроструктурні зміни в розвинених країнах Заходу обумовлені глобальним технологічним зрушенням, яке характеризує новий етап матеріально-технічного і соціального розвитку людства. У цьому випадку йдеться про ідентифікацію сучасної позиції західних країн у своєрідній історичній тріаді: від аграрної (доіндустріальної) цивілізації – перша хвиля, до промислового суспільства – друга хвиля, а від нього до інформаційної (постіндустріальної) ери – третя хвиля [299].

Другою концепцією, що дає змогу визначити, на якому етапі структурних перетворень перебувають розвинені країни Заходу й Україна, є теорія трьох секторів, основи якої заклав К. Кларк [275]. Зміни секторів у

процесі розвитку економіки аналізували й теоретично обґрунтували Ж. Фурастьє і С. Кузнєц [277; 282]. Автори висунули гіпотезу, відповідно до якої економіка поділяється на три сектори або типи діяльності: первинний (добувний), вторинний (промисловий), третинний (обслуговуючий). У поєднанні з теорією «третьої хвилі» А. Тоффлера виявляється, що економіка в міру свого розвитку проходить три етапи [299]:

– в доіндустріальну епоху переважає первинний сектор (сільське господарство, добувна промисловість), існують деякі види вторинної діяльності (переважно будівництво) і майже жодної третинної діяльності (структурне співвідношення 80 : 10 : 10);

– у період індустріалізації частка первинного сектору зростає, але відносно повільніше, ніж частка вторинного сектору, яка зростає швидше й досягає приблизно 50 %. Обслуговуючі сектори також зростають, особливо на етапі переходу до постіндустріального (інформаційного) суспільства, коли вони випереджають темпи розвитку вторинного сектору (структурне співвідношення 30 : 50 : 20);

– нарешті, у постіндустріальну епоху частка первинного й вторинного секторів у виробництві валового продукту помітно знижується порівняно з третинним сектором (структурне співвідношення 10 : 10 : 80).

Таким чином, на етапі переходу до інформаційного суспільства, на якому саме й перебуває більшість розвинених країн, первинний і вторинний сектори економіки потребують усе меншої кількості робочої сили, а їхня продукція займає все меншу частину валового внутрішнього продукту. У той же час значно збільшується частка сфери обслуговування (галузей інфраструктури, транспорту, засобів зв'язку й телекомунікацій, торгівлі, ділових послуг тощо).

Структурні зміни, що відбулися в останні 10 – 15 років у країнах Східної Європи, також добре описуються положеннями теорії трьох секторів. І хоча теорія трьох секторів небезперечна, однак досвід дослідження й зіставлення статистичних даних підтверджує її досить високу наукову точність. Розвиток

світової економіки супроводжується послідовними структурними змінами, що виражаються в збільшенні й зменшенні частки окремих секторів економіки.

Дослідження світового досвіду дає можливість визначення двох основних моделей розвитку економіки. По-перше, це модель постіндустріального розвитку, яка існує в країнах-лідерах світового науково-технічного та економічного прогресу. Вона дає змогу створювати достатньо ефективний економічний механізм, що забезпечує поступальне зростання національного багатства. Для цієї моделі характерні наявність ґрунтовної законодавчої бази, державного регулювання, які націлені на стимулювання інноваційного розвитку економіки, надання пріоритетності розвитку галузям 5-го технологічного укладу та поступовий перехід до 6-го, домінування інтелектуальної праці над індустріальною.

Для країн, які знаходяться на початкових етапах світового економічного розвитку характерна друга модель, тобто наздогінного розвитку. Основною відмінною рисою цієї моделі є те, що країни користуються тими науково-технічними та економічними надбаннями, які вже створені країнами-лідерами. У практиці світового господарювання виокремлюють два варіанти моделей наздогінного розвитку: для країн Південної Америки – це імпортозаміщувальна модель, яка орієнтована на внутрішній розвиток, та для країн Південно-Східної Азії – орієнтована на зовнішній ринок, тобто експортно-промислова модель.

Стосовно ідентифікації місця нашої країни, то, слід зазначити, що в Україні нині склалися несприятливі умови для переходу до моделі постіндустріального розвитку. На думку деяких науковців, реалізація цієї моделі на теперішній час вимагала б своєрідного «тунельного» переходу від ранньої індустріальної фази до постіндустріальної, минаючи стадію масштабної модернізації індустріальної бази і розвитку експортоорієнтованого індустріального виробництва [54, с. 22]. Для України характерне поєднання значного за обсягом і застарілого виробничого капіталу

з розвиненою науково-технічною базою.

На основі аналізу літературних джерел [34; 63; 108; 228] у табл. 1.5 систематизовано зрушення в структурі економік розвинених країн світу, які спостерігалися останнім часом, порівняно зі зрушеннями в економіці сучасної України. Ці зрушення тільки на перший погляд здаються ізольованими одне від одного. Тим часом, всі вони є частиною гігантського макрозрушення, що обумовило рух від економічної структури індустріального до структури інформаційного суспільства.

На початку ХХІ ст. в економіці відбувся перехід від внутрішньо орієнтованого до експортно-сировинного типу економічного зростання. У структурі експорту домінують продукція галузей, що виробляють матеріали, у тому числі сировину, частка високотехнологічної продукції на світових ринках є незначною. Цей перехід був спричинений рядом факторів, зокрема вичерпанням ефекту «девальваційного шоку» 1998 р., а також скороченням вільних потужностей і прихованих резервів робочої сили на підприємствах, що давало змогу компаніям нарощувати випуск продукції без істотного збільшення інвестицій.

Несприятливі структурні зміни в промисловості набули затяжного характеру. Насамперед, викривлення структурного складу призвело до збільшення частки базових галузей економіки – металургійної, хімічної промисловості, паливно-енергетичного комплексу, які є найбільш енерго-, матеріало- та капіталомісткими. Обтяженість національної промисловості виробництвом первинних сировинних ресурсів і напівфабрикатів, низька частка галузей, що виробляють наукомістку продукцію, особливо це стосується машинобудівної галузі, не сприяє подальшій інтеграції української економіки у світовий економічний простір.

Отже, виокремимо такі структурні особливості української економіки, що закріпилися до кінця поточного десятиліття:

- вузькість сегмента, що виробляє конкурентоспроможні на світовому ринку товари;

**Порівняльні характеристики структурних зрушень
в економіці України та промислово розвинених країн**

Елемент структури	Розвинені країни	Україна
Виробничо-технологічна структура	<p>Зсув у бік наукомістких, автоматизованих, інформаційних галузей і біотехнологій.</p> <p>Підвищення частки основних засобів телекомунікаційних та інформаційно-обчислювальних мереж, зменшення строків амортизації за рахунок використання прогресивних методів її нарахування.</p> <p>Зростання загальних інвестицій, переважно в галузі, технології, засоби виробництва, НДДКР, що найбільш динамічно розвиваються.</p> <p>Переважний розвиток пріоритетних галузей інноваційної, інформаційної, науково-технічної, фінансово-кредитної та інших стратегічно важливих сфер економіки в системі техногенного розвитку.</p> <p>Збільшення частки працівників інтелектуальної праці, висококваліфікованих робітників, різного роду керівників («білих комірців»), обслуговуючого персоналу.</p>	<p>Регресійні процеси в технологічному виробництві, неефективне утримання застарілих технологій.</p> <p>Підвищення морального та фізичного зносу обладнання, термінів використання виробничих фондів.</p> <p>Скорочення приватного та державного інвестування, особливо в НДДКР.</p> <p>Домінування галузей із низьким рівнем технологічного укладу, так званої групи першого переділу, тобто підприємств добувної та паливно-енергетичної галузі, системна несформованість інфраструктури ринку та сфери послуг, зменшення інноваційних виробництв та НДДКР.</p> <p>Неефективне використання зайнятого персоналу підприємств доіндустріального типу, переважанням вузькоспеціалізованих працівників промислових підприємств, "відплив інтелекту"</p>
Ринкова структура	Випереджальний розвиток інноваційно активних підприємств малого та середнього бізнесу, формування фінансово-промислових груп вертикальної інтеграції.	Збільшення кількості інноваційно активних малих підприємств, які співпрацюють з великими фірмами в постачальницько-збутовій сфері, формування фінансово-промислових груп за ознакою виробничого ланцюга.
Інституційна структура	Устояна структура власності з переважанням приватної власності	Як результат приватизаційних процесів - підвищення частки акціонерної та приватної власності

- високий ступінь концентрації зайнятих у галузях із невисокою конкурентоспроможністю, що стійко розвиваються тільки в умовах відносно закритих ринків;
- гіпертрофованість масштабів торгівлі, що відображає високий рівень транзакційних витрат у компаній, що виробляють товари;
- наявність низькоефективного, деградуючого сектору соціальних послуг.

Напрями й динаміка розвитку фундаментальних макроекономічних тенденцій, що впливають на розвиток національної економіки, визначають простір її можливостей – тобто межі, у яких можуть бути досягнуті оптимальні параметри довгострокового соціально-економічного розвитку регіонів, виходячи з балансу інтересів суб'єктів національної економіки (населення, соціальних груп, уряду, великих корпорацій).

Найбільш повна реалізація зовнішніх і внутрішніх можливостей, обумовлених довгостроковими тенденціями, можлива на основі формування адекватного механізму прискореного розвитку економіки, що базується на її конкурентних перевагах.

Вивчення довгострокових тенденцій розвитку дозволяє виділити дві основні групи факторів, що є основою такого розвитку.

Можливість капіталізації існуючих у форматі світового господарства порівняльних переваг української економіки виявляється в такому:

- у забезпеченні стабільності енерго- та газопостачання світових центрів сили за рахунок українських енерго- та газотранспортних систем, вигідному географічному розташуванні для транзиту енергоресурсів та наявності розгалуженої системи нафтогазопроводів разом із підземними сховищами газу;
- у приєднанні до глобального обороту високотехнологічної продукції, технологій та інтелектуальних послуг;
- у замиканні вантажо- і пасажиропотоків на українські транспортні коридори;

- у реалізації стратегії експорту сільськогосподарської продукції й екологічно чистих продуктів.

Можливість використання внутрішніх умов для усунення диспропорцій національної економіки і підвищення конкурентоспроможності її найбільш відстаючих секторів (внутрішньо орієнтованого й соціального) припускає:

- розширення українського середнього класу й пов'язане із цим зростання споживчих стандартів, збільшення й формування нових сегментів споживчого ринку;
- трансформацію інфраструктури споживчих ринків (торговельні мережі) і перетворення мережних структур у значущі джерела інвестицій у виробництво товарів;
- появу нового типу працівника й підприємця, що змінює вимоги до соціальних і економічних інститутів та інфраструктури;
- перетворення сфери споживання на основі її інформатизації;
- відновлення зростання масового попиту на житло;
- прискорений розвиток освіти й охорони здоров'я, що формують попит на продукцію сполучених галузей (офісна техніка, медичне обладнання, фармацевтика);
- зростання інвестиційного попиту, пов'язаного з модернізацією інфраструктури металургійного та машинобудівного комплексів;
- підвищення можливостей капіталізації національних компаній і розширення їхнього доступу до світових ресурсів розвитку (технологічних, фінансових, кадрових);
- розширення можливостей для «технологічного трансферу» і виходу українських компаній на нові ринки;
- зростання інвестиційного потенціалу за рахунок припливу іноземних інвестицій і збільшення «довгих» кредитних ресурсів.

Зазначені групи факторів формують особливі механізми реалізації конкурентних переваг української економіки в довгостроковій перспективі,

які в поєднанні й взаємозв'язку створюють особливу, взаємодоповнюючу конструкцію, що має два блоки.

Перший блок забезпечує реалізацію порівняльних (зовнішніх) переваг української економіки щодо інших центрів світового господарства. Він включає:

- розробку та реалізацію стратегії стосовно імпорту, експорту і транзиту продуктів паливно-енергетичного комплексу (нафта, газ, вугілля, електроенергія);
- визначення міжнародного формату участі національних та іноземних суб'єктів у формі правових норм і системи проектів, що дозволяє залучити капітал у відповідні сфери економіки;
- модернізацію першого «структурного» ядра економіки: сектору інтелектуальних послуг (наука, освіта), машинобудівного та металургійного комплексів, транспортної системи, високотехнологічних галузей, аграрного сектору (зернове господарство);
- механізм розподілу і капіталізації природної, технологічної, транзитної й регіональної ренти, що виникає при реалізації порівняльних переваг.

Другий блок забезпечує реалізацію сприятливих внутрішніх умов розвитку. Він охоплює:

- зростання доходів суб'єктів економіки, у т. ч. пов'язаних з одержанням ренти від капіталізації порівняльних переваг;
- прискорене розширення внутрішніх ринків, що спирається на зростання доходів суб'єктів економіки й залучення іноземних інвестицій;
- формування другого «структурного ядра» економіки, орієнтованого на освоєння зростаючих внутрішніх ринків і частково інтегрованого в глобальні ланцюжки створення доданої вартості [236, с. 32]:
- галузі інвестиційного машинобудування, що зберегли конкурентний потенціал, хімічної, металургійної промисловості;
- виробництво автомобілів та побутової техніки, технології та частково

- комплектуючі для яких імпортуються з-за кордону;
- виробництво продуктів харчування зі швидким оборотом капіталу – м'ясо-молочна, лікєро-горілочна, рибна, плодоовочева промисловість;
 - будівництво і ряд галузей виробництва будматеріалів;
 - послуги населенню – медицина, туризм, спорт, сфера відпочинку.

Забезпечення сприятливих зовнішніх і внутрішніх умов розвитку можливе в рамках реалізації Стратегії національної модернізації економіки України відповідно до об'єктивних світових тенденцій.

Перелічені вище й багато інших тенденцій, що залишилися поза увагою нашого дослідження, дозволяють сформулювати такі висновки стосовно основних тенденцій структурних зрушень у світовому господарстві під впливом процесу глобалізації.

По-перше, різні сфери відтворення з різною швидкістю будуть інтегруватися у світову економіку. Насамперед, це стосується сфери споживання, де буде збільшуватися розрив між стандартами й стилем життя середнього класу та малозабезпечених верств населення; сфери обігу, пов'язаної з формуванням глобалізованого сегмента торгівлі, орієнтованого на обслуговування середнього класу, і традиційного, орієнтованого на малозабезпечені верстви; сфери виробництва, де глобалізація найбільшою мірою торкнеться основної частини переробних галузей, виробництва побутової техніки, енергетичного й електротехнічного машинобудування, авіа- і суднобудування, частини харчових виробництв, а також частини сфери послуг.

По-друге, глобалізація обігу, фінансової системи й споживання приведе до більшої відкритості цих сфер стандартам інституційного середовища й міжнародним правилам; появи нового типу підприємця й працівника; орієнтації більшої частини інфраструктури ринків товарів (послуг) і капіталів на міжнародні структури.

По-третє, глобалізація виробництва зумовить такі зміни:

- різке зниження ролі цінового фактора в конкуренції на внутрішніх

ринках і підвищення значення якості й комплексу умов, які виробник може надати покупцеві (кредити, передпродажна підготовка й післяпродажне обслуговування та ін.);

- зміна критеріїв ефективності виробництва, підвищення ролі стабільності компанії й можливості доступу до ринків і ресурсів при її оцінці;

- інтенсивна капіталізація українських компаній, підвищення вартості їхніх реальних активів;

- зміна конфігурації потоків товарів (послуг) і капіталів на користь конкурентоспроможних переробних виробництв у зв'язку з їхнім вбудовуванням у глобальні ланцюжки виробництва доданої вартості.

По-четверте, це знизить ефективність існуючої системи державного та корпоративного управління економікою й спричинить зміни в нормативних правових, регуляторних і організаційних механізмах управління.

Таким чином, до середини наступного десятиліття в Україні може скластися нова конфігурація [236, с. 26 – 27]:

- виробничо-технологічних структур, частково вбудованих у міжнародні ланцюжки виробництва доданої вартості;
- виробничо-територіальних кластерів у регіонах України;
- корпоративних організаційних структур транснаціонального характеру.

Це може бути досягнуто шляхом:

- формування другого «структурного ядра», тобто виробничо-територіальних структур економіки з опорою на переробні галузі й сферу послуг, частково інтегрованих у міжнародні ланцюжки виробництва доданої вартості;
- зростання капіталізації значної частини національних підприємств із залученням іноземного капіталу;
- розширення доступу українських компаній до ринків і ресурсів розвитку (технології, фінанси, кадри).

Однак при цьому для України виникають такі ризики [236, с. 67 – 70]:

- вичерпання цінових конкурентних переваг і падіння нижче

припустимого рівня конкурентоспроможності значної частини переробних виробництв;

- непогодженість розвитку виробничих, торговельних і фінансових структур, зумовлена асинхронністю процесів глобалізації, це призведе до швидкого формування багатоукладності економіки;
- невідповідність розвитку виробничо-територіальних кластерів і соціальної інфраструктури в регіонах;
- виведення обороту капітальних активів на закордонні ринки, за межі національної юрисдикції;
- погіршення становища середнього й малого бізнесу; ослаблення ролі низьких цін як фактора конкурентоспроможності, що буде сприяти звуженню ніш на ринках, що зайняті товарами українських компаній;
- ускладнення відносин державних структур і бізнесу, особливо на регіональному рівні, що супроводжуватиметься надлишковим адміністративним тиском на бізнес.

Уникнення ризиків потребує активізації структурної перебудови економіки України та її регіонів на основі реалізації структурної політики.

Висновки до розділу 1

В умовах трансформаційної перебудови економіки України та її регіонів виникає необхідність пошуку обґрунтованих оптимальних важелів регулювання економічних процесів та ефективних шляхів виходу на траєкторію динамічного зростання всіх сфер діяльності країни.

1. З'ясовано, що розвиток національної економіки та її місце в глобальній економічній системі перебувають у залежності від структури суспільного виробництва. Дослідивши різноманітність поглядів щодо категорії «структура економіки», автор визначив поняття «структура економіки» як сукупність взаємопов'язаних елементів, окремі ланки якої

перебувають у пропорційній, ієрархічній підпорядкованості між собою, забезпечуючи цілісність системи. У роботі узагальнено та систематизовано вісім типів класифікації економічних структур, які різняться класифікаційними ознаками та сутнісними характеристиками.

2. Динаміка структури економіки виражається через ряд категорій, які взаємопов'язані між собою та потребують визначення: структурні зрушення, структурні зміни, структурна криза, структурна перебудова. Дано авторське тлумачення поняття «структурні зрушення» як якісної і кількісної зміни пропорцій між секторами економіки в просторово-часовому вимірі, що відбулася під впливом ендогенних та екзогенних факторів та приводить до мультиплікативного ефекту через взаємозалежність елементів економічної структури. Між елементами структури економіки виникають протиріччя, здатні привести до структурної кризи, вихід із якої відбувається в процесі корінних структурних змін – структурної перебудови, яка є одночасним сполученням трансформації і розвитку.

3. Динаміка структурних зрушень дає змогу робити висновки про перспективи економічного прогресу. Щодо спрямованості структурних зрушень, то основний акцент зроблений на формулюванні «прогресивних» структурних зрушень, під яким слід розуміти такі зміни в структурі соціально-економічної системи, які забезпечують її формування відповідно до сучасних перспективних світових тенденцій і створюють умови для довгострокового стабільного економічного розвитку цієї економічної системи в умовах невизначеного економічного середовища. У роботі виділено класифікаційні критерії, за якими характеризуються прогресивні структурні зрушення відповідно до нових економічних умов розвитку: за критерієм відповідності сучасним світовим тенденціям розвитку постіндустріального суспільства; за критерієм відповідності поточній конкурентоспроможності й за критерієм відповідності інноваційності.

4. Масштаби структурних зрушень зумовлені комплексом факторів трансформаційних та традиційних, ендо- та екзогенного характеру, які мають

найбільший вплив на розвиток трансформаційних процесів у регіональних соціально-економічних системах. Найбільш суттєвими факторами в сучасних економічних умовах, які впливають на характер і визначають вектор подальшої позитивної трансформації регіональних систем, є кон'юнктурний та ступінь розвиненості ринкового механізму, інноваційний, інституціональний, глобалізаційний, які є взаємопов'язаними та пріоритетність яких залежить від мети і часу дослідження.

5. У роботі ґрунтовно розкрито наукові підходи щодо методологічних особливостей регулювання структурного розвитку, які базуються на дії економічних законів, їх виявленні через стійкі закономірності та принципи впливу. Структурна перебудова регіональних соціально-економічних систем у нових економічних умовах розвитку потребує обґрунтування та реалізації в практичній діяльності принципів загальноекономічного характеру (особливо акцентується увага на принципах: цільової орієнтації, оптимальності, системності й комплексності, рівноваги, що формують своєрідний «каркас» регулюючого впливу) та принципів специфічного характеру: синхронізації дій, поляризованого розвитку, диференційованої політики, моніторингу й оцінки, які в сукупності визначають структурну упорядкованість в розвитку соціально-економічної системи.

6. Враховуючи й аналізуючи підходи до визначення поняття соціально-економічної системи, автор запропонував трактування соціально-економічної системи як системи відкритого типу, яка становить сукупність взаємопов'язаних соціальних і економічних елементів, що утворюють стійку цілісність, у якій будь-яка економічна або соціальна дія завжди приводить до певного пов'язаного з ними наслідку. З позицій аналізу економічних трансформаційних процесів, які змінюють уже сформовані соціально-економічні системи, визначено дію трансформатора соціально-економічної системи, яким може бути подія або явище у формі управлінських чи політичних рішень, або навпаки, відсутності цих рішень, які можуть призвести до виникнення деформацій системи.

7. Систематизовано зрушення в структурі економік розвинених країн світу порівняно зі зрушеннями в економіці сучасної України. Визначено, що найбільш повна реалізація зовнішніх і внутрішніх можливостей економіки країни можлива на основі формування адекватного механізму прискореного розвитку економіки, що базується на її конкурентних перевагах, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх умов: вигідному географічному розташуванні для транзиту енергоресурсів; замиканні вантажо- і пасажиропотоків на українські транспортні коридори; реалізації стратегії експорту сільськогосподарської продукції й екологічно чистих продуктів; прискореному розвитку освіти й охорони здоров'я, що формують попит на продукцію сполучених галузей; зростанні інвестиційного попиту, пов'язаного з модернізацією інфраструктури й металургійного та машинобудівного комплексів тощо.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СИСТЕМІ ПЕРЕБУДОВИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

2.1. Відтворювальний підхід до формування й управління регіональним комплексом у структурних трансформаціях

Структурна трансформація як невід’ємна й обов’язкова складова економічної політики цілком природно стосується регіонального рівня економіки. У рамках колишньої централізовано-планової системи регіони, а точніше – їхні владні структури, як правило, виконували організаційно-політичні функції з упорядкування функціонування й розвитку регіонального господарського комплексу. В умовах ринкової економіки регіон стає повноцінним суб'єктом ринкових відносин..

Процес підвищення статусу регіонів, їхньої господарської самостійності, характерний для періоду ринкових відносин, обумовив застосування відтворювального підходу, який дає змогу розглядати регіон не тільки як підсистему соціально-економічного комплексу країни, але і як відносно самостійну його частину із закінченим циклом відтворення, з особливими формами прояву стадій відтворення і специфічними особливостями проходження соціальних і економічних процесів.

Сутність процесу відтворення в регіональному розвитку визначається взаємозалежністю стадій виробництва, обміну і споживання матеріальних благ. Наявність усіх фаз відтворювального циклу, їхня відносна завершеність у просторі і в часі дозволяють розглядати регіон як відтворювальну систему, в якій проявляються основні структурні залежності, а також механізм самоорганізації, самоуправління економічної відтворювальної системи, формування основних факторів саморозвитку.

Сполучення інерційності, внутрішньої суперечності, динамічності та конфліктності притаманні регіональним процесам відтворення. Це пов'язано з тим, що постійно "стикаються" новітні та застарілі структури, соціальні, духовні та економічні процеси, прогресивні та традиційні управлінські методи. Розвиток організаційних принципів відтворювальних процесів відбувається циклічно: вони зароджуються, формуються, досягають зрілості, трансформуються. Кожний цикл має свої якісні параметри. Перехід від одного циклу до іншого спричиняє зростання ступеню внутрішньої організації та збалансованості всіх елементів. Підійшовши до фази зрілості, регіональні процеси відтворення поступово зазнають змін.

Головною перевагою цього підходу є те, що він ґрунтується, з одного боку, на визнанні спільності територіальної економіки з економікою держави, а з другого – на відносній відособленості відтворювального процесу в регіоні. Сутність регіонального процесу відтворення розкривається в процесі регенерації якісно нового ступеня кругообігу фінансових, матеріально-речовинних, трудових ресурсів регіону, що спрямовуються на забезпечення умов відтворення, а інші на забезпечення діяльності відтворювального процесу.

Ідеї відтворювального підходу до вивчення регіональної економіки були висунуті в працях Р.І. Шніпера, Д. Стеценка, С. Доргунцова, М. Долішнього, В. Трегобчука, М. Хвесика та ін. На думку авторів, відтворювальний підхід до управління економікою регіону фактично не був затребуваний адміністративно-командною системою, яка не враховувала такі аспекти відтворення, як:

- виявлення територіальне поділу праці, що є характерним для міжрегіональних зв'язків;
- невідповідність обсягу регіональних ресурсів і виробленого валового продукту на його основі;
- між національним доходом, що виробляється в регіоні та тим, що використовується не існує прямої залежності;

- диспропорції між сферами і галузями як прояв помилкової регіональної спеціалізації в умовах сформованого поділу праці;
- особливості структури використаного національного доходу.

Вивчення праць названих вище авторів дозволяє визначити основні методологічні положення теорії регіонального відтворення, що мають принципове значення для управління регіональними комплексами в структурних трансформаціях і здійснення регіональних структурних перетворень:

- регіональний відтворювальний процес, що охоплює стадії виробництва, розподілу, обміну і споживання (відтворювальна структура регіону), є основоположним у дослідженні регіональних систем, організації управління і планування їхнього соціально-економічного розвитку;

- економіка регіонів розглядається як система взаємодіючих суб'єктів (інституційних одиниць) – комерційних фінансових і нефінансових організацій, некомерційних організацій різних форм власності і організаційно-правових форм, установ сектору державного управління, домашніх господарств, між якими існують матеріальні, фінансові, інформаційні та інші зв'язки;

- процес регіонального відтворення, з одного боку, являє собою підсистему суспільного відтворення, з другого – інтегрує одиничні відтворювальні процеси на рівні інституційних одиниць;

- регіональний відтворювальний процес включає розширене відтворення продуктивних сил території, яке повинне мати комплексний характер і забезпечувати пропорційність і взаємозв'язок розвитку всіх факторів виробництва в регіоні, що відображають найбільш раціональну структуру регіональної економіки, оптимальні пропорції розвитку її секторів і галузей (сегментів) в умовах трансформаційних змін.

Ефективна перебудова структури економіки можлива за умови забезпечення пропорційного розвитку всіх елементів регіональної системи в процесі управління регіональним розвитком. Для відображення сутності усіх

регіональних та міжрегіональних господарських зв'язків необхідно визначитись з пропорціями та індикаторами регіонального процесу відтворення, які коректно та однозначно відображають процеси і явища соціально-економічного розвитку, що формуються в господарських одиницях регіону та за його межами в процесі розширеного виробництва та відтворення.

Залежно від характеру взаємозв'язку між різними елементами відтворювального процесу виділено сім груп пропорцій (загальноекономічні, структуроутворювальні, демографічні, соціально-економічні, економіко-екологічні, інноваційно-технологічні, фінансово-економічні), дослідження яких спрямоване на виявлення комплексності в розвитку економіки регіону.

В процесі розширеного відтворення визначаються системні пропорції, які направлені на підвищення ефективності використання економічного та соціального потенціалу регіональних соціально-економічних систем, сталий, рівноважний розвиток всіх підсистем регіону та досягнення пріоритетних цілей соціального та економічного розвитку держави. Дослідження пропорцій регіонального відтворення спрямоване на виявлення комплексності в розвитку економіки регіону.

Нині відсутня єдина точка зору щодо визначення, зокрема, регіонального комплексу. Початкові концептуальні положення про структуру регіональних комплексів були розроблені Н.Н. Колосовським, який відкрив особливу форму здійснення господарської діяльності – районний виробничо-регіональний комплекс, визначивши його так: «Виробничим комплексом називається таке економічне (взаємообумовлене) поєднання підприємств в одній промисловій точці або в районі загалом, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого (планового) підбору підприємств відповідно до природних економічних умов району, його транспортного і економіко-географічного положення» [120, с. 189].

А.Т. Хрущев [248, с. 200] визначає «галузевий промисловий комплекс» як взаємообумовлене поєднання органічно пов'язаних між собою підприємств на певній території відповідно до особливостей її економічних та природних

ресурсів і транспортно-географічного положення, що забезпечує необхідний економічний результат, тобто отримання заданого обсягу продукції при мінімальних приведених витратах. Він виділяє п'ять ознак галузевих комплексів:

1. Єдність і взаємодія підприємств.
2. Прив'язка підприємств до певної території.
3. Загальна інфраструктура.
4. Відповідність підприємств місцевим економічним і природним умовам.
5. Досягнення ефективності за рахунок пропорційності структури виробництва

Можна відзначити, що наведені вище визначення акцентують увагу, перш за все, на промисловому аспекті організації регіональної соціально-економічної системи і недостатньо відображають її очевидну глобальну мету – забезпечувати якість життєдіяльності населення регіону на рівні, що визнається як достатній.

На наш погляд, розглядаючи регіональний комплекс в контексті структурних трансформацій, необхідно виділити два його основні аспекти – структурний і функціональний. У структурному відношенні регіональним комплексом є сукупність соціально-економічних інститутів, локалізованих на території регіону, які перебувають у певному взаємозв'язку і взаємозалежності. У функціональному аспекті господарський комплекс забезпечує здатність регіону сприйняти навантаження з боку підприємств, організацій, розташованих на його території, а також населення, що там проживає.

Показники, що характеризують таке «навантаження» на територію, можуть бути зведені в чотири групи:

- ресурсні навантаження, у першу чергу на людський капітал, що є основним міжгалузевим ресурсом, необхідним для розвитку всіх виробництв регіону. Сюди ж належать фінансово-кредитні й інформаційні ресурси;

- інвестиційне навантаження, пов'язане із додатковим обсягом проектних і дослідних робіт територіальних проектних організацій, підвідомчих цьому адміністративно-територіальному утворенню;

- екологічні навантаження, тобто ті екологічні наслідки, які можуть виникнути в результаті впливу виробництва на компоненти природного середовища;

- функціональні навантаження – це, по-перше, додаткові організаційні функції для всіх ланок структури управління регіону, обумовлені зростаючим обсягом робіт, пов'язаних із прийняттям і здійсненням управлінських рішень; по-друге, навантаження на інфраструктурну систему регіону, які виявляються у виникненні нового обсягу робіт для вже існуючих інфраструктурних об'єктів.

Залежно від функціонального призначення можна виділити такі інститути регіонального комплексу:

- 1) інститути, що забезпечують розширене регіональне відтворення.
- 2) інститути, що забезпечують ефективне функціонування локальних відтворювальних циклів.
- 3) інститути, що забезпечують вирішення соціальних проблем у регіоні.

Суттєво важливо визначити, що регіональні відтворювальні пропорції мають різний рівень локалізації. У зв'язку із цим відтворювальний підхід припускає виділення в межах регіонального комплексу сукупності відтворювальних циклів, що замикаються в межах гео економічних полів різного рангу. Набір і функціональні особливості локальних відтворювальних циклів для кожного територіально-адміністративного утворення змінюються залежно від рівня розвитку соціально-економічного потенціалу, цілей і завдань розвитку господарства, соціальних завдань.

Відтворювальний цикл із високим рівнем локалізації здійснює свій кругообіг, проходячи через усі фази регіонального відтворювального процесу (рис. 2.3).

Відтворювальні цикли з високим рівнем локалізації як відносно самостійні структури є єдиною системою взаємопов'язаних і взаємодіючих циклів, що забезпечує умови для взаємодії всіх ланок регіонального комплексу.

Рис. 2.1. Відтворювальні цикли з високим рівнем локалізації

Роль відтворювальних циклів з високим рівнем локалізації в регіональному відтворювальному процесі визначається такими особливостями:

1. Зв'язок відтворювальних циклів з усіма фазами регіонального відтворювального процесу, мета якого – сприяти нормальному розвитку і функціонуванню відтворювального процесу. Це свідчить про те, що через відтворювальні цикли регіональні центри прийняття рішень впливають на напрями комплексного економічного і соціального розвитку регіону.

Важливе значення має й вплив на розподільні відносини в регіоні:

- 1) розподіл регіональних ресурсів;
- 2) створення умов для здійснення міжгалузевого міжрегіонального розподілу матеріальних і товарних ресурсів;

- 3) розподіл і перерозподіл чистого продукту;
- 4) формування грошових доходів і витрат населення.

Необхідно також відзначити безперервний характер відтворювальних циклів, який виявляється в тому, що практично неможливо визначити початок і кінець процесу їхнього відтворення. Він постійно підтримується господарською системою регіону і в той же час створює умови для нормального господарського життя і вирішення соціальних проблем усіма асоційованими на території підприємствами, об'єднаннями й організаціями.

2. Відтворювальні цикли впливають на соціально-економічний розвиток підприємств і об'єднань в умовах структурної перебудови економіки, стимулюючи поєднання інтересів цих виробництв із завданнями комплексного розвитку регіону.

Планово регульовані відтворювальні цикли сприяють вирішенню ряду організаційно-економічних і соціальних завдань на регіональному рівні з урахуванням інтересів і можливостей усіх асоційованих на території підприємств і об'єднань. При цьому слід враховувати динамічність відтворювальних циклів, їхню схильність до зовнішнього і внутрішнього впливу. Динамічний характер відтворювальних циклів виявляється в постійному русі їхніх кількісних і якісних характеристик під впливом науково-технічного прогресу і зміни попиту.

3. Результатом планового управління відтворювальними циклами з високим рівнем локалізації є комплексний економічний і соціальний розвиток регіону, формування пропорцій, які найбільшою мірою відповідають завданням підвищення рівня життя людей.

Серед пріоритетних напрямів трансформаційного регіонального розвитку, що є максимально чутливими до впливу відтворювальних циклів слід виокремити три основних,- удосконалення структури економіки на основі її інтенсивного розвитку, підвищення добробуту населення в контексті поліпшення соціальної структури, оптимальне використання потенціалу територій та збереження навколишнього середовища.

Локальні відтворювальні цикли мають чітку територіальну визначеність. Їхній вплив поширюється на об'єкти стратегічного планування й управління. Тільки за наявності всіх необхідних інститутів для виконання планово-управлінських функцій виникає реальна можливість управляти системою локальних відтворювальних циклів в умовах структурної перебудови регіональних систем, що припускає [258, с. 197]:

- визначення необхідних пропорцій між економічними і соціальними процесами розвитку регіону;
- установлення залежності між ресурсними можливостями регіону і ефективністю функціонування економіки;
- надання можливості концентрації невиробничих капіталовкладень та їхньої структуризації відповідно до завдань економічного і соціального розвитку;
- здійснення єдиної природоохоронної політики на основі об'єднання ресурсних і економічних можливостей підприємств;
- розробку і здійснення єдиної для всіх підприємств регіональної стратегії розвитку виробничої інфраструктури;
- збільшення виробництва, розширення асортименту і підвищення якості споживчих товарів;
- комплексне і ефективне використання трудових ресурсів;
- проведення політики ресурсозбереження;
- підвищення ефективності передпланової, проектної, планової і управлінської діяльності;
- удосконалення бюджетного планування в регіоні;
- поліпшення продовольчого забезпечення населення регіону;
- комплексне використання вторинної сировини і відходів виробництва;
- проведення природоохоронної політики.

В регулюванні соціально – економічних процесів слід визначити такі особливості сучасного відтворювального процесу: циклічність виробництва,

яка потребує державного регулювання диспропорцій; перелив капіталу між галузями економіки в процесі пошуку вищої норми та маси прибутку, концентрація та інтеграція виробництва; поглиблення регіонального поділу праці під впливом науково-технічного прогресу та ін. Таким чином, структурні трансформації в регіональних системах набувають важелів, що дають змогу погоджувати територіальні й галузеві інтереси і забезпечити комплексне вирішення всіх аспектів регіонального відтворювального процесу.

2.2. Структурна збалансованість і пропорційність регіональних соціально-економічних систем

Збалансований розвиток сфер і галузей економіки забезпечує динамічне економічне зростання та спричиняє структурну стійкість економічного та соціального розвитку регіону.

Збалансоване та оптимальне функціонування економіки регіонів базується на основних постулатах економічної теорії і, перш за все, на теорії оптимального розподілу ресурсів. Вагомим є внесок відомих в економічній науці маржиналістів Л. Вальраса та В. Парето [182] в розвиток теорії оптимальності і збалансованості, головною ідеєю якої є діалектичність функціонування економіки з взаємопереплетенням та взаємозв'язком її складових елементів.

У межах марксистської економічної теорії були спроби збалансувати в єдиному показнику віддачу від усіх ресурсів та їхнього економічного розподілу на різних часових інтервалах. Так, Л.В. Канторович та В.В. Новожилов поєднували аналіз виробництва і споживчих оцінок, і їхні висновки збігалися з теорією Парето. Були й інші дослідження, у яких пропонувалося вирішити проблему оптимальності лише з позицій виробництва. При цьому національне господарство розглядалося як комплекс, який має свою макровиробничу функцію, а інтегральний показник

ефективності розраховується як різниця між вартістю випущеної продукції і сукупною вартістю всіх укладених факторів виробництва [45, с. 23].

Пошук оптимальності розвитку економіки постійно зіштовхується з проблемою міжгалузевого розподілу ресурсів, з процесом реформування структури економіки, створення оптимальних пропорцій та збалансованості основних її елементів.

Економічною наукою напрацьовано багато визначень збалансованості, яка в загальному вигляді означає взаємну відповідність ресурсів національного господарства та потреб, які необхідно задовольнити. Структурна збалансованість означає такий процес у розподілі економічних ресурсів між виробничими галузями, видами економічної діяльності, при якому максимально задовольняються потреби всіх суб'єктів виробництва і споживання, при чому кожна нова потреба спричиняє зміни у розподілі ресурсів та структурі економіки.

Базуючись на наявних розробках [45, с. 26], у проблемі структурної збалансованості можна виділити три якісні рівні:

перший рівень – збалансованість як рівність між наявними ресурсами і потребами у них стосовно даної структури економіки і, відповідно, даного рівня їхнього використання. Таке вузьке бачення збалансованості обмежується наявним рівнем розвитку господарської системи, він не передбачає можливостей оцінки структурної перебудови економіки, підвищення ефективності використання ресурсів, розроблення підходів щодо прогресивних зрушень в економічній системі;

другий рівень – більш високий якісний рівень збалансованості, який означає збалансованість в умовах реалізації можливості зниження витрато- та ресурсомісткості виробництва, визначення стратегічного вибору структури й оптимального співвідношення ресурсів, економічних методів їхнього використання та важелів регулювання між сферами виробництва;

третій рівень – це збалансованість ресурсів і потреб за такого обсягу ресурсів, рівня динаміки й ефективності їхнього розподілу по галузях, коли

з'являється можливість орієнтуватися на високий ступінь задоволення потреб суспільства та запобігати розбіжностям між їхнім зростанням та розширенням масштабів їхнього задоволення, що дає змогу реалізувати соціальні програми суспільства.

Загалом, структурна збалансованість – це, насамперед, рівноважний стан економічної системи, який визначає пропорційність розвитку галузевої структури з максимальною ефективністю для даної економічної моделі, що водночас породжує суперечності, які в перспективі призведуть до нових структурних трансформацій.

Пропорційність – важлива характеристика економіки: якщо вона підтримується постійно, існує рівновага; якщо постійно порушується, але все ж досягається, режим розвитку неврівноважений, а якщо пропорційність не забезпечується, то це руйнує економічну систему [179, с. 177].

У регіональній соціально-економічній системі пропорції можуть бути таких видів:

- загальноекономічні, що характеризують співвідношення окремих сторін, елементів суспільного виробництва;
- структуроутворювальні, що характеризують структуризацію економіки з позицій виділення пріоритетних галузей і виробництв, що прискорюють регіональний розвиток;
- демографічні, що формують приплив трудових ресурсів з метою розширення виробничої бази регіону;
- соціально-економічні, що приводять до підвищення платоспроможності, збільшення чисельності населення і розвитку житлового господарства;
- економіко-екологічні, що обумовлюють зниження ролі сировинного потенціалу в економіці і підвищення зростання продуктивності праці в обробній промисловості за рахунок досягнень науково-технічного прогресу;

– інноваційно-технологічні, що передбачають активізацію інноваційної політики з метою створення нових галузей і виробництв, які використовують високі технології;

– фінансово-економічні, які визначають у процесі розвитку регіональної економіки і структуризації управління галузевими та регіональними комплексами цільове фінансування пріоритетних об'єктів (рис. 3.15).

Пропорції загальноекономічного характеру формуються на загальнонаціональному рівні, але за умов процесів, що відбуваються в регіонах. Коригування їх органами регіонального управління не повинно носити двоїстого характеру, оскільки це призводить до диспропорцій в зв'язку з несумісністю із загальнодержавними нормативами. Наприклад, якщо виникне диспропорція між фондом накопичення і фондом споживання, то це призведе до дисбалансу на ринку праці, унаслідок чого зросте кількість безробітних або виникне дефіцит у робочих кадрах.

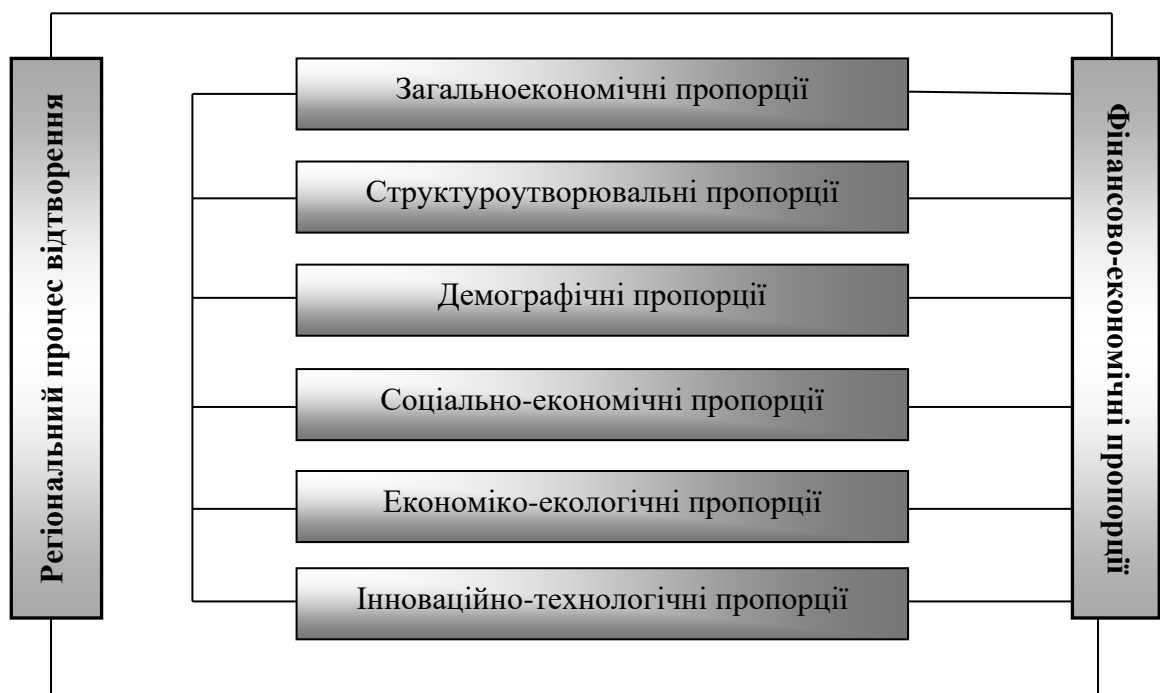

Рис. 2.2. Пропорції в регіональній соціально-економічній системі

Слід відмовитися від стереотипного варіанта використання трудових ресурсів. Використання живої і уречевленої праці повинне бути орієнтоване не на екстенсивний характер збалансованих пропорцій між зайнятим і незайнятим населенням, а на всіляке зростання продуктивності праці за рахунок збільшення частки уречевленої праці у створенні кінцевої продукції.

Структуруювальні пропорції формують взаємозв'язок між секторами та сферами економіки, забезпечуючи поділ праці на певній території та створюють сприятливі умови для соціально-економічного розвитку.

Структурні пропорції включають співвідношення між:

- районоутворювальними, обслуговуючими і допоміжними галузями;
- добувними і переробними галузями виробництва;
- масштабами розвитку економіки регіону і його інфраструктурним забезпеченням;
- потребою в транспортному обслуговуванні й рівнем розвитку різних видів транспорту;
- обсягом експортованої продукції та імпортом тощо.

Структурні пропорції є стартовим майданчиком для обґрунтування перспектив заміщення галузей, їхньої спеціалізації та диверсифікації, утворення виробничих зв'язків по кооперації і використання подвійних технологій оборонно-промислового комплексу.

Ці пропорції, що характеризують різноманітні структури, як провідні тісно пов'язані з іншими пропорціями, формуючи специфічну систему їхнього взаємозв'язку: із загальноекономічними, бо позитивні зрушення в структурних пропорціях позначаються на загальноекономічних, у зв'язку з чим буде потрібний їх перегляд; з економіко-демографічними, які свідчать про те, що можливий перелив капіталів усередині регіонів із метою підвищення мобільності трудових ресурсів; із соціально-економічними, тому що структурні пропорції сприятимуть позитивним змінам у професійній структурі кадрів; з економіко-екологічними, що визначають зниження темпів розвитку

добувної промисловості і підвищення темпів зростання обробної промисловості; з інноваційно-технологічними, що характеризують зростання інноваційного потенціалу регіону і впровадження високих технологій, які принципово змінюють організацію виробництва; із фінансово-економічними, суть яких полягає в тому, що зміна галузевої та виробничої структур потребує зміни фінансово-економічних пропорцій із метою розвитку пріоритетних галузей виробничих об'єктів.

Оптимальним варіантом ефективного вирішення проблеми утворення структурних пропорцій є рівновага між районоутворювальними й інфраструктурними галузями. Річ у тому, що процеси взаємної адаптації, попиту і пропозиції, досягнення між ними ринкової рівноваги відбуваються на окремих і локальних ринках, незалежно й автономно. Рівновага порушується в результаті виникнення тих чи інших диспропорцій.

Демографічні пропорції визначають взаємозалежність демографічних та економічних процесів, які відбуваються на певній території.

Ця група пропорцій відбиває взаємозв'язки між:

- приростом і зменшенням трудових ресурсів за віковими, професійними та іншими категоріями;
- статевовіковою і виробничою структурами населення;
- трудовими ресурсами і наявністю робочих місць;
- зайнятим населенням по галузях і сферах;
- міським і сільським населенням;
- чисельністю населення і рівнем розвитку соціально-побутової інфраструктури;
- чисельністю зайнятого і непрацюючого населення в працездатному віці.

Наведена група пропорцій характеризує зв'язки між демографічним і економічним потенціалом регіону. Збереження оптимальних співвідношень між цими пропорціями не означає заморожування рівня приросту і професіоналізації персоналу. Навпаки, оптимальні пропорції повинні відбивати динаміку приросту населення, міграційні процеси і зростання

кваліфікації працівників.

Пропорції, які характеризують демографічні співвідношення, пов'язані через систему специфічного взаємозв'язку з такими пропорціями:

- із загальноекономічними, що потребують перегляду загальнодержавних нормативів витрат суспільної праці з урахуванням особливостей регіонального розвитку;

- зі структуроутворювальними, тому що під впливом економіко-географічних чинників демонтуються традиційні галузі виробництва, які не окупають себе на фоні появи нових видів діяльності;

- із соціально-економічними, у рамках яких здійснюються заходи щодо створення сприятливого життєвого середовища і підвищення якості життя;

- з економіко-екологічними, виходячи з яких, перебудовуються співвідношення між темпами розвитку добувних і обробних галузей на користь останніх;

- з інноваційно-технологічними: зростання інноваційного потенціалу потребує підвищення професійного рівня працівників, створення монофункціональних міст, спеціалізованих на виробництві конкурентоспроможної продукції;

- із фінансово-економічними, суть яких полягає в тому, що приріст людських ресурсів потребує додаткових коштів, змін фінансово-економічних пропорцій і бюджетних співвідношень між сферами виробництва.

Пріоритетне місце в групі демографічних пропорцій належить співвідношенням між кількісними індикаторами трудових ресурсів та їх затребуваністю на ринку праці. Це співвідношення є основоположним у визначенні стану ринку праці в регіоні. Створення нових виробництв, орієнтованих на виробництво конкурентоспроможної продукції, є найважливішою умовою досягнення рівноваги на ринку праці регіону.

Соціально-економічні пропорції відбивають внутрішньорегіональні проблеми на політичному й економічному загальнодержавному фоні.

До цієї групи належать пропорції між:

- особистим і суспільним споживанням;
- платоспроможним попитом населення на споживчому ринку і пропозицією товарів і послуг;
- чисельністю (приростом) населення і розвитком житлового фонду;
- розміром житлового господарства і сферою комунального обслуговування;
- чисельністю населення, розвитком сфери послуг та її структури.

Створення соціально орієнтованої економіки можливе тільки при дотриманні найважливішої соціально-економічної пропорції між особистим і суспільним споживанням. Переважання суспільного споживання збіднює сферу особистого споживання, спричиняє ерозію трудової активності, дезорганізує виробництво, позбавляючи його кваліфікованих кадрів. Зростання питомої ваги індивідуального споживання зумовлює зменшення інвестиційної активності, що в свою чергу, позбавляє країну визначених перспектив.

Соціально-економічні пропорції знаходяться в тісному системному співвідношенні та взаємозв'язку з такими пропорціями:

- із загальноекономічними, бо створення соціально-орієнтованої економіки потребує перегляду загальноекономічних пропорцій;
- зі структуроутворювальними, логіка яких полягає в тому, що соціально-економічні пропорції соціально орієнтованої економіки потребують змін структурних пропорцій, виділення пріоритетних галузей, розвитку сфери послуг тощо;
- з економіко-демографічними, тому що під впливом змін соціально-економічних пропорцій змінюється структура галузей і виробництв;
- з економіко-екологічними, у зв'язку з тим, що є неминучими інвестиційні активи для боротьби з екологічно шкідливими процесами, підвищується безпека і гігієна праці;
- з інноваційно-технологічними, які визначають позитивний чинник, який впливає на інноваційно-технологічні пропорції, – це поліпшення життєвого середовища і підвищення рівня життя населення;

- з фінансово-економічними, через те, що вирішення соціально-економічних проблем підсилює напруженість регіонального бюджету, потребує безперервного пошуку нових джерел фінансування.

Функціонування регіональної системи тісно пов'язано з соціально-економічними пропорціями. Знаходження оптимальних співвідношень і пропорцій має важливе значення для розвитку регіону.

Науково-технічна революція спричинила появу нової організаційної системи управління регіональним соціально-економічним розвитком. В сучасному постіндустріальному середовищі, яке вступило в епоху інформаційного розвитку пріоритетного значення набуває інтелектуальний потенціал. Чисельність населення країни є основою людського капіталу, проте лідируючі позиції сьогодення займає рівень освіченості і кваліфікованості працівників. Позитивне зрушення в пропорціях, які стосуються живої і уречевленої праці при домінантному положенні останньої дає можливість підвищити освіченість населення, його професіональні здібності, загальний рівень культури.

Співвідношення регіонального природничого потенціалу та ступеню соціально-економічного розвитку визначають економіко-екологічні пропорції. До цієї групи відносять пропорції структурних елементів економічних і природних ресурсів, результатів діяльності, а також між:

- ресурсним потенціалом та можливостями виробничого характеру;
- здійсненням природоохоронної діяльності та розвитком виробничого потенціалу;
- потенційними можливостями ресурсної бази і максимально можливим виробничим навантаженням;
- експлуатацією і відтворенням природних ресурсів (лісове й водне господарство, земля тощо).

По кожному виду природних ресурсів необхідно розробляти баланси й управляти процесом використання, виходячи з реальних можливостей і ефективних умов їхньої реалізації.

Економіко-екологічні пропорції тісно пов'язані з іншими пропорціями, формуючи специфічну систему їхнього взаємозв'язку:

- із загальноекономічними, тому що зміни економіко-екологічних пропорцій можуть спричинити кардинальні зміни у фінансово-кредитній системі, загальноекономічних пропорціях та інвестиційній політиці, спрямовані на фінансування усунення надзвичайних подій;

- зі структуроутворювальними, у зв'язку з тим, що економіко-екологічні пропорції впливають на структурні пропорції і співвідношення, підпорядковуючи їх вирішенню глобальних економіко-екологічних проблем;

- з економіко-демографічними, пов'язаними з економіко-екологічними чинниками зростання населення, приростом людських ресурсів, рівнем розвитку соціально-побутової інфраструктури та ін.;

- із соціально-економічними, бо між економіко-екологічними і соціально-економічними пропорціями є прямий зв'язок, який виражається соціальними проблемами;

- з інноваційно-технологічними, які змінюються під впливом економіко-екологічних пропорцій у результаті їхньої тісної взаємодії на основі пошуку оптимальних інноваційних рішень;

- з фінансово-економічними, значення яких полягає в тому, що зі зростанням потенціалу регіону зростає роль економіко-екологічних проблем, що потребують пошуку нових альтернативних рішень і джерел фінансування.

Інноваційно-технологічні пропорції характеризують ступінь відповідності технологічних процесів виробництва продукції регіону рівню технології цивілізованих країн. Система інноваційно-технологічних показників включає: питому вагу пріоритетних для регіону видів продукції, що виготовляються за традиційною технологією; питому вагу цих виробів, виготовлених, відповідно, за прогресивною, високою і надвисокою технологією.

Під надвисокою технологією слід розуміти ті технологічні процеси, які принципово змінюють виробництво, його організацію й економіку; а вироби,

виготовлені за високою технологією, багаторазово (за якістю) перевищують ті, що раніше випускалися за традиційною технологією.

Інноваційно-технологічні пропорції пов'язані з такими видами пропорцій:

- із загальноекономічними, які в регіональній економіці можуть зазнати суттєвих змін під впливом переходу від традиційних видів технологій до високих і надвисоких;

- зі структуроутворювальними, що перебувають у прямій залежності від рівня застосовуваної технології і початкових матеріалів, бо інноваційні процеси приводять до структуризації в регіонах на масштабному рівні (по галузях) і локальних (по підприємствах);

- з економіко-демографічними, бо перехід до високих технологій висуває нові вимоги до працівників, зокрема володіння високим професіоналізмом і компетентністю, що впливає на економіко-демографічні пропорції;

- із соціально-економічними, тому що інноваційно-технологічні пропорції сприяють зміні соціально-економічних пропорцій, підпорядковуючи їх створенню соціально орієнтованої економіки;

- з економіко-екологічними, що пов'язано з тим, що в кінці ХХ ст. лідерами на світовому ринку стали галузі, що оволоділи передовою (високою) ресурсо- і природозберігаючою технологією, яким належить технологічна диктатура у виробництві;

- з фінансово-економічними: перехід до високих технологій і активної інноваційної політики на етапі впровадження й освоєння потребує значних фінансових ресурсів, у результаті освоєння продукції нові технології окупають витрати, а від фінансово-економічних пропорцій потрібні гнучкість, адаптивність й оперативність.

Показник інноваційного рівня відтворювального процесу регіону характеризує ступінь оновлення продукції, рівень її конкурентоспроможності і відповідності умовам ринку.

Новою продукцією вважається продукція, не підвладна моральному старінню. Ступінь морального старіння визначається затребуваністю ринку і результатами реалізації продукції. Незатребуваність її ринком пояснюється або неконкурентоспроможністю, або надлишком, коли пропозиція перевищує попит, тобто порушується рівноважний стан. Гнучкість виробника, його здатність переорієнтуватися на виготовлення іншої продукції є показником високого інноваційного рівня.

Сутність кредитно-грошових і матеріальних потоків регіону розкривається через фінансово-економічні пропорції. Вони включають пропорції між:

- обсягом чистої продукції і спожитим регіоном доходом;
- бюджетом регіону і ресурсами, необхідними для його функціонування;
- частками податків і платежів, що надходять до державного і регіонального бюджетів;
- внутрішніми і зовнішніми фінансовими потоками, що надходять для розвитку регіону;
- створеним сукупним продуктом і витратами ресурсів на відтворювальний процес.

Основою формування фінансової політики регіону є створення такої фінансової бази, яка забезпечує здійснення стратегії переходу до стійкого розвитку. Найважливішими умовами досягнення цієї мети є формування соціальної інфраструктури, бездефіцитність регіонального бюджету і фінансова стабільність, що сприяють економічному зростанню.

Тому фінансово-економічні пропорції формують системний взаємозв'язок з такими пропорціями:

- із загальноекономічними, тому що вони є основою управління регіональною економікою, забезпечуючи її стійкий розвиток;
- зі структуроутворювальними, які реалізуються на основі здійснення активної інвестиційної політики;

- з економіко-демографічними, що зберігають свою здатність функціонування шляхом кредитування з кредитно-фінансової сфери;
- із соціально-економічними, націленими на створення соціально орієнтованої регіональної економіки, що фінансується з внутрішніх і зовнішніх джерел;
 - з економіко-екологічними, які досягають оптимального режиму функціонування при достатньому і послідовному фінансуванні;
 - з інноваційно-технологічними, що забезпечують самофінансування тільки на завершальному етапі відтворювального циклу (до цього вони потребують фінансування і тому перебувають у прямій залежності від фінансово-економічних пропорцій).

Визначена сукупність пропорцій регіональної економіки в цілому безпосередньо впливає на організаційно-економічний господарський механізм, уповільнюючи або прискорюючи його функціонування, формування стійких соціально-економічних структур. Управління регіональним механізмом господарювання та підвищення ефективності його стратегічних параметрів можливе завдяки виявленню взаємозв'язків між різними групами пропорцій.

Структуруючими чинниками ринку повинні, крім того, стати розвиток підприємницької діяльності, головним чином малого і середнього бізнесу, а також поточна і перспективна маркетингова стратегія. Ці чинники в умовах цивілізованого ринку є генеральним джерелом відтворення фінансових ресурсів, тобто одним з основних важелів бюджетного механізму.

Фінансово-економічні пропорції в регіональному бюджеті інтегрують усі структури регіональної економіки, тому управління такими об'єктами потребує високої компетентності керівників, здатності передбачати наслідки здійснюваних макроекономічних операцій.

По-перше, необхідне досягнення збалансованості соціально-економічного розвитку регіону на основі матеріально-фінансової забезпеченості. При цьому повинна бути врахована неминучість децентралізованого розподілу створеного

доходу на всіх рівнях управління регіоном. Нормативи відрахування від створеної чистої продукції до бюджетів галузей території повинні адекватно відбивати особливості функцій кожного рівня управління і витрати, пов'язані з виконанням цих функцій, а також створювати умови взаємних інтересів у реалізації діяльності кожного об'єкта системи.

По-друге, потрібна розробка фінансового балансу регіону, на основі якого визначаються не тільки загальні, але й конкретні масштаби наявних фінансових ресурсів, що спрямовуються на регіональне відтворення.

Прибуткова частина фінансового балансу відображає доходи, що формують місцевий бюджет (за державними нормативами), рентні платежі за природні ресурси, сума яких визначається, виходячи з якості ресурсів, умов їх добування і розміру витрат на підготовку їх до експлуатації; надходження з держбюджету, що нараховуються на основі визначення питомої ваги участі регіону в здійсненні державних функцій; позабюджетні кошти, що утворюються в результаті вторинного перерозподілу доходів підприємців і населення; позикові кошти, що залучаються для поповнення кредитно-грошової системи регіону з метою прискорення процесу стабілізації економіки регіону.

По-третє, важливим є формування регіонального бюджету, що визначає економічну самостійність, забезпечує реалізацію програми соціально-економічного розвитку. Прибуткова частина регіонального бюджету формується з власних та інших джерел, розмір її залежить від інтенсивності й ефективності господарської діяльності регіону. Активними важелями успішного формування бюджету є: розвиток підприємницької діяльності, податкова система, доходи від великих, малих і середніх підприємств.

По-четверте, суттєвим є забезпечення оптимальних пропорцій у структурі споживчого ринку, що виключає спрямоване «стиснення» грошової маси або виникнення гіперінфляції. Деформація цієї пропорції означає порушення об'єктивного закону ринкової економіки – відповідності між попитом і пропозицією. У світовій практиці широко застосовуються монетарні інструменти,

що включають у грошовий обіг емісію грошових знаків і доведення грошової маси до 100 % від ВВП.

По-п'яте, необхідна мобілізація фінансових ресурсів. У дореформений період значна частина доходів підприємств вилучалася в централізовані й відомчі фонди. Вона заздалегідь планувалася як фіксована сума, що утворюється системою планового ціноутворення. У сучасних умовах регіони отримали можливість створювати фінансову базу за рахунок додаткових коштів. Тому для розвитку інвестиційної діяльності в регіонах слід використовувати не тільки власні кошти, але також позикові й залучені.

Все це дає змогу здійснювати ефективні структурні перетворення в економіці для її стійкого відтворювального розвитку.

2.3. Основні напрями інституційних змін у процесі структурних перетворень економіки

Безпосередньою метою структурних перетворень є вдосконалення окремих елементів і загальної організаційної структури реального сектору економіки, модернізація його ключових ланок, інтенсифікація діяльності основних виробничо-господарських суб'єктів, більш повне задоволення потреб національної економіки і підвищення рівня життєзабезпечення населення. Досягнення цих і ряду інших цілей економічних реформ неможливе без паралельних змін в інституційній структурі системи суспільного виробництва й приведення її у відповідність до вдосконаленої виробничої організації.

Утворення гіпотези еволюційної зміни інститутів припало на 50-ті роки минулого століття. Визначалося, що оскільки більш результативні правила гри повинні переважати над менш результативними, то в часовому просторі все має вирівнюватися, країни повинні наближуватися одна до одної: інституції, певні правила повинні набувати все більше характеру схожості. Проте у 80-х

роках гіпотеза була спростована як фактично, так і теоретично Д. Нормом, який у 1993 р. отримав Нобелівську премію за розробку питань інституціональних змін (зміна правил, неофіційних обмежень характеру та ефективності дотримання правил для всіх учасників процесу людського, у т.ч. й економічного обміну) [175, с. 15].

В умовах трансформаційного розвитку економіки України важливе значення має принциповий підхід до інституціональних змін. Як відомо, нині в країні відбувається руйнування старих інституційних структур і формування нових – ринкових. Найважливішим при цьому є підвищення дієздатності регіонів та держави: створення сприятливих інституціональних передумов реалізації завдань європейської інтеграції; максимальна реалізація конкурентних переваг, національних пріоритетів, економічної безпеки; подолання корупції та тінізації економіки; формування ефективного конкурентного середовища; створення сучасних правових та організаційних механізмів захисту прав на інтелектуальну власність; інноваційна діяльність тощо [167, с. 262].

Сьогодні відсутні єдині підходи до визначення характеру інституціональних трансформацій. Якщо В. Поворозник обґрунтовує необхідність проведення революційних інституціональних змін шляхом запозичення інституцій та/або інституційного проектування (усвідомленого, цілеспрямованого процесу створення нових інституцій) [191 с. 8], то В. Рубаник констатує: «... з усією очевидністю засвідчується світовим досвідом, ефективними і довготривалими можуть виступати тільки еволюційні перетворення, – тому не менш очевидним виступає і те, що з поточного, революційного стану необхідним є переведення українського суспільства у стан його поступального еволюційного реформування і розвитку приватноправових започаткувань у регулюванні відносин власності» [211, с. 1]. Формування адекватних уявлень про господарські трансформації взагалі та постсоціалістичні зокрема і розробка на цій основі «керівництва до дій» виявилися важким іспитом для економічної науки [8, с. 127].

У дослідженнях, що стосуються інституційної проблематики, незважаючи на різноманітність поглядів, визначальними є уявлення про інститути як про «...«правила гри» в суспільстві, або ...створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми» [175, с. 17]. Структурні перетворення здійснюються в певному інституційному середовищі, під яким розуміється сукупність основних політичних, соціальних і юридичних правил, що утворює базис для виробництва, обміну й розподілу. Виходячи з цього визначення, можна сказати, що під інституційним середовищем, головним чином, розуміється законодавча база держави, на основі якої створюються ті чи інші інституційні структури, що, у свою чергу, визначають соціально-економічні механізми в даному суспільстві.

Інакше кажучи, інституційне середовище є узагальнюючою категорією, яка являє собою систему взаємовідносин органів управління в певній ієрархічній підпорядкованості, у рамках якої економічні агенти використовують впорядковані інституційні структури у вигляді ринку, фірм, асоціацій або угоди для організації виробництва, обміну, розподілу й споживання.

Інституціональні зміни відповідають певним загальнонаціональним тенденціям розвитку та ґрунтуються на таких принципах: системність, тобто необхідність та можливість урахування взаємозалежності різних ієрархічних рівнів; комплексність оцінки інституціональних змін, що полягає в дослідженні інституціональних трансформацій у процесі структурних перетворень економіки та врахуванні їх можливих наслідків; узгодженість напрямів інституціональних змін у різних сферах розвитку економіки із загальнонаціональними інституціональними трансформаціями; динамічність інституціональних трансформацій, що передбачає моніторинг надходження інформації стосовно переважних напрямів соціально-економічного розвитку країни в середньо- та довгостроковій перспективі, зовнішнього впливу процесів інтеграції на структурні зрушення в економіці.

Формування ефективного інституційного середовища – досить складний

і тривалий процес, оскільки складається з великої кількості конкретних ефектів кожної форми інституційної структури й налагодженості взаємодії між ними. Тому досить узагальнено можна складати думку про ефективність інституційного середовища за здатністю певного суспільства на певному етапі свого розвитку до самоорганізації, що припускає сполучення необхідності його структурного перетворення з економічною доцільністю й політичними можливостями, а процеси змін не виходять за межі еволюції, взаємної трансформації всіх елементів громадського життя.

Стосовно структурної трансформації можна виділити два основні напрями розвитку інститутів. Перший – ґрунтується на перетворенні традиційних галузей шляхом наповнення їхньої форми новим змістом; другий – пов'язаний із формуванням нових інституційних галузей. До того ж, при комплексному і системному розвитку інститутів ринку забезпечуються логічна єдність і рівноправність цих напрямів [19, с. 54].

У межах трансформаційного періоду кожна галузь фактично є самостійним специфічним інститутом – сферою діяльності, що підпорядкована певному, властивому тільки їй та відмінному від інших інституційному порядку. Розбивка національного господарства на макроекономічні сектори задає специфічну інституційну структуру економіки. Виникає сукупність інституційних галузей, кожна з яких специфічна й відносно однорідна з погляду інституцій, що її визначають.

Таким чином, галузеві зрушення в українській економіці, що відбувалися протягом 90-х років ХХ ст., тісно перепліталися із загальними інституціональними змінами в суспільстві. Зміна ролі окремих старих, традиційних галузей економіки була сполучена з виникненням нових і вростанням у ринкове середовище таких інститутів, як приватна та акціонерна форми власності, мале підприємництво, іноземний і спільний бізнес, корпоративні об'єднання типу фінансово-промислових груп, галузеві і міжгалузеві комплекси, транснаціональні корпорації та ін. Будь-яка зміна позиції галузі, відповідно, може сприйматися як зміна відносної ролі й

значущості даного інституту, тим самим характеризуючи спрямованість трансформації всієї інституційної структури суспільства. Так, наприклад, зростання питомої ваги сфери фінансів і кредиту означає створення нового фінансового сектору економіки. Розгортання з 1992 р. такого виду діяльності, як операції з нерухомістю, стало індикатором того, що суспільство вступило в нову фазу ринкових відносин, коли більша частина нерухомості перейшла в приватну власність. Бурхливий розвиток торгівлі відбувався значною мірою за рахунок виникнення інституту малого підприємництва й повсюдного поширення недержавних форм власності [12, с. 87].

Ці факти дають змогу наповнити аналіз, що проводиться нами, глибшим змістом, а досліджувані галузеві структурні зрушення характеризувати як структурно-інституціональні.

Якщо розглядати тільки найважливіші зрушення в галузевій структурі, що стали своєрідним стрижнем усіх економічних перетворень, то окреслюється така картина розвитку національної економіки.

Першим етапом на шляху перетворення господарства стало збільшення ролі загальної комерційної діяльності в 1991 – 1992 рр. Саме тоді розвиток цієї сфери досяг відносного максимуму, і тим самим були закладені організаційні основи для подальшої трансформації всього суспільства. Другий етап почався в 1992 р., коли галузі торгівлі й громадського харчування, перейнявши естафету від сфери загальної комерційної діяльності, ініціювали нагромадження у собі приватного капіталу. Якраз бурхливий розвиток торгівлі став фінансовою базою для третього етапу, коли був досягнутий пік діяльності фінансового сектору, що зароджувався (галузь фінансів і кредиту).

За такою послідовністю подій початку 90-х років ХХ ст. можна прослідкувати основний напрям поширення ринкових імпульсів по окремих сегментах макроекономічної системи.

Первинні галузеві цикли дали поштовх до розвитку вторинних галузевих циклів. Справа в тому, що для формування сучасної ринкової структури недостатньо потужного ривка тільки в розвитку загальної

комерційної діяльності, торгівлі й фінансів. Для закріплення загальної лінії розвитку, що намітилася, була необхідна серйозна підтримка з боку інших галузей. Ця потреба виразилася в подальшій хвилі перетворень.

Фінансовий сектор у період свого буму (2004 – 2007 рр.) мав рентабельність, що помітно перевершувала прибутковість торгівлі й загальної комерційної діяльності, однак із розвитком трансформаційних процесів в економіці ситуація стала змінюватися. Інакше кажучи, у період великомасштабних структурно-інституціональних зрушень в економіці фінансовий сектор виступає авангардом усіх перетворень, але в міру вичерпання в суспільстві трансформаційного потенціалу та поглиблення системної кризи, яку переживає світ, переваги фінансового сектору не є домінуючими. Цей факт видається цілком природним, якщо врахувати переважно спекулятивний характер операцій вітчизняних фінансових і банківських структур. У цьому, на наш погляд, полягає основне протиріччя між галузевою та інституційною структурою економіки, що є однією з причин інфляції та інвестиційної кризи.

Економіка є інвестиційно непривабливою для трансакційних агентів, якщо відсутній механізм перерозподілу доходів, які вони отримують в процесі своєї виробничої діяльності, тобто вони втрачають господарську зацікавленість в подальшому розвитку. Унаслідок цього трансакційний сектор економіки як головний генератор інфляції та інвестиційної кризи в нинішніх умовах став серйозною перешкодою економічному зростанню держави. Усунути цю перешкоду можна лише шляхом серйозних інституціональних перетворень, націлених на відновлення в тому чи іншому ступені механізму редистрибуції й обмеження рівня оцінки послуг трансакційного сектору [140, с. 23].

У цілому, якщо розглядати ситуацію 1990 р. з позицій кінцевого результату, досягнутого в 2009 р., – формування ринкової макроструктури економіки, то можна констатувати, що в той час мала місце ситуація інституційного тупика: оскільки в 1990 р. інституційна структура

національного господарства України настільки не відповідає нормам, прийнятим у ринковій економіці, що для зміни стану справ потрібні були надзвичайні за своїми масштабами і, отже, за витратами на них, структурні зміни.

На цей час інституціональний структурний цикл в економіці України перейшов до того етапу, коли ринкові перетворення почали приносити певні результати. Однак ще залишається не вирішеним глобальне завдання, що стоїть перед економікою трансформаційного періоду, а саме: подолання невідповідності виробничої й інституційної структур суспільства довгостроковим цілям перспективного розвитку.

У зв'язку із цим прискорена диверсифікація структури української економіки є сьогодні одним із пріоритетних завдань.

У розвитку економіки країни можна виділити дві моделі диверсифікації. Перша – орієнтована на форсування традиційних промислових виробництв та сфери послуг, що працює для задоволення потреб кінцевих споживачів. Це свого роду активи індустріальної економіки.

Однак у довгостроковій перспективі життєво необхідно мати не тільки істотні національні промислові активи, але й потужний інтелектуальний ресурс. Тому друга модель диверсифікації повинна бути орієнтована на забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств у контексті переходу до постіндустріальної економіки, у якій основна частка доданої вартості виробляється за рахунок високої якості людського капіталу, використання інтелектуальних ресурсів.

Описані моделі не суперечать одна одній, тому що орієнтовані на розвиток різних сегментів. Більше того, «інтелектуальні» сектори створюють умови для підвищення ефективності традиційних виробництв.

Варто визначити основні інституціональні механізми, здатні зробити помітний стимулюючий вплив на розвиток несировинних виробництв. Для більш ефективного впливу на економіку ці механізми повинні бути розділені за часом. У середньостроковому періоді, на наш погляд, як найважливіші

необхідно назвати: удосконалення податкових і митних механізмів вилучення природної ренти; створення системи підтримки експорту; розробку заходів щодо реформування природних монополій, розвиток сільськогосподарського виробництва; підтримку малого й середнього бізнесу.

Реалізація «сценарію прискореної диверсифікації» припускає використання двох можливих варіантів: а) створення економічних стимулів для добровільного переливання фінансових ресурсів із сировинних експортних галузей в обробні сектори; б) вирівнювання норми віддачі на капітал у сировинних і несировинних секторах шляхом перерозподілу фіскального навантаження без шкоди для конкурентоспроможності сировинних секторів [31, с. 18]. Заходами щодо диверсифікації структури економіки передбачено реалізацію обох запропонованих варіантів із переважанням другого.

Для вирівнювання норми віддачі на капітал у сировинних і несировинних галузях необхідно вдосконалити механізми вилучення природної ренти. Механізми вилучення природної ренти можуть включати як податкові, так і митні механізми. Нині рівень вилучення абсолютної природної ренти досить високий, тому пряме підвищення податку на видобуток природних ресурсів може призвести до скорочення виробництва й витиснення з ринку підприємств із гіршими умовами видобутку. Разом з тим необхідність збільшення рентних вилучень у компаній з відносно кращими умовами видобутку є очевидною.

Безумовно, подібний механізм доцільно застосовувати в комплексі з іншими заходами щодо підтримки конкурентоспроможних секторів економіки. Для забезпечення стабільності експортних доходів при реалізації заходів щодо підтримки експорту необхідно орієнтуватися, насамперед, на підвищення частки високотехнологічної продукції в експорті. Крім того, слід надавати допомогу в організації експортних поставок малим і середнім підприємствам, для яких, на відміну від великих компаній, величина трансакційних витрат при виході на зовнішні ринки є критично високою.

До першочергових інституціональних заходів щодо підтримки експорту можна віднести такі.

По-перше, формування системи гарантування експортних кредитів. Надання державних гарантій по кредитах під довгострокові експортні контракти повинне сприяти розвитку, передусім, обробних галузей. Пропонований механізм буде особливо затребуваний вітчизняними експортерами в міру розширення поставок складної технічної продукції, у міжнародній торгівлі якою значно поширені поставки в кредит.

По-друге, створення системи страхування експортних контрактів на поставку продукції переробної промисловості. Це дасть змогу позбавити експортерів від економічних ризиків країни і буде гарантувати покупцеві української продукції надійні поставки. На нашу думку, доцільне створення єдиної інформаційної системи, яка надає всім експортерам інформацію про платоспроможність закордонних торговельних партнерів.

Вирішення проблем поліпшення структури економіки пов'язане з проведенням сільськогосподарських реформ. Національне аграрне виробництво відчуває гостру потребу в інвестиційних ресурсах для відновлення й модернізації основних засобів. До цих пір повністю не проведена земельна реформа в тій частині, що стосується передачі сільськогосподарських угідь у приватну власність, не вирішені завдання підвищення доступності й безпеки продовольства для громадян, збереження й відтворення природних ресурсів.

У нинішніх умовах національні сільськогосподарські підприємства опиняються у свідомо гірших умовах порівняно із закордонними, які одержують субсидії від своїх урядів. Підтримка вітчизняних виробників повинна полягати не тільки в прямому субсидуванні. Сьогодні перед урядом стоять завдання створення максимально сприятливих умов для розвитку ринкових відносин у сільськогосподарському секторі, підвищення конкурентоспроможності національної сільськогосподарської продукції і, як наслідок, більшого імпортозаміщення й зростання експорту цієї продукції. Для вирішення цих завдань необхідно провести такі заходи:

- забезпечити правове й організаційне сприяння формуванню ринкових інститутів та інфраструктури, зокрема системи складських приміщень, бірж, страхування ризиків у сільськогосподарському виробництві;
- провести роботу з удосконалення єдиного сільськогосподарського податку, що дасть можливість знизити податкове навантаження на сільськогосподарських виробників;
- сприяти експорту продукції, усунути адміністративні й ринкові бар'єри в торгівлі, здійснити гармонізацію стандартів і розробити систему сертифікації продукції на рівні міжнародних вимог.

Реалізація пропонованих заходів створить умови для стійкого випереджаючого зростання агропромислового виробництва, а по деяких сегментах приведе й до істотного зростання експорту. Збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва не тільки забезпечить продовольчу безпеку країни, але й сприятливо відобразиться на структурі ВВП, підвищивши довгострокову стабільність економіки в результаті зниження залежності від експорту сировини.

Завдання структурних перетворень вертикально інтегрованих монополій ставить ряд загальних базових питань, від вирішення яких залежить і характер майбутнього регулювання. Національна специфіка така, що практично в усіх природно монопольних секторах економіки як вихідна база перетворень виступає вертикально інтегрована монополія, що контролює ланцюг вертикально сполучених видів діяльності. Серед них лише частина відповідає характеристикам природної монополії, а інші потенційно конкурентні. Як приклад можна навести українську газотранспортну систему [190, с. 33 – 34].

М. Армстронг, С. Кований і Дж. Вікерс виділяють три можливі напрями структурних реформ [273]:

1. Збереження єдиної вертикально монополізованої структури, що обумовлює значною мірою пряме поелементне цінове регулювання, що спрямоване на захист споживачів від монопольних цін.

2. Виділення з природної монополії потенційно конкурентних видів

діяльності, їхня лібералізація й відкриття для конкурентів. Монополія зберігає свої позиції тільки в природномонопольному сегменті (як правило, це мережні комунікації). У результаті першочерговим є регулювання умов входу в галузь і заохочення конкуренції.

3. Проміжний або змішаний варіант, що поєднує вертикально інтегровані схеми й варіанти відокремлення: монополіст зберігає свої позиції відносно природномонопольних мереж, але не втрачає права діяти й у потенційно-конкурентних сферах.

Детальне обґрунтування конкретних управлінських рішень на основі теорії природної монополії повинне забезпечити конструктивне вирішення широкого кола проблем, пов'язаних із реформуванням економіки [28, с. 8]:

- аналіз існуючої структури галузі, визначення її технологічних детермінант, рівня ефективності природномонопольної структури з погляду мінімізації витрат; обґрунтування заходів структурного регулювання з метою виділення природно-монопольного ядра;
- аналіз припустимих варіантів стратегій реформування природної монополії з певним ступенем втручання держави; визначення елементів оптимальної стратегії регулювання стосовно того чи іншого сегмента монопольного ринку з урахуванням диверсифікації галузі;
- визначення нормативних цінових альтернатив, орієнтованих на одержання соціально бажаних результатів діяльності природної монополії; побудова стратегій, що забезпечують досягнення цін на рівні не нижче точки беззбитковості;
- формування стимулюючих схем державного регулювання природної монополії, що враховують поведінку галузі у відповідь на заходи керуючого впливу з боку держави.

Зрозуміло, що не всі заходи, які запропоновані для вирішення певних проблем є швидко реалізуємими. Крім того, реалізація цих заходів дасть можливість сформувати конкурентне середовище, ефективно застосовувати державне регулювання, особливо в тих сферах, де це необхідно. Але ефективно

державне регулювання неможливе до тих пір, доки не відбудеться реструктуризація відповідних галузей економіки. А це може спровокувати конфліктні ситуації між регулюючими структурами та підприємствами, призвести до падіння курсової вартості акцій, зменшення обсягу інвестицій. Без реструктуризації державного регулювання виникне проблема зростання коштів, необхідних для контролю за діями і витратами підприємств, яку саме намагаються вирішити інші країни.

Водночас не можна ігнорувати актуальне завдання «вирощування» потужних і конкурентоспроможних вітчизняних інтегрованих корпорацій.

Нині в економіці країни немає достатньої кількості великих інтегрованих компаній, здатних скласти «кістяк» сучасного промислового виробництва й забезпечити його перехід на новий технологічний рівень.

У зв'язку із цим назріла необхідність переходу до корпоративно-інноваційної моделі економічного зростання, що передбачає: внесення державної інтелектуальної власності в статутні капітали наукомістких корпорацій; концентрацію нині ослабленого й розрізненого науково-технічного потенціалу на пріоритетах створення конкурентоспроможної техніки; взаємоучасть у капіталах інтегрованих компаній і спільну діяльність науково-дослідних інститутів, кредитних бюро, банків і промислових підприємств; диверсифікацію науково-технічного потенціалу й оптимізацію витрат на НДДКР; використання спеціальних систем захисту й комерціалізації власних ноу-хау; розвиток франчайзингових і венчурних механізмів інтеграції з малим бізнесом; передачу дочірнім фірмам корпорацій нових технологій в обмін на відповідну частку в прибутку від реалізації продукції; передачу оборонних науково-технічних досягнень у цивільні конкурентоспроможні галузі.

При диверсифікації структури економіки значна роль повинна приділятися стимулюванню й підтримці підприємств малого й середнього бізнесу, які несуть у собі величезний інноваційний потенціал. Мобільність у прийнятті й реалізації рішень, безпосередній контакт зі споживачем

дозволяють їм набагато швидше досягати поставлених цілей порівняно з великими корпораціями, неповороткість управлінської структури яких гальмує процес прийняття рішень на всіх рівнях. У зв'язку із цим повинні одержати динамічний розвиток контрактні відносини між великим і малим бізнесом, що забезпечують досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності. Реалізація таких контрактних відносин дає позитивний ефект в усіх галузях економіки [65, с. 145].

Сьогодні ж спостерігається прямо протилежна картина. Великі холдинги скуповують малі і середні підприємства з метою їх більш вигідного перепродажу. Інший негативний момент такої поведінки великих компаній полягає в тому, що неможливо ефективно управляти декількома підприємствами в різних галузях, тому різноспрямовані холдинги можуть навіть перешкоджати економічному зростанню.

Вирішення порушеної проблеми можливе через посилення державного контролю із метою припинення такого роду спекулятивних операцій.

Для цього повинне активно використовуватися антимонопольне законодавство. Водночас усі великі фінансові групи володіють банками, і держава може створити умови для стимулювання кредитування цими структурами малого бізнесу. Малий бізнес повинен виконувати функції структуроутворюючого елементу сучасної ринкової економічної системи України, засобу подолання її структурної недосконалості та диспропорційності [78, с. 43].

Для реалізації імперативу структурної диверсифікації економіки найближчим часом необхідно:

- ввести податкові пільги для тих малих підприємств, які здатні працювати в пріоритетних напрямках цієї диверсифікації;
- впровадити спрощену систему оподаткування для малого та середнього бізнесу;
- спростити процедури оформлення відповідних прав орендних відносин у державних і муніципальних органах влади, а також всі операції з

власністю, що використовується в підприємницьких цілях.

Стрижневим напрямом довгострокової стратегії повинна бути ставка на інноваційний комплекс і розвиток високотехнологічних виробництв. Саме такими є основні тенденції світового розвитку. Для реалізації довгострокової політики в Україні є необхідні умови, насамперед високий освітній рівень та науково-технічний потенціал. Це дає підставу розраховувати на успішне функціонування в епоху постіндустріальної економіки. З метою створення умов для формування в довгостроковій перспективі розвиненого сектору економіки, що ґрунтується на знаннях, необхідно вже тепер вжити ряд заходів, серед яких пріоритетними є: розвиток виробничої інфраструктури, стимулювання взаємного перетікання технологій при виробництві продукції цивільного й військового призначення; розширення інформаційної інфраструктури та сфери телекомунікацій, підтримка венчурного фінансування.

Для успішного переходу до стійкого розвитку, зменшення залежності економіки від зовнішньої кон'юнктури та для її диверсифікації потрібно сформувати потужну виробничу інфраструктуру. Це дасть змогу учасникам ринку знизити свої трансакційні витрати, одночасно підвищивши інвестиційну привабливість вкладень у національну економіку.

Інфраструктура національної економіки повинна розвиватися за участі держави, роль якої слід обмежити створенням умов для швидкої й рентабельної реалізації проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури ринкового сектору, а якщо буде потреба – законодавчою підтримкою ініціатив щодо її розвитку. Із цією метою держава повинна здійснити ряд заходів [58; 228; 253]:

– розвиток законодавства у сфері продажу, оренди й застави земель. Приміром, іпотека земельних ділянок під будівництво є ефективним заходом, здатним активізувати ринок житлового й комерційного будівництва;

– розширення сектору комунікацій та інформаційних технологій, при цьому важлива лібералізація допуску на ринок телекомунікаційних послуг,

розробка ефективних механізмів захисту інтелектуальної власності;

- законодавче сприяння створенню кредитних бюро;
- прискорення реформування природних монополій (газова галузь, електроенергетика, залізничний транспорт, ЖКГ); розвиток конкурентних ринків приведе до зниження тарифів на продукцію монополій, забезпечить вільний доступ до продукції й послуг монополістів;
- використання концесійних угод, згідно із чинним Законом України № 1444-17 «Про концесії», який передбачає, у першу чергу, можливість одержання концесії на земельні ділянки для дорожнього будівництва, об'єкти інфраструктури житлово-комунального господарства.

Інституційне оформлення має одержати взаємне перетікання технологій при виробництві продукції цивільного й військового призначення. Для більш ефективного взаємного перетікання технологій необхідна часткова інтеграція державних оборонних підприємств і недержавних підприємств, що виробляють продукцію цивільного призначення, як це відбувається сьогодні в авіа- і кораблебудуванні. Об'єднання інтелектуальних і фінансових ресурсів для розробки спільних проектів дає можливість приватному бізнесу точніше визначити технологічні можливості й потенціал підприємств, що, в остаточному підсумку, ініціює використання наукових розробок при виробництві споживчої продукції. Серйозною перешкодою для взаємного перетікання високих технологій є недосконалість законодавства про захист прав інтелектуальної власності. Тому важливо опрацювати й законодавчо визначити в різних спільних проектах механізм використання об'єктів інтелектуальної власності, що належить промисловим підприємствам, науковим організаціям, передбачити можливість продажу технологій виробництва.

Конкурентною перевагою вітчизняного інформаційного бізнесу може стати поєднання комп'ютерних комерційних фірм з наукою. Адаптація України на міжнародних ринках повинна відбуватись не лише за рахунок власного комп'ютерного забезпечення та технічних засобів, але й з

експертними системами, програмними продуктами, які є пріоритетними в інформаційному суспільстві, та визначають подальший прогресивний напрям розвитку країни.

Без інтегрування комп'ютерно-інформаційних фірм та фінансових структур неможливо досягти успіху в сучасному суспільстві. В умовах глобалізації та подальшого розвитку національного бізнесу, на думку А. Мовсесяна, інформаційні та фінансові потоки поєднуються в єдиний інформаційно-фінансовий комплекс, який надає різним аудиторіям ринкову інформацію [168, с. 22].

Національна економіка має достатньо низький рівень комп'ютеризації, хоча за останні роки він поступово підвищується. Згідно з черговим щорічним дослідженням країн щодо активності використання у них інформаційних технологій, проведеним Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum Competitiveness Report) Україна виявилася на 82 місці серед 134 країн світу [306]. У зв'язку зі значним відставанням нашої країни у сфері інформаційних технологій активна участь держави в цій справі дуже необхідна. Можна відзначити перші кроки, які вже робляться шляхом інтеграції. Симптоматичним видається об'єднання великих регіональних комп'ютерно-інформаційних фірм різного профілю, що вже оцінили переваги спільної діяльності, – це такі, як корпорація «Інком», яка впевнено лідирувала у виробництві апаратних та програмних рішень; компанії «Сіменс Україна», «S&T Софт-Тронік». Незмінним лідером у сфері торгівлі комплектуючими та рейтингу дистриб'юторів є компанія «МТІ». Тобто на ринку інформаційно-комунікаційних послуг є фірми, що спеціалізуються на виробництві й поставках технічних засобів, загальносистемному програмному забезпеченні, комп'ютерних мережах, вирішенні прикладних завдань, створенні експертних комп'ютерних програм прийняття рішень, постановці регулярного менеджменту підприємств і консалтингу, системній інтеграції. Працюючи разом, вони одержують значний синергетичний ефект і можуть виконати замовлення практично будь-якої складності й масштабу за рахунок

використання конкурентних переваг і наявних доробок партнерів по консорціуму в оптимальних сполученнях, що зменшують загальну вартість і підвищують якість робіт. Зважаючи на все це, саме в цьому секторі економіки нині найбільш доцільною є організація нового перспективного державного холдингу. Той інтелектуальний капітал, який створений українськими науковцями у сфері програмного забезпечення та системної інтеграції, за оцінками західних експертів, дасть можливість Україні більш потужно просуватися в глобальному середовищі як виробнику високотехнологічних продуктів у галузі інформаційних технологій.

Активне сприяння з боку держави розвитку венчурної індустрії повинне бути спрямоване на прискорення процесу створення й капіталізації інновацій у національній економіці. Однак у розвитку національної венчурної індустрії існує ряд проблем, пов'язаних з низькою ліквідністю венчурних інвестицій через недостатню розвиненість фондового ринку й повільне вирішення питань нормативно-правового регулювання формування фондів і процесу венчурного інвестування. Отже, перед державою стоять завдання розробки ефективних форм участі в розвитку венчурної індустрії, при цьому має використовуватися як світовий досвід, так і враховуватися специфіка національних умов. Різні форми державних інструментів для стимулювання венчурного інвестування, в основному, є заходами щодо розвитку загальних ринкових інститутів і поліпшення інвестиційного клімату.

Водночас можна виділити специфічні механізми, спрямовані, у першу чергу, на розвиток венчурного інвестування, а саме дозвіл таким інституційним інвесторам, як страхові компанії й пенсійні фонди, інвестувати частину своїх коштів у венчурні фонди; подальший розвиток нормативної бази регулювання діяльності інститутів венчурного інвестування з метою усунення тих недоліків, які були виявлені в результаті діяльності функціонуючих фондів.

Структурна диверсифікація економіка є довгостроковим процесом, для її проведення в країні практично є всі передумови. Реалізація пропонованих напрямів у ході еволюційного розвитку процесів реформування економічної

системи повинна привести до формування принципово нових основ організації господарської діяльності, що спирається на гармонічне сполучення основних елементів інституційної структури суспільства.

2.4. Методичні підходи до оцінки структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах

Структурні зміни в економіці повинні відповідати тенденціям розвитку й потребам постіндустріальної економіки, а також сучасним тенденціям світового господарства в умовах глобалізації. Тобто структурна перебудова економіки, як уже зазначалося, при переході до ринку потребує розвитку наукомістких, високотехнологічних галузей і виробництв, розвитку освіти. Це дозволить Україні використовувати її найбільш значущі конкурентні переваги – досягнення науки й освіти.

У цілому оцінка структурних змін є складовою частиною системи інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень на регіональному рівні. Співвідношення різних видів структурних змін та їхня інтенсивність залежать від соціально-економічного стану регіонів і, у свою чергу, впливають на соціально-економічний стан регіональних економік.

За інших рівних умов критерієм прогресивного розвитку економічної структури є зростання ефективності виробництва. У контексті нашого дослідження маємо на увазі особливий вид ефективності, а саме структурну ефективність економіки. Ефективне функціонування всіх ланцюгів соціально-економічної системи можливе завдяки поєднанню факторів виробництва, праці й капіталу, яке досягається при формуванні оптимальних міжгосподарських зв'язків та пропорцій, існуючих закономірностей їх формування та функціонування, матеріально-речовинних та фінансових потоків для кожного окремо взятого виду діяльності в кожний конкретний момент часу.

На думку відомого російського науковця, теоретика виробничого напрямку А.В. Чаянова визначено, що «господарство ... завжди має пропорційність частин і відому закономірність їхнього співвідношення, властиву кожній системі господарства, обумовлену технічною доцільністю й необхідністю» [249, с. 38].

У зв'язку з цим є суттєва необхідність уточнення різниці між поняттями ефективності та оптимальності. Хибною є думка про те, що оптимальна та пропорційна структура господарства, яка є гармонійною так само буде ефективною в конкретних умовах (як наприклад, в часи регресивної економічної динаміки або повоєнний час). Обов'язковою ознакою та неодмінною складовою ефективної діяльності економічної системи є її оптимальність.

Поняття структурної ефективності включає дві складові. Залежно від стану економіки структурна ефективність постає у вигляді ефективності економічної структури і ефективності структурних зрушень. Структуру економіки слід визнати ефективною, якщо має місце підвищення продуктивності праці, фондоозброєності, фондovіддачі, зниження витрато-та енергомісткості продукції та, як наслідок, відповідність створеної продукції суспільному попиту. Це статична складова поняття структурної ефективності економіки, актуальна більшою мірою для вивчення її стабільного стану.

На відміну від неї, поняття ефективності структурних зрушень (динамічна складова поняття структурної ефективності) найбільш застосовуване для вивчення перехідного стану економіки, коли зрушення в економічній структурі особливо відчутні. На думку автора, ефективність структурних зрушень залежить від швидкості досягнення поставлених цілей, що приводить до створення якісно нових економічних структур. Також важливими параметрами ефективного господарства є ступінь технологічної однорідності і середній технічний рівень виробництва [267, с. 29]. Постановка різних цілей, які суспільство прагне досягти в процесі функціонування

економічної структури, обумовлює необхідність використання різних показників її ефективності (рис. 2.3).

Підвищення ступеня задоволення зростаючих потреб окремого індивіда та суспільства є основною метою структурних зрушень. У той же час сама система потреб є неоднорідною: її складовими частинами є матеріальні, духовні, соціальні потреби. Специфіка цих потреб визначає їхнє місце в системі як у кількісному, так і в якісному аспектах. В умовах ринкових відносин ступінь задоволення потреб залежить від системи проміжних показників: на макrorівні – це зростання ВВП, національного доходу, продуктивності праці, формування оптимальної структури відтворення; на мікрорівні – це показники прибутковості й рентабельності окремого підприємства, технічний рівень виробництва, рівень заробітної плати працівників. Зростання фізичного і вартісного обсягу валового внутрішнього продукту не завжди відповідає адекватній зміні структури суспільних й особистих потреб, що призводить до розбіжності між кінцевим і проміжним показниками ефективності економічної структури.

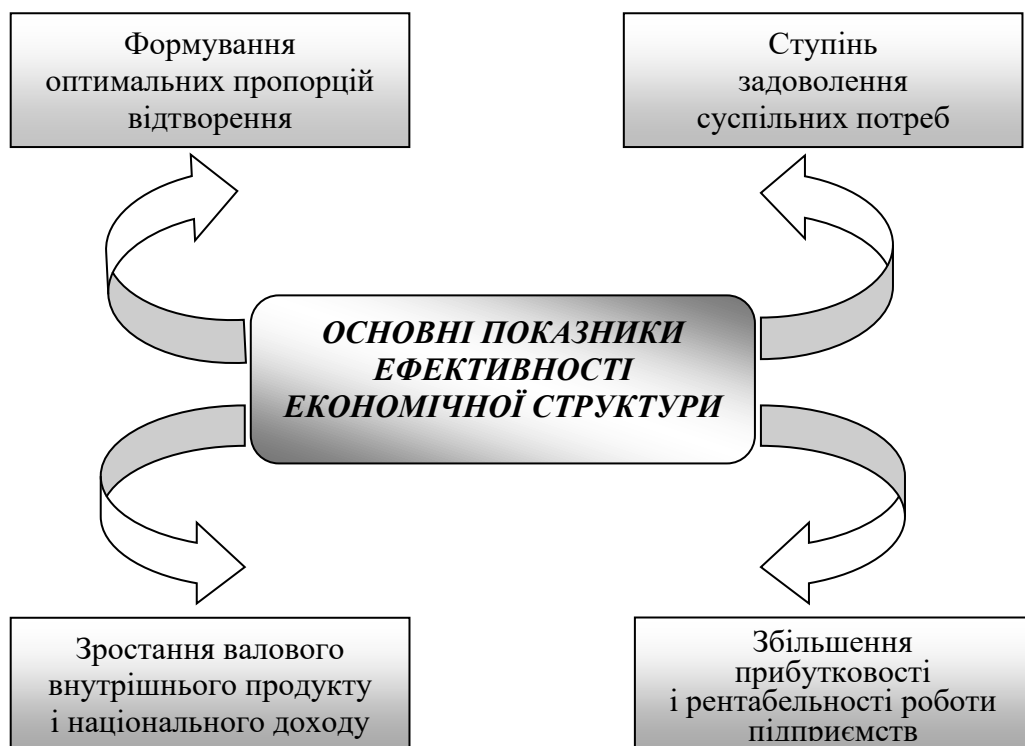

Рис. 2.3. Система показників ефективності економічної структури

Основним показником ефективності економічної структури в контексті національного господарства є максимізація національного доходу, оскільки розмір і структура його визначають розмір споживання, а також масштаби економічного розвитку.

Показники ефективності структурних зрушень дещо відрізняються від показників ефективності економічної структури. Тут на перший план виходять, насамперед, швидкість, час, ресурсозабезпеченість структурних зрушень і відповідність їх прогресивним тенденціям розвитку економічної структури.

Необхідно зазначити, що, якщо на кожному з етапів взаємодії дотримується принцип ефективності, то структурні зрушення відбуваються в прогресивному напрямі, достатньою мірою задовольняються виробничі та інші потреби суспільства, тобто розвиток іде по висхідній спіралі. Якщо ж у відзначеній суперечливій взаємодії критерій ефективності виявляється на задньому плані, структурні зрушення можуть відбуватися в небажаному напрямі, можливі деформації, часто відбувається гальмування й спад.

Дослідження ефективності економічної структури й ефективності структурних зрушень утруднене тим, що в процесах економічного розвитку не всі параметри економічної структури й ефекти змін цих параметрів піддаються кількісному виміру, а отже, не всі вони виявляються порівнянними. Дотепер немає, зокрема, чітко визначених економічних показників, що порівнюють якість і кількість праці й продукту, ступінь задоволення суспільних потреб. Крім того, не всі ефекти структурних зрушень виявляються відразу, частими є розриви в часі (часові лаги) між самими зрушеннями та їхніми наслідками.

З методологічної та практичної точок зору суттєвою є більш детальна оцінка ефективності структурних зрушень, тому що певні структурні зрушення можуть негативно впливати на національне господарство, оскільки при цьому можливе, наприклад, зростання ефективності одного з факторів за рахунок іншого або інших факторів. Тому ефективність структурних зрушень

необхідно розглядати з різних точок зору, з позиції одного або декількох факторів, що впливають на структуру економіки. Так, при формуванні ефективної структури власності недостатньо процесів роздержавлення й приватизації. Слід підкріпити їх реальними зрушеннями в структурі виробництва, розподілу, обміну й споживання.

Створення ефективної структури національного господарства потребує такої спрямованості структурних зрушень, щоб якнайповніше задовольнити потреби економічних суб'єктів. Слід мати на увазі й той факт, що та сама потреба може бути задоволена за допомогою різних комбінацій, що, у свою чергу, веде до менших або більших витрат факторів виробництва. Крім того, структура економіки, яка є деформованою, не задовольняє вимоги виробників та споживачів щодо існуючої системи цін, та не в змозі протистояти їх збільшенню.

Ці відмінності у величині витрат праці створюють можливості виникнення різних альтернативних варіантів структурних зрушень і механізмів їхньої реалізації.

Дослідження механізму структурних зрушень у регіональній економіці допомагає знаходити оптимальні шляхи й методи їхнього здійснення з метою створення ефективної економічної структури. Управляючи організаційно-економічними процесами, можна створити антикризовий механізм структурних зрушень, підвищити продуктивність праці й ефективність виробництва.

Структурні зрушення можуть характеризуватися різними якісними й кількісними показниками. Якими б економічними характеристиками не виражалися зрушення в структурі: кількістю працюючих, обсягом виробництва або капіталу, вони завжди пов'язані з певними економічними інтересами й потребами окремих суб'єктів або їхніх груп [3, с. 7].

Одним із показників, які характеризують структурні зрушення, є маса структурного зрушення (M) виражається не тільки матеріальними зрушеннями в галузевій структурі, але й, у деяких випадках, кількістю економічних

суб'єктів – носіїв певних економічних інтересів, що становлять певне структурне зрушення. Інакше кажучи, маса структурного зрушення виражається кількістю економічних елементів, що становлять певне структурне зрушення в натуральному, вартісному й відповідному їм відносному вираженні [130, с. 23]. При цьому економічні інтереси найлегше виміряти у вартісному вираженні. Так, наприклад, за зрушеннями в галузевій структурі виробництва ВРП стоять інтереси товаровиробників кожної галузі: менеджмент підприємств, найманих робітників, власників тощо.

Маса структурного зрушення виміряється як в абсолютних, так і у відносних величинах (відсотках або частках). Масу зрушень вимірюють переважно у відносних величинах, тому що це дає змогу порівнювати різні, іноді прямо не зв'язані, зрушення в економічній структурі. Отже, маса структурного зрушення – це кількість господарюючих суб'єктів з інтересами, що являють собою певне зрушення, виражене у їхній відносній частці в економічній структурі (в абсолютному або вартісному вираженні) на даному проміжку часу:

$$M = P - P_0, \quad (2.1)$$

де M – маса структурного зрушення в економіці в натуральному або вартісному вираженні;

P – значення кількісного показника в поточному періоді;

P_0 – значення кількісного показника в базовому періоді.

Маси структурних зрушень постійно змінюються в міру розвитку економічної структури. Динаміку економічної структури можна визначити, використовуючи ще один індикатор – це індекс структурних зрушень, що демонструє зміну маси структурного зрушення у частках або відсотках за конкретний період. У найзагальнішому вигляді він розраховується за такою формулою:

$$I = M / M_0, \quad (2.2)$$

де I – індекс структурного зрушення;

M – маса структурного зрушення в досліджуваному періоді;

M_0 – маса структурного зрушення в базовому періоді.

Таким чином, для вимірювання економічної динаміки за допомогою індексу структурних зрушень необхідно:

- визначитись з кількісними показниками структурного зрушення для його характеристики;
- простежити їхню динаміку в часі, тобто визначити базові й кінцеві значення маси структурних зрушень;
- обчислити декілька варіантів індексів структурних зрушень. Слід визначити, що всі обчислення необхідно здійснювати у порівняльних цінах за визначений період часу для отримання коректної інформації для подальшого її використання в цілях аналізу економічної ситуації;
- необхідно розрахувати індекси за визначені часові періоди або в різних економічних системах;
- за допомогою графіків та діаграм відобразити отримані результати;
- проаналізувати отримані числові характеристики за допомогою трендів, кореляційних залежностей тощо.

Індикатор, який відображає зміну структурного зрушення, тобто його маси за певну часову одиницю – є швидкість структурного зрушення. Вона розраховується як відношення зміни маси структурного зрушення до проміжку часу його проходження й показує зміну структурного показника, наприклад, за рік [73, с. 23]:

$$V = M - M_0 / T, \quad (2.3)$$

де V – швидкість структурного зрушення;

M – маса структурного зрушення в досліджуваному періоді;

M_0 – маса структурного зрушення в базовому періоді;

T – час проходження структурного зрушення.

Даний показник слід використовувати для оцінки динамічних зрушень структури в певному часовому лазі, та їх інтенсивності за цей же період. Швидкість структурних зрушень, як і масу, можна виміряти як у відносних показниках (частках, вагах, індексах), так і в абсолютних величинах (наприклад у гривнях), хоча такий метод розрахунку коректно застосовувати для зіставлення однопорядкових показників. Визначення відносних показників, за допомогою яких вимірюється швидкість зрушень, приводить до порівняння структурних зрушень різних видів, дає можливість установити їх інерційність, асинхронність, дихотомію тощо.

На різних часових лагах швидкість зрушень є неритмічною. Можливі як прискорення структурних зрушень, так і їхнє гальмування. На етапі економічного піднесення спостерігається прискорення структурних зрушень, на етапі спаду – їх уповільнення. Кожний перехідний період розвитку держави визначений прискоренням структурних зрушень в різних сферах господарської діяльності. Особливо прискорюються темпи структурних змін в період економічних криз, що характерно для сучасного етапу розвитку України. При цьому відбувається прискорення, у тому числі й регресивних зрушень у структурі економіки, що можна продемонструвати на прикладі динаміки кількості збиткових підприємств і організацій.

З поняттями маси й швидкості структурних зрушень в економіці тісно пов'язаний показник їхньої інтенсивності, що являє собою взаємозалежність сукупності інтересів економічних суб'єктів і швидкості їхньої зміни в часі. У загальному вигляді коефіцієнт структурної інтенсивності розраховується за формулою [3, с. 5]

$$K_{int} = 1/2 \sum d_i(t) - d_i(t-1), \quad (2.4)$$

де $d_i(t)$, $d_i(t-1)$ – відповідно частка i -го об'єкта господарювання в загальному обсязі випуску продукції звітного та базового періоду.

У роботі Т.Н. Агапової та М.М. Юзбашева [1, с. 18] пропонується для визначення інтенсивності структурних зрушень розраховувати лінійний абсолютний коефіцієнт структурних зрушень за формулою

$$K_{\text{эф}} = \delta / f_2 - f_1 / = \frac{\sum |f_2 - f_1|}{n}, \quad (2.5)$$

де f_1, f_2 – структурні зрушення в порівнюваних структурах;

n – кількість показників.

Цей коефіцієнт буде варіювати в межах від 0 (при незмінній структурі) до 1 (при максимально можливій зміні структури).

З метою отримання оцінки структурних зрушень на основі показника їхньої інтенсивності можна використовувати запропоновані Л.С. Казинцем [105, с. 162, 167] такі формули:

- квадратичний коефіцієнт «абсолютних» структурних зрушень, що дає змогу кількісно оцінити, на скільки відсотків у середньому відхиляються одна від одної питомі ваги частин сукупності у звітному і базисному періодах:

$$\delta_{x_i^1 - x_i^0} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i^1 - x_i^0)^2}{n}}, \quad (2.6)$$

- квадратичний коефіцієнт «відносних» структурних зрушень, що показує, наскільки в середньому відхиляються коефіцієнти (темпи) зростання частин цілого від їхнього середнього значення, що дорівнює одиниці (або 100 %):

$$\delta \frac{x_i^1}{x_i^0} = \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i^1}{x_i^0} - 1\right)^2 x_i^0} 100, \quad (2.7)$$

У формулах (2.6), (2.7), x_i^1 і x_i^0 позначають питомі ваги i -го елемента сукупності у звітному і базисному періодах.

При аналізі змін у структурі економіки регіону за тривалий проміжок часу доцільно визначити зрушення за кожний період окремо, а також виявити роль структурних зрушень в окремі періоди відносно загальної тенденції,

тобто оцінити їхній внесок у формування повного зрушення. Використання формули (2.7) дає можливість вирішувати такого роду завдання. При цьому чим ближчим до одиниці є співвідношення величини, що характеризує суму коефіцієнтів структурних зрушень по періодах, і коефіцієнта структурних зрушень, розрахованого за весь період, тим процес формування структури ближчий до лінійного, інерційного.

За інших рівних умов чим вища інтенсивність зрушення в економічній структурі, тим більшу структуроутворювальну роль воно відіграє. Поняття інтенсивності допомагає при вирішенні проблеми протиріч структурних зрушень: із двох суперечливих зрушень у структурі домінуючу роль буде відігравати більш інтенсивне, і в умовах відносно замкнутої економічної системи маса його буде збільшуватися, тоді як маса протилежного йому протизрушення – зменшуватися.

Слід зазначити, що, оцінюючи швидкість структурних зрушень необхідно брати до уваги фактор масштабності економічних процесів, для цього використовується коефіцієнт структурної мобільності (K_m) [3, с. 6]:

$$K_m = K_{int} \cdot In, \quad (2.8)$$

де In – індекс зростання сумарної доданої вартості.

У наукових працях В.М. Рябцева та Г.І. Чудиліна в основу структурно-динамічного аналізу покладено розрахунок узагальнювальних показників структурних змін за допомогою інтегрального коефіцієнта відносних відмінностей структур (K_i) [212, с. 32]:

$$K_i = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_2 - d_1)^2}{\sum_{i=1}^n d_2^2 + \sum_{i=1}^n d_1^2}}, \quad (2.9)$$

де d_1, d_2 – питома вага ознак двох структур, що порівнюються між собою;

$i = 1, 2, 3 \dots n$ – кількість градацій.

У соціальній статистиці були зроблені спроби пошуку більш досконалих узагальнювальних критеріїв для оцінки міри істотності відмінностей двох структур на основі інтегрального коефіцієнта відносних відмінностей (2.9) та індексу Салаі:

$$J_c = \sqrt{\frac{\sum_{s=1}^n (d_2 - d_1)^2}{n}}, \quad (2.10)$$

де d_1, d_2 – питома вага градацій двох структур;

$i = 1, 2, 3 \dots n$ – кількість градацій.

Перевага вищезгаданих показників, на думку В.М. Рябцева і Г.І. Чудиліна, полягає в тому, що вони мають верхню та нижню межі значень, що дорівнюють відповідно 1 та 0, і можуть бути застосовані для оцінки істотності відмінностей структури сукупності за двома окремо обраними ознаками [206, с. 44]. Однак поряд з очевидними перевагами обидва підходи мають недоліки, оскільки знаменник коефіцієнта структурних відмінностей не має реального сенсу, а значення індексу Салаі залежать від кількості градацій. Пошук критерію, позбавленого вказаних недоліків, привів авторів до такого визначення:

$$J_R = \sqrt{\frac{\sum_{s=1}^n (d_2 - d_1)^2}{\sum_{s=1}^n (d_2 + d_1)^2}}. \quad (2.11)$$

За цим коефіцієнтом для оцінювання міри істотності структурних відмінностей розроблено шкалу (табл. 2.1).

До методів виявлення структурних змін, крім визначення розрахункових коефіцієнтів, можна також віднести побудову діаграми відносного зростання, яка забезпечує порівняння міжгалузевих зрушень у часі в певному регіоні зі зрушеннями, що відбуваються у всій системі в цілому.

Структурні зміни в економіці визначаються такими закономірностями: більш стійкими в часі є великі агрегати. На коротких часових проміжках

міжгалузева структура характеризується відносною стабільністю частки таких сфер економіки як промислове та сільськогосподарське виробництво, сфера послуг. Якщо говорити про тривалі часові інтервали (10 - 20 і більше років), то там відбуваються зміни міжгалузевих пропорцій.

Таблиця 2.1

Шкала оцінювання міри істотності відмінностей структур за критерієм J_R

Інтервали значень	Характеристика міри структурних відмінностей
0,000–0,030	Тотожність структур
0,031–0,070	Істотно низький рівень відмінностей структур
0,071–0,150	Низький рівень відмінностей
0,151–0,300	Суттєвий рівень відмінностей
0,301–0,500	Значний рівень відмінностей
0,501–0,700	Істотно значний рівень відмінностей
0,701– 0,900	Протилежний тип структур
0,901 та вище	Повна протилежність структур

Ще одне поняття, яке використовується для характеристики структурного зрушення є його інерційність, яка визначає рух структурного зрушення в певному напрямі деякий період часу, використовуючи існуючу масу та швидкість структурного зрушення, навіть при умові вичерпання джерела розвитку.

Так, можна говорити про величезну інерційність негативних зрушень у структурі сучасної економіки України, що дісталися їй у спадщину від економіки колишнього СРСР (наприклад зрушення у бік збільшення частки сировинних галузей) [268; 284].

Динамічною властивістю структурних зрушень є їх інтенсивність, тоді як потенціал структурного зрушення можна охарактеризувати як статичний. Економічний потенціал – це сукупність наявних та придатних до мобілізації основних ресурсів, що використовуються господарськими суб'єктами для

економічного зростання. Стосовно структурних зрушень потенціал (P) можна охарактеризувати, по-перше, як певну кількість (масу) господарюючих суб'єктів (M) – носіїв тих чи інших економічних інтересів, здатних на активні дії щодо їхньої реалізації, і ресурсів, які вони мають у своєму розпорядженні, у вартісному вираженні. По-друге, потенціал структурних зрушень як можливість являє собою кількість суб'єктів – носіїв інших (протилежних) економічних інтересів, здатних у результаті активних дій перших сприйняти економічні інтереси, що привносяться ними.

Важливою структурною характеристикою потенціалу регіону є аналіз структурних зрушень стосовно частки кожної галузі в сукупній вартості ВРП у досліджуваному періоді, що виражається через коефіцієнт структурної активності [45, с. 42]:

$$K_{акт} = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (Y_{i,t} - Y_{i,t-1}), \quad (2.12)$$

де $Y_{i,t}$ – частка i -ї галузі у валовому регіональному продукті на момент часу t ;

$Y_{i,t-1}$ – частка i -ї галузі у валовому регіональному продукті на момент часу $t - 1$.

Крім маси як певної кількості суб'єктів – носіїв економічних інтересів, потенціал структурних зрушень, очевидно, повинен містити в собі їхню силу (F). У цьому випадку сила структурного зрушення – суб'єктивний показник, що відбиває бажання й здатність індивіда до реалізації власного економічного інтересу й задоволення певної потреби. Інакше кажучи, це максимальні ресурси суб'єкта господарювання, які слід використати для задоволення його економічних потреб з метою подальшого розвитку. Значення цього показника коливаються в межах між мінімально необхідними (що забезпечують прожитковий мінімум) і сукупними ресурсами певної особи або групи осіб [130, с. 47].

Сила зрушення в структурі економіки вимірюється як кількістю грошей, майна й інших матеріальних благ, вартістю об'єктів інтелектуальної власності, якими володіють суб'єкти того чи іншого зрушення, так і духовним, фізичним станом індивідів. Слід визначити, що сила структурного зрушення включає як матеріальну складову, яка є об'єктивно існуючою – це товари, гроші, власність, так і суб'єктивну нематеріальну складову, до якої належать інтелект, енергія, досвід.

Структурне зрушення поступово вичерпує свій первісний потенціал. Його енергія (маса) переходить зі статичного стану потенціалу в динамічний стан інтенсивності, а сила структурного зрушення – у його швидкість та інерційність. Таким чином, чим вищий потенціал структурних зрушень в економіці, тим більшою надалі буде його інтенсивність, чим вища сила зрушення – тим більшою буде його швидкість та інерційність. Стабільні характеристики структурних зрушень в економіці переходять у динамічні, і навпаки.

Наступною характеристикою структурних зрушень є їхня якість (K) – показник, що відбиває напрям соціально-економічного прогресу. Математично якість відображається індексом структурних зрушень певного напрямку (прогресивних або регресивних) у заданій сукупності зрушень в економічній структурі [131, с. 40 – 42]:

$$K = I \cdot N, \quad (2.13)$$

де K – якість структурних зрушень;

I – індекс структурних зрушень певного напрямку;

N – напрям структурних зрушень.

У визначенні якості структурних зрушень є характеристика їхнього напрямку (N). Уточнюючи поняття напрямку, необхідно знайти його можливий вимірник, яким може стати вектор соціально-економічного прогресу регіону. Таким чином, орієнтуючи ті чи інші зрушення в структурі економіки відносно напрямку соціально-економічного прогресу, одержуємо досить зрозумілу

картину градації зазначеного показника. Слід зазначити, що позначення зрушення яке в повній мірі співпадає з прогресивними напрямками економічного розвитку та його протилежність буде відповідно таким $N = 1$, $N = -1$.

Решта напрямків структурних зрушень розташовуються між цими двома. Для зрушень, індивідуальних стосовно соціально-економічного прогресу, показник $N = 0$.

Позначкою «-» відзначають погіршення структурних перетворень економіки країни, а знаком «+» - поліпшення структурних змін. Так, позитивною оцінкою «+» доцільно охарактеризувати прогресивні структурні трансформації високотехнологічних інноваційнорозвинених галузей в бік розвитку постіндустріального суспільства, а як негативний фактор «-» можна відзначити підвищення питомої ваги добувних галузей економіки. Для більш точної характеристики напрямку структурних зрушень можна використати кутові коефіцієнти, або тригонометричні функції (синус, косинус, тангенс). Тоді якість структурних зрушень виражається добутком індексу зрушення на його кутовий коефіцієнт. Подібна схема є досить умовною, тому що структурні зрушення в економіці – складний і багатоаспектний процес, що вбирає в себе безліч суперечливих інтересів і піддається вимірюванню тільки як певна стохастична середня. Критерій якості зрушень у деяких випадках має суперечливий характер. Можна доповнити визначення потенціалу структурних зрушень в економіці: він може бути позитивним (+) і негативним (-). Джерелом прогресивних структурних зрушень є позитивний потенціал, а відповідно для регресивних – негативний потенціал.

Позитивний потенціал на мікрорівні охоплює такі суттєві характеристики як: здатність до ризику, саморозвиток, самореалізація та самовдосконалення, свобода вибору, розкриття творчого потенціалу та тощо. Позитивні нанозрушення завдяки синергетичному ефекту трансформуються в структурні зрушення на мікро-, мезо- і макрорівні. На противагу їм виступають регресивні структурні зрушення, які на нанорівні являють собою

бездіяльність, консерватизм, обмеження внутрішньої свободи, пасивне мислення підсилене та продиктоване жорсткою системою.

Якісні показники структурних зрушень трансформуються в процесі розвитку: прогресивне на початковому етапі зрушення з часом стає гальмом подальшого розвитку. Однак, маючи певну масу й потенціал, воно ще довго може розвиватися у своєму напрямі.

Зміна станів української економічної системи під час реформ супроводжується не тільки змінами її інтегральних показників, але й масштабною структурною перебудовою. Система зберігається як така, але її структура значно змінюється (змінилася територія й чисельність населення держави, українська економіка виділилася із загальносоюзної, відбувся різкий спад в одних галузях і зростання в інших тощо; це ж спостерігається й для двох інших великих криз ХХ ст.), що різко ускладнює проведення кількісних зіставлень післякризової української економіки з докризовою, робить їх багато в чому умовними.

Крім того, в Україні за багато років накопичений величезний негативний потенціал, що породжує регресивні структурні зрушення. Негативний потенціал виражається: на нанорівні – у невір'ї населення в зміни, великій частці населення, що живе за межею бідності (в 2009 р.: по країні – 30,4 % населення мало в середньому на одну особу дохід, нижчий за прожитковий мінімум) [223, с. 404], і криміналізації суспільства; на мікрорівні – у технологічній деградації підприємств, старінні устаткування, недостатній кількості оборотних засобів, неплатежах тощо; на мезорівні – у погіршенні галузевої й регіональної економічної структури, високій монополізації; на макрорівні – у порушенні макропропорцій структури експорту й імпорту тощо. Негативні наслідки панування радянської інерційної економічної системи і нині мають значний вплив в Україні. Потенціал прогресивних зрушень в економічній структурі, а також їхня активність вкрай низькі, щоб протистояти величезній масі негативних зрушень. Однак навіть у такій

ситуації, як показує дослідження порушеної нами проблеми, можливе ефективне здійснення прогресивних структурних перетворень.

Відповідно, кожне економічне явище, структурне зрушення, еволюціонуючи в своєму розвитку, проходять наступні етапи: зародження, розвиток і загасання (табл. 2.2) [130, с. 101]. У міру проходження зазначених етапів зрушення можна охарактеризувати як нове, прогресивне (на етапі зародження), традиційне (на етапі розвитку) і, нарешті, старе, регресивне (на етапі загасання).

Характеристики структурного зрушення, подані в таблиці, необхідно розглядати як усереднені. В економіці початково можуть існувати структурні зрушення, що носять деструктивний характер, або ті зрушення, які виникли через взаємодію з іншими зрушеннями.

Таблиця 2.2

Життєвий цикл структурного зрушення в економіці

Показник	Етапи структурного зрушення		
	Зародження (зростання)	Розвиток (стабілізація)	Загасання (спад)
Маса (M)	Збільшується	Постійна	Знижується
Потенціал (P)	Високий	Стабільний	Низький
Швидкість (V)	Зростає	Постійна	Знижується
Якість (K)	Прогресивна	Традиційна	Регресивна

Для досягнення основних цілей регіональної економічної політики – зростання добробуту населення, економічного зростання в кожному з регіонів України – необхідно здійснити структурні зрушення, спрямовані на:

- зміцнення економічних основ територіальної цілісності й стабільності України;
- скорочення регіональної асиметрії, створення в депресивних регіонах власної економічної бази;

- стимулювання розвитку районів і міст, що володіють науково-технічним потенціалом;
- раціоналізацію соціально-економічної структури регіонів;
- створення міжрегіональних інфраструктурних систем (транспорт, інформаційні технології і т. ін.);
- формування в регіонах багатоукладної економіки;
- створення ринкової й соціальної інфраструктури.

Отже, у сучасній економіці України підсилюється невизначеність спрямованості структурних зрушень, зростає кількість варіантів подальшого розвитку економічної структури. В епоху кардинальних змін не існує заданого шляху структурних перетворень, діє значний комплекс об'єктивних і суб'єктивних факторів. Структурні зрушення, заплановані урядом, тобто макро- і мегазрушення, не можуть бути позитивними, якщо вони не підкріплені аналогічними зрушеннями на нано- і мікрорівнях. Для початку структурної трансформації на регіональному рівні держава повинна координувати, а в деяких регіонах – контролювати цей процес, у противному випадку можливе наростання деформацій у господарстві країни, що, безсумнівно, негативно позначиться не тільки на стійкості країни як відкритої системи, але й підсилить відцентрові тенденції регіонів, що ставить під загрозу економічну цілісність країни в середньостроковій перспективі, а в довгостроковій – і територіальну.

Сучасний розвиток економічної системи регіонів потребує формування нових методичних підходів до визначення показників структурних трансформацій економічних систем. Тому, узагальнивши наявні розробки та авторський підхід до досліджуваної проблематики, вважаємо доцільним здійснювати оцінку структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах як на основі окремих показників за певними видовими характеристиками структури економіки, так і на основі інтегрального показника, який розраховується за групами комплексних показників та

включає індекс змін відтворювальної структури регіонів, індекс змін територіальної структури, індекс змін галузевої структури, індекс змін соціальної структури, індекс змін у секторальній структурі, індекс змін зовнішньоекономічної структури, індекс змін техніко-економічної структури економіки:

$$I_{C.з.ДАН} = \sqrt[n]{I_{\hat{a}.n.} * I_{\hat{o}.n.} * I_{\hat{a}.n.} * I_{\hat{o}.n.} * I_{\hat{e}.n.} * I_{\hat{c}.n.} * I_{\hat{o}.a.n.}}, \quad (2.14)$$

де $I_{C.з.PEC}$ – інтегральний індекс структурних змін регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{a}.n.}$ – індекс змін відтворювальної структури регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{o}.n.}$ – індекс змін територіальної структури регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{a}.n.}$ – індекс змін функціонально-галузевої структури регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{o}.n.}$ – індекс змін соціальної структури регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{c}.n.}$ – індекс змін секторальної структури регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{c}.n.}$ – індекс змін зовнішньоекономічної структури регіональної соціально-економічної системи;

$I_{\hat{o}.a.n.}$ – індекс змін техніко-економічної структури регіональної соціально-економічної системи;

n – кількість показників.

До першої групи показників, які характеризують відтворювальну структуру економіки, варто включити співвідношення між фондом споживання, нагромадження та заміщення; між засобами виробництва та предметами споживання, між матеріальним і нематеріальним виробництвом тощо. До другої групи показників, що відповідають територіальній структурі,

необхідно віднести рівень територіальної організації та просторової структури розвитку адміністративно-територіальних одиниць, частку територіально-виробничих комплексів у створенні та споживанні суспільного продукту. До третьої групи слід віднести комплекс показників, що характеризують галузеву структуру регіону: співвідношення між секторами економіки, галузями та групами галузей, міжгалузевими комплексами, різними видами виробництва.

Соціальна структура економіки характеризується показниками якості життя, диференціацією доходів різних верств населення, соціальної безпеки регіону. До показників, що характеризують зрушення в секторальній структурі економіки, варто включити співвідношення між різними формами власності, організаційно-правовими формами підприємницької діяльності, співвідношення між сектором домогосподарств, державним та підприємницьким сектором та їх участь у розподілі ВВП економіки країни та ін. Зовнішньоекономічна структура економіки представлена показниками, що характеризують експортний потенціал країни, її участь у формуванні світової економічної системи. До показників, які характеризують зміни в техніко-економічній структурі економіки, віднесено рівень концентрації, спеціалізації, комбінування, кооперування виробництва регіональних економічних структур.

Інтегрована оцінка трансформаційних процесів у регіональних соціально-економічних системах у контексті запропонованих показників дасть можливість розробити практичні заходи щодо управління структурними зрушеннями в регіональних економічних системах та підвищити ефективність їх функціонування.

Ще одним важливим питанням, що визначає доцільність структурних зрушень, є їхня ефективність, яка є, певним чином, мірою прогресивності структурних зрушень. Оскільки розвиток економіки регіону являє собою процес взаємовпливу динамічних і структурних змін, то важливо мати в арсеналі методи, що дають можливість вичленувати «структурний ефект». Загальною основою застосовуваних методів, що задовольняють зазначеній вимозі, є зіставлення структур – базисної та звітної – з позицій досліджуваного показника ефективності.

У тих випадках, коли необхідно оцінити роль структурних зрушень одного господарського рівня (наприклад галузі або муніципального утворення), доцільно проводити пряме, безпосереднє зіставлення структур базисного і звітного рівня. У тих же випадках, коли об'єктом дослідження є багаторівнева структура, для оцінювання «структурного ефекту» найбільш корисним є індексний метод факторного аналізу.

Перевага цього методу полягає в тому, що він дає змогу одночасно вичленувати вплив структурних зрушень різних рівнів серед факторів, що формують динаміку показників ефективності. Так, у регіональній економіці індексним методом факторного аналізу можна виміряти одночасно вплив міжгалузевих і міжмуніципальних структурних зрушень на динаміку середньорегіонального рівня показника ефективності (фондовіддачі, продуктивності праці і т. д.), природно, за наявності відповідної статистичної інформації.

Співвідношення різних видів структурних змін та їхня інтенсивність залежать від соціально-економічного стану регіонів, та, в свою чергу, структурні зміни впливають на соціально-економічний стан регіональних економік.

Кількісні розрахунки взаємозв'язку між темпами економічного зростання й структурними змінами, що відбуваються в регіональних господарських структурах, досить важкі. Однак якісну оцінку ефективності структурних зрушень можна дати. Вона необхідна для побудови індикативно-аналітичної системи моніторингу структурного розвитку національної економіки, що дозволяє визначати доцільні напрями подальших структурних зрушень і може бути корисною при формуванні державної структурної політики.

Вартим уваги є використання інтегрального показника ефективності структурних зрушень, який дає змогу виявити як пропорції галузевого розвитку, так і можливі зміни в ефективності виробництва під впливом структурних змін і визначається так [3, с. 8]:

$$\Delta_{i=1}^n \Delta \mathcal{E}(d) = \sum d_i(t) - d_i(t-1) \cdot (\Pi_i(t) - \Pi_i(t-1)), \quad (2.15)$$

де $\Delta \mathcal{E}(d)$ – величина економічного ефекту, отриманого за рахунок структурних змін;

$d_i(t), d_i(t-1)$ – відповідно частка i -ї галузі в сукупному продукті звітного і базисного періодів;

$\Pi_i(t), \Pi_i(t-1)$ – обсяг прибутку, отриманого від реалізації товарної продукції в i -й галузі за звітний і базовий періоди.

Визначена залежність дає можливість прослідкувати загальну тенденцію ефективності структурних змін, але не відображає прибутковості роботи окремих галузей економіки в період структурної перебудови, тому доцільним є додатковий аналіз міжгалузевого рівня рентабельності (P_i):

$$P_i = \Pi_i / Q_i \quad (2.16)$$

де Q_i – обсяг випуску продукції i -ї галузі.

При необхідності показник P_i можна диференціювати в розрізі основних груп або видів відтвореної продукції [3, с. 8].

При проведенні аналізу структурних змін значну увагу слід приділяти методиці, яка враховує взаємозалежність зростання кінцевих економічних результатів від факторів виробництва та використання основних ресурсів національного господарства.

Побудова цієї методики повинна базуватися на таких положеннях:

– по-перше, в основу оцінки даного показника повинен бути покладений критерій економічної ефективності використання основних ресурсів національного господарства. Цей підхід впливає з генеральної мети розвитку будь-якої країни – побудови ресурсозберігаючої економіки. Якщо, наприклад, виявлено, що в якомусь секторі економіки господарські ресурси використовуються неефективно, то абсолютно очевидно, що цей сектор підлягає реструктуризації. У діяльність саме таких секторів держава повинна втручатися з метою поліпшення їхніх економічних параметрів. Одночасно з

цим мають прийматися рішення про регулювання масштабу діяльності даного сектору, щоб не допустити відволікання занадто великої величини макроекономічних ресурсів на підтримку низькоефективних видів діяльності;

– по-друге, ефективність роботи кожної структурної ланки національної економіки повинна оцінюватися одним універсальним показником, що дозволяє об'єктивно порівнювати структурні ланки між собою. При цьому бажано, щоб цей показник був простим, наочним і синтетичним за своєю природою. Останній момент означає необхідність акумулювання інтегральним показником ефективності декількох сторін виробничого життя, як, наприклад, ефективності використання декількох ресурсів національного господарства.

У зв'язку із цим нам видається цікавим підхід, запропонований Е. Балацьким [11].

При побудові структурного індикатора ним розглядаються два показники економічної ефективності господарської структурної ланки – продуктивність праці ($x_i = Y_i / Z_i$) і фондovіддача ($y_i = Y_i / K_i$), де i – індекс структурної ланки (наприклад галузі). Щоб усвідомити місце кожної структурної ланки в господарській ієрархії, необхідно зіставити її показники ефективності з показниками ефективності, середніми по всій економіці. Для цього обчислюються відносні показники продуктивності праці й фондovіддачі: $(x_i/x)100\%$ і $(y_i/y)100\%$, де x – середня по країні продуктивність праці; y – середня по країні фондovіддача.

Відносні показники ефективності, що розглядаються, мають властивість «подвійної порівнянності». Так, з одного боку, всі структурні ланки економіки можуть порівнюватися між собою за кожним із цих показників, а з другого – у межах кожної ланки можна зіставляти показники відносної продуктивності праці й відносної фондovіддачі. Подібна порівнянність досягається завдяки тому, що вищеназвані показники виражені у відносних величинах.

Система відносних показників ефективності побудована таким чином, що автоматично планує їх еталонне значення – 100%. Так, ефективно діючу

галузь з високим показником реалізації живої праці характеризує ступінь сто відсоткової відносної продуктивності праці. Якщо ж з точки зору ефективності трудового потенціалу, значення даного показника менше 100 %, то можна констатувати, що ця галузь перебуває серед аутсайдерів і потребує вагомих управлінських рішень.

Аналогічні міркування повною мірою застосовувані й щодо показника відносної фондівддачі.

Можливість взаємної заміни праці й капіталу зумовлює неоднозначність положення галузі, наприклад, відповідно до показників ефективності фондів основних засобів, галузь займає лідируючі позиції, а за показником продуктивності праці, може знаходитись на останніх місцях. Подібні різноспрямовані тенденції щодо ефективного використання різних макрофакторів логічно потребують переходу до інтегрального показника ефективності, яким може бути усереднена величина z_i :

$$z_i = [(x/x)100 \% + (y/y)100 \%] / 2. \quad (2.17)$$

У цій формулі показники продуктивності праці й фондівддачі усереднюються, причому робиться це для того, щоб зберегти лінію аналізу щодо еталонної величини, яка дорівнює 100 %. Згідно властивостей процесу усереднення, окремі часткові показники ефективності можуть мати однакову вагу (0,5), так як є рівноправними. Такий підхід видається цілком виправданим, тому що будь-яка система розрахунку, що надає перевагу тому чи іншому частковому показнику ефективності, буде виглядати штучною.

Еталонне значення $z_i = 100 \%$ дозволяє диференціювати всі структурні ланки економіки на дві групи: сильні й слабкі. Однак цього, загалом кажучи, недостатньо. Багато структурних ланок можуть опинитися в малому колі еталонного значення, що не дозволить класифікувати їх як відверто сильні або явно слабкі. Це означає, що при групуванні структурних ланок слід ввести поняття допуску й два додаткові кластери. На наш погляд, у практичних розрахунках як допуск можна взяти величину 25 %. Тоді підсумкова

класифікація структурних ланок набере такого вигляду: ефективні значення $z_i > 150\%$, відносно ефективні – $150\% > z_i > 125\%$, відносно неефективні – $125\% > z_i > 100\%$, неефективні – $100\% > z_i$.

Уведений структурний показник економічної ефективності є наочним і висуває мінімальні вимоги як до інформаційного забезпечення, так і до обчислювальної процедури. Він припускає звичайне узагальнення на багатовимірний випадок, коли розглядається декілька макрофакторів. Так, наприклад, крім живої праці й засобів праці, в аналітичну схему можна включити й предмет праці. У цьому випадку як третій макрофактор виступає так зване проміжне споживання R (сировина й матеріали), а як третій приватний показник ефективності використовується матеріаловіддача $g_i = Y_i/R_i$. Тоді структурний показник економічної ефективності можна представити в такий спосіб:

$$z_i = [(x/x) 100\% + (y/y) 100\% + (g/g) 100\%] / 3. \quad (2.18)$$

Цей показник можна вважати практично ідеальним з погляду діагностики інтегральної ефективності структурних ланок національної та регіональної економіки. Однак стосовно саме трансформаційної економіки він має один суттєвий недолік. Справа в тому, що порівняння будь-яких галузевих показників ведеться у вартісній оцінці. У національній же економіці ціни поки що не є об'єктивними через деформованість ціннісно-вартісної пропорції. Тому подібні вартісні порівняння можуть спотворювати підсумкові результати.

У цілому структурний показник економічної ефективності може вважатися цілком коректним. Головною метою при його конструюванні було створення не теоретично бездоганного показника, а прикладного індикатора, що може використовуватися при розробці структурної економічної політики регіонів. Така політика припускає, насамперед, певний перегляд державних пріоритетів у розподілі ресурсів національного господарства. Здійснення міжсекторальних переливів ресурсів відповідно до прийнятих пріоритетів

автоматично приводить до зміни частки й, відповідно, ролі кожного сектору економіки.

Тепер зупинимось на тому, як можна використовувати структурний показник економічної ефективності при формуванні напрямів реструктуризації економіки. При даному підході під реструктуризацією розуміється або збереження галузевої структури економіки при реорганізації «відсталих» галузей у напрямі зміни домінуючої в ній форми власності на користь більш ефективної, або зменшення частки «відсталих» галузей за рахунок ліквідації неефективних підприємств. Таке розуміння веде до того, що при структурному моніторингу має сенс не тільки досліджувати галузі національної економіки, але й підрозділяти кожен галузь на групи підприємств різних форм власності. У цьому випадку слід розглядати матрицю структурних показників економічної ефективності «галузі – форми власності». Тоді двофакторний показник ефективності набере вигляду

$$z_i = [(x_{ij}/x) 100 \% + (y_{ij}/y) 100 \%] / 2, \quad (2.19)$$

де фігурують показники ефективності підприємств j -ї форми власності, i -ї галузі. Замість галузей можуть виступати регіони або інші структурні ланки економіки.

Такі розрахунки дозволяють виявити «вузькі місця» в кожній галузі ($z_i < 100 \%$). На їхній основі повинні прийматися рішення про необхідність «перекачування» неефективних форм власності в більш прогресивні ($z_i > 100 \%$). Наприклад, якщо «вузькими місцями» виявляються приватні підприємства, то їх варто націоналізувати; якщо виявлено незадовільну ефективність державних підприємств, то їх доцільно приватизувати і т. д. Якщо ж стосовно деякої галузі підприємства всіх форм власності потрапляють у категорію неефективних, то вся галузь має потребу в кардинальній реструктуризації. Остання може бути реалізована різними шляхами. Наприклад, можна зробити санацію найбільш слабких підприємств галузі або надати їм державну підтримку, за рахунок якої буде забезпечено зростання ефективності.

Вищевикладена система індикативного моніторингу має макроекономічну сутність. Однак вона настільки ж працездатна й для мікрорівня. Так, наприклад, можна окремо розглядати ефективність функціонування державних і регіональних унітарних підприємств, а також акціонерних товариств, де участь держави перевищує 50 %. Наявність галузевих і регіональних оцінок структурного показника економічної ефективності підприємств у розрізі названих форм власності дає можливість усвідомити напрями необхідної реструктуризації економіки як усередині держсектору, так і між державним і недержавним секторами. Якщо розглядати економічну ефективність структурних зрушень на мезорівні, то її критеріями можуть бути чотири індикатори: продуктивність праці, фондівдача, оборотність оборотного капіталу, рентабельність капіталу. Ці показники максимально враховують ефективність всіх складових вартості виробленої продукції – вартості уречевленої та живої праці.

Зрозуміло, остаточне рішення про реструктуризацію держсектору повинне бути прийняте на основі більш глибокого аналізу, ніж це можливо за допомогою нашої методики. Це означає, що індикативний моніторинг за допомогою структурного показника економічної ефективності є лише першим етапом у вивченні ситуації. На другому етапі повинен проводитися більш комплексний і розгорнутий аналіз за допомогою основних показників ефективності. На третьому етапі необхідно визначити конкретні господарські об'єкти, діяльність яких слід визнати незадовільною. Четвертий етап являє собою, власне, розробку заходів щодо реструктуризації.

Якщо розглянути ефективність функціонування підприємств різних галузей економічної діяльності, то можна визначити, що галузі, які були взяті для аналізу, можна розділити на три кластери: благополучні, відносно благополучні та неблагополучні (табл. 2.3 – 2.5).

Відносна продуктивність праці за галузями економічної діяльності
(%)

Галузі діяльності	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільське господарство	69,8	63,7	53,7	55,1	47,6	43,0	39,7	43,7	46,2
Промисловість разом, у т. ч.	98,3	130,3	133,2	128,5	138,0	141,6	144,8	141,6	131,9
- добувна	152,1	149,6	138,4	125,9	138,1	130,1	129,6	128,4	143,7
- переробна	240,4	258,5	276,2	209,6	239,5	286,3	293,3	294,5	169,6
- виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	199,7	187,8	158,7	126,7	121,7	133,5	132,2	130,1	101,2
Будівництво	82,4	81,2	92,9	93,7	81,5	81,7	85,7	61,9	55,5
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	64,0	59,8	63,6	60,8	62,9	59,3	60,5	61,2	57,5
Діяльність транспорту та зв'язку	181,4	180,9	194,4	182,6	158,7	149,5	140,0	131,4	164,7

Складено та розраховано за [222, с. 31 – 33, 364; 223, с. 30 – 33; 199, с. 185; 304].

У 2010 р. до першої групи належало дві галузі, серед відібраних для аналізу: торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку та сільське господарство; до другої групи – добувна та переробна промисловість; до третьої групи – будівництво, діяльність транспорту та зв'язку, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (табл. 2.5).

Слід також зазначити, що за період 2002 – 2010 рр. відбулося певне збільшення перекосів в ефективності функціонування галузей економічної діяльності. Так, наприклад, коефіцієнт поляризації структурного показника ефективності (різниця між максимальним та мінімальним значеннями галузевих показників) у 2002 р. становив 190,0 %, у 2009 р. – 197,7 %, а в

2010 р. – 214,0 %. Таким чином, можна констатувати посилення структурної деформації в межах розглянутих галузей.

Таблиця 2.4

Відносна фондівдача за галузями економічної діяльності

(%)

Галузі діяльності	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільське господарство	141,3	145,7	143,5	163,6	154,1	156,5	170,6	225,0	270,9
Промисловість разом, у т. ч.	79,8	77,8	77,0	70,2	76,0	82,4	85,3	107,9	103,2
- добувна	63,5	68,4	62,1	55,4	64,8	72,6	94,8	164,0	118,3
- переробна	91,6	95,2	99,2	94,7	102,1	106,9	111,3	124,3	100,6
- виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	65,6	51,3	45,3	34,0	33,5	37,6	33,2	45,1	59,1
Будівництво	193,2	188,9	215,5	234,5	191,7	208,4	215,9	185,5	141,9
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	494,1	487,3	472,5	426,1	441,7	448,9	361,0	489,6	530,9
Діяльність транспорту та зв'язку	84,4	82,9	88,9	84,4	74,4	52,6	43,9	23,9	32,3

Складено та розраховано за [222, с. 31 – 33, 92; 223, с. 30 – 33, 88; 304].

За аналізований період відбулася в цілому незначна рокировка галузей з погляду структурної ефективності. Так, у 2010 р. порівняно з 2002 р. промисловість перемістилася з третьої на другу позицію й тим самим покращила своє становище в галузевій структурі. Діяльність транспорту та зв'язку навпаки, перемістилось з другої на третю позицію, погіршуючи свої попередні результати.

Незважаючи на це, з проведених розрахунків видно низькі показники відносної продуктивності праці в сільському господарстві, у будівництві, торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; низькі показники відносної фондівдачі на виробництві та

розподіленні електроенергії, газу та води, на підприємствах транспорту та зв'язку (табл. 2.3 – 2.4).

Таблиця 2.5

Структурна ефективність галузей економічної діяльності

(%)

Галузі діяльності	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільське господарство	105,6	104,7	98,6	109,4	100,9	99,8	105,2	134,4	158,6
Промисловість разом, у т. ч.	89,1	104,1	105,1	99,4	107,0	112,0	115,1	124,8	112,6
- добувна	107,8	109,0	100,3	90,7	101,5	101,4	112,2	146,2	131,0
- переробна	166,0	176,9	187,7	152,2	170,8	196,6	202,3	209,4	135,1
- виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	132,7	119,55	102,0	80,4	77,6	85,6	82,7	87,6	80,2
Будівництво	137,8	135,1	154,2	164,1	136,6	145,1	150,8	123,7	98,7
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	279,1	273,6	268,1	243,5	252,3	254,1	210,8	275,4	294,2
Діяльність транспорту та зв'язку	132,9	131,9	141,7	133,5	116,6	101,1	92,0	77,7	98,5

Складено та розраховано автором.

У цілому при порівнянні отриманих показників із загальнонаціональними установлено відсутність принципових відмінностей у їхній структурній динаміці. Провідне становище займають торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, промисловість, у тому числі добувна і переробна, сільське господарство.

Проведений нами аналіз розвитку галузей економіки за допомогою структурного показника ефективності дає змогу виявити «структурні вузли» у розрізі галузей, які гальмують економічний розвиток регіонів та мають потребу в терміновому вирішенні.

Висновки до розділу 2

До загальних стратегічних тенденцій трансформації належать: процеси прискорення науково-технічного прогресу, все більша соціальна орієнтація економіки й суспільства; зрушення центру економічного розвитку від інтересів держави до інтересів особистості з її різноманітними потребами.

1. Процес подальшого підвищення статусу регіонів, їхньої господарської самостійності в трансформаційній економіці зумовлює застосування відтворювального підходу, за допомогою якого регіон розглядається не тільки як підсистема соціально-економічного комплексу країни, але і як самостійний суб'єкт із закінченим циклом відтворення, з особливими формами прояву стадій відтворення і специфічними особливостями перебігу соціальних і економічних процесів. Головною перевагою цього підходу є те, що він ґрунтується, з одного боку, на визнанні спільності територіальної економіки з економікою держави, а з другого – на відносній відособленості відтворювального процесу в регіоні, що дає можливість погоджувати державні і територіальні інтереси та забезпечувати комплексне вирішення всіх аспектів регіонального відтворювального процесу.

2. Трансформація соціально-економічної системи передбачає паралельні зміни в інституційній структурі системи суспільного виробництва й приведення її у відповідність до вдосконаленої виробничої організації.

Для подолання невідповідності виробничої та інституційної структур суспільства пропонується вирішення завдань прискореної диверсифікації структури економіки за двома моделями: перша – орієнтована на форсування традиційних промислових виробництв та сфери послуг, що працює для задоволення потреб кінцевих споживачів, друга модель – орієнтована на забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств у контексті переходу до постіндустріальної економіки, у якій основна маса доданої вартості виробляється за рахунок високої якості людського капіталу, використання інтелектуальних ресурсів.

Основні інституціональні зміни в трансформаційній економіці повинні

бути спрямовані на підвищення частки високотехнологічної продукції в експорті, удосконалення податкових і митних механізмів вилучення природної ренти; розробку заходів щодо реформування природних монополій, розвиток сільськогосподарського виробництва; підтримку малого й середнього бізнесу, розвиток національної венчурної індустрії.

3. Систематизовано методичні підходи до комплексної оцінки структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах, яку пропонується проводити за такими індикаторами: маса, потенціал, швидкість, інтенсивність структурного зрушення, лінійний та квадратичний коефіцієнт структурного зрушення, коефіцієнт структурної активності.

Узагальнивши наявні розробки, запропоновано авторську методику оцінки структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах на основі інтегрального показника, який розраховується за групами комплексних показників та включає індекс змін відтворювальної структури регіонів, територіальної структури, галузевої структури, соціальної структури, у секторальній структурі, індекс змін зовнішньоекономічної структури, техніко-економічної структури економіки.

4. Доведено, що структурна і соціальна стійкість регіональної системи досягається завдяки збалансованості секторів її економіки, що забезпечує раціональні пропорції та високі темпи економічного зростання. Запропонована система пропорцій у регіональній економіці (загальноекономічні, структуроутворювальні, демографічні, соціально-економічні, еколого-економічні; інноваційно-технологічні, фінансово-економічні) дає змогу оцінити їхній взаємозв'язок та взаємовплив .

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

3.1. Масштаби та специфіка формування структурного потенціалу країни

Проблема забезпечення стійкого взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливу й співвідношення різних елементів національного господарства – одна з фундаментальних проблем економіки. Співвідношення яких елементів має визначальне значення в економіці, які основні структуроутворюючі фактори, чи відповідають економічні пропорції вимогам часу, які шляхи подолання сформованих диспропорцій – це найбільш важливі питання для будь-якої національної економіки.

Структура національної економіки й рівень розвитку соціально-економічної системи тісно взаємопов'язані. Цей взаємозв'язок проявляється в такому: та чи інша структура економіки, з одного боку, відображає певний рівень економічного розвитку, з другого – прогресивні або регресивні структурні зміни спричиняють економічне зростання або призводять до кризового стану в економіці.

Особливе значення ця проблема має в сучасному суспільстві. Процеси, що проходять у ньому, – нова технологічна революція, глобальна трансформація індустріальної економіки в постіндустріальну – мають своїм неминучим наслідком зміну структури економіки. За цих умов необхідність теоретичного дослідження розвитку структури економіки та її окремих складових зростає.

Актуальна ця проблема й для України, де трансформація індустріальної економіки в постіндустріальну переплітається з трансформацією планової економіки в ринкову. Протягом багатьох років структура національного

господарства України розвивалася за своїми специфічними законами. Економіка України порівняно з відносно більш успішними економіками розвинених країн світу є розбалансованою зі значними диспропорціями в дещо уповільненому розвитку виробничих систем та динамічному зростанні суспільних потреб, що зумовлено малоефективними структурними трансформаціями.

Перетворення економічної системи України в цілому передбачає більш тривалі й глибокі реформи й істотні структурні перетворення. В умовах нестабільності й багатоваріантності розвитку економіки важливо знати, у якому напрямку здійснюються структурні зрушення, чи є вони прогресивними, що приводять до формування оптимальної структури економіки.

Україна переживає складний період входження у світове ринкове господарство: інтернаціоналізація й глобалізація міжнародних економічних відносин, поєднання траєкторій розвитку різних національних господарств, їхнього добровільного об'єднання, спільної еволюції. У зв'язку із цим важливим є аналіз структуроутворюючих процесів у руслі загальносвітових тенденцій, тенденцій руху до постіндустріальної економічної структури.

Українська економіка успадкувала від колишнього СРСР значні структурні диспропорції. Починаючи з 60-х років ХХ ст., радянська економіка зазнавала тиску військових видатків, що постійно зростав і досяг особливо великих масштабів у 1981 – 1985 рр.: у першій половині 80-х років середньорічні темпи приросту випуску озброєнь випереджали темпи приросту цивільної машинобудівної продукції в 2,4 разу. До кінця 80-х років частка видатків на оборону у ВВП, з урахуванням фактичних витрат на виробництво озброєнь, становила близько 15 %. Крім того, ВПК був включений у систему відтворення якісних і наукомістких виробничо-технічних ресурсів. Одночасно з цим спостерігався постійний відплив капітальних вкладень у паливно-сировинний сектор: частка нафтогазової промисловості, сільського господарства й транспорту у виробничих капіталовкладеннях становила до

початку 80-х років близько 50 %. Все це закономірно призвело до зниження темпів капітальних вкладень у галузі, що визначають структурно-технологічні зрушення (машинобудування, електроенергетика), а також орієнтації економіки на ресурсні обмеження.

Стосовно структурних трансформацій в Україні, то слід зазначити, що при переході до ринку найбільшим був спад у паливно-енергетичному комплексі, хімічній та нафтохімічній промисловості, машинобудуванні та металообробці, харчовій промисловості, тобто в галузях, що виробляють кінцеву продукцію. У результаті, в процесі економічної трансформації вихідна диспропорція української промисловості збільшилася й на момент проголошення незалежності економіка країни мала вкрай деформовану структуру, яка потребувала змін і не відповідала вимогам щодо самостійного розвитку промисловості країни. Зіставлення динаміки виробництва промислового устаткування, будівельних матеріалів, сировини й матеріалів між собою, а також із динамікою виробництва в цілому по промисловості показує, що виробництво продукції інвестиційного призначення знизилося найбільше.

Важливим структуроутворювальним фактором вітчизняної економіки останніх років є те, що посилення боротьби з інфляцією шляхом зростання жорсткості грошово-кредитної політики й зміцнення реального курсу гривні призвело до різкого скорочення, у першу чергу, виробництва продукції високого ступеня переробки, меншою мірою впливаючи на виробництво продукції низького ступеня переробки. Особливо чітко це демонструють два періоди різкої інтенсифікації структурних зрушень, а також результати політики зміцнення гривні.

Такі результати структурних зрушень українського промислового виробництва періоду початку реформ є наслідком їхнього стихійного характеру з огляду на слабку конкурентоспроможність кінцевої продукції й цінові пропорції радянських часів, коли сировина й енергоносії були відносно дешевими, а багато видів кінцевої продукції – відносно дорогими.

Лібералізація цін і зовнішньоекономічної діяльності в умовах низького курсу гривні зробила вигідним експорт сировини й енергоносіїв, що привело до зростання їхніх відносних цін і до зростання реального курсу гривні. Унаслідок цього виробники кінцевої продукції, що втратили багато традиційних ринків, зіткнулися зі скороченням попиту з боку держави, через розриви господарських зв'язків не мали можливості масового експорту своєї продукції, а також зіткнулися зі зростанням відносних цін на споживані ними ресурси і з масовим імпортом дешевої кінцевої продукції. Оскільки виробництво найскладніших видів продукції є найбільш уразливим до розривів господарських зв'язків, то трансформаційний процес неминуче супроводжувався структурними зрушеннями саме такої спрямованості [72, с. 547].

Крім того, як відомо, радянська економіка порівняно з розвиненими ринковими економіками мала ресурсомісткий, витратний характер. На думку академіка НАН України В.М. Геєця, «... структура економіки України залишається неефективною, тобто такою, що нераціонально використовує свої природні ресурси, а енергоємність виробництва залишається однією з найвищих серед багатьох країн» [35, с. 54 – 55].

У період ринкових реформ спад у виробництві супроводжується швидким зростанням його енергоємності. Факторами збільшення енергоємності стали: а) «погіршення» економіки України, структурне зрушення у бік енергоємних (первинних і проміжних) виробництв; б) нееластичне зниження споживання енергії й палива при падінні виробництва; в) погіршення стану виробничого апарату, підвищення його зношування.

Примусове переміщення виробничих й особливо інвестиційних ресурсів між окремими сегментами національного господарства, що відбувалося в рамках позаринкової системи, зумовило свідомо низьку ефективність економічної діяльності в окремих галузях і цілих секторах економіки з погляду і кінцевих результатів, і вироблюваних витрат (як у більшості

підгалузей сировинного й аграрного секторів). Внаслідок цієї неефективності й склалися об'єктивні структурні обмеження розвитку української економіки наступних років.

Досліджуючи можливості і напрямки структурних зрушень національної економіки слід проаналізувати її відтворювальну структуру.

Відтворювальна структура економіки відображає розподіл складових частин суспільного продукту залежно від їхнього функціонального призначення.

Відтворювальна структура описує суспільний продукт з погляду його руху по фазах відтворення (виробництво, розподіл, обмін, споживання). Пропорції, що складаються в процесі цього руху, володіють великою інерційністю, тому що характеризують стійкі залежності між окремими фазами відтворення, обумовлені якісним складом виробничих ресурсів, технологією виробництва й складом ринкових, політичних і соціальних інститутів. Аналіз цих пропорцій є основою при дослідженні перспектив економічного розвитку країни, проблем інвестування, умов ресурсозабезпечення й формування експортної бази. У найпоширенішому вигляді відтворювальна структура економіки відображається через статичний або динамічний стан складових ВВП (ВРП) і показників кінцевого попиту. Проведений аналіз демонструє темпи зменшення ВВП протягом 2004 – 2010 рр., погіршення витратної структури показників ВВП: скорочення темпів приросту кінцевих споживчих витрат, валового нагромадження. Порівняння темпів приросту ВВП та валового нагромадження дозволяє визначити, що за сім років капіталовіддача в економіці країни скоротилася практично у 2 рази (табл. 3.1). Фінансово-економічна криза спровокувала ланцюг спадних макроекономічних реакцій, вплинувши на скорочення обсягів виробництва, зростання безробіття, яке, за оцінкою Міжнародної організації праці, мало за останні 10 років найвище значення у 2009 р. – близько 12 %. Зменшення сукупного попиту також спровокувало скорочення зовнішньоекономічної активності [79, с. 99].

Темпи зміни показників соціально-економічного розвитку України
за 2004 – 2010 рр.

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Зміна показників до попереднього року, %							
Валовий внутрішній продукт,	12,1	2,7	7,1	7,6	2,1	-14,0	4,2
Кінцеві споживчі витрати,	13,0	13,2	11,2	8,3	7,9	7,3	18,2
Валове нагромадження основного капіталу,	10,2	0,3	14,7	9,2	9,6	9,9	24,2
Основні засоби	11,2	11,8	22,7	30,5	53,9	27,7	70,3
Експорт товарів і послуг,	18,1	-11,2	-3,1	4,2	54,0	-47,0	28,1
Імпорт товарів і послуг,	13,6	2,1	6,3	5,5	55,0	-46,0	30,8
Інвестиції в основний капітал	28,0	1,9	19,0	29,8	-2,6	-41,5	-0,6
Капіталовіддача	1,2	9,0	0,5	0,9	0,2	-1,4	0,2

Складено за [222, с. 26 – 27, 35; 29; 304].

При аналізі різних типів територіально-виробничих систем (світове господарство, національне, регіональне тощо) зазвичай доводиться мати справу з двома видами структур – галузевою і територіальною. Вони обидві показують співвідношення різних елементів господарської системи – матеріальних (галузі, підприємства, виробництва), коли мова йде про її галузеву (компонентну) структуру, і територіальних (регіон, економічна зона, район тощо), коли розглядається її територіальна (регіональна) структура.

Галузь визначається як сфера виробничо-економічної діяльності, яка об'єднує суб'єктів господарювання за окремими спільними характеристиками: за видом діяльності, технологічним потенціалом, функціональними властивостями тощо.

Недоцільним є одночасне виділення галузей та їх структурних елементів (підприємств), враховуючи постійне співіснування цільової функції, технології та різноманітності видів продукції. Відповідно, достатньо умовним є і співвіднесення видів діяльності та інших характеристик об'єктів до певних галузей економіки, особливо в сучасному інноваційному середовищі.

У Господарському кодексі України та статистичних класифікаціях термін «галузь» визначається як діяльність сукупності виробничих (статистичних) одиниць, що беруть участь у переважно однакових або подібних видах економічної діяльності [47, с. 8].

Функціонально-видова (галузева) структура національної економіки відображає співвідношення, зв'язки й пропорції між великими групами видів економічної діяльності. У складі функціонально-видової структури виділяються:

– сфера матеріального виробництва: сільське господарство, мисливство й лісове господарство; рибальство, рибництво; видобуток корисних копалин; переробна промисловість; будівництво.

– сфера матеріальних послуг: виробництво й розподіл електроенергії, газу й води; оптова й роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів, мотоциклів, побутових виробів і предметів особистого користування; готелі й ресторани; транспорт і зв'язок; фінансова діяльність; операції з нерухомим майном, оренда й надання послуг; надання інших комунальних і персональних послуг.

– сфера соціальних послуг: державне управління й забезпечення військової безпеки, обов'язкове соціальне забезпечення; освіта; охорона здоров'я й надання соціальних послуг.

Найбільш загальне уявлення про функціонально-галузеву структуру економіки дає змогу отримати аналіз валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності.

У сфері матеріального виробництва найбільша частка валового внутрішнього продукту у 2010 р. припадала на переробну промисловість (34,0 % ВВП країни, що становило 788 017 млн грн). Частка сільського господарства становила 8,2 %, значно менші частки в структурі ВВП станом на 01.01.2011 р. мають будівництво (4,2 %, або 98 212 млн грн) та добувна промисловість (5,0 %, або 116 750 млн грн) (рис. 3.1).

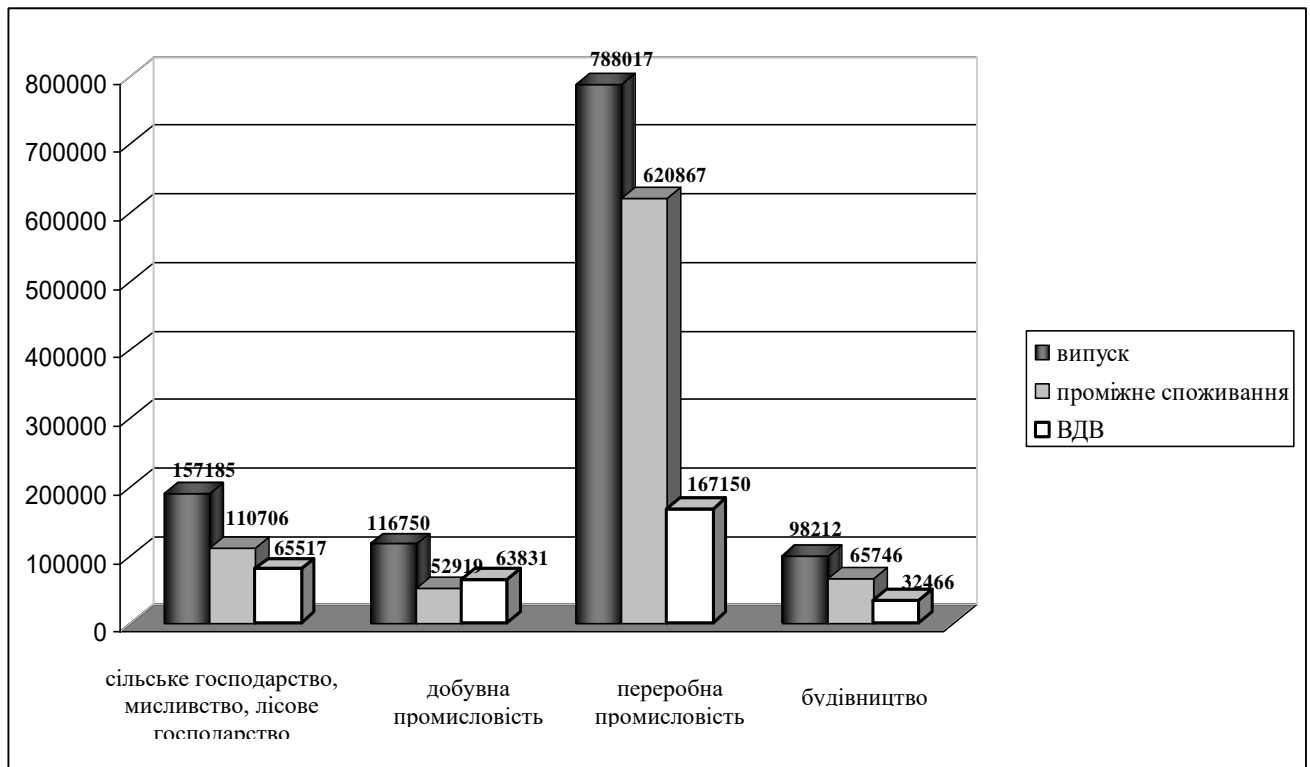

Рис. 3.1. Структура ВВП за видами матеріального виробництва у 2010 р.

Варто зазначити, що структура ВВП у сфері матеріального виробництва не зазнала суттєвих трансформацій на протязі значного часового лагу, про що свідчать тенденції, сформовані з 2001 р. Так, частка переробної промисловості в структурі ВВП країни коливається від 35,7 % у 2001 р. до 36,1 % у 2008 р. та – 34,0 % у 2010 р. Разом із тим протягом 2008 – 2010 рр. спостерігається незначне зростання частки сільського господарства, мисливства та лісового господарства (за досліджуваній період у цілому на 1,1 %), практично в 2 рази зменшується частка будівництва (табл. 3.2) [304].

Вважаємо за необхідне підкреслити, що протягом 2009 р. відбулося зменшення обсягу валового внутрішнього продукту у сфері матеріального виробництва практично за всіма видами діяльності. Лише у сфері сільськогосподарського виробництва забезпечено приріст 0,7 %, в інших сферах – зменшення: у добувній промисловості – на 22,7 %, переробній промисловості – на 19,6 %, будівництві – на 43,7 %, хоча в 2010 р. відмічається незначна позитивна динаміка.

**Динаміка структури валового внутрішнього продукту
у сфері матеріального виробництва у 2001 – 2010 рр.**

Сфери матеріального виробництва	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП (загальний)	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ВВП (у сфері матеріального виробництва)	57,0	56,1	57,2	55,4	53,2	51,7	50,8	45,2	55,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12,6	10,5	10,2	9,0	7,9	6,9	7,1	7,9	8,2
Добувна промисловість	4,6	4,2	3,8	3,9	3,7	3,5	4,2	3,6	5,0
Переробна промисловість	36,2	37,3	38,7	38,1	36,5	35,6	34,2	30,4	34,0
Будівництво	3,6	4,1	4,5	4,4	5,1	5,7	5,3	3,3	4,2

Складено і розраховано за [304].

У структурі випуску валового внутрішнього продукту у сфері надання матеріальних послуг найбільша частка припадає на торгівлю, ремонт автомобілів та галузь побутових виробів і предметів особистого вжитку, яка розвивається прогресуючими темпами (за 2001 – 2010 рр. загальний обсяг ВВП збільшився в 6,7 разу, при цьому по діяльності транспорту та зв'язку – в 5,1 разу) (табл. 3.3). До 2004 р. домінуюче становище в структурі випуску валового внутрішнього продукту займала діяльність у сфері транспорту й зв'язку, проте з 2005 р. впевнено лідирує торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

У 2010 р. загальний обсяг валової доданої вартості виробництва матеріальних послуг становив 374 803 млн грн, що на 20,5 % більше порівняно з 2009 р., середньорічний темп зростання валової доданої вартості (ВДВ) за 2003 – 2010 рр. становив 2,4 %. Обсяг валової доданої вартості у сфері виробництва матеріальних послуг у динаміці та темп її зростання подано на рис. 3.2.

**Динаміка структури випуску валового внутрішнього продукту
у сфері надання матеріальних послуг у 2002 – 2010 рр.**

(%)

Сфери надання матеріальних послуг	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	47,6	47,8	48,7	52,2	53,2	56,2	58,2	54,0	55,6
Діяльність транспорту та зв'язку	52,4	52,2	51,3	47,8	46,8	43,8	41,8	46,0	44,4
Разом виробництво ВВП у сфері матеріальних послуг	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Складено і розраховано за [304].

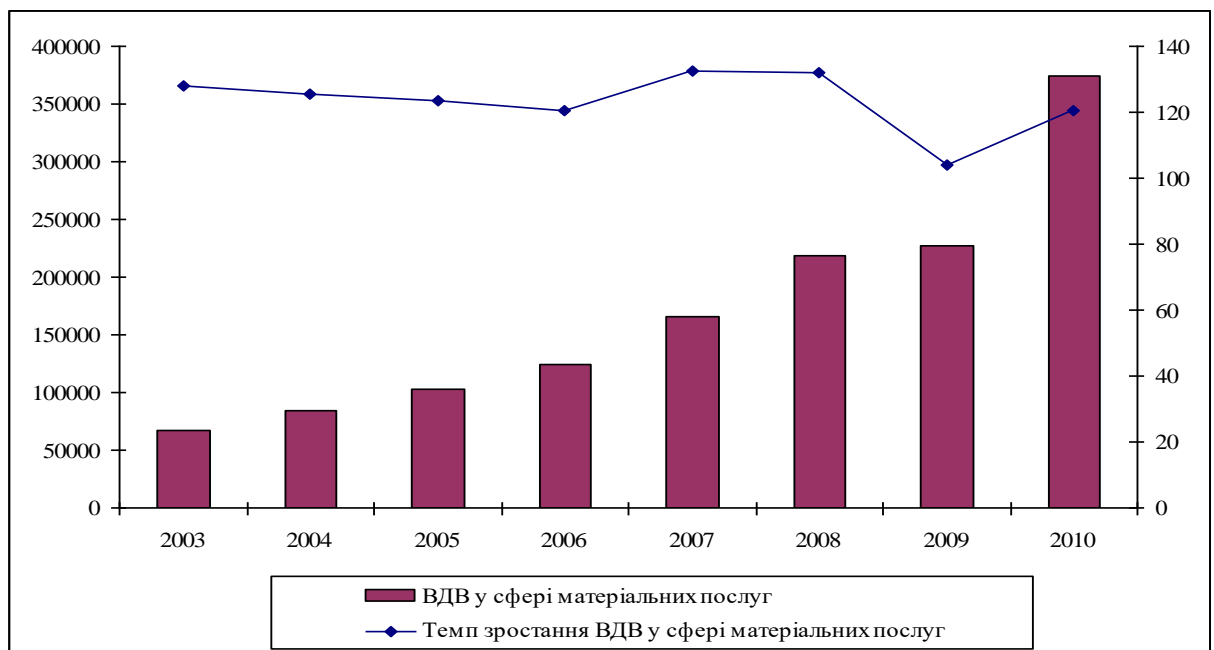

Рис. 3.2. Обсяг валової доданої вартості у сфері матеріальних послуг у динаміці за 2003 – 2010 рр.

Складовою функціонально-галузевої структури національного господарства є соціальна сфера, яка, хоча й не забезпечує високого рівня доходності економіці країни, проте є основою для забезпечення головної функції держави, яка полягає в забезпеченні гідного життя кожної людини та гармонійного розвитку суспільства в цілому.

На частку соціальної сфери у 2010 р. припадало лише 6,4 % випуску валового внутрішнього продукту і 8,7 % валової доданої вартості. Починаючи з 2002 р., відбувається зростання валового внутрішнього продукту як в освітній галузі, так і сфері охорони здоров'я. Середній темп приросту становив відповідно 24,0 та 22,6 %. В 2010 р. порівняно з минулим роком освіта забезпечила приріст валової доданої вартості на 17,1 %, сфера охорони здоров'я – 29,6 % (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Динаміка випуску валового внутрішнього продукту
в соціальній сфері у 2002 – 2010 рр.**

(млн грн)

Рік	Освіта			Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		
	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
2002	117,9	108,9	121,5	120,7	118,2	122,5
2003	127,1	126,3	127,4	123,8	123,4	124,1
2004	118,5	120,1	117,9	123,5	129,2	119,9
2005	133,1	145,8	128,5	123,7	118,2	127,5
2006	123,0	116,6	125,7	123,8	119,0	126,9
2007	127,4	132,9	125,4	127,0	126,7	127,2
2008	134,9	141,6	132,3	127,7	124,5	129,6
2009	109,6	109,4	109,7	110,6	114,8	108,1
2010	119,6	125,5	117,1	120,0	117,0	129,6

Складено і розраховано за [304].

Окреме місце в структурі валового внутрішнього продукту займають інші види економічної діяльності, на частку яких у 2010 р. припадало 17,3 % валового випуску, а також оплата послуг фінансових посередників (банків), яку відносять до складу проміжного споживання [304]. Величина останніх визначається в загальних рисах як різниця між відсотками, отриманими й сплаченими фінансовими посередниками, і відноситься до всіх їхніх клієнтів (підприємств, домашніх господарств, резидентів і нерезидентів). Згідно з чинною методикою, загальна величина послуг фінансового посередництва відноситься до проміжного споживання окремої умовної одиниці, валовий випуск якої дорівнює нулю. А тому сума валової доданої вартості, створена галузями і секторами економіки, повинна бути зменшена на цю величину [161].

Крім галузевої структури ВВП, його аналіз здійснюється також за такими елементами: за інституційними секторами економіки, за категоріями кінцевого використання, за категоріями доходу.

Інституційні сектори - це господарські одиниці, які функціонують в національній економіці і мають в своєму розпорядженні активи, беруть на себе зобов'язання й мають можливість вести спільну діяльність з господарюючими одиницями. У національних рахунках, рекомендованих ООН у 1993 р., розрізняють такі сектори економіки: сектор нефінансових корпорацій (НФК), що охоплює підприємства всіх форм власності, які займаються виробництвом товарів і нефінансових послуг і фінансують свою діяльність як за рахунок власних коштів, кредитів на фінансовому ринку, так і за рахунок державного бюджету. Сектор НФК включає три групи галузей: видобувну, переробну й сферу послуг; сектор фінансових корпорацій (ФК), що охоплює корпораційні організації, які займаються фінансово-посередницькою діяльністю: банки, страхові організації, довірчі товариства, недержавні пенсійні фонди тощо; сектор загального державного управління (ЗДУ), що охоплює органи державного управління місцевих, регіональних, державного рівнів, які здійснюють законодавчу й виконавчу владу, стягують

податки й фінансують державні витрати, сектор домашніх господарств та сектор некомерційних організацій.

У структурі випуску валового внутрішнього продукту станом на 01.01.2010 р. переважає сектор нефінансових корпорацій (їх частка становила 75,05 % (1 555 141 млн грн), близько 11,5 % загального обсягу виробленого продукту в економіці припадало на домашні господарства, зокрема 238 372 млн грн, на сектор загального державного управління – 8,68 % (179 921 млн грн), частка фінансових корпорацій становила 4,41 %, або 91 481 млн грн загального обсягу виробленого продукту [304] (рис. 3.3).

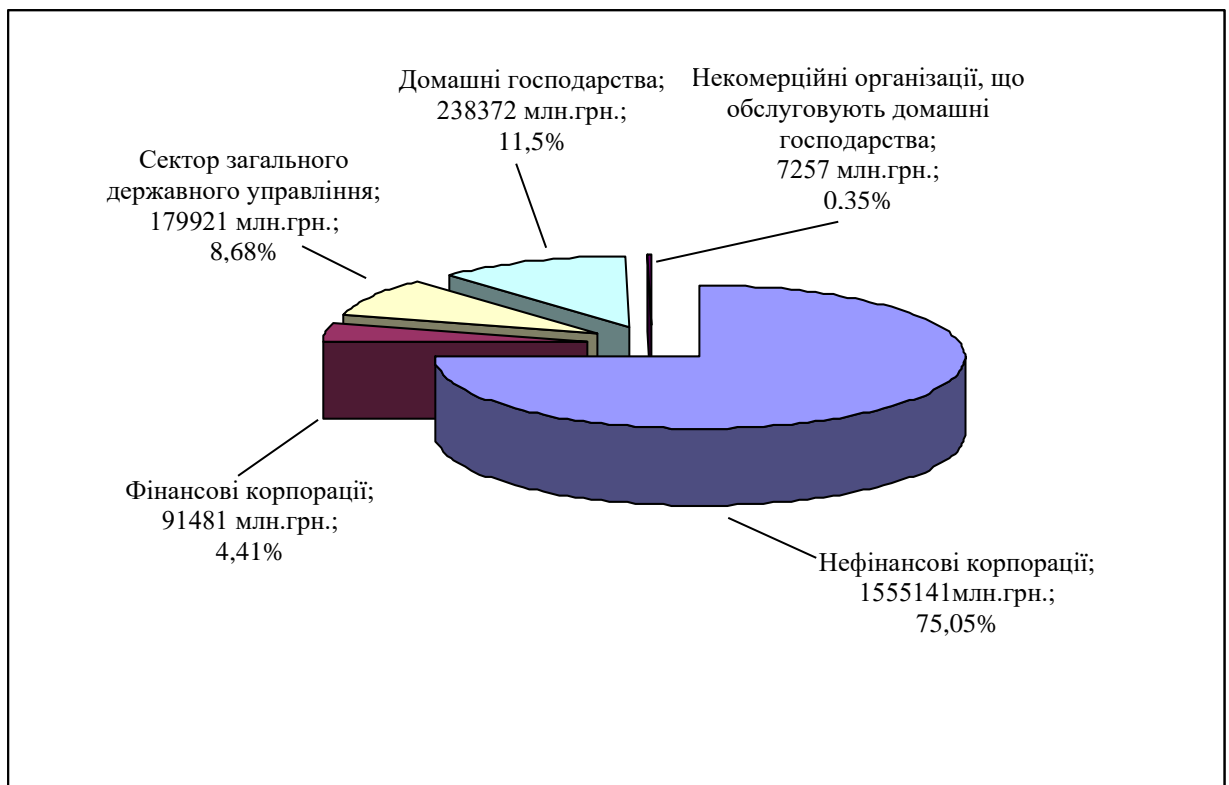

Рис. 3.3. Структура валового внутрішнього продукту за інституційними секторами економіки на 01.01. 2010 р.

У структурі ВВП за категоріями кінцевого використання найбільшу частку становлять кінцеві споживчі витрати (за даними 2010 р. – 83,4 %), а з них – споживчі витрати домашніх господарств (62,6 %) (рис. 3.4). Останні формуються з доходів найманих робітників, змішаного доходу від особистого

підсобного господарства та інших видів діяльності [304].

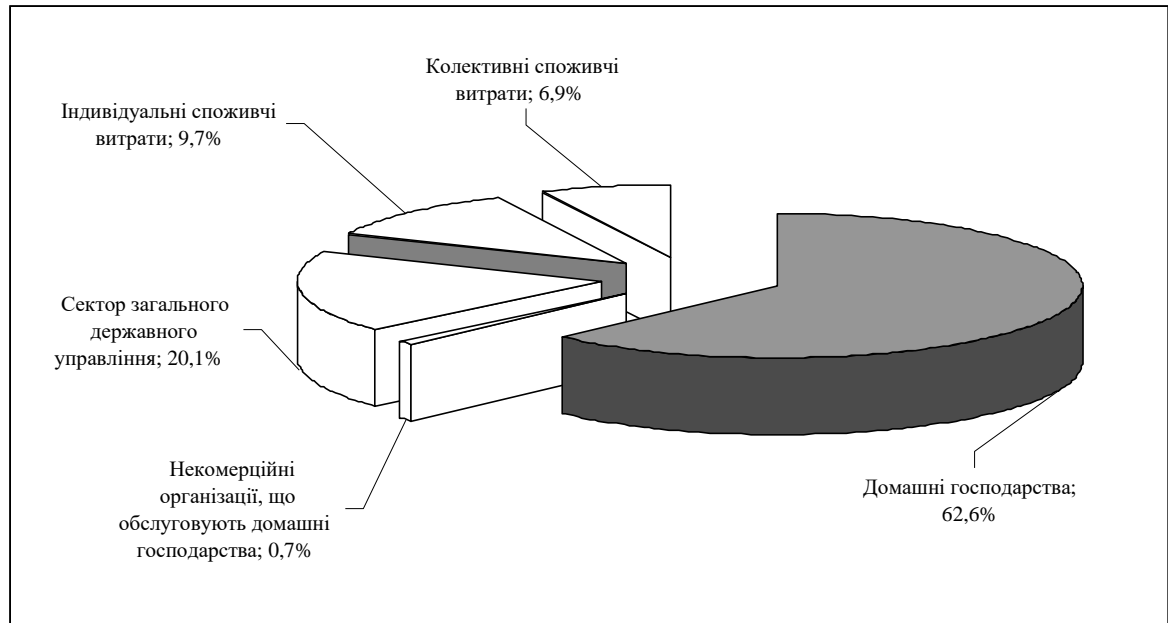

Рис. 3.4. Структура кінцевих споживчих витрат за категоріями використання у 2010 р., млн грн

У 2010 р. відбулося зростання частки кінцевих споживчих витрат на 18,0 % порівняно з рівнем 2009 р., що є ознакою зменшення заощаджень [304]. Як правило, така ситуація є показником поліпшення якості життя населення, проте в умовах кризових явищ при існуючій тенденції зростання споживчих цін збільшення витрат не є наслідком підвищення рівня доходів, а швидше навпаки, збіднінням населення. Висока частка споживання секторів загального державного управління й некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, у кінцевих споживчих витратах і ВВП є чинником зростання бюджетного дефіциту, грошово-кредитної емісії, провокує гіперінфляції, зменшує споживання домашніх господарств, призводить до підвищення рівня централізації економіки.

Досліджуючи структуру споживчих витрат домашніх господарств, варто відзначити високу частку витрат на продовольчі товари, на послуги, на придбання непродовольчих товарів. При цьому слід враховувати, що зміни в структурі споживання населення можуть відбуватися й під впливом

постійного зростання тарифів на енергопостачання, комунальні послуги, послуги транспорту й зв'язку, тобто вони не є прогресивними.

Аналіз структури валового внутрішнього продукту охоплює зіставлення динаміки реального ВВП і темпів зміни кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління, а також темпів інфляції (рис. 3.5). Рівень державного споживання визначає зв'язок між темпами економічного зростання й темпами інфляції.

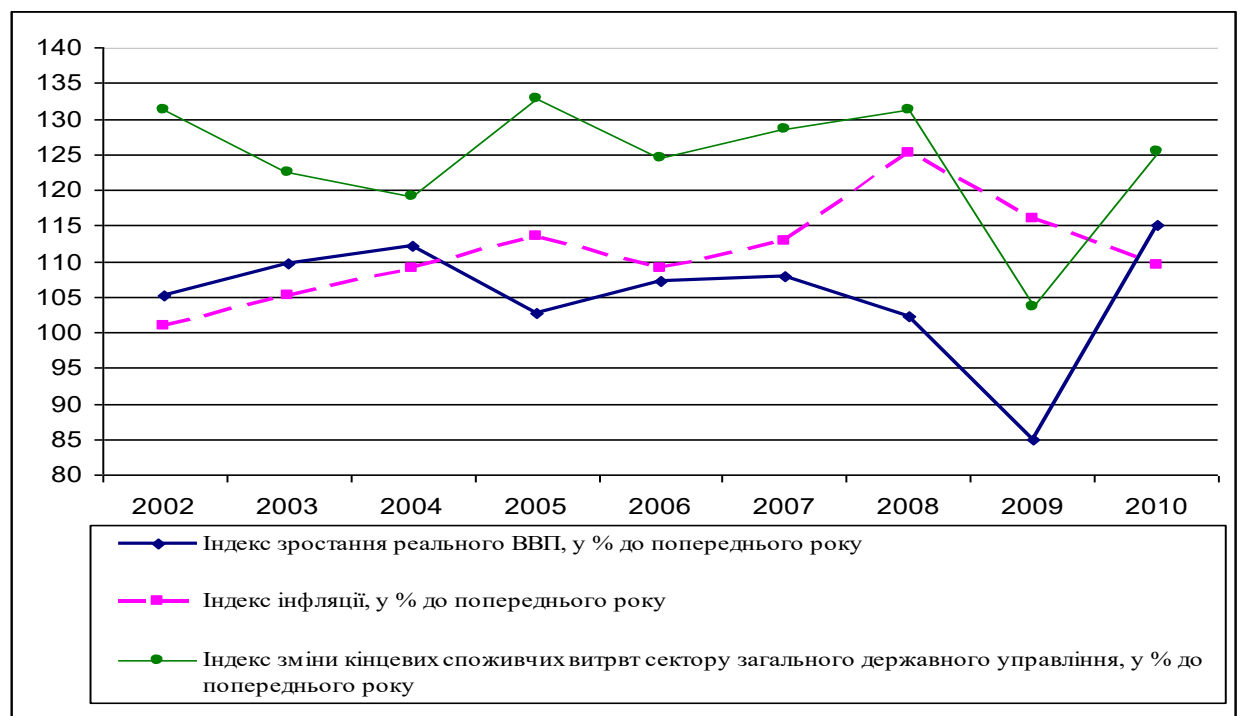

Рис. 3.5. Темпи зростання реального ВВП, зміни кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління та інфляції у 2002 – 2010 рр.

У країнах із рівнем державного споживання менше 10 % навіть значна інфляція не може перешкодити економічному зростанню. В умовах низькоефективної монетарної політики, яка супроводжується надлишковим державним споживанням, як правило, виникає зростання вартості грошей.

Зростаючі номінальні процентні ставки, які значно перевищують рівень інфляції і впливають на реальну процентну ставку за кредит, зменшують попит на інвестиції. Крім того, надмірне вилучення коштів на фінансування

державних потреб призводить до занепаду виробництва, оскільки супроводжується скороченням витрат на валове нагромадження основного капіталу й знижує темпи його відновлення.

Аналізуючи практику структурних перетворень високорозвинених країн, можна стверджувати, що при збільшенні державного споживання на 16-18 % від обсягу ВВП виникають бар'єри для соціально-економічного розвитку через значні обмеження в накопиченні основного капіталу. В Україні у 2010 р. ця частка становила 20,1 %, причому з 2008 р. спостерігається її збільшення на 2,2 %. За досліджуваній період найбільшою частка була у 1995 р. і становила 21,3 %, найменшою – у 2004 р. – 17,6 % [304].

Динамічність структурної перебудови економіки залежить від позитивних структурних зрушень в економіці країни, тому доцільним є проведення аналізу за методикою розрахунку індикаторів, наведених у підрозділі 2.4. Оцінка структурних зрушень за ВДВ за восьмисекторною моделлю економіки у 2004 – 2010 рр. дозволяє зробити висновок, що найбільш суттєвими були зміни в 2010 р. у порівнянні з 2004 р.: відбулося скорочення частки сільського господарства – на 3,7 %, переробної промисловості – на 3,2 %, енергетичного господарства – 0,3 %, будівництва – 1,3 %. Найбільше зростання спостерігалось в сфері торгівлі – 2,7 %, добувної промисловості – 2,6 % та інших послуг – 7,2 %, у той же час частка традиційного виду послуг транспорту і зв'язку скоротилася на 1,0 % (табл. 3.5). Структурні зрушення в національній економіці відбуваються відповідно до загальносвітових тенденцій, тобто сектор послуг набуває пріоритетного зростання, що наближає структуру економіки країни до світових стандартів.

Як зазначалося вище, галузева структура господарства – це сукупність його галузей, що характеризуються певними кількісними співвідношеннями (склад і пропорції розвитку галузей) і взаємозв'язками. У контексті нашого дослідження велику наукову цінність становлять аналіз та оцінка галузевої структури економіки.

Структурні зрушення в економіці України за 2004-2010 рр.

Показники	Роки							Швидкість структурного зрушення, 2010 р. до 2004 р.
	2005 р. до 2004 р.	2006 р. до 2005 р.	2007 р. до 2006 р.	2008 р. до 2007 р.	2009 р. до 2008 р.	2010 р. до 2009 р.	2010 р. до 2004 р.	
За секторами економіки								
Маса структурного зрушення (M_i) за секторами економіки, в т.ч.:								
1. Сільське господарство, %	-1,5	-1,8	-1,1	0,4	0,3	-0,1	-3,7	-0,5
2. Добувна промисловість, %	0,6	0,1	0,3	1,6	-2,2	2,2	2,6	0,4
3. Переробна промисловість, %	1,9	0,7	-0,5	-2,6	-1,8	-0,9	-3,2	-0,5
4. Енергетичне господарство, %	-0,1	0	-0,2	-0,2	0,5	-0,3	-0,3	0,0
5. Будівництво, %	-0,4	0,3	0,3	-1,3	-0,7	0,6	-1,3	-0,2
6. Торгівля, %	1,3	0,1	0,5	0,9	-0,5	0,3	2,7	0,4
7. Транспорт та зв'язок, %	-1,4	-0,4	-0,8	-0,4	2,4	-0,3	-1,0	-0,1
8. Інші послуги, %	-0,4	1	1,5	1,6	2	3,6	7,2	1,0
Загальні показники по економіці України								
Маса (M), %	7,6	4,4	5,2	9,0	10,4	8,3	22,0	-
Середня швидкість структурного зрушення (S_{cp}), %	-	-	-	-	-	-	-	3,1
Коефіцієнт інтенсивності структурних зрушень (K_{is})	3,8	2,2	2,6	4,5	5,2	4,2	11,0	-
Лінійний коефіцієнт «абсолютних» структурних зрушень (K_L)	0,95	0,55	0,65	1,13	1,30	1,04	2,75	-

Складено та розраховано автором за [223, с. 30 – 34; 304].

Відображення структури національного виробництва може мати подвійне значення залежно від мети аналізу економічної системи суспільства. По-перше, її значення полягає в наданні детальної інформації про галузі, що функціонують у рамках певної суспільної системи, та їхню взаємодію одна з

одною, по-друге, структура повинна показувати рівень розвитку кожної галузі, її частку в загальному обсязі виробництва, а при зіставленні різночасових зрізів – і динаміку галузевого розвитку.

3.2. Параметрична характеристика структурно-динамічних змін у регіональних соціально-економічних системах, їх тенденції та наслідки

Унаслідок динамічного розвитку світового співтовариства, що виражається як у зростанні традиційних галузей, так і в появі й успішній конкуренції нових, моделі суспільного виробництва зазнають значної еволюції. Це стає очевидним, якщо розглянути темпи зростання ВВП і структуру суспільного виробництва деяких країн світу порівняно із загальносвітовими показниками. Так, за минуле століття у світовій економічній системі значно знизилася частка сільського господарства в загальному обсязі ВВП за рахунок збільшення частки промисловості, будівництва й сфери послуг, у тому числі й фінансових. При цьому слід зазначити, що в абсолютному вираженні значне збільшення ВВП (за світовими показниками – майже у 18 разів) відбулося, головним чином, за рахунок промислової сфери й сфери послуг.

У цьому контексті варто наголосити, що структура кожної галузі також значно змінилася, що є особливо характерним для країн, які розвиваються.

Безсумнівно, детальна структура виробництва в соціально-економічній системі буде мати відмінності в різні періоди часу. Очевидно, що найбільш істотну різницю можна спостерігати при зіставленні різних соціально-економічних систем. Причина цих міжсистемних відмінностей, на перший погляд, є простою: її слід шукати в особливостях соціально-економічних (виробничих) відносин. Саме соціально-економічні відносини первісно визначають потенціал ефективності функціонування виробництва. Наприклад, далеко не при будь-яких виробничих відносинах будуть інтенсивно

розвиватися сектори віртуального виробництва: для їхнього розвитку необхідні значна свобода й можливість творчості, натхнення тощо, що не завжди може бути забезпечене системою.

Виробництво товарів і послуг також значною мірою залежить від системи соціально-економічних відносин у суспільстві. Разом із тим складність полягає у визначенні реальних залежностей результатів функціонування соціально-економічної системи від конкретних факторів виробництва або виробничих відносин.

Усі соціально-економічні відносини суспільства можна об'єднати в чотири групи. По-перше, це спосіб (форма) зв'язку виробника й споживача (спосіб алокації ресурсів); по-друге, спосіб поєднання безпосереднього виробника із засобами виробництва (відносини виробника й власника засобів виробництва); по-третє, розподільні відносини; по-четверте, відносини відтворення [25, с. 38].

Загальновідомо, що продуктивні сили мають певний потенціал у межах своєї функціональності. Виробничі відносини обмежують цей потенціал. У рамках існуючої соціально-економічної системи (тобто в рамках певних соціально-економічних відносин) стабільне функціонування продуктивних сил здійснюється доти, поки їх влаштовує сформована система виробничих відносин. Причому залежно від типу соціально-економічної системи (сукупності ознак виробничих відносин) може спостерігатися різний ступінь балансування інтересів різних економічних суб'єктів. Наприклад, одні суб'єкти можуть бути надзвичайно зацікавлені в ефективній діяльності, інші – навпаки, не мати аналогічного інтересу й навіть бути зацікавленим у відсутності якої б то не було діяльності. Ці перекося можуть свідчити про нестійку ситуацію, що припускає виникнення й зростання протиріч, які ведуть в остаточному підсумку до перетворення соціально-економічної системи після перевищення деякого нормативного рівня – ліміту самоорганізації системи.

Якість роботи системи можна визначити за сукупним включенням у суспільно-значущий процес виробництва якомога більшого обсягу

продуктивних сил. Прогноз такого включення може бути зроблений завдяки аналізу характеру продуктивних сил, їхнього функціонування в соціально-економічній системі. Особливу роль відіграють показники рівня життя населення, які можуть бути індикаторами задоволення людей існуючими в конкретній соціально-економічній системі виробничими відносинами.

Вищесказане свідчить про те, що динаміку трансформаційних змін доцільно оцінювати в певній послідовності (узагальнено вона показана в правій частині рис. 3.6). Залежно від результатів такої оцінки мають прийматися ті чи інші рішення, що стосуються коректування або соціально-економічних відносин, або факторів виробництва.

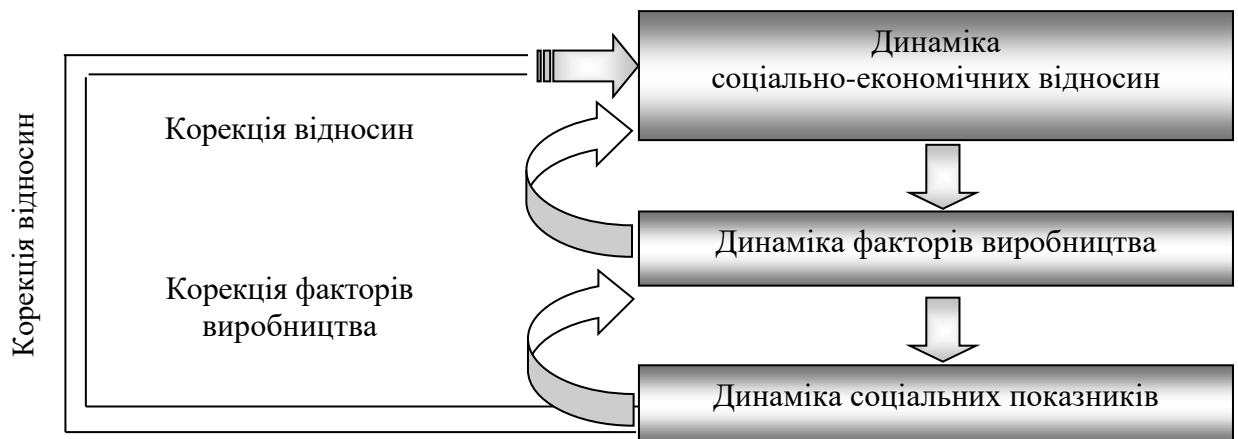

Рис. 3.6. Послідовність оцінки трансформаційних змін у соціально-економічній системі і прийняття рішень

Нині система нових соціально-економічних відносин тільки формується. Однак певні рамки й правила поведінки вже досить чітко простежуються.

Проаналізуємо особливості сучасної трансформації з погляду динаміки організаційно-правових форм господарювання, які є важливими в соціально-економічній системі, що визначають не тільки форму міжсуб'єктних взаємодій, а також дають змогу гіпотетично визначити можливість появи серйозних протиріч, через які гальмується розвиток системи.

Загальну динаміку поділу підприємств і організацій за організаційно-правовими формами господарювання подано в табл. 3.6.

Як бачимо, достатньо велику частку займають приватні підприємства, фермерські господарства, хоча вона має тенденцію до поступового незначного зменшення, тоді як збільшується частка підприємств інших організаційно-правових форм власності – акціонерних товариств, кооперативів, консорціумів, концернів, асоціацій тощо.

Таблиця 3.6

Поділ підприємств і організацій за організаційно-правовими формами господарювання

(у відсотках до загальної кількості)

Показник	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Разом, у тому числі:	100	100	100	100	100	100	100	100	100
приватні підприємства	23,2	23,3	23,4	23,3	22,8	22,8	22,7	22,7	22,5
колективні підприємства	3,9	3,5	3,2	2,9	2,6	2,3	2,2	2,2	2,0
державні підприємства	0,9	0,8	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5
комунальні підприємства	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3
фермерське господарство	4,9	4,8	4,7	4,6	4,4	4,2	4,1	4,1	4,0
інші форми підприємств	65,5	66,0	66,3	66,9	68,1	68,7	69,1	69,2	69,7

Складено та розраховано за [222, с. 88; 223, с. 84; 304].

Сучасний стан розвитку економіки регіонів обумовлений дією низки чинників, які перешкоджають ефективності її функціонування та зумовлюють неминучість структурних трансформацій. До макрорівневих тимчасових факторів, які негативно впливають на економіку регіонів, слід віднести такі: недостатню стабільність процесів в економіці; великі витрати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу; високий ступінь імпортозалежності; недосконалість бюджетного процесу; високий рівень тіньової економіки; невідповідність структури промислового виробництва інтересам України;

важкий стан у сільському господарстві, яке потребує для підтримки все більших субсидій; недостатня активність інвестиційного процесу; старіння виробничого потенціалу; проблема довгострокового кредитування економіки, особливо її реального сектору; неефективність і недостатня збалансованість зовнішньоекономічної політики [45, с. 126].

Указані фактори негативно впливають на формування економічного й бізнес середовища та породжують низку структурних проблем, що гальмують процес ефективного розвитку економіки країни та її регіонів. До цих проблем відносимо: по-перше, структурно-системну кризу, яка виникла як результат реформ у суспільно-економічному середовищі; лібералізацію зовнішніх зв'язків; зміну моделі економічних відносин, що, у свою чергу, призвело до негативних наслідків та занепаду галузей загалом; зменшення попиту на продукцію національних товаровиробників; відсутність достатніх імпульсів для підтримки конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Вважаємо доцільним акцентувати увагу на функціонально-галузевій структурі економіки. Достатньо рельєфно структурно-галузеві пропорції та стан економічного розвитку демонструє галузево-промислова структура економіки.

Це стосується, насамперед, промислового потенціалу країни, який є найвагомішою складовою економічного розвитку регіону. Промислово-виробничий потенціал – це багатокомпонентна, динамічна система, яка складається з функціонально пов'язаних між собою елементів у процесі виробництва продукції або надання послуг.

Аналіз сучасного стану розвитку економіки України свідчить, що, незважаючи на зниження загальних темпів розвитку промисловості, її частка залишається вагомою, порівняно з іншими видами економічної діяльності. На частку промисловості у 2010 р. припадало 43,5 % випуску продукції, 27,6 % валової доданої вартості, 16,6 % основних засобів, близько 94 % експорту продукції (табл. 3.7).

Основні показники розвитку промисловості України за 1995 – 2010 рр.

	(%)										
Характеристика	1995	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валова додана вартість промисловості в загальному обсязі валової доданої вартості	34,6	30,6	30,8	30,3	28,5	30,9	31,7	31,2	30,1	26,6	27,6
Основні засоби промисловості	31,5	34,0	35,2	35,3	36,9	35,9	33,5	32,3	24,1	24,9	16,6
Випуск промислової продукції в загальному обсязі випуску (в основних цінах)	47,4	48,7	48,4	48,4	48,0	47,8	46,5	45,3	44,5	40,7	43,5

Складено за [222, с. 111; 223, с. 107; 304].

Аналіз розвитку промисловості України та її регіонів у 2001 – 2007 рр. характеризується позитивною динамікою розвитку промислового виробництва. Обсяг промислової продукції за досліджуваний період збільшився в 1,92 разу при середньому темпі зростання до 10 % у рік. Продукція машинобудівної галузі зросла на 28,6 %, металургії та металообробки – на 62 %, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування – на 22,6 %, інша неметалева мінеральна продукція – на 22,6 %, продукція переробної промисловості – на 11,7 %. Однак у результаті фінансово-економічної кризи, яка почала набирати оберти в 2008 – 2009 рр., спостерігається спад обсягів виробництва продукції по переважній більшості галузей як у цілому по Україні, так і в регіональному розрізі. Темпи зниження обсягів промислової продукції в 2009 р. порівняно з 2008 р. становили 21,9 %, у добувній промисловості – 10,7 %, у переробній – 26,6 %, у машинобудуванні – 45,1 % [223, с. 142]. Слід визначити, що в 2010 році простежується поступове збільшення обсягів

реалізації промислової продукції на 32,3 %, порівняно з попереднім періодом [304].

Для економічного розвитку України виробництво продукції металургійної галузі має стратегічне значення, оскільки на його частку припадає до 40 % експорту країни. Саме у зв'язку з високою експортоорієнтованістю металургія відчула на собі вплив світової фінансово-економічної кризи. Так, результатом поглиблення світової кризи у другій половині 2008 р. стало зменшення попиту на металопродукцію, що зумовило падіння світових цін (за липень-грудень ціни на чорні метали знизилися вдвічі, за 2008 р. – на 12 %, за 2009 р. – на 7 %). Крім того, обмеження іпотечного кредитування у 2008 – 2009 рр. спричинило суттєве уповільнення темпів зростання житлового будівництва, що вплинуло на обсяги внутрішнього споживання металу [170, с. 19; 223, с. 75].

Найбільш постраждалою від кризових явищ в економіці країни виявилось будівництво, різке падіння його обсягів спричинило зменшення обсягів виробництва суміжних галузей та стало одним з впливових факторів падіння регіональних економік. Будівельна галузь є залежною від кредитних ресурсів і тому першою зреагувала на наслідки фінансово-економічної кризи. У 2009 р. обсяг будівельних робіт скоротився на 37,0 % порівняно з аналогічним показником 2008 р. Скорочення обсягів будівельних робіт відбулося у 25 регіонах, найвищими були темпи скорочення в Івано-Франківській – 59,6 %, Волинській – 63,9 %, Черкаській – 57,4 % областях [180, с. 184; 223, с. 211].

Зменшення темпів обсягу виробництва було характерне для більшості регіонів України. Найбільш руйнівними кризові процеси були в добувній промисловості Чернівецької області, де темпи спаду становили 25,6 %, Автономної Республіки Крим – 7,5 %, Запорізької області – 7,1 %; для переробної промисловості Волинської області – 10,8 %, Дніпропетровської – 9,7 %, Івано-Франківської – 27,0 %, Полтавської – 16,9 %. З виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, негативні зрушення відбулися в Хмельницькій області, темпи спаду становили 15,7 %, Запорізькій – 9,4 %,

Вінницькій – 3,4 % та ін., хоча слід визначити, що спадні тенденції почали уповільнюватись в 2010 р. (табл. 3.8). Частка машинобудівної галузі скоротилася в структурі промисловості 14 регіонів (найбільше у Волинській області з 38,9 % у 2008 р. до 10,1 % у 2010 р.). У структурі промислового комплексу Полтавської та Луганської областей відбулось скорочення частки виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (відповідно на 9,8 та 3,3 % і за підсумками 2010 р. становила 30,7 та 31,1 %) (додаток В).

Промисловість України має досить повну галузеву структуру, що охоплює базові галузі. Проте її структура в більшості регіонів є недосконалою. У 2010 р. у 24 регіонах провідними були дві-три галузі, із яких основною є харчова промисловість в 14 регіонах. Майже половина виробництва промислового комплексу припадало на одну галузь у чотирьох регіонах, а саме: у Вінницькій області (58,6 % становила харчова промисловість), у Закарпатській (41,4 % – машинобудування), у Дніпропетровській та Донецькій (відповідно 35,7 та 40,6 % – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів).

Загальний галузевий аналіз промисловості України показує, що промислові сектори, які орієнтовані на внутрішній ринок, поточне споживання та не є капітало- та матеріалоемними, у кризових умовах виявилися більш стійкими. Натомість в східних регіонах України (Дніпропетровська, Донецька, Луганська області), де сконцентровані підприємства машинобудівної, металургійної та хімічної галузей, спостерігалось найбільше падіння промислового виробництва.

Змінилися регіональні пропорції у промисловому виробництві, відбулися такі певні структурні зміни, як поліпшення співвідношення питомої ваги добувної та обробної галузей на користь останньої, збільшення частки харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, машинобудування, ремонту й монтажу машин і устаткування, деяке зменшення частки продукції металургії та обробки металу [229, с. 12 –13].

Таблиця 3.8

Динаміка промислового виробництва в регіонах України у 2009 р.

	Темп зміни обсягів промислової продукції до відповідного періоду попереднього року, %											
	Добувна промисловість	Переробна промисловість	з неї:									Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
			Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	Легка промисловість	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	Хімічна та нафтохімічна промисловість	Виробництво іншої металеві нематеріальної продукції	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	Машинобудування	
Україна	-11,6	-26,5	-6,0	-25,8	-24,6	-18,7	-3,4	-23,0	-38,5	-26,7	-44,9	-11,1
АРК	-11,1	-18,5	-6,7	-25,8	*	-14,7	*	-15,0	-46,8	-12,4	-28,5	-23,4
Вінницький	-37,5	-18,4	-8,0	-20,8	-25,3	-26,2	*	-14,0	-58,5	-15,9	-34,7	-8,1
Волинський	-24,2	-49,8	-22,6	-12,6	-15,9	-23,2	*	-12,0	-62,5	-51,7	-82,9	*
Дніпропетровський	-12,5	26,3	-13,1	-21,6	-43,5	-18,6	-14,2	-18,2	-35,3	-26,1	-38,7	-16,4
Донецький	-10,7	-27,0	0,3	-14,1	-23,9	-19,9	-14,0	-33,2	-39,5	-24,8	-41,4	-7,9
Житомирський	-22,0	-20,3	-10,3	-9,9	-22,7	-32,8	*	10,8	-19,9	-21,8	-45,1	*
Закарпатський	-23,2	-51,3	-8,3	-17,7	-29,7	-14,6	*	-23,9	*	-37,3	-68,4	-17,0
Запорізький	-17,7	-36,0	5,4	-33,4	-32,7	-30,1	-23,4	-27,5	-33,5	-28,9	-51,9	-5,9
Івано-Франківський	-15,0	-27,3	-5,2	-33,9	-15,5	-16,6	*	-62,6	-18,2	-33,1	-56,4	-18,0
Київський	-23,2	-19,0	3,8	-17,6	-5,0	-8,4	*	-22,1	-36,9	-27,2	-48,9	-5,5
Кіровоградський	-10,0	-28,7	2,2	-32,0	-23,7	-19,6	*	-30,3	-40,9	-31,3	-55,2	3,7
Луганський	-10,5	-24,6	-4,6	-31,2	-20,8	-1,9	4,1	-40,2	-45,9	-27,0	-47,6	-14,7
Львівський	-12,7	-22,8	0,1	-20,5	-30,0	-19,0	-33,9	-16,7	-34,3	-42,4	-35,4	-12,0
Миколаївський	-44,9	-13,9	-9,7	-33,0	*	-8,9	*	-0,7	-42,5	-8,1	-11,9	-13,6
Одеський	-21,6	-21,8	-2,6	-13,7	-55,7	-16,3	*	-26,5	-56,6	-16,0	-48,3	*
Полтавський	-0,7	-26,7	-1,6	-40,7	-37,4	-28,6	16,1	-23,6	-35,0	-35,6	-59,3	*
Рівненський	-25,4	-32,7	-7,4	-18,3	-20,2	-22,9	*	-50,2	-36,6	-41,2	-47,4	-28,6
Сумський	-12,2	-20,0	-13,9	-24,2	-13,0	-21,7	0,6	-54,6	-32,8	-49,3	-14,5	-5,3
Тернопільський	-32,1	13,9	-2,5	-35,4	-25,3	-40,9	8	-23,6	-44,3	-44,7	+0,9	-8,0
Харківський	-0,5	-23,7	-9,1	-33,9	-37,2	-10,1	-10,3	-4,8	-44,7	-38,5	-33,8	-14,8
Херсонський	-37,2	-28,6	30,6	-70,7	-46,4	-28,1	*	-15,8	-38,3	-19,8	-45,3	0,7
Хмельницький	-32,0	-31,7	-4,6	-30,3	-24,7	-18,9	*	-24,9	-39,6	-62,6	-41,0	6,0
Черкаський	-47,9	-35,1	-6,5	-26,5	-28,0	-17,7	*	-5,6	-50,0	-36,7	-71,3	15,2
Чернівецький	-37,8	-27,5	-20,3	-29,3	-18,6	-37,9	*	-11,4	-18,3	-49,9	-19,1	-18,7
Чернігівський	-3,7	-21,7	-9,2	-52,4	-25,2	-10,8	*	-49,3	-55,0	-38,9	-41,4	-12,0
м. Київ	*	-30,6	-12,4	-38,9	-35,3	-33,2	*	-13,1	-47,5	-47,9	-39,3	*
м. Севастополь	-10,7	-30,4	8,0	-72,1	*	10,8	*	-38,8	-44,8	*	-50,0	*

Складено за [219, с. 190 – 195].

Скорочення частки сировинної продукції в загальному реалізованому обсязі промисловості більшості регіонів компенсується зростанням частки продукції широкого вжитку при одночасному зменшенні інвестиційної продукції. Враховуючи це, слід визнати, що деякі позитивні зрушення галузевої структури ще не достатні для поліпшення співвідношень, необхідних для міжгалузевого збалансованого розвитку промисловості та ефективного функціонування регіональних економік.

Незбалансованість міжгалузових пропорцій зумовлює необхідність продовження трансформаційного процесу галузевої структури. При здійсненні її трансформації слід брати до уваги витратні характеристики галузей. При цьому найбільш вагомим фактором є не частка матеріальних витрат у складі всіх витрат на виробництво, а співвідношення матеріальних витрат до обсягів виробництва. У 2010 р. спостерігалися такі співвідношення матеріальних витрат до обсягів виробництва: у галузі металургії та обробки металу – 0,80 : 1; у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення – 0,89 : 1; у хімічній та нафтохімічній промисловості – 0,74 : 1; у виробництві харчових продуктів – 0,77 : 1; у машинобудуванні – 0,63 : 1.

Кожна із цих галузей, безперечно, має можливості зниження витрат на виробництво, у тому числі й матеріальних, а отже, і можливості отримання більших обсягів доданої вартості. Відомо, що в економічно розвинених країнах виробництво наукомісткої, високотехнологічної продукції забезпечує близько 70 – 80 % доданої вартості. Розвиток промисловості України теж має йти цим шляхом.

У зв'язку з недоліками процесів реформування та затяжної системної кризи процеси трансформації промислового виробництва мали стихійний характер та здійснювалися за принципом виживання. Проведений аналіз промислового виробництва засвідчує неефективність його галузевої структури. Дві третини продукції припадає на матеріаломісткі та енергомісткі галузі (машинобудування та металургійна промисловість) (табл. 3.9), що спеціалізуються на виготовленні проміжної продукції (матеріали, сировина, енергетичні ресурси і т.п.).

Галузева структура промислового виробництва

(%)

Галузі	Роки									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Промисловість, разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	8,5	7,7	7,3	8,3	8,2	7,9	9,3	9,3	10,0	
У т. ч. електроенергетика	5,4	4,7	4,3	4,6	4,9	4,2	4,6	4,8	4,9	
Паливна промисловість	3,1	3,0	3,0	3,7	3,3	3,7	4,7	4,5	5,1	
Переробна промисловість, у т. ч.	67,7	71,9	76,4	75,8	73,5	73,9	72,9	71,6	68,6	
харчова	28,4	17,0	15,8	16,3	15,5	15,1	15,2	18,5	18,0	
легка	1,4	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9	1,1	0,8	
деревообробна і целюлозно-паперова	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7	3,1	3,1	
хімічна та нафтохімічна	5,8	6,4	6,2	6,4	6,4	6,1	6,1	11,4	5,8	
металургійна	18,2	20,0	23,3	22,1	21,9	22,0	22,0	19,6	18,8	
машинобудування	10,7	12,2	13,4	12,7	12,5	13,7	13,3	17,9	10,9	
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	23,8	20,4	16,3	15,9	18,3	18,2	17,8	19,1	21,4	

Складено за [222, с. 113; 304].

Україна має вкрай деформовану галузеву структуру промисловості, у якій переважають галузі з низьким третім або четвертим рівнем технологічного укладу, частка яких становить близько 95 %. Їх основою є металургійна та хімічна галузі, машинобудівна промисловість, паливно-енергетичний комплекс тощо. Частка галузей п'ятого й шостого технологічних укладів не перевищує 5 %. Основою цих укладів є електронна промисловість, обчислювальна та волокно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, інформаційні послуги, біотехнології [198].

На відміну від економічно розвинених країн, які досягають майже 85 – 90 % приросту ВВП у результаті виробництва й експорту наукомісткої продукції, в українській промисловості частка високотехнологічної продукції на світовому ринку становить близько 0,1 % [197]. На внутрішньому ринку України, навіть протягом кількох років зростання, також спостерігається скорочення обсягів наукомісткої продукції на 22,8 %. Стабільно розвиваються лише

експортоорієнтовані галузі, унаслідок значного попиту на світових ринках на сировинні ресурси й продукцію первинної обробки, а також внаслідок державної підтримки цих галузей.

Основними причинами виникнення і формування в промисловому комплексі структурних диспропорцій є такі: загальне падіння виробництва продукції в усіх галузях економіки; орієнтація держави на ціни світового ринку, не враховуючи головних напрямів економічного розвитку всередині країни, що спричинило порушення міжгалузевих пропорцій у виробництві та ціновий міжгалузевий диспаритет; різний ступінь пристосування виробників до нових умов господарювання; пасивна роль держави в здійсненні структурних перетворень в економіці, а також посилення впливу зовнішніх чинників економічного розвитку.

Матеріальною базою функціонування промисловості є основні засоби. Проведений аналіз стану основних засобів промисловості за період 2002 – 2010 рр. свідчить про збільшення вартості основних засобів, яка на кінець 2010 р. становила 1065,3 млрд грн. Аналіз свідчить про підвищення ступеня зносу основних засобів у промисловості з 54,5 % у 2002 р. до 63,8 % в 2010 р. (рис. 3.7).

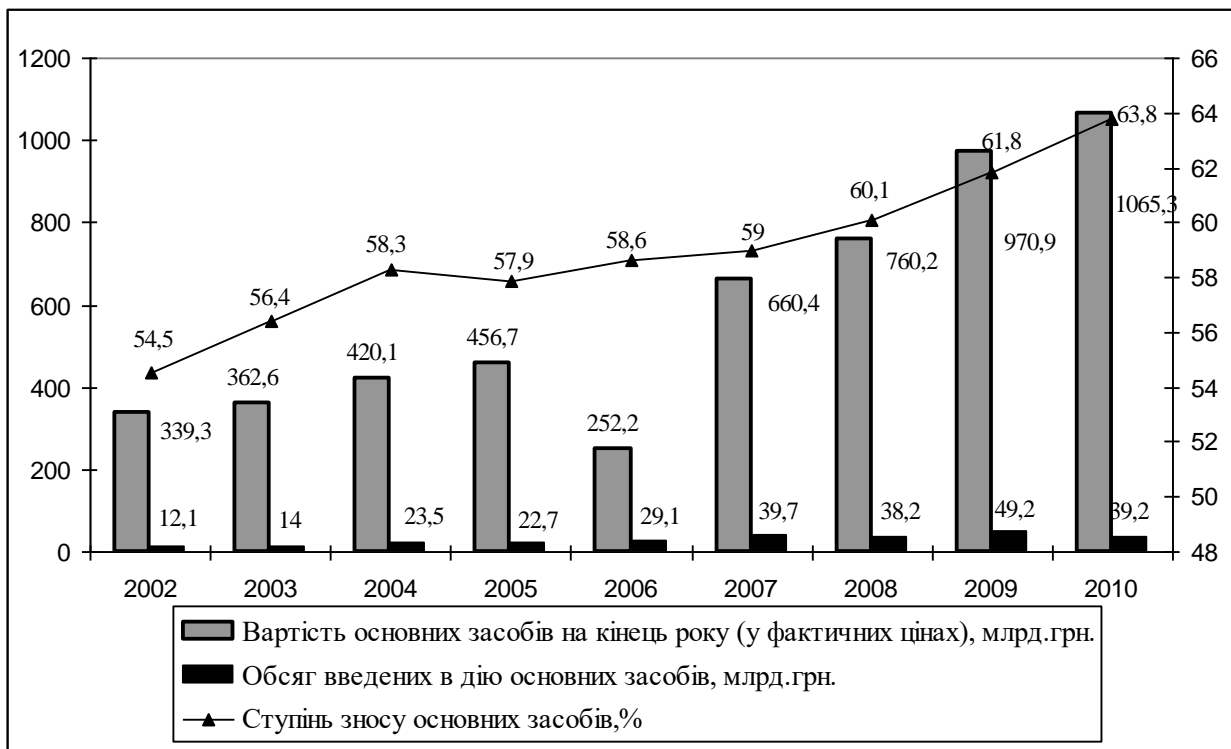

Рис. 3.7. Динаміка основних засобів промисловості України, млрд грн

Найбільше зношення основних засобів на кінець 2010 р. відмічається у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 62,3 %, переробній промисловості – 67,5 %. Достатньо високим ступінь зносу залишається й у галузях добувної промисловості – 47,8 % (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Ступінь зносу основних засобів промисловості
за видами економічної діяльності**

(%)

Вид економічної діяльності	Роки						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість разом	58,3	57,9	58,6	59,0	58,0	61,8	63,8
У т. ч. добувна промисловість	49,6	49,6	49,9	49,8	52,9	46,1	47,8
переробна промисловість	59,3	59,2	60,0	59,7	57,3	64,9	67,5
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	62,0	60,6	60,9	62,2	62,0	62,2	62,3

Складено за [221, с 172; 223, с. 91; 304].

Кризові явища, які охопили всі регіони України, спричинили зменшення фінансових ресурсів підприємств та різке збільшення на кінець 2010 р. частки збиткових підприємств до 41,0 %, порівняно з 32,5 % в 2007 р., рентабельність операційної діяльності, яка мала позитивну динаміку протягом 2002 – 2007 рр. на кінець 2009 р. зменшилася на 4,1 % та становила 1,7 %, на кінець 2010 р. – 3,6 %.

У 2010 р. відзначалося суттєве погіршення фінансово-економічних показників підприємств по багатьох видах економічної діяльності, особливо у діяльності готелів та ресторанів, де збитковість становила 0,4 %, у сфері надання комунальних та індивідуальних послуг; у сфері культури та спорту, де збитковість мала найбільший показник – 14,5 %; від’ємною рентабельність була і в будівництві – 1,0 %.

Чисельність підприємств у регіонах України, які були прибутковими у 2010 р., скоротилася на 1,9 % порівняно з 2008 р. та на 7,4 % порівняно з 2007 р. і становила 59,2 %.

При цьому в 8 регіонах частка прибуткових підприємств перевищувала середній рівень по Україні. Найбільше таких підприємств у Івано-Франківській

(68,7 %), Закарпатській (61,8 %) та Львівській (61,3 %), найменше – у Херсонській (47,9 %), Житомирській (48,3 %) та Чернігівській (51,9 %) областях [219, с. 425 – 428; 304].

«Стихійне», не регульоване державою формування галузевої структури промисловості спричинило деформованість регіональної структури промисловості. Історично склалося так, що промисловість України сконцентрована на Сході і в Центрі. Обсяг промислового виробництва в 2010 р. у східних областях – Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій – становив 47,9 %; у Харківській області – 4,9 %; центральних областях, включаючи м. Київ, – 13,8 % та в Полтавській області – 5,6 %. Разом ці області виробляють 72,2 % обсягу промислової продукції України (додаток Г). За показником виробництва промислової продукції на одну особу у 2010 р. співвідношення максимального та мінімального значень становило 14,2 разу, (від 3503,1 грн у Чернівецькій області до 49828,4 грн у Дніпропетровській). Аналіз структурних зрушень, який був проведений в регіональному розрізі стосовно частки кожної галузі в сукупній вартості ВДВ за 2005 – 2010 рр., виявив що структурно активними в 2010 рр. порівняно з попереднім періодом були чотири області: АРК з коефіцієнтом структурної активності – 3,4), Дніпропетровська – 4,1, Херсонська – 1,05, Черкаська – 1,25. Від’ємний коефіцієнт структурної активності мали 13 регіонів проти 7 в 2005 р., що свідчить про регресивну форму розвитку та створення соціальної напруги в суспільстві (рис. 3.8, додаток Д).

Подальша динаміка територіальних пропорцій буде залежати від обраного сценарію розвитку промислового виробництва регіонів – традиційного чи інноваційного.

Стратегічні орієнтири України здебільшого зумовлені зростанням ролі такого чинника постіндустріальних трансформацій як сфери послуг, яка все частіше виступає як визначний фактор позиції країни на арені міжнародного поділу праці.

Розвиток інформаційних, фінансових, науково-дослідних, освітніх та інших послуг, з одного боку, забезпечує зайнятість населення, зростання ВВП і

наповнення бюджету, з іншого – визначає освітній рівень і стан здоров'я особи, формуючи тим самим людський ресурс держави [60, с. 5].

Аналіз структури сфери виробничих послуг проводився за найбільш значимими й інформативними напрямками (рис. 3.10): роздрібна торгівля (як кінцева операція в каналі руху товарів – від роздрібного продавця до кінцевого покупця), вантажооборот транспорту, будівництво, виражене обсягом виконаних робіт, обсяги обороту послуг зв'язку. Усі ці напрями багато в чому безпосередньо впливають на комфортність та добробут життя населення країни. Як видно з розрахованих даних, по всіх обраних напрямках простежується зниження темпів зростання в 2009 р., та поступова позитивна динаміка в 2010 р.

Аналіз динаміки ВВП продемонстрував, що в 2009 р. порівняно з 2008 р. спостерігається його зменшення на 9,4 %; вантажооборот поступово зменшувався і в 2009 р. темп зменшення до рівня попереднього періоду становив 22,1 %, зменшення темпів зростання спостерігається і в наданні послуг зв'язку, незважаючи на значне поширення послуг мобільного зв'язку (рис. 3.9). Найбільше падіння обсягів надання послуг відзначається в будівництві, що спричинено фінансово-економічною кризою в країні, припиненням масового кредитування як юридичних, так і фізичних осіб, зменшенням дохідності будівельної галузі, подорожчанням будівельних матеріалів.

У 2009 р. порівно з 2007 р. структура ВДВ у країні зазнала змін у бік зниження частки промисловості, при поступовому її збільшенні в 2010 р. (з 24,3 % у 2007 р. до 19,7 % у 2009 р. та 23, 9% у 2010 р.) та сільського господарства (відповідно з 8,4 у 2007 р. до 8,2 % у 2010 р.), при динамічному зростанні частки послуг (відповідно з 30,6 до 38,8 %). У 2007 р. на сферу послуг припадало 61 % прибутку до оподаткування підприємств економіки України, у 2010 – 6,9%, у 2009 р. збиток підприємств сфери послуг становив 50700,7 млн грн [223, с. 59; 304].

Крім вищезазначених галузей промисловості та сфери послуг до традиційного виробництва належить сільське господарство, що має в Україні багатий потенціал, який, однак, використовується недостатньо.

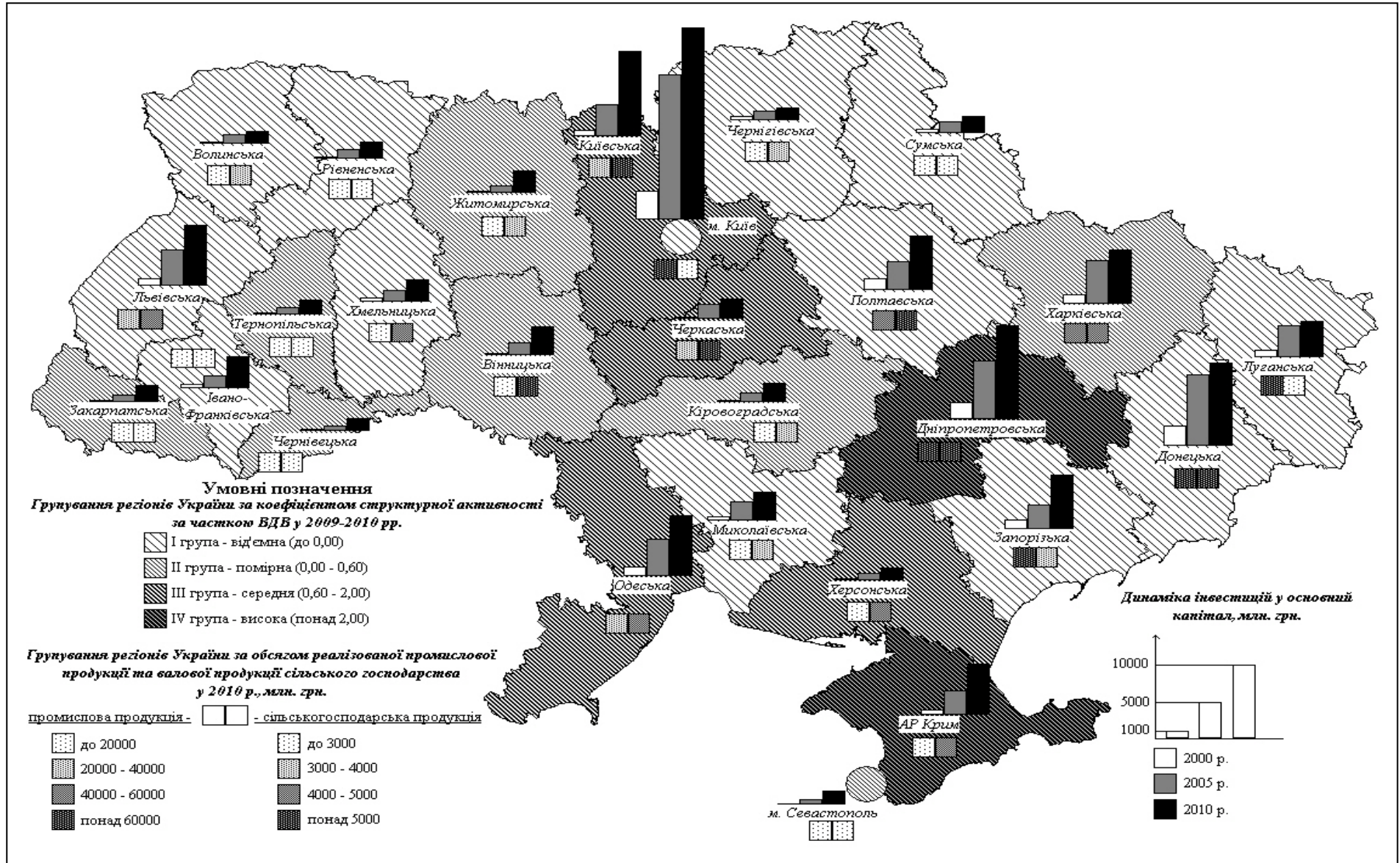

Рис. 3.8. Диференціація регіонів України за обсягом реалізованої промислової продукції, коефіцієнтом структурної активності та динамікою інвестицій в основний капітал.

Зміни соціально-економічних відносин в аграрному секторі характеризуються, по-перше, зміною відносин власності на землю й засоби сільськогосподарського виробництва; по-друге, різноманітністю відносин виробника продукції та її споживачів, що включають, зокрема, збільшення ролі посередників; по-третє, відносинами іноземної конкуренції; по-четверте, зниженням інтересу до сільськогосподарського виробництва у зв'язку з появою нових можливостей і альтернатив в інших галузях господарства та ін.

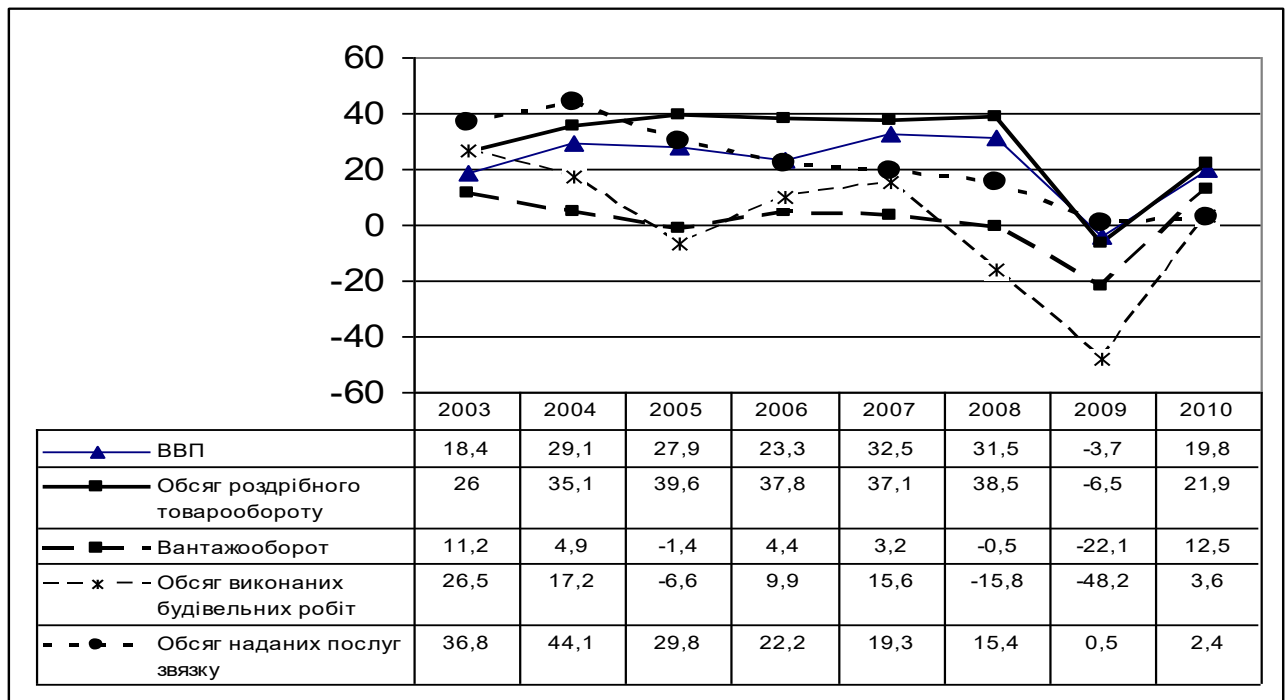

Рис. 3.9. Динаміка зміни будівництва та сфери послуг

З початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні набуло значного розвитку селянське (фермерське) виробництво, так, у 2009 р. кількість фермерських господарств становила 74,7 % від загальної кількості діючих підприємств у сільському господарстві. Частка сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальному обсязі валової доданої вартості за період 2002 – 2010 рр. зменшилася на 8,1 % і становила на кінець 2010 р. – 8,2 %. Але слід зазначити, що сільськогосподарський сектор – це єдина базова галузь, де спостерігалось зростання обсягів виробництва у 2008 р. порівняно з попереднім роком, приріст виробництва

валової продукції сільського господарства становив 17,1 %. У 2009 – 2010 рр. відбувалося зниження загального обсягу виробництва продукції сільського господарства біля 2,0 %. Позитивна динаміка спостерігалася в 13 регіонах проти 24 регіонів у 2008 р.: Донецькому – приріст 1,8 %, Запорізькому – приріст 2,1 %, Херсонському – 3,0 %, Черкаській області – 4,3 % та ін. Рівень рентабельності сільського господарства за 2010 р. становив 21,1 % порівняно з 13,4 % в 2008 р., більш прибутковим було рослинництво, рентабельність якого у 2010 р. становила 26,7 %, тоді як тваринництва – 7,8 % [180, с. 185; 304] (рис. 3.10).

Аналізуючи темпи розвитку сільськогосподарської галузі, слід зазначити, що існують відчутні диспропорції в розвитку рослинницького і тваринницького підкомплексів. Рослинництво розвивається випереджальними темпами, темп приросту у 2008 р. в порівнянні з попереднім роком становив 30,5 %, у порівнянні з 1990 р. – 96,8 %, тоді як у тваринництві спостерігається спадна динаміка, за аналогічні періоди відбулося зменшення на 3,8 та 16,4 %. Але в 2010 році порівняно з минулим роком простежується протилежна тенденція, темп зменшення обсягів виробництва рослинницької галузі становив 4,8 %, в тваринництві спостерігається приріст обсягів обороту на 3,2 % [223, с. 141; 304]. Досліджувана ситуація зрозуміла, оскільки рослинництво в порівнянні з тваринництвом, за умов однакових капіталовкладень (а то, навіть і значно менших) забезпечує набагато більшу результативність.

Недостатні для формування позитивної динаміки темпи економічного зростання, поглиблення диспропорцій промисловості, зростаюча залежність країни від експорту сировинних товарів та продовження відставання в розвитку високотехнологічних галузей промисловості значною мірою обумовлені проблемами в здійсненні процесу структурних трансформацій в Україні. Останнє, у свою чергу, перебуває в прямій залежності від стану функціонування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень на всіх рівнях господарювання.

Визначальним в економічному розвитку будь-якої країни в глобалізаційному середовищі є науково-технічний потенціал та ступінь його використання, іншими словами, рівень інноваційних процесів, які відіграють важливу роль у розвитку

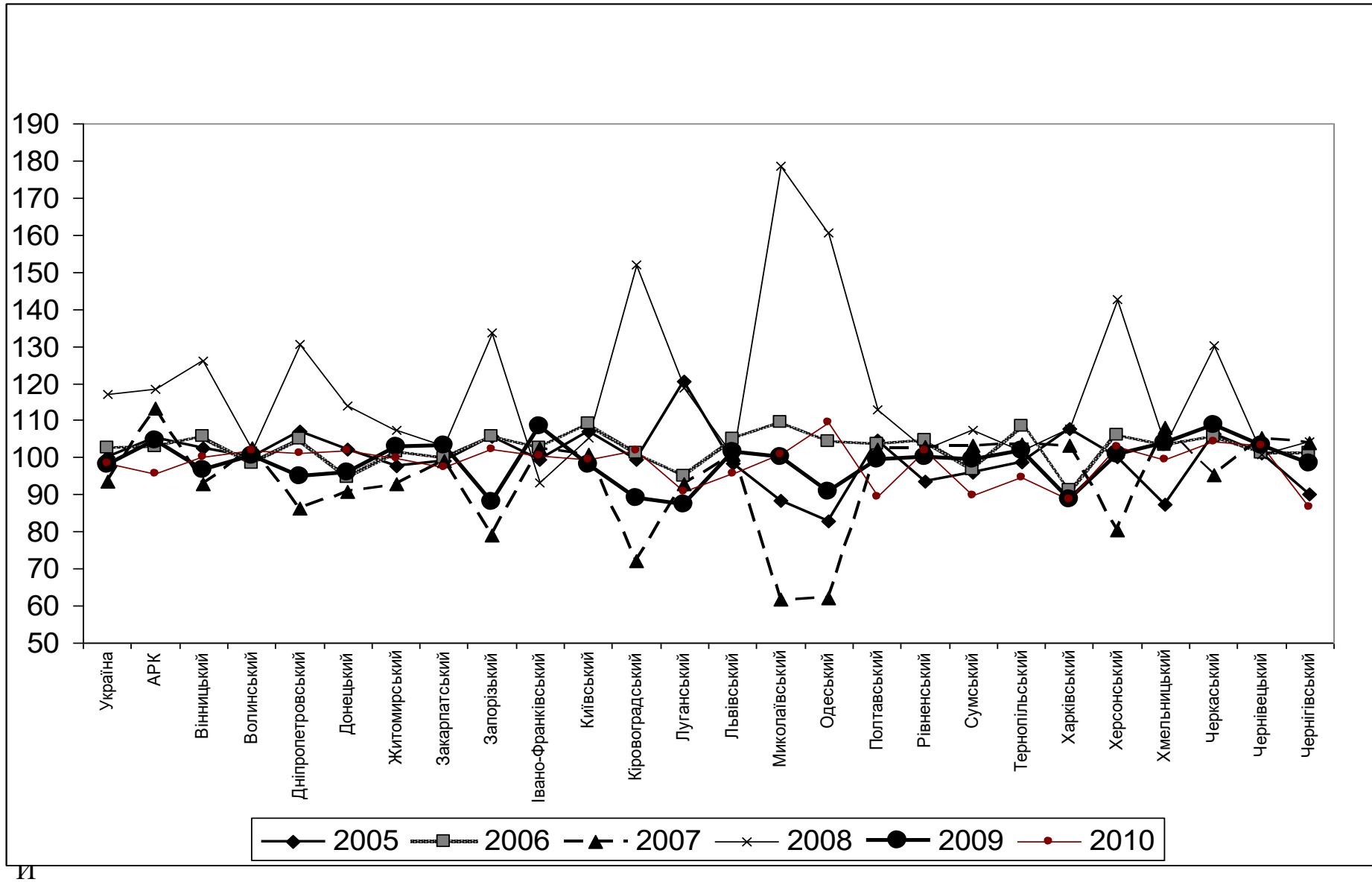

Рис. 3.10. Динаміка темпів виробництва сільськогосподарської продукції по регіонах України за 2005 – 2010 рр.

країни та визначають її місце у світовому економічному просторі.

Поряд із працею і капіталом, вирішальним фактором зростання економіки та поліпшення добробуту населення являється технологічний процес. Ще в середині минулого століття ця думка панувала в наукових дослідженнях Дж.М. Кейнса, Р. Солоу, М. Калецького, Дж. Хікса та ін.

Під час «кейнсіанської революції» перевага надавалася елементам сукупного попиту та особливо інвестиціям в основний капітал. Було доведено, що їхня динаміка є причиною змін обсягів реального національного доходу та рівня зайнятості. Кейнсіанські концепції взаємозв'язку прогресивного економічного розвитку з інвестиційною активністю доводять екзогенність процесу науково-технічного розвитку до економічних зрушень.

На думку Р. Солоу, близько 80 % підвищення виробництва продукції за відпрацьовану годину відбувається під впливом науково-технічного прогресу [294].

У працях М. Калецького [280] розглядаються особливості розподілу доходів власників факторів виробництва, які пов'язані з макроекономічними процесами і, перш за все, з інвестиційною активністю. Інвестиційна активність підприємців, за М. Калецьким, визначається за формулою

$$I_t = aS_{t-1} + b\Delta Pr_{t-1} - c\Delta K_{t-1} + g, \quad (3.3)$$

де t – поточний період часу,

$t-1$ – попередній період часу,

S_{t-1} – величина заощаджень підприємницького сектору в попередньому періоді,

ΔPr_{t-1} – зміна обсягу прибутку в попередньому періоді,

ΔK_{t-1} – зміна запасу капіталу в попередньому періоді,

g – фактор, який враховує довгострокові зміни та, насамперед, технічний прогрес (протягом короткострокового періоду трактується як константа);

a, b, c – позитивні константи. Інвестиції збільшуються із часовим лагом, внаслідок розширення обсягу заощаджень, зростання прибутку та скорочення капітального запасу [259, с. 26].

У працях українських науковців А. Гальчинського, В. Гейця, В. Онищенко, М. Хвесика досліджуються особливості розвитку та становлення інвестиційно-інноваційних процесів, які допомагають зрозуміти основні причини й механізми інвестиційної кризи в Україні та визначити фактори, які перешкоджають її подоланню.

Фінансово-економічна криза в Україні настала внаслідок тривалого застою в розвитку виробничого апарату країни, його недоінвестування. Не випадково вона супроводжується масовим вибуттям діючих потужностей. Принципова особливість майбутнього розвитку полягає в тому, що розпочате прискорене вибуття виробничих потужностей є неминучим і в майбутньому. Тому вирішення завдання щодо проведення структурних перетворень в умовах ринкової трансформації значною мірою буде залежати від становлення головного фактора, у ролі якого сьогодні виступають інвестиції.

Подолання інвестиційної кризи набуває особливої важливості як у поточному, так і в стратегічному аспектах. Поточна потреба в інвестиціях пов'язана з крайньою зношеністю устаткування. У стратегічному аспекті інвестиції нині є ключовою ланкою, що визначає вирішення всього комплексу проблем розвитку країни й модернізації економіки та, насамперед, досягнення стійкого економічного зростання й підвищення конкурентоспроможності національного виробництва на внутрішньому й світовому ринках. При цьому особливого значення набуває структурний поворот від експорту сировинних ресурсів до розвитку високотехнологічних та інноваційномістких обробних галузей.

Аналіз динаміки інвестиційних процесів в Україні показав, що обсяги інвестицій в основний капітал з 1998 до 2007 р. постійно зростали, пік приросту інвестицій порівняно з попереднім періодом припадає на 2003 р. – збільшення відбулося на 31,3 % та 2007 р. – на 29,8 % (табл. 3.11).

Негативно вплинув на економічну активність в Україні спад 2008 р., який спричинила світова фінансово-економічна криза, обсяг інвестицій в 2008 р. порівняно з минулорічними показниками зменшився на 2,6 %, в 2009 р. – на 41,5 %, в 2010 р. не було досягнуто, навіть рівня 2009 р. Негативна ситуація з

динамікою інвестування простежується і в розрізі регіонів. Зменшення інвестицій в основний капітал в 2008 р. виявилось в 15 регіонах України, в 2009 р. – у всіх регіонах України, тоді як в 2007 р. спостерігався приріст інвестиційної активності у всіх регіонах, в 2010 р. починає простежуватись позитивна інвестиційна динаміка у 13 регіонах.

Таблиця 3.11

Інвестиції в основний капітал за період 1996 – 2009 рр.

Рік	У фактичних цінах, млн грн	У % до попереднього року
1997	12401	91,2
1998	13958	106,1
1999	17552	100,4
2000	23629	114,4
2001	32573	120,8
2002	37178	108,9
2003	21011	131,3
2004	75714	128,0
2005	93096	101,9
2006	125254	119,0
2007	188486	129,8
2008	233081	97,4
2009	151777	58,5
2010	150667	99,4

Складено за [222, с. 205; 223, с. 202; 304].

У 2009 р. на фоні загального гальмування надходження інвестицій найбільше скорочення інвестиції в основний капітал спостерігалось у Луганській області – 55,7 %, Тернопільській – 55,3 %; Чернігівській – 53,6 %. (табл. 3.12). Інвестиції в основний капітал на одну особу у 2009 р. найвищими були в Києві та Київській області, Полтавській, Дніпропетровській, Одеській областях. Найнижчими ці показники спостерігалися в Чернігівській, Тернопільській та Закарпатській областях. В 2010 р. починають простежуватися певні позитивні зрушення порівняно з 2009 р., та збільшення обсягів інвестицій у 13 регіонах.

Відповідно до законів ринкової економіки, регіональний економічний розвиток залежить, перш за все, від обсягів капіталовкладень в господарську систему регіонів. Найбільш впливовим чинником приросту валового

регіонального продукту (ВРП) є інвестиційні надходження. За підсумками 2009 р. суттєві зміни в динаміці залучення інвестицій спричинили зниження валового регіонального продукту в деяких регіонах України: Волинська область – на 17,6 %, Донецька область – 19,3 %, Запорізька – 23,7 %, Рівненська область – 17,3 %, Полтавська область – 15,1 %. Відсутність значого спаду ВРП для більшості регіонів України пояснюється певною інерційністю розвитку господарських систем регіонів та розривами у часі між капіталовкладеннями та отриманим економічним ефектом, тому слід очікувати подальшого зниження ВРП у більшості регіонів України [180, с. 179; 223, с. 50].

Ситуація, що склалася, не тільки не дає приводу для оптимізму, але й викликає наростаючу тривогу.

По-перше, навіть збільшення інвестицій в окремих регіонах супроводжується тривалим спадом в економіці.

По-друге, абсолютна сума прямих вітчизняних інвестицій різко відстає від потреби в них.

По-третє, інвестиційний клімат залишається несприятливим. Багато великих галузей промисловості й сільське господарство не мали у своєму розпорядженні достатніх власних джерел фінансування капітальних вкладень.

По-четверте, досить неоднорідною є міжгалузева структура інвестицій: різні галузі забезпечені ними досить нерівномірно, і ця нерівномірність поки що посилюється. Найбільше спрямовуються інвестиції в промисловість, в операції з нерухомим майном і в транспорт. Частка всіх інвестицій у промисловість становила в 2010 р. 34,2 %, в операції з нерухомістю, орендою, інжинірингом та надання послуг підприємцям – 21,7 %, у транспорт та зв'язок – 17,0 %. Найменш інвестиційно привабливими виявилися сільське господарство, де інвестиції в основний капітал становили 7,2 %, та будівництво – 2,9 % [304].

Слід визначити зміну структури надходження інвестицій. Основними джерелами інвестицій у докризовий період для формування основного капіталу були власні кошти підприємств, фінансові ресурси бюджетів і кредитних установ, кошти іноземних інвесторів.

Таблиця 3.12

Інвестиції в основний капітал регіонів України у 2008 – 2010 рр.

Регіони	Разом, млн грн			Інвестиції в основний капітал						Інвестиції в основний капітал на одну особу					
				Питома вага регіону в загальних обсягах інвестицій в основний капітал, %			Індекс інвестицій в основний капітал (у % до попереднього року)			Разом, грн.			Місце регіону		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Україна	233081,0	151777	150667	100,0	100,0	100,0	97,4	58,5	99,4	5058,4	3308,6	3297,6	-	-	-
АРК	8655,4	5536	6781	3,7	3,6	4,5	96,2	57,5	117,2	4415,1	2828,3	3467,3	7	11	7
Вінницький	4751,8	2670	3754	2,0	1,8	2,5	92,3	50,7	137,9	2864,2	1620,0	2290,8	22	24	16
Волинський	3489,0	2415	1740	1,5	1,6	1,2	96,0	62,3	70,0	3375,6	2335,7	1682,6	19	19	25
Дніпропетровський	18062,6	13254	12570	7,7	8,7	8,3	98,5	66,2	96,8	5339,2	3942,9	3760,3	4	5	6
Донецький	22136,2	12985	11072	9,5	8,6	7,3	103,4	52,8	87,1	4911,7	2904,5	2495,5	6	9	13
Житомирський	3645,7	2299	3019	1,6	1,5	2,0	119,8	56,7	133,5	2803,1	1780,6	2352,8	23	23	15
Закарпатський	3303,5	1915	2170	1,4	1,3	1,4	96,9	52,1	109,8	2663,7	1542,5	1745,5	25	25	24
Запорізький	7459,1	4650	7336	3,2	3,1	4,9	90,5	56,5	162,2	4084,3	2561,0	4062,9	13	15	5
Івано-Франківський	5949,6	3447	4262	2,6	2,3	2,8	114,3	51,6	116,8	4314,1	2501,1	3094,3	8	16	11
Київський	16920,9	9955	11263	7,3	6,6	7,5	104,0	52,8	109,4	9799,0	5791,4	6571,3	2	2	2
Кіровоградський	3047,7	2766	2440	1,3	1,8	1,6	97,1	81,8	90,8	2967,5	2722,6	2422,0	21	12	14
Луганський	8999,6	4378	4706	3,9	2,9	3,2	73,0	44,3	109,5	3847,6	1889,2	2048,7	15	21	19
Львівський	10799,3	6708	8061	4,6	4,4	5,4	101,0	55,3	119,0	4255,0	2648,2	3187,6	10	13	9
Миколаївський	4332,6	4022	3775	1,9	2,6	2,5	94,0	83,6	95,0	3613,5	3374,1	3184,1	16	7	10
Одеський	12484,1	9959	8009	5,4	6,6	5,3	91,7	71,5	81,9	5240,2	4183,7	3366,8	5	4	8
Полтавський	8839,8	7691	7317	3,8	5,1	4,9	105,6	77,6	96,4	5853,0	5135,3	4924,6	3	3	3
Рівненський	3672,1	2696	2316	1,6	1,8	1,5	99,9	66,4	85,1	3192,0	2344,0	2012,5	20	18	21
Сумський	3015,5	2185	2223	1,3	1,4	1,5	99,3	63,7	101,1	2537,9	1858,3	1908,5	27	22	23
Тернопільський	2843,5	1428	2109	1,2	0,9	1,4	115,0	44,7	144,4	2602,3	1312,4	1947,4	26	27	22
Харківський	11818,7	8315	7302	5,1	5,5	4,8	76,4	63,6	86,1	4261,3	3012,6	2658,4	9	8	12
Херсонський	3929,1	2087	1684	1,7	1,4	1,1	132,8	48,0	79,1	3565,8	1906,2	1545,6	18	20	27
Хмельницький	4849,0	3471	2912	2,1	2,3	1,9	119,4	64,9	81,7	3611,4	2601,3	2194,0	17	14	17
Черкаський	5128,2	3040	2798	2,2	2,0	1,9	94,4	52,8	93,6	3926,1	2345,8	2174,1	14	17	18
Чернівецький	3732,6	2602	1817	1,6	1,7	1,2	125,5	62,4	67,2	4141,9	2887,3	2016,2	12	10	20
Чернігівський	3053,3	1588	1756	1,3	1,0	1,2	101,4	46,4	110,0	2725,9	1434,7	1603,3	24	26	26
м. Київ	46574,1	28228	25822	20,0	18,6	17,1	96,8	54,3	93,7	17175,9	10324,6	9386,6	1	1	1
м. Севастополь	1588,0	1487	1653	0,7	1,0	1,1	110,8	83,6	107,0	4203,2	3929,6	4365,4	11	6	4

Складено за [222, с. 49; 223, с. 203 – 205; 304].

У 2000 – 2007 рр. простежувалася тенденція до зменшення частки власних коштів підприємств у структурі капітальних інвестицій, хоча, починаючи з 2008 р., ситуація змінилася на протилежну, із цього джерела було профінансовано 56,7 % усіх інвестицій в основний капітал, а у 2009 р. – 63,3 %, у 2010 р. – 55,7 % [180, с. 180; 223, с. 202; 304].

Видається малоімовірним те, що після глибокого економічного спаду інвестиції відразу надійдуть в економіку широким потоком. Більш того, зважаючи на низький рівень використання виробничих потужностей, можна передбачити, що спочатку економічне зростання буде досягатися значною мірою за рахунок повнішого їхнього завантаження. Відповідно, можна виділити такі основні етапи взаємозалежності економічного зростання та інвестицій:

1) екстенсивний тип зростання економіки ґрунтується на підвищенні ефективності використання виробничих потужностей шляхом збільшення їх завантаженості, та майже непов'язаний з інвестиційними ресурсами;

2) інвестиційно залежний тип зростання. Інвестиції сприяють розширенню виробництва, однак спочатку вони можуть бути недостатніми за обсягом, некомплексними, а отже, малоефективними;

3) інвестиційний тип зростання. Інвестиції перетворюються на основний фактор розвитку виробництва. Зростають комплексність і масштабність інвестиційних проектів, хоча не завжди забезпечується найсучасніший високотехнологічний рівень виробництва;

4) ефективний інвестиційний тип зростання. Мається на увазі, що він забезпечує переозброєння виробництва на основі високих технологій, що гарантують конкурентоспроможність економіки.

Важливо оцінити, на яких етапах інвестиційного процесу перебувають окремі галузі економіки й промисловості. Порівняємо ступінь насиченості різних галузей інвестиціями в основний капітал. Це порівняння досить відносне, тому що галузі мають різну капіталомісткість, проте воно досить змістовне.

Найнижчий рівень насиченості інвестиціями у 2010 р. характерний для легкої промисловості – 0,3 % від загального обсягу інвестицій, для виробництва коксу та продуктів нафтопереробки він становить 2,7 %, для целюлозно-паперової галузі – 1,4 %, хімічної промисловості – 4,2 %, виробництво та розподіл електроенергії, газу та води – 5,1 %. У кращому становищі перебувають добувна галузь – 9,1 % від загального обсягу інвестицій в основний капітал, переробна галузь – 20,0 %, в тому числі виробництво харчових продуктів – 4,8 % [223, с. 209; 304].

Проведений аналіз структури прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2001 – 2010 рр. за видами економічної діяльності та технологічними секторами свідчить про існування стійкої тенденції в тому, що співвідношення обсягів прямих іноземних інвестицій, починаючи з 2002 р., було суттєвим на користь середньотехнологічного сектору промислового виробництва (додаток Е). Найменша частка цих інвестицій припадає на високотехнологічний сектор (2,7 та 2,6 % відповідно у 2009 та 2010 рр.). Частка низькотехнологічного сектору за цей же період становила відповідно 8,8 та 18,6 %.

Важливого значення набуває підтримка державою стратегічно необхідних для розвитку країни галузей економіки. Державна політика в промисловості повинна бути спрямована на виділення бюджетних коштів на науково-технічні розробки, новітні технології, які є пріоритетними для держави, та дають поштовх для розвитку багатьох інших галузей економіки, здійснення постійного моніторингу пріоритетних напрямів технологічної модернізації галузей і виробництв. У Законі України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» [85] передбачено фінансування проектів із реалізації комплексної програми розвитку авіаційної промисловості, цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, цільової науково-технічної космічної програми.

Посилення взаємозалежності від глобальних економічних процесів та пошук свого місця у міжнародному поділі праці спричиняє необхідність

визначення оптимального вектору розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Структурні зрушення, що відбуваються сьогодні в світовій економіці, неминуче впливають на макроструктуру економіки України: структуру експорту та імпорту, структуру платіжного за зовнішньоторговельного балансу. Залученість України в глобалізовану світову економіку відбувається інерційно та безсистемно. У 2009 – 2010 рр. спостерігається різке зменшення активності експортно-імпортних операцій. Обсяг експортних операцій в 2010 р. до відповідних показників 2008 р. зменшився на 23,2 %, імпортних – на 29,0 %. Така динаміка зумовила погіршення зовнішньоекономічного дисбалансу торгівлі товарами в цілому по країні. В 2008 – 2010 рр. країна мала негативне сальдо зовнішньої торгівлі 9337,0 млн дол. США. Загалом негативний баланс зовнішньої торгівлі товарами мали 13 регіонів (Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Львівська, Одеська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська, м. Київ), що на 2 більше, ніж у попередньому році.

Велика роль у структурних перетвореннях держави на сучасному етапі відводиться малому бізнесу, який є важливим джерелом економічного розвитку. У розвинених країнах малий бізнес - основа ринкової інфраструктури, який значною мірою формує структуру ВВП задає темпи економічної динаміки. Наприклад, Тайвань, на досвід якого посиляється багато дослідників стосовно використання високих технологій, за рахунок малого та середнього бізнесу забезпечує 78 % зайнятості населення та 45 % ВВП країни. Англійський економіст Г. Беннок зазначає, що з 70 найважливіших винаходів ХХ ст. більше половини було зроблено малими фірмами або самостійними винахідниками [21, с. 124].

За даними Держкомстату, у 2009 р. в середньому по країні на 10 тис. населення припадало 75 малих підприємств, у 2010 р. – 63 малих підприємства. Слід підкреслити, що кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення зменшилась порівняно з минулими періодами, причому спадні тенденції щодо зменшення кількості малих підприємств

відмічалися у багатьох регіонах. Найбільш суттєве зменшення кількості підприємств малого бізнесу відмічено в Закарпатській, Житомирській областях та в м. Києві (додаток Ж).

Таким чином, резюмуючи викладене вище, маємо дійти висновку, що структурна перебудова економіки – це складний і тривалий процес, який не можна здійснювати фрагментарно, тільки використовуючи окремі регуляторні заходи стосовно вирівнювання галузевого розвитку, чи здійснення інвестиційних вкладень, чи фінансової стабілізації. Необхідна структурна перебудова пріоритетних галузей – мультиплікаторів економічного зростання, яка приведе до позитивних зрушень в економічній системі регіонів.

Основними напрямками структурної перебудови економіки регіонів повинні стати такі.

1. Випереджаючий розвиток галузей паливно-енергетичного комплексу, від ступеня оптимальності функціонування якого залежить стійкість економічного розвитку держави та рівень життєдіяльності населення.

2. Підходити комплексно до проблеми розвитку регіонів як цілісної соціально-економічної системи.

3. Відновити, стабілізувати й прискорити розвиток галузей обробної промисловості, які одночасно виробляють кінцеву продукцію й споживають проміжну продукцію та становлять технологічну основу для переоснащення своїх виробництв.

4. Надати пріоритетність розвитку галузям промисловості з коротким циклом обігу оборотних коштів, до яких належать галузі харчової та легкої промисловості, машинобудування, що спрямовані на задоволення потреб населення.

5. Розвивати високотехнологічні галузі: авіакосмічну, суднобудування, літакобудування, що дають змогу підвищувати конкурентоспроможність української економіки та максимально використовувати її науково-технічний потенціал.

6. Розвивати прискореними темпами галузі харчової та легкої промисловості в західних, центральних та південних областях, які націлені на використання власної бази сільськогосподарської сировини.

7. Забезпечити створення нових організаційних структур із можливостями використання промислового, інтелектуального та фінансового капіталу.

8. Комплексно розвивати території шляхом залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва, запровадження нових технологій, збільшення на цій основі конкурентоспроможних якісних товарів, створення сучасної виробничої інфраструктури [229, с. 14].

3.3. Особливості трансформації соціальної сфери регіонів

Найважливішою метою функціонування державної системи має бути підвищення добробуту населення. Велика кількість науковців одностайні в думці про необхідність розробки соціально орієнтованої або соціальної моделі ринкової економіки – економіки, у якій не населення буде поставлене на службу економічному прогресу держави, а економічні процеси будуть сприяти поліпшенню соціального стану суспільства: підвищенню життєвого рівня населення, викорінюванню абсолютної бідності, зменшенню надмірної майнової диференціації, повноцінному функціонуванню установ соціальної сфери тощо. Проте, як відомо, в «епоху змін», особливо в умовах теперішньої фінансової кризи, страждають, у першу чергу, люди, тому що, моделюючи й апробуючи різні варіанти виробничих відносин на підприємствах або в організаціях, керівники стурбовані збільшенням ефективності в господарських галузях за рахунок зниження собівартості вироблюваної продукції й послуг, витрат на реалізацію продукції. Людські ресурси належної уваги не одержують, а частіше зазнають утисків через низькі зарплати, що не

встигають у своєму зростанні за рухом цін, різні форми соціальної незахищеності і т. ін.

Разом з тим, за твердженням К. Микульського, саме ринкові механізми при їхньому розумному використанні створюють матеріальну базу й деякі важливі соціальні та соціально-психологічні умови для розширення виробництва ресурсів, що спрямовуються на соціальні цілі й для раціоналізації їхнього використання. Створення ефективних механізмів підтримки соціальних галузей, діяльність яких при безпосередньому контакті зі споживачами соціальних благ і послуг не може визначатися ринковими відносинами, є цілком реальним, що підтверджено світовим досвідом [163, с. 83]. З одного боку, ринкові механізми в сполученні з високим ступенем свободи підприємництва мають активно підтримуватися державою, з другого – держава, забезпечуючи реалізацію людського потенціалу в господарській діяльності, не повинна байдуже ставитися до відносин розподілу ресурсів та продукції й відтворення фондів. Повністю автономні й відмежовані від держави, виробничі відносини можуть породити значні проблеми як у відносинах між виробниками, так і в соціальній сфері суспільства.

Сьогодні існує безліч показників, за якими можна оцінити соціальний добробут і розвиток населення в цілому й по групах різних класифікацій. Аналіз стану соціальної сфери в трансформаційній динаміці українського суспільства, виявлення соціальних особливостей пострадянської трансформації дає можливість сформулювати причини соціальної динаміки, визначити перспективи подальших змін і теоретико-практичні заходи соціального розвитку, спрямовані на досягнення позитивного стійкого посттрансформаційного руху. Оцінка найбільш показових за значенням змін добробуту й безпеки життя населення проводиться за основними групами факторів: демографія, зайнятість населення і стан ринку праці, грошові доходи населення, диференціація доходів, соціальне забезпечення, споживчий ринок, освіта й наука.

Демографічні показники, що характеризують динаміку чисельності населення в цілому й по окремо взятих групах, досить результативно характеризують хід трансформації соціально-економічної системи, відображаючи, як правило, результати державної економічної політики.

Практично протягом 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. відбувається зменшення населення як наслідок кризової деформації економіки країни. Процес урбанізації, який проходить досить активно, певним чином впливає на процентне співвідношення міського та сільського населення. Починаючи з 2004 р. чисельність населення сіл безупинно зменшується, та станом на 1.01.2011 р. частка міського населення становила 68,7 %, що на 37,4 % більше за сільське. За досліджуваний період перепис населення проводився один раз – у 2002 р. (табл. 3.13).

Уточнюючим соціальним показником, що побічно характеризує рівень життя, є природний рух населення. Різниця між кількістю народжених і кількістю померлих за відсутності раптових форс-мажорних обставин характеризує економічну ситуацію в країні. У табл. 3.14 наведена статистика природного руху населення в період трансформації.

Таблиця 3.13

Чисельність населення України станом на 1.01. 1991 – 2011 рр.

Все населення, млн осіб	1995	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Наявне населення, млн осіб, у т. ч.	51,3	48,5	48,0	47,6	47,3	46,9	46,6	46,4	46,1	46,0	45,8
міське	34,8	32,6	32,3	32,1	32,0	31,9	31,8	31,7	31,6	31,5	31,4
сільське	16,5	15,9	15,7	15,5	15,3	15,0	14,8	14,7	14,5	14,5	14,4
У відсотках до загальної кількості населення, у т. ч.											
міське	67,8	67,2	67,3	67,5	67,7	67,9	68,1	68,3	68,5	68,6	68,7
сільське	32,2	32,8	32,7	32,5	32,3	32,1	31,9	31,7	31,5	31,4	31,3

Складено за [222, с. 338; 238, с. 172; 304].

Показники природного руху населення України

(тис. осіб)

Роки	Кількість народжених, разом	Кількість померлих, разом	Природний рух населення, разом
1990	657,2	629,6	27,6
2000	385,1	758,1	-373,0
2001	376,5	746,0	-369,5
2002	390,7	754,9	-364,2
2003	408,6	765,4	-356,8
2004	427,3	761,3	-334,0
2005	426,1	782,0	-355,9
2006	460,4	758,1	-297,7
2007	472,7	762,9	-290,2
2008	510,6	754,5	-243,9
2009	512,5	706,7	-194,2
2010	497,7	698,2	-200,5

Складено за [222, с. 345; 238, с. 176].

Як бачимо, з 1995 р. смертність стала перевищувати народжуваність, чисельність населення почала знижуватися. Далі показник смертності змінюється в динаміці, що точно відображає економічну ситуацію в країні. Пік смертності припадає на 2005 р., у подальшому у зв'язку з певним поліпшенням економічних показників і, як наслідок, добробуту населення смертність поступово знижувалася, хоча в 2010 р. спостерігається протилежна динаміка даного показника.

Слід зазначити, що народжуваність у період з 2003 по 2009 р. регулярно підвищувалася, дані цього періоду показують, що рівень народжуваності більш динамічний, ніж смертність, яка при ініціації несприятливої економічної ситуації в країні коливалася від 792,6 тис. осіб у 1995 р. до 706,7 тис. осіб у 2009 р. Показники смертності істотно різняться за статевіковими групами населення. Тривалий час відзначається підвищена смертність чоловіків порівняно із жінками; зберігається високий рівень смертності чоловіків у працездатному віці, зайнятих у базових галузях промисловості. Рівень смертності тісно прив'язаний до кризових піків, тому напрашується висновок, що «експерименти» в економіці мають довгострокові

негативні наслідки.

Інформативним індикатором результативності соціально-економічних перетворень є зміна вікової структури населення, зокрема чисельна динаміка населення непрацездатного віку. Частка непрацездатного населення пенсійного віку постійно зростає, тоді як молоді у віці 0 – 15 років знижується. «Порушення нормального перебігу процесів природного відтворення обумовлює демографічно стару структуру населення з високою питомою вагою населення у віці 60 років і старше (понад 20 % населення) і невисокою часткою дітей. Процес старіння населення інтенсивно відбувається в поліських, центральних та подільських областях країни; кращі перспективи соціально-демографічного розвитку зберігаються в західних областях, де частка населення молодших вікових груп залишається досить високою» [217, с. 18]. Основною причиною такого несприятливого руху є значне зниження народжуваності в трансформаційний період. Можна зауважити: оскільки тривале зниження ВВП спричиняє довготривале зниження народжуваності, а періодичні кризи призводять до зростання смертності, зниження економічно активного населення країни, то це, безперечно, у довгостроковому плані позначиться, власне, і на обсязі ВВП. При цьому можливо прогнозувати стратегічний зворотний вплив рівня народжуваності на обсяг ВВП. Підкреслимо: відмінність такого впливу полягає в тому, що його результати, як правило, помітні через значно більший проміжок часу – приблизно через 15 років, коли в економіку буде залучена менша кількість працездатного населення, ніж вийде з неї у зв'язку з досягненням пенсійного віку або через інші причини. Безумовно, чим триваліший економічний спад, тим більшого збитку економіці в майбутньому завдасть нестача робочої сили, тому що це загрожує виникненням дефіциту працівників і, як можливий наслідок, зниженням їхньої кваліфікації. Важко не погодитися, що це позначиться й на якості вироблених товарів, і на конкурентоспроможності національних підприємств.

Важливу інформацію про можливі результати системної трансформації, що відображає стан зайнятості в економіці України, надає аналіз чисельності й структури економічно активного населення. У табл. 3.15 та додатку 3 подана загальна чисельність економічно активного населення країни та його регіонів за складом: зайняті в економіці й безробітні. Досліджуючи динаміку цих показників, можна зробити висновки про попит на працю, як наслідок, про темпи розвитку галузей економіки й пропозиції робочої сили.

Таблиця 3.15

Динаміка чисельності економічно активного населення

Населення за видами економічної активності	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Економічно активне населення разом, тис. осіб	22231,9	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4	22150,3	22051,6
Безробітні разом, тис. осіб	2140,7	2008,0	1906,7	1600,8	1515,0	1417,6	1425,1	1958,8	1785,6
Зайняті в економіці, в % до загальної кількості економічно активного населення	90,4	90,9	91,4	92,8	93,2	93,6	93,6	91,1	91,9
Безробітні в економіці, в % до загальної кількості економічно активного населення	9,6	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,9	8,1

Складено за [222, с. 362; 223, с. 358; 304].

З 2000 по 2004 р. чисельність економічно активного населення поступово знижувалася. Це пояснюється тим, що підприємства країни

функціонували на достатньо низькому виробничому рівні, продукція, яка вироблялася, була неконкурентоспроможною відносно імпорту, попит на ці товари був низьким, рівень продажів та, відповідно, прибутки по багатьох видах товарів – незначними, штат і вакансії скорочувалися, середній рівень зарплати на підприємствах був недостатнім для забезпечення нормального рівня життя.

Ці фактори були причинами вивільнення значної кількості населення працездатного віку. Певна частина з цієї кількості продовжувала шукати роботу самостійно, знаходила або офіційно реєструвалася для ведення власного бізнесу, інші ставали на облік у службі зайнятості, треті ж займалися самозабезпеченням: у цьому випадку мається на увазі або незареєстроване приватне підприємництво, або неофіційне працевлаштування. До 1998 р. ця третя частина була досить значною. Разом з тим, ці люди фактично не враховувалися в складі як зайнятих, так і безробітних, а отже, не поповнювали групу офіційної чисельності економічно активного населення. Щодо них існувала лише неофіційна статистика. Після серпневої кризи й девальвації грошової маси національні виробники одержали цінову перевагу перед закордонними товарами, що було реально використано. Почали з'являтися вакансії, підвищуватися зарплата. Однак далеко не всі з «неформальних приватних підприємців» або неофіційних працівників домоглися певного успіху, багато з них у нових умовах були готові запропонувати свою робочу силу роботодавцеві, займалися пошуком роботи, деякі зареєструвалися в службі зайнятості. У свою чергу, успішна група стала поступово виходити з тіні, офіційно реєструючись, у зв'язку зі зростаючими обсягами продажів у посткризових умовах. Таким чином, на наш погляд, незначне зростання кількості економічно активного населення, що спостерігається з 2004 р., було пов'язане з виходом людей із сектору тіньової економіки. Слід зазначити, що за досліджуваний період 2000 – 2010 рр. зросла кількість зайнятих в економіці (на 91,0 тис. осіб), і, відповідно, зменшилася кількість безробітних (на 49,6 тис. осіб). Хоча порівняння 2010 з 2000 р. дають можливість констатувати

факт зменшення як економічно активного населення на 779,2 тис. осіб (при збільшенні його частки на 0,5 %), так і зменшення кількості безробітних на 870,2 тис. осіб, основною причиною такого зменшення є зниження загальної кількості економічно активного населення в Україні. У розглянутому періоді коливання показників є незначними, найвищий рівень безробіття зареєстрований у 2000 р. на рівні 11,6 %.

Підтвердити або спростувати одне з припущень-передумов про офіційне підвищення заробітної плати як причину виходу тіньової частини економічно активного населення на статистично зареєстроване поле дасть змогу аналіз динаміки реальних грошових доходів населення (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

**Динаміка структурних зрушень доходів населення України
за 2000 – 2010 рр.**

Показник	РОКИ									2010 р. до 2009 р., %
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Доходи, млн грн	128736	215672	274241	381404	472061	623289	845641	897669	1101015	123,1
в % від підсумку	100	100	100	100	100	100	100	100	100	-
У тому числі: заробітна плата, млн грн	55853	94608	117227	160621	205120	278968	366387	376088	459153	125,7
в % від підсумку	43,4	43,9	42,7	42,1	43,5	44,8	43,3	41,9	41,7	-0,2
прибуток та змішаний дохід	24696	36330	43828	58404	69186	95203	131139	131288	161214	124,2
в % від підсумку	19,2	16,8	16,0	15,3	14,7	15,3	15,3	14,6	14,6	-
Прибутки, одержані від власності	3322	6706	8337	11072	13855	20078	28432	34868	56958	164,4
в % від підсумку	2,6	3,1	3,0	2,9	2,9	3,2	3,6	3,9	5,2	+1,3
Соціальні допомоги та інші поточні трансферти	44865	78028	104849	151307	183900	229040	319683	355425	423690	116,2
в % від підсумку	34,8	36,2	38,3	39,7	38,9	36,7	37,8	39,6	38,5	1,8

Складено за [222, с. 395; 223, с. 393; 304].

Варто підкреслити, що динаміка доходів населення за 2000 – 2010 рр. має позитивну динаміку, яка відмічається підвищенням сукупного доходу населення України. Порівняно з минулим роком простежується підвищення даного показника на 23,1 %.

У структурі доходів найбільша частка належить заробітній платі, яка має стійку частку в сукупному доході на рівні 42 – 44 %, спостерігається стійка динаміка зменшення частки прибутку від підприємницької діяльності – одного з важливих показників економічної активності населення. Немає сумніву, що безпосередня причина цього полягає в зниженні доходів підприємців, чия діяльність ґрунтувалася на купівлі-продажу іноземних товарів, а також залежала від поставок імпортової сировини, напівфабрикатів або комплектуючих. Різне ослаблення національної грошової одиниці стосовно долара зробило практично нереальним для більшої частини приватних підприємців робити замовлення на колишню кількість поставок із-за кордону. Водночас в умовах нових цін на товари імпортного виробництва або ж національного, але виконаного з імпортних матеріалів, обсяг продажів на цю групу товарів значно зменшився, що не могло не позначитися на рівні доходів підприємців. Негативні тенденції, які спостерігаються, потребують від уряду певних заходів щодо підтримки вітчизняного бізнесу й особливо малого підприємництва.

Незначне збільшення визначено від прибутків, що одержані від власності, соціальної допомоги та інших трансфертів.

Проте на тлі позитивних зрушень триває процес поглиблення диференціації у формуванні доходів населення.

У цілому слід констатувати, що реальні доходи зайнятого населення у всіх галузях економічної діяльності залишаються низькими, не створюючи відповідних умов для продуктивної зайнятості. Загальна тенденція скорочення чисельності низькооплачуваної частини населення в 2010 р. проявила висхідну динаміку, частка працівників, нарахована заробітна плата яких не досягла рівня мінімальної заробітної плати, становила 7,2 % в грудні 2010 р. проти 5,5 % за цей же період 2007 р. [199, с. 232; 304]. Частка населення із середніми доходами на одну особу в місяць, нижчими прожиткового

мінімуму, становила у 2008 р. 25,6 %, у 2010 р. – 30,7 % [222, с. 406; 223, с. 404; 304].

Уповільнення економічного розвитку, яке набрало обертів із червня 2008 р., почало продукувати соціальні проблеми: зростання заборгованості по заробітній платі, скорочення премій, звільнення працівників та відправка їх у неоплачувані відпустки. На відміну від позитивної динаміки останніх років, за підсумками 2009 р. відбулося зменшення реальної середньомісячної заробітної плати на 9,2 % порівняно з попереднім періодом. Ця тенденція простежується у всіх регіонах України. Найбільше уповільнення реальної заробітної плати зафіксовано в промислових експортоорієнтованих регіонах, а саме в Запорізькій області (– 2,6 %), Полтавській (– 10,0 %), Дніпропетровській (– 10,9 %), Донецькій (відповідно – (– 10,6 %)), Львівській (– 9,9 %). Тоді як найменший негативний вплив макроекономічних зрушень в економіці спостерігається в аграрних регіонах, а саме: у Закарпатській області (– 4,5 %), Чернівецькій (– 4,4 %), Вінницькій (– 5,3 %) (додаток II).

За останні роки спостерігається територіально-галузеве поглиблення диференціації середньомісячної заробітної плати в регіональному розрізі. У 1990 р. співвідношення між максимальною середньомісячною заробітною платою (фінансування, кредитування та страхування) і мінімальною (соціальне забезпечення і культура) становило) 2,6 : 1 [116, с. 50]. У 2010 р. така пропорція становила 3,9 : 1 (максимальна заробітна плата спостерігалася у фінансовій сфері на рівні 4601,0 грн, мінімальна – у рибному господарстві, тобто на рівні 1191 грн, та в будівництві – на рівні 1754 грн) [304].

Дослідження структури витрат населення показує, що частка витрат, яка стосується купівлі продовольчих товарів, зменшилася порівняно з 2000 р. на 11,2 % та становила у 2010 р. 56,7 % (відповідно для міських поселень – 55,6 %, для сільської місцевості – 59,9 %); у той же час частка непродовольчих товарів й оплати послуг підвищилася на 6,8 % і становила 33,3 %. У 2008 р. ще зберігалася довіра до фінансової системи, про що свідчить відносне зростання заощаджень, яке виражається в збільшенні обсягу банківських

вкладів, купованих цінних паперів тощо, – на 3,2 %, у 2010 р. цей показник зменшився порівняно з попереднім періодом на 2,5 %.

Особливо інформативними для оцінки соціального розвитку суспільства є відомості, що характеризують диференціацію доходів населення. Слід зазначити, що нерівність доходів характерна для всіх економічних систем, однак найбільший розрив відзначається в традиційній системі. Саме тому в умовах трансформаційних змін в економіці частина населення, яка активно адаптується до формованих умов, поліпшує, у середньому, свій добробут, підвищуючи рівень своїх доходів. Разом з тим достатньо велика кількість населення має порівняно низьку частину доходів.

Виходячи з висловлених міркувань і аналізуючи криві Лоренца за останні роки (рис. 3.11), які характеризують ступені нерівності доходів, бачимо, що за останні два роки якого-небудь явного вирівнювання в розподілі доходів не спостерігається. Показовим є знову кризовий 2008 – 2010 рр., коли в більшій частині населення країни значно знизилися реальні сукупні доходи.

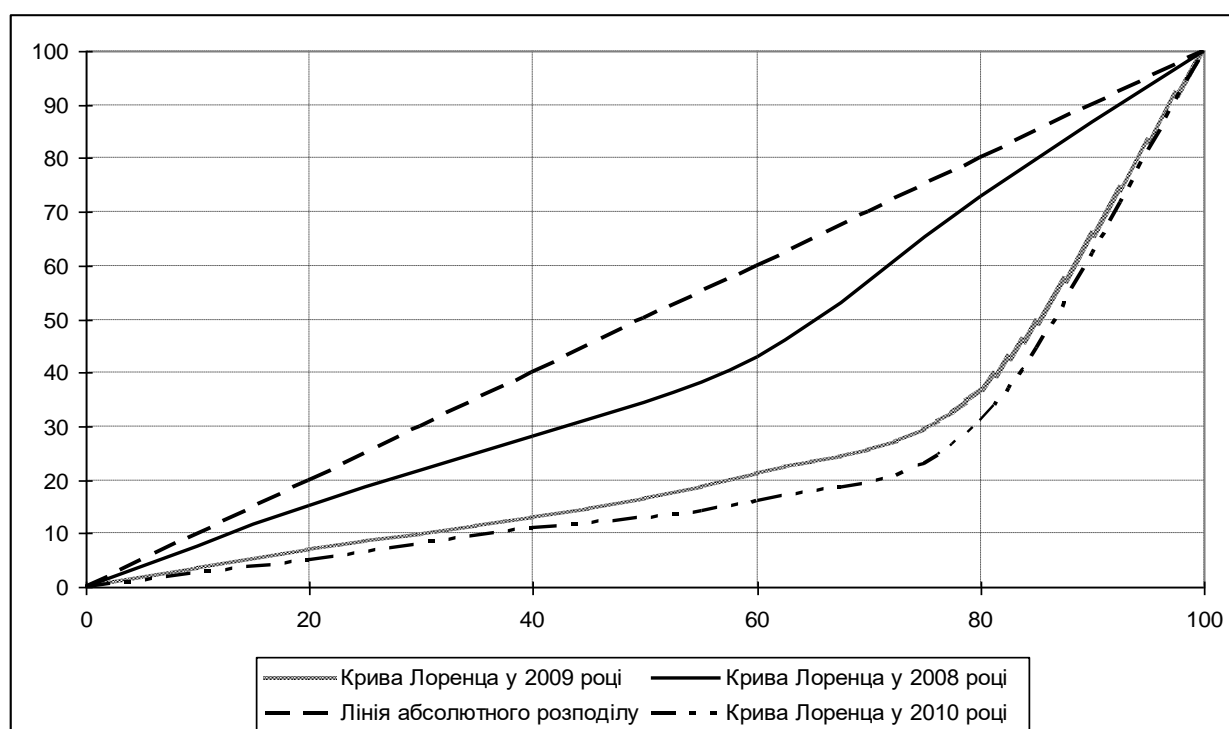

Рис. 3.11. Нерівність у розподілі загального обсягу грошових доходів між групами населення з різним рівнем матеріального достатку (крива Лоренца) в 2008 – 2010 рр.

Подальше їхнє вирівнювання до сьогоднішнього часу поки залишається незмінним: незважаючи на абсолютне підвищення рівня доходів, їхня диференціація залишається на колишньому рівні. Це підтверджує й коефіцієнт Джині, що розраховується на основі кривої Лоренца. Проте більш точна кількісна оцінка показує поглиблення диференціації доходів, зокрема за рахунок зростання доходів п'ятої, найбільш дохідної 20 %-ї групи населення. Відзначимо, що частка найпершої, найбіднішої групи населення у 2010 р. становили 0,7 % від загальної кількості домогосподарств [304].

Порівняння диференціації доходів населення України з іншими країнами за коефіцієнтом Джині (в Україні в 2010 р. він становив 0,274) показує таке: менша диференціація спостерігається в тому ж році в Білорусії (0,2634), Австрії (0,26), Швеції (0,23). Більша диференціація, розрахована по 2009 р., – у Росії (0,413), Мексиці (0,509), Португалії (0,385), Китаї (0,47), США (0,45).

На цей час за різними оцінками та критеріями бідним вважається від 1/3 до 2/3 населення України. За даними Держкомстату України, співвідношення між сукупними доходами найбільш і найменш забезпечених груп населення перевищив 3,6 разу в 2010 р. проти 3,8 в 2008 р. [217, с. 49; 223, с. 403; 304].

Таким чином, трансформація нашого суспільства стає вигідною найбільш багатим сьогодні людям, грошові доходи розподіляються вкрай нерівномірно. Маємо акцентувати увагу на тому, що реальний розвиток економіки України неможливий без участі основної маси населення, справедливий же розподіл доходів дасть змогу підвищити рівень мотивації працюючих, залучити трудові ресурси в реальний сектор економіки. Лише в цьому випадку можливе відновлення підприємств обробної промисловості, що випускають продукцію кінцевого споживання, та підвищення конкурентоспроможності товарів національного виробництва.

Аналіз доходів і видатків населення надає важливу інформацію про динаміку зміни добробуту населення й про ефективність функціонування соціальної складової в соціально-економічній системі держави. Разом з тим

важливими показниками, що характеризують трансформаційний етап у розвитку суспільства й тісно пов'язані з рівнем життя населення, є параметри споживчого ринку, зокрема індекс споживчих цін, який показує динаміку в часі загального рівня цін на товари й послуги, куповані населенням для невиробничого споживання. Значення його полягає, по-перше, в оцінці стабільності економічної системи, яка характеризується в цьому випадку стабільністю споживчих цін, по-друге, у визначенні реальних доходів населення, держави, підприємств і організацій.

Як і слід було очікувати, найбільше значення індексу цін відмічалось в 2000 і 2008 рр., як наслідок кризових явищ у розвитку економіки цих періодів (рис. 3.12). Найвище зростання цін спостерігалось на продукти харчування, яке становило в 2008 р., порівняно з попереднім періодом, 35,7 %, в 2010 р. – 9,4 % до рівня цін 2009 р. Особливо підвищилася ціна на хлібопродукти, м'ясо та м'ясопродукти, молокопродукти, олію, фрукти та овочі.

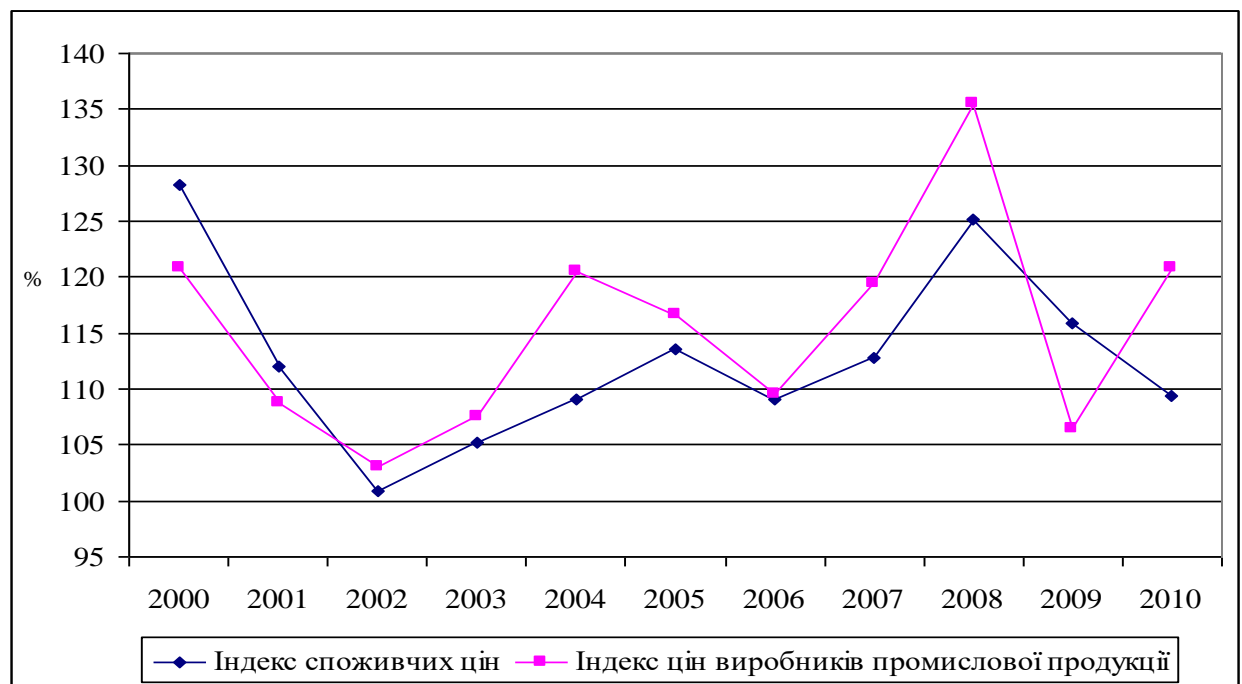

Рис. 3.12. Індеси споживчих цін та цін виробників промислової продукції у 2000 – 2010 рр.

Значні темпи зростання тарифів відмічаються в 2010 р. по оплаті послуг житлово-комунального господарства – на 9,4 % (природний газ – на 20,6 %, оплата житла – 12,6 %, каналізація – 16,9 %) [223, с. 71], охорони здоров'я – на 7,9 %, транспортних послуг – 9,6 %, освітніх послуг – 13,1 % та ін. (додаток К).

Трансформація соціально-економічної системи, як правило, супроводжується зниженням уваги до видів діяльності, що дають результат у довгостроковій перспективі. Зокрема, через це трансформаційний період має далекі негативні наслідки, що виявляються навіть коли система набула відносної стабільності в перспективному розвитку.

Освіта у XXI ст. стає основним фактором розвитку людського потенціалу й формування людського капіталу. А. Маршалл розглядає людину не лише як засіб виробництва багатства, а і як кінцеву мету багатства [155, с. 246].

Виконання довгострокової державної стратегії розвитку економіки неможливе без підвищення рівня освіти населення і, як результат, зростання його добробуту. Капітальні вкладення в освіту – одні з найефективніших; однак досить серйозна проблема полягає в їхній довговічності. У той час, коли країні необхідні постійний приплив і поновлення витрачених коштів, виділення коштів на освіту створює певні проблеми в короткостроковому періоді. Проте, якщо з будь-яких причин, включаючи й фінансовий дефіцит, у майбутньому очікується зниження рівня освіченості населення, конкурентоспроможність держави на світовому ринку викликає сумнів.

Необхідно зазначити, що в період трансформації на українському ринку освітніх послуг з'явилася безліч навчальних закладів: як середніх, середньоспеціальних, так і вищих, працюючих на платній основі. Безперечно, вони беруть значну частину грошового навантаження держави на забезпечення безкоштовної освіти на себе, однак, разом з тим, не можна забувати про те, що для ряду подібних установ прибуток, що надходить разом з оплатою за навчання, є головною метою, відсуваючи на другорядний план

підвищення якості навчання. Як наслідок, нині, наприклад, вища освіта стала загальнодоступною, причому для абітурієнтів практично з будь-яким рівнем базової (шкільної) підготовки за умови отримання необхідного рівня сертифікату оцінювання знань та наявності необхідної грошової суми. З одного боку – це позитивна тенденція, тому що в перспективі збільшує частку людей, які мають вищу освіту, з другого – збільшує частку потенційних безробітних або працюючих не за фахом через низьку якість отриманих знань, якими молодий фахівець фактично не може підтвердити роботодавцеві наявність у нього спеціальності за дипломом. Зауважимо, що низька якість викладання й підсумкових знань спостерігається не тільки в ряді недержавних, але й у деяких державних вищих навчальних закладах. Зниження контролю за рівнем освіти – ще одна важлива ознака суспільства, що знаходиться в процесі трансформаційних змін.

На наш погляд, поява різних форм одержання знань також потребує критичної уваги. Наприклад, традиційна – денна – форма навчання зіставляється з інноваційною – дистанційною, віртуальною, як правило, здійснюваною на платній основі. Дипломи про освіту ідентичні в обох випадках, однак рівень якості освіти при здійсненні нетрадиційних форм навчання є ще маловивченим і, цілком імовірно, у результаті виявиться недостатнім. Якщо не вжити певних заходів щодо врегулювання сформованої ситуації, можна дискредитувати всю систему освіти перед роботодавцями, разом з тим, і державні кошти, спрямовані в освітню сферу, фактично будуть знецінені й потребуватимуть укрупнення вкладень із розрахунку на кожного, хто навчається. Нові економічні умови потребують, щоб українські вищі навчальні заклади пристосовувалися до потреб ринку, але існує проблема обмежених ресурсів споживачів до поглиблення співпраці з українськими або закордонними партнерами.

Сьогодні державні витрати на навчання зростають, однак їхнє зростання багато в чому має екстенсивний характер, тому що постійно збільшується кількість вищих навчальних закладів і чисельність студентів. Кількість вищих

навчальних закладів III – IV рівнів акредитації у 2010/11 навчальному році порівняно з 1995/96 навчальним роком зросла на 94 (або на 36,9 %). За досліджуваний період чисельність студентів вузів зросла в 2,3 разу, з 922,8 до 2129,8 тис. осіб.(у тому числі за денною формою в 2,0 рази) [223, с. 453; 304].

Варто погодитися в тому, що частина фінансування такого значного приросту лежить на самих студентах: багато з них вступає на основі господарського договору й самостійно сплачує своє навчання, однак, вважаємо, що навіть у цьому випадку зростання державних витрат недостатнє для повноцінного забезпечення навчального процесу. Порівняння витрат на освіту в розрахунку на одну особу населення з аналогічним показником в інших країнах також свідчить про низький їхній рівень. Так, за підсумками 2006 р. ці витрати у відсотках до рівня США становлять: Україна – 18,9 %, Чехія – 33,6 %, Угорщина – 37,4 %, Польща – 29,7 %, Естонія – 36,1 %. Хоча, слід зазначити, що в Україні цей показник значно вищий, ніж у Білорусії, яка має цей показник на рівні 16,9 %, відповідно в Росії – 16,4 %, Казахстані – 9,3 % тощо [228, с. 211].

«Кількісно потенціал вищої освіти в Україні відповідає потенціалу вищої освіти провідних країн Європи. Однак за не завжди достатнім рівнем якості отримуваних компетенцій та за умови відсутності відповідного інституційного середовища, налагодженої взаємоузгодженої системи безперервного навчання зазначений потенціал неспроможний суттєво впливати на економічне зростання країни на засадах інтелектуального ресурсу» [240, с. 83].

Важливою проблемою в Україні на сучасному етапі є падіння якості вищої освіти, якщо порівнювати її з доперебудовним періодом та з освітою в країнах, які є технологічними лідерами. Основними причинами цього є відсутній або слабкий зв'язок вузів із конкретними проблемами економіки в глобалізованому середовищі та потребами ринку праці, недотримання стандартів щодо якості вищої освіти, відсутність моральної, правової та економічної відповідальності фахівців, які надають знаннємісткі послуги.

З освітою тісно пов'язана й наука. Немає сумніву, що початкова наукова

діяльність (мається на увазі науково-дослідна робота студентів і аспірантів) більшою своєю структурою пов'язана саме з освітніми процесами й технологіями: переважно результати такої роботи мають більше значення для самого суб'єкта наукової діяльності, ніж для суспільства. Проте від цього первісного етапу багато в чому залежать успішність і суспільна значимість наукових занять у майбутньому. Сильною стороною України був завжди кадровий потенціал науки, який протягом багатьох років визначав її місце серед провідних європейських країн. Кількість наукових фахівців вищої кваліфікації в розрахунку на одного жителя України становить 0,54 % економічно активного населення, у тому числі – близько 0,41 % дослідників. Насиченість науковими кадрами відповідає рівню таких країн, як Іспанія, Польща, Чехія та ін. [228, с. 232]. На 1 січня 2011 р. кількість фахівців, що мають науковий ступінь, становила 98418 осіб, у тому числі вчене звання академіка – 3330, члена-кореспондента – 1896, професора – 10782, доцента – 37148 осіб [223, с. 323; 304].

Повторимо, що трансформаційний період розвитку будь-якої цивілізації супроводжується неминучим зниженням інтенсивності тих дій, які не виявляють швидкого економічного ефекту. Освіта й наука належать до тієї сфери, що дає певний економічний результат через порівняно тривалий часовий період. Причому йдеться про фундаментальні питання освіти й науки, а не про короткострокові проекти, спрямовані на досягнення прагматичних результатів, на задоволення потреб якої-небудь однієї організації або вузькоспеціалізованої групи організацій.

Як показують спостереження, у період трансформаційних змін соціально-економічної системи значно знижується затребуваність фундаментальних освітніх програм і напрямів наукових досліджень. Водночас акцент робиться на тих програмах, які надають можливість реалізувати отриманий у процесі освітньої або наукової діяльності потенціал в умовах невизначеності. При цьому спостерігається значний перекис на користь обмеженої кількості напрямів. Така ситуація могла б розглядатися як нормальна, якби у віддаленому майбутньому не очікувався дефіцит фахівців

«непопулярних» сьогодні професій. Результатом обмежених переваг може стати в майбутньому зниження можливості реалізації ефективних програм виробництва у зв'язку з відсутністю необхідних кадрів.

Особлива роль належить науковим дослідженням. Приділяючи більшу увагу короткостроковим прикладним науковим проектам і згортаючи фундаментальні програми, соціально-економічна система в майбутньому неминуче відчує нестачу інноваційних розробок, необхідних для її інтенсивного розвитку. Через значний часовий лаг між створенням нововведень і розробкою інновацій суспільство не зможе в короткий строк покрити потребу виробництва в нових формах і методах господарювання, що неминуче пригальмує розвиток країни відносно розвинених держав. У цьому випадку виявиться лише один засіб «підтягування» власних соціально-економічних показників до рівня передових країн – він визначається концепцією наздогінного розвитку, який, незважаючи на досягнення можливих позитивних результатів, ніколи не дозволить обійти країни-орієнтири.

Все вищевикладене є надзвичайно актуальним сьогодні для нашої країни. Побудова стійкої української цивілізації, що інтенсивно розвивається, здатної приблизитися в результативності до соціально-економічних показників розвинених країн, є можливою, головним чином, завдяки інноваційним розробкам, що відповідають новій концепції розвитку. Зробити це без фундаментальної освіти й наукових досліджень, за нашим глибоким переконанням, практично неможливо.

Маючи значні відмінності у функціонуванні економіки й соціальної сфери, трансформаційний період виявляє чимало проблем, що потребують вирішення з метою переходу до більш досконалої соціально-економічної системи в цілому. Разом з тим унаслідок глибоких особливостей України, пов'язаних не тільки з її історією, але й з територіальною розмаїтістю, формування нової системи неможливе без глибокого вивчення відносин

держави й регіонів, міжрегіональних відносин і внутрішньосуб'єктних механізмів господарювання.

Висновки до розділу 3

Трансформація соціально-економічної системи характеризується не тільки загальнонаціональними змінами виробничих відносин і факторів виробництва. У зв'язку із цим важливим є аналіз структуроутворювальних процесів у регіональних соціально-економічних системах, тенденцій руху вперед до постіндустріальної економічної структури.

1. Аналіз розвитку економіки України показав, що структурні зрушення в національній економіці відбуваються відповідно до загальносвітових тенденцій, тобто сектор послуг набуває пріоритетного зростання, що наближає структуру економіки країни до світових стандартів. Розрахунки підтвердили, що найбільш суттєвими за період 2001- 2010 рр. були зміни в 2009 р. у порівнянні з минулим періодом.

У сфері матеріального виробництва найбільша частка валового внутрішнього продукту у 2010 р. припадала на переробну промисловість (34,0 % ВВП країни, що становило 788017 млн грн), на сільське господарство – 8,2 %, будівництво – 4,2 % та добувну промисловість – 5,0 %. Протягом 2009 р. відбулося зменшення обсягу валового внутрішнього продукту у сфері матеріального виробництва практично за всіма видами діяльності, лише в сільськогосподарському виробництві спотерігається приріст 0,7 %.

У структурі випуску валового внутрішнього продукту у сфері надання матеріальних послуг найбільша частка припадає на торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, фінансову та страхову діяльність, яка розвивається прогресуючими темпами, при деякому зменшенні частки традиційних видів послуг транспорту і зв'язку.

2. Сучасний стан економіки регіонів обумовлений дією низки чинників, які перешкоджають ефективності її функціонування та зумовлюють неминучість структурних трансформацій. До них слід віднести: недостатню стабільність процесів в економіці; великі витрати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу; недосконалість бюджетного процесу; високий рівень тіньової економіки; невідповідність структури промислового виробництва інтересам України; важкий стан у сільському господарстві, яке потребує все більших субсидій для підтримки галузі, недостатня активність інвестиційного процесу тощо.

У роботі акцентовано увагу на функціонально-галузевої структурі економіки, структурно-галузевої пропорції якої достатньо рельєфно демонструє її галузево-промислова структура.

Дослідження економічного розвитку країни на сучасному етапі свідчить, що, незважаючи на зниження загальних темпів розвитку промисловості, її частка залишається вагомою порівняно з іншими видами економічної діяльності. На частку промисловості у 2010 р. припадало 43,5 % випуску продукції, 27,6 % валової доданої вартості, 16,6 % основних засобів, близько 94 % експорту продукції.

3. У трансформаційному періоді з максимальною ефективністю розвиваються галузі, які потребують мінімальних інвестиційних вкладень, що дають результати на близьку перспективу. Розвиток галузей, які не відповідають цим ознакам, гальмується через відсутність необхідних капіталовкладень.

Проведений аналіз функціонально-галузевої структури виявив, що галузева структура економіки є деформованою та неефективною. Дві третини продукції забезпечують енергомісткі та матеріаломісткі галузі, що спеціалізуються на виробництві проміжної продукції. У структурі промисловості переважають галузі з низьким третім або четвертим рівнем технологічного укладу, частка яких становить близько 95 %, тоді як п'ятого і шостого технологічних укладів не перевищує 5 %.

4. Оцінка структури сфери виробничих послуг, яка проводилася за найбільш значимими й інформативними напрямками, показала, що найбільш постраждалим від кризових явищ виявилось будівництво, падіння обсягів надання послуг у 2009 р. становило 48,2 % до рівня попереднього року, вантажооборот поступово зменшувався і його падіння відзначалося на рівні 22,1 %. За аналізований період відзначається стабільний щорічний приріст надання послуг зв'язку.

5. Трансформація соціально-економічних відносин у сільськогосподарській галузі характеризувалася, по-перше, зміною відносин власності на землю й засоби сільськогосподарського виробництва; по-друге, урізноманітненням відносин виробника продукції та її споживачів, що включають, зокрема, збільшення ролі посередників; по-третє, твердими відносинами іноземної конкуренції; по-четверте, зниженням інтересу до сільськогосподарського виробництва у зв'язку з появою нових можливостей і альтернатив в інших сферах господарства. Виявлено відчутні диспропорції в розвитку рослинницького та тваринницького підкомплексів. При загальній тенденції випереджальних темпів розвитку рослинництва, результати 2010 року продемонстрували зворотні зрушення: темп зменшення обсягів виробництва рослинницької галузі становив 4,8 %, у тваринництві спостерігається приріст обсягів обороту на 3,2 %. Слід зазначити, що сільськогосподарський сектор – це єдина базова галузь, де спостерігалось зростання обсягів виробництва.

6. Серйозною ознакою трансформації, що має стратегічне значення, є тривалий від'ємний природний рух населення.

В умовах реформування економіки регіонів України спостерігається посилення диференціації населення більше, ніж в умовах трансформації інших систем. Це пов'язано не тільки із зубожінням населення, але й зі зростанням частки багатих людей, співвідношення між сукупними доходами найбільш і найменш забезпечених груп населення перевищило 3,6 разу в 2010 р. проти 3,8 разу в 2008 р. Для трансформаційного періоду характерна ситуація, коли

спостерігається протилежна зміна двох показників, які в нормальних умовах змінюються паралельно. Йдеться про скорочення соціальних виплат населенню при одночасному зростанні споживчих цін, і навпаки. Таке явище можна назвати «подвійним тиском» на населення, значна частина якого зазнає різкого зубожіння. Наслідком є зниження споживчого попиту й банкрутство виробництв.

7. Трансформаційний період характеризується загальним спадом інтенсивності наукової діяльності, однак найбільш відчутний занепад спостерігається у сфері фундаментальних наукових розробок через тривалий строк окупності. На етапі перетворень знаходить застосування локальна наукова діяльність, орієнтована на потреби якої-небудь однієї організації або подібних організацій. Ця діяльність підтримується, головним чином, за рахунок закладеного в минулих фундаментальних дослідженнях потенціалу, який при відсутності нових розробок вичерпається й не зможе служити необхідною базою короткострокових розробок.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ТА ОПТИМАЛЬНОСТІ СТРУКТУРНИХ ЗМІН
ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ

4.1. Державне регулювання структурних змін в економіці України

Складні соціально-економічні умови в країні, гостра проблема низької конкурентоспроможності й технологічного відставання найважливіших галузей економіки потребують активізації структурної перебудови, а також пошуку нового підходу до здійснення структурних перетворень. При загальному розумінні важливості й необхідності структурних змін існують різні уявлення про роль держави в цих змінах.

Зокрема, висловлюється думка про те, що тільки надання свободи ринковому механізму підвищує мобільність ресурсів та раціонально їх розподіляє, що значною мірою сприяє структурній перебудові. Отже, державне втручання у формування ефективної структури економіки є вкрай небажаним.

В економіці розвинених країн набула поширення політика дерегулювання й приватизації. Зарубіжні автори, зокрема професор економіки з Бельгії П. де Гров, датський економіст Й.Х. Кристенсен, французький дослідник Е. Коен та інші, зазначають, що державне втручання, яке первісно було прогресивним явищем, із часом перетворилося на гальмо для підвищення ефективності економіки [143, с. 122].

Прихильники цієї точки зору вважають, що розподіл у рамках структурної політики різних благ і привілеїв підпорядковується не інтересам науково-технічного розвитку, а політичним амбіціям чиновників, отже, найкращим гарантом структурних зрушень можуть бути тільки ринок і конкуренція. Держава в цих умовах повинна лише брати участь у формуванні

сприятливого господарського клімату, який забезпечує розвиток підприємницької ініціативи і конкуренції.

У Західній Європі після завершення глибоких структурних перетворень у післявоєнні роки (які за глибиною і масштабами кризи цілком порівнянні зі станом перехідної економіки в 90-ті рр. ХХ ст.) роль держави в реформуванні структури економіки знизилася, а завдяки змінам в інституційних і ринкових структурах, які відбулися за участі держави, періоди спадів були менш тривалими й руйнівними. Це можна пояснити тим, що підвищилася маневреність фінансового забезпечення інвестиційних процесів як результат розвинутої кредитно-грошової системи, зросла стабільність господарських структур внаслідок нових інформаційних технологій, що забезпечують перехід до більш гнучких виробничих зв'язків, інакше кажучи, підвищився рівень зрілості ринкових відносин.

Однак, незважаючи на значне поширення концепцій дерегулювання й проведення в цій сфері конкретних заходів, у промислово розвинених країнах державна регламентація економіки продовжує залишатися досить значною.

Світовий досвід свідчить про те, що в період структурної перебудови роль держави в регулюванні економіки особливо зростає. З огляду на це підвищується інтерес до досвіду здійснення структурних перетворень у розвинених західних країнах, де структурні зміни відбувалися в результаті проведення державних заходів у сфері структурної політики.

В розвинених країнах світу значного поширення набула державна структурна політика, що являє собою комплекс заходів, спрямованих на перерозподіл структурного потенціалу з метою формування нових основ соціально-економічного розвитку. В основі формування пріоритетних напрямків структурних трансформацій національної економіки лежить система методів, державних механізмів та інструментів регулювання для ранжування ресурсного потенціалу.

У світовій практиці виділяють кілька критеріїв для вибору пріоритетних галузей. Тут звичайно виділяють групи базових галузей промисловості, що є

пріоритетними в структурі національного господарства і визначають незалежність економіки; перспективних високотехнологічних галузей, що визначають базу економічного зростання; підгалузей, підприємств або виробництв, що підлягають частковому згортанню або ліквідації, тобто групу структурно-депресивних об'єктів.

Свою високу результативність на практиці довів підхід, відповідно до якого структурні перетворення в країні починаються із сировинних галузей, доходи від експорту яких цілеспрямовано використовуються для модернізації наступних за технологічним ланцюжком галузей і розширення виробництва усе більш наукомісткої продукції. Саме така стратегія структурних зрушень була реалізована в економіці США, бурхливе зростання якої з кінця XIX ст. спиралося на експорт мінерально-сировинної продукції, а також пшениці і бавовни. Західна Німеччина вийшла з найтяжчої економічної кризи після Другої світової війни завдяки поставкам на світовий ринок вугілля й продукції металургійної промисловості. Правда, у забезпеченні зовнішньоторговельної експансії цих галузей важливу роль відіграв прийнятий у цей період закон про інвестиційну допомогу, відповідно до якого на їхню користь у примусовому порядку здійснювалися відрахування з галузей легкої промисловості, що швидко зміцніли через свою високу окупність на внутрішньому ринку.

Досліджуючи роль державного регулювання, слід зазначити, що відповідно до теорії неолібералізму системний підхід до аналізу економіки передбачає багаторівневу стратифікацію національного господарства й дослідження взаємозв'язків як усередині, так і між окремими рівнями. При проведенні реформ у неоліберальному ключі взаємовпливу макроекономічних параметрів і дій економічних агентів на мікрорівні приділялося вкрай мало уваги. Тим часом існує думка [146, с. 164] щодо необхідності вивчення економічної дійсності не окремо на макро- і мікрорівні, а саме в контексті взаємозв'язку й взаємодії макро- і мікроекономічних процесів. Справедливість такої точки зору не викликає сумнівів, оскільки, як показав досвід економічних реформ в Україні, недоврахування взаємної рефлексії макро- і

мікроекономічних процесів призводить до вкрай важких наслідків. Наприклад, проведення рестрикційної грошово-кредитної політики в 90-ті роки ХХ ст. ніяк не узгоджувалося з браком обігових коштів у підприємств, що спричинило затяжну кризу неплатежів.

Спираючись на світовий досвід, можна констатувати, що досить високих і стабільних результатів в економічному розвитку досягли країни, які проводили політику дозованого лібералізму. Це дало їм змогу не тільки не підірвати місцеве виробництво, але й забезпечити підвищення його міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів динамічних (а не статичних) порівняльних переваг. Тут доречно згадати, що більшість країн Заходу і Японія в період свого визрівання до рівня розвинених держав, в епоху промислового «ривка» в ХІХ – на початку ХХ ст., нарощували свою економічну потужність і експорт, проводячи політику досить жорсткого, хоча й вибіркового протекціонізму, націленого на всебічне зміцнення внутрішніх і зовнішніх позицій національної індустрії та інших секторів економіки [146, с. 164]. У сучасній зарубіжній та українській науковій літературі нерідко висловлюється відома теза: чим вищий рівень економічної відкритості країни (про це багато писали, зокрема, Дж. Сакс і А. Уорнер [292]) або чим вищий індекс економічної свободи в тій чи іншій країні, тим вищими є показники її економічної результативності. У табл. 4.1 подано перелік деяких пострадянських країн з ринковою економікою та індекси економічної свободи відповідно до дослідження, проведеного в 2011 р. американською дослідною організацією Heritage Foundation [302].

Індекс економічної свободи трактується як ступінь невтручання держави в економічну систему «виробництво-розподіл-споживання», враховуючи цінність соціальної функції державної політики.

Оцінюючи ці показники, слід наголосити, що Україна знаходиться на 164-му місці серед 179 країн за розміром державного втручання через витрати. Вважається, що чим вищий рейтинг, тим менше втручання держави в економіку. Індекс державного втручання становить 32,9 %, що є достатньо

високим рівнем активності держави, але існує безліч проблем, які потребують державної підтримки та фінансування. Цікаво, що у всіх розглянутих країнах (Естонія, Вірменія, Білорусь, Росія) індекс державного втручання був вищим, ніж в Україні. За інвестиційними рішеннями всі ці країни також характеризувалися вищим рівнем втручання держави. Одними з основних причин небажання інвестування в економіку України є непрозоре і складне законодавство, корупція, недобросовісна конкуренція, нечесна приватизація, нерозвиненість галузей інфраструктури тощо.

Таблиця 4.1

Індекси економічної свободи за 2011 р.

Країна	Свобода зачаткування бізнесу, %	Свобода інвестицій, %	Фіскальна свобода, %	Розмір державного втручання через витрати, %	Свобода ринку праці	Місце країни у світі
Середньосвітовий показник	64,3	50,2	76,3	63,9	61,5	
Естонія	80,9	90,0	80,7	52,2	55,8	14
Грузія	87,3	70,0	87,5	60,3	92,1	29
Білорусь	70,6	20,0	83,6	26,2	82,3	155
Росія	50,7	25,0	82,7	65,1	62,9	143
Україна	47,1	20,0	77,3	32,9	50,0	162

Складено за [302].

Зі сказаного випливає, що на початковому етапі реформ, які проводилися в економіці, не було враховане дуже важливе правило: передача функцій ринку (лібералізація, приватизація, дерегулювання) автоматично означає тимчасове посилення ролі держави [156, с. 165].

Оскільки «невидима рука» незрілого ринку ще не вміє трансформувати егоїстичну поведінку в суспільно корисну, у трансформаційній економіці функції держави мають певну специфіку. Їх можна розділити на три взаємозалежні групи:

- функції, характерні для командно-адміністративної системи (пряме втручання в деякі процеси);

- функції, пов'язані з відмовою від колишнього та створенням нового інституційного середовища та ринкової інфраструктури;
- функції регулювання, властиві ринковій економіці.

Таке розширення функцій держави необхідне тому, що в умовах інституційної нерівноваги жоден інший агент, крім уряду, не здатний приймати ефективні довгострокові рішення (якщо й уряд нездатний на це, то реформи приречені на невдачу). Ні менеджери й колективи підприємств, ні приватні підприємці не мають досить тривалого горизонту планування. Не будучи впевненими в майбутньому, економічні агенти ставлять перед собою короткострокові завдання, прагнуть до швидкого особистого збагачення. Тому необхідне створення системи стратегічного управління структурними змінами, яка дасть можливість інтегрувати різні фрагменти регіональної політики й створити несуперечливу систему прогнозів, впливів і стимулів, організувати діалог представників різних соціально-економічних і політичних груп. Здається, що на цьому етапі реформ мова повинна йти не про вихід держави з економіки, а про підвищення ефективності державного апарату й модернізацію механізмів управління економікою. Як справедливо зазначає В.М. Полтерович [193, с. 165], при здійсненні задуманих перетворень необхідна не «роздута» авторитарна держава, а «мобільна» і ефективна. Ефективність – це якісний показник, що охоплює поняття розвитку, механізмів діагностики та інтеграції переваг суспільного рівня; є орієнтиром для досягнення суспільно-необхідних цілей.

Влада є ефективною, якщо вона готова визнати обмеженість своїх можливостей, та розробляє результативну тактику делегування повноважень тим суб'єктам ринку, які є більш проінформованими, гнучкими і мобільними.

Роль держави у процесі структурної перебудови економіки розглядається як ключовий фактор технологічного та економічного розвитку країни та її регіонів. На думку Дж. Стігліца, сьогодні у світі «...існує загальна згода, що уряд відіграє роль у створенні будь-якого суспільства і будь-якої економіки, яка працює ефективно і гуманно» [226, с. 209].

Однак існуючі на сьогодні технології влади й управління не є результативними та видаються також неприйнятними. Ще А. Сміт, який вважається основоположником лібералізму, виступав із критикою меркантилістської політики й технології влади, а не державного регулювання взагалі. Відповідно, і технології влади, і чиновники настроєні на використання державних постів для особистого збагачення. Звідси випливає, що здійсненню структурних реформ повинні передувати заходи для підвищення ефективності державного управління.

Результатом всеосяжної лібералізації й втрати керованості економіки стала відсутність у період трансформації національного господарства осмисленої стратегії. Відповідно, і на рівні окремих підприємств регіонів відсутнє стратегічне бачення проблем. Таким чином, за роки реформ виник об'єктивний конфлікт між стратегічним управлінням (який відсутній) і оперативним керівництвом.

Така позиція не тільки не дозволяє відповісти на питання, який із численних пропонованих варіантів структурних реформ має історичну перспективу, але й суперечить всьому накопиченому досвіду виходу зі структурної кризи. Головне в цьому досвіді полягає не в наборі тих чи інших конкретних заходів, що проводяться у рамках рузвельтівського «нового курсу», німецького або японського «економічного чуда» тощо, а в методології формування системи стратегічного управління економікою і, в першу чергу, структурними змінами. Всі ці програми виходу з криз на траєкторію економічного зростання розпочиналися з визначення саме довгострокових цілей соціально-економічного розвитку і шляхів їхнього досягнення (стратегії), на основі яких уже розроблялися середньострокові й короткострокові плани і програми.

У зв'язку із цим особливий інтерес становлять концепції представників посткейнсіанства – сучасного напрямку в рамках кейнсіанської парадигми. Не беручи до уваги модель загальної рівноваги, наголошується на залежності кінцевого результату від перебігу економічних процесів в часі та просторі

(path-dependence). Посткейнсіанці виокремлюють гроші і відсоток, як самостійно-активну проміжну ланку між грошовими змінними та реальними процесами. Величина відсотка - це, у першу чергу, грошовий феномен, а не оцінка максимальної продуктивності реального капіталу як це трактує "чиста" неокласична теорія. Ринкові відсоткові ставки, засвідчують, в першу чергу, методику добору кредитних проектів та моральний ризик, який несуть суб'єкти господарювання, а не дохідність реальних капіталовкладень. До того ж, на викривлення структури відносних цін впливає невизначеність економічного середовища та безсистемний розподіл інформації. Переважно все це відноситься до фінансових ринків, які виступають фактором перерозподілу капіталу в стратегічно пріоритетні галузі. Так, банківські структури, перестраховуючись, здебільшого фінансують «старих» добре відомих клієнтів, так як не мають в своєму розпорядженні належних інструментів аналізу та діагностики інвестиційних проектів. Таким чином, доцільним та, в деяких випадках, навіть необхідним, є активне державне регулювання фінансової сфери і контроль діяльності посередників.

Таким чином, посткейнсіанці концентрують свою увагу на тих самих завданнях трансформаційного періоду, що й прихильники неолібералізму, але підходять до них інакше, на більш конкретному рівні, що приводить їх до логічного підсумку про наявність внутрішніх суперечностей і недоцільність прискорення у вирішенні цих завдань. Останнє наближує їхні висновки до еволюційного напрямку в економічній теорії.

Визначивши роль і місце держави в здійсненні структурних перетворень в умовах трансформаційної економіки, вважаємо за доцільне здійснити аналіз конкретної системи управління структурними змінами.

Необхідність у розробці стратегії структурних змін і створення відповідної системи стратегічного управління структурними змінами в Україні назріла вже давно. При цьому відзначимо принципову відмінність такої стратегії від довгострокового перспективного планування, що існувало в радянські роки. Стратегічне управління (яке включає й планування)

характеризується додержанням принципу «невизначеності майбутнього», у чому виявляється його близькість до посткейнсіанської традиції та інституційно-еволюційного напрямку в економічній теорії, що враховує необоротність історичного часу. У системі стратегічного планування не передбачається, що майбутнє буде обов'язково кращим, ніж сьогодні й минуле. Таким чином, вектор аналізу і прийняття управлінських рішень вибудовується «з майбутнього в сьогодні». У стратегічному управлінні важливе місце приділяється аналізу перспектив, можливостей і «викликів», надзвичайних ситуацій, а також аналізу конкурентного середовища й позиціонуванню на ринках. Крім того, на відміну від «жорсткої конструкції» довгострокових планів, стратегічне планування припускає адаптивність до мінливих умов зовнішнього середовища.

Для реалізації послідовного підходу до розробки системи стратегічного управління структурними змінами на першому етапі необхідно уявити економічну систему у вигляді керуючої системи (суб'єкта управління) і керованої системи (об'єкта управління). Відповідно, в економіці, провівши її послідовну декомпозицію, можна виділити дві сфери – сферу управління та контролю і реальну сферу [5, с. 93].

Перша охоплює державу і територіальні утворення (і відповідні їм суб'єкти господарювання), а друга – галузі національного господарства й домашні господарства, відповідні їм суб'єкти: комерційні та некомерційні організації, а також людину як активного та визначного учасника соціально-економічних відносин. Кожна сфера окремо та всі сфери в цілому перебувають під постійним інформаційним потоком. Так, сфера управління і контролю є джерелом формальних правил – так званої «ідеальної» економічної інформації, реальна ж сфера продукує і «реальну» інформацію. Становище суб'єктів господарювання в конкретній економіці та їхня роль відносно неї й один одного визначаються відносинами власності. Взаємозв'язок і взаємодія компонентів можливі завдяки наявності в них суперечливої системи потреб та інтересів.

Доцільно розробляти систему стратегічного управління структурними змінами на основі мезоекономічного підходу. Зауважимо, що стосовно цього в економічній літературі існує кілька думок. По-перше, значного поширення набула позиція, згідно з якою поділ національного господарства на рівні здійснюється залежно від розмірності об'єкта вивчення: підприємство – галузь, комплекс, ринок, регіон – національна економіка. По-друге, багато вчених вважає раціональним зерном мезоекономічного аналізу вивчення економічних явищ з урахуванням взаємопроникнення, взаємозв'язку і взаємообумовленості макро- і мікроекономічних процесів [156, с. 165]. Безумовно, кожна із цих позицій має право на існування. Виходячи з першої позиції, під мезорівнем будемо розуміти проміжний рівень управління (між макро- і мікрорівнями) залежно від масштабу об'єкта управління. Другий підхід знайшов відображення в тому, що система управління структурними змінами припускає існування прямих і зворотних міжрівневих зв'язків між різними рівнями господарської ієрархії. Управлінські впливи на всіх рівнях мають бути чітко поєднані в єдину систему. При цьому повинна чітко простежуватися субординація: за основу необхідно брати господарські цілі структурного реформування промисловості, потім цілі секторного реформування й уже потім повинні бути визначені пріоритети на рівні галузей, регіональних ринків та виробництв.

У зв'язку із цим можна стверджувати, що головною стратегічною метою структурних змін має стати створення постіндустріальної, конкурентоспроможної економіки з пропорційною, збалансованою галузевою структурою. Ця економічна структура має такі основні характеристики:

– пріоритетно-лідуюче значення в поліструктурній системі галузей (підгалузей) високотехнологічного розвитку, що мають стратегічно-адаптивні компетенції до вливання в світ найвищого техногенного рівня;

- вимивання значної кількості традиційних виробничих підгалузей та використовуваних методів, заміна новітніми штучними матеріалами існуючих ресурсів;
- формування та розвиток технічно сильних та технологічно орієнтованих галузей сфери послуг за умов використання нових модифікованих інформатизованих систем;
- формування інвестиційно-інноваційної підсистеми економіки, що служить генератором авангардних технологій.

Зрозуміло, що цілі на національному рівні не можуть бути просто дезагрегованими до рівня окремих секторів, галузей і підприємств. Погодження має досягатися в результаті ітеративного процесу шляхом руху від вищого рівня господарської ієрархії до нижчого й назад. При цьому як зворотний зв'язок будуть виступати агреговані показники по певних галузях, секторах і економіці в цілому, на основі яких можна буде викласти судження про структурні зрушення й, відповідно, про результати реалізації стратегії структурних змін.

Слід звернути увагу, що для національних економік різних країн міжрівневі зв'язки не носять універсального характеру, тобто макроекономічні процеси, що відбуваються та їх вплив на поведінку об'єктів макrorівня є неоднаковими в різні періоди функціонування. Для економіки розвинених західних країн характерна сформована в ході тривалого еволюційного процесу тісна взаємозалежність мікро- і макроекономічних процесів, а також потужний вплив стандартних макроекономічних регуляторів (ставка відсотка, обсяг грошової пропозиції, норма резервних вимог, податкові ставки та ін.) на поведінку мікроекономічних агентів, що, власне, і створює об'єктивну основу для різних варіантів (монетаристських та ін.) стабілізаційного регулювання. Навпаки, у більшості країн, що належали до соціалістичного табору, державний вплив на соціально-економічне становище в державі протягом десятиліть здійснювався шляхом жорсткого й безпосереднього централізованого регулювання поведінки мікроагентів, точніше – шляхом

мінімізації сфери самостійних рішень і встановлення суворих правил їхнього прийняття в різних господарських ситуаціях. У результаті виникла дещо несподівана ситуація: незважаючи на багаторічні традиції централізованого управління, вплив макрорегуляторів на мікроекономічну поведінку в цих країнах у перехідний період різко послабшав. Пояснюється це тим, що у даний період здійснювалося лише регулювання – вирівнювання відхилень системи, тобто оперативне управління. Було відсутнє стратегічне управління, що забезпечує цілеспрямоване функціонування системи при зміні умов і припускає вироблення траєкторії розвитку системи (стратегії), постановку цілей, формування відповідних програм та ін.

Вивчення досвіду здійснення структурної перебудови в різних країнах світу показало, що, незважаючи на теоретичне визнання як основного й найбільш ефективного засобу вирішення більшості економічних проблем, у тому числі здійснення структурних зрушень, ринкового механізму (ринкове пристосування відбувається в процесі міжгалузевого переливу капіталу з менш прибуткових галузей і секторів у більш рентабельні), а також, незважаючи на тривалі й стійкі ринкові традиції в більшості високорозвинених країн, у період структурних перетворень і формування цілеспрямованих структурних зрушень істотно зростає роль держави, активніше використовується державна структурна політика (вплив органів влади на всі типи структури економіки), основними цілями якої є прискорення переходу від спаду виробництва до економічного зростання й підвищення національної конкурентоспроможності на світовому рівні.

При цьому роль держави полягає в оздоровленні фінансової ситуації, стимулюванні пожвавлення інвестиційної й інноваційної діяльності, підвищенні ефективності функціонування державного апарату на основі модернізації механізмів управління економікою, сприянні створенню сприятливого інвестиційного клімату (рис. 4.1) та ін.

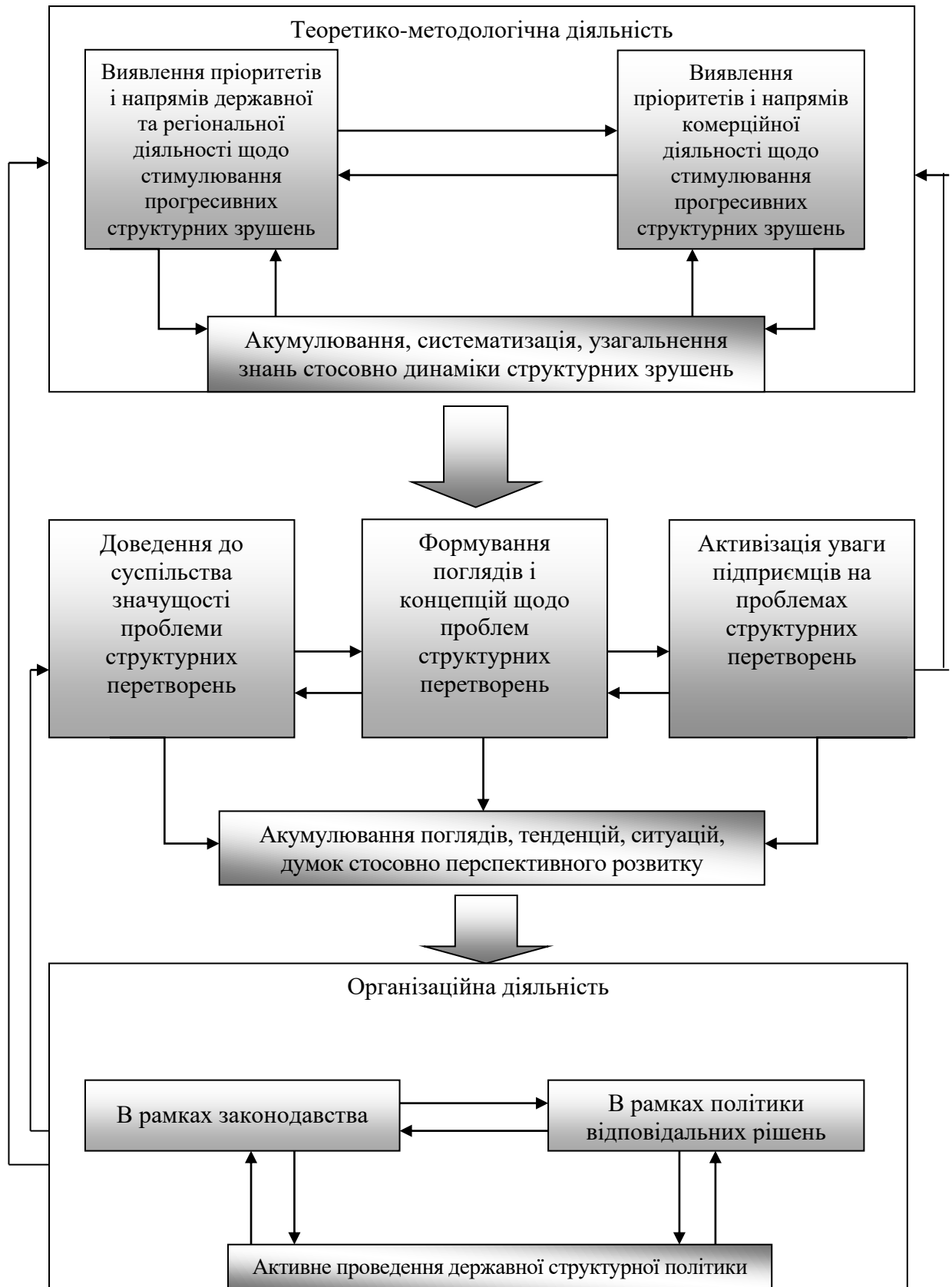

Рис. 4.1. Функції держави стосовно формування сприятливого клімату для активізації прогресивних структурних зрушень в економіці регіонів

За допомогою певних форм і методів реалізації державної структурної політики відбувається реформування всіх складових елементів економічної системи на макро-, мезо й мікрорівні (рис. 4.2). Так, на макрорівні механізм реалізації структурної політики включає сукупність методів, що є дієвими активаторами основних пропорцій макроекономічної системи та потужними формотворчими елементами структурних взаємодій внутрішнього (національна економіка) та зовнішнього (світова економіка) середовища. При цьому метою структурної політики має бути трансформаційна зміна структури національного господарства у відповідності до сучасної моделі ринкових відносин в країні, створення можливостей до забезпечення належного рівня відкритості та мобільності національної економіки, а отже, досягнення високих конкурентних переваг вітчизняного виробництва на внутрішньому рівні та в міжнародних масштабах.

У контексті зазначеного основними напрямками механізму реалізації структурної політики повинні бути, насамперед, оптимізація галузевої й технологічної структури економіки, забезпечення прогресивних структурних зрушень у них. На макрорівні реалізація державної структурної політики деякою мірою націлена на вирішення проблеми макроекономічної трансформації, орієнтованої на забезпечення економічної, технологічної, продовольчої, екологічної, енергетичної безпеки національної економіки.

Для цього, на нашу думку, необхідне проведення нижченаведених заходів, спрямованих на вдосконалення структури економіки.

По-перше, розвиток і підтримка пріоритетних галузей економіки шляхом спрямування державних інвестицій або створення пільгових умов для їхньої діяльності. Державні заходи повинні проводитися відповідно до заздалегідь складеної підпрограми структурних перетворень за кожним пріоритетним напрямом з виділенням етапів здійснення, визначенням загального фінансування й ресурсного забезпечення таких програм, а також законодавчим забезпеченням вироблення й реалізації пріоритетних напрямів розвитку галузей.

По-друге, стимулювання й підтримка попиту на інновації. При цьому слід наголосити на важливості внутрішнього попиту, тому що прорив наукомісткої продукції на зовнішні ринки можливий лише при наявності досить міцкого внутрішнього ринку. Тут виникають дві обставини: 1) відсутність у суб'єктів господарювання власних коштів, що направлені на інновації, а також тих, що пропонуються фінансовими посередниками; 2) існуюча конкуренція з боку закордонних інноваційних товарів та продуктів, які характеризуються високою якістю та гарантованим технічним обслуговуванням, незважаючи на більш високі ціни.

Ці проблеми вирішуються третім напрямом структурної політики – це організація інвестиційного прориву. Тільки в умовах інвестиційного буму, створюючи власний інноваційний продукт та підтримуючи попит на нього, можуть відбуватися прогресивні структурні зрушення.

Разом з тим, варто підкреслити, що поряд із проведенням державних заходів щодо основних напрямів структурної політики важливу роль відіграє регіон в особі місцевих органів влади.

З огляду на це, зазначимо, що, на думку науковців, у трансформаційний період територіальні утворення (зокрема їхні господарські комплекси) є повноправними суб'єктами ринкових відносин і добробут населення території перебуває в прямій залежності від того, наскільки міцні й надійні позиції її господарського комплексу на місцевому, регіональному, національному й міжнародних ринках. Тим самим багаторазово зростає координаційна функція органів місцевого самоврядування в економічному і соціальному розвитку. Саме вони покликані у ринковій ситуації забезпечувати комплексний розвиток відповідної території, її господарського комплексу як цілісної системи – суб'єкта ринкових відносин [18, с. 148].

За словами німецького вченого-економіста В. Ханеша [244], нинішні докорінні зміни у світовій системі поділу праці призводять до все більш нерівномірного розвитку різних регіонів; ця тенденція в майбутньому буде ще більше загострюватися. У результаті значних соціально-економічних

структурних змін високорозвинених індустріальних країн змінюються й відносини між регіонами. Основними елементами загального процесу реструктуризації є, насамперед, глобалізація й підвищення гнучкості виробництва, інтернаціоналізація інвестиційних процесів і виробничих рішень, а також відокремлення фінансово-економічних інвестиційних стратегій. У цих умовах за розміщення виробництва конкурують не тільки національні економіки, але й окремі регіони.

Вважаємо за необхідне підкреслити той факт, що значимість і вагомість усіх складових ринкового потенціалу території в сучасних умовах значно підсилюються за рахунок синергетичного ефекту внутрішньоагломераційної інтеграції її господарюючих суб'єктів, незалежно від форм власності, які вони представляють.

Виходячи з цього, останнім часом об'єктом пильного аналізу все частіше стають місцеві виробничі зв'язки, локальні інститути і мережа традиційних сусідських відносин. Так, зокрема, як інструмент державної політики підвищення конкурентоспроможності як регіону, так і країни в цілому нині часто використовується кластерна стратегія.

Основними напрямками структурної політики на регіональному рівні повинні бути такі:

- визначення перспективних напрямів територіального розвитку, при цьому можна орієнтуватися як на розкриття й широке використання наявних переваг, так і на створення нових місцевих переваг. Механізм реалізації структурної політики повинен ґрунтуватися на аналізі соціально-економічного комплексу регіону, оцінці місця й ролі регіону в системі територіального поділу праці, визначенні позитивних і негативних тенденцій регіонального розвитку, щоб надалі сприяти розвитку переваг й усуненню недоліків;

- проведення моніторингу та оцінка можливості створення ефективних кластерних структур у регіональному розрізі, визначення джерел фінансування досліджень на перспективу з можливістю залучення іноземних

інвесторів та з урахуванням впливу створених структур на соціальний розвиток регіону;

- створення комунікаційного середовища та інформаційної бази даних, а також підтримуючих інституцій для функціонування регіональних виробничих структур;

- стимулювання й підтримка конкурентоспроможності галузевої або територіальної організації господарської діяльності з метою сталого розвитку. Це припускає проведення заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості регіону, а також стимулювання й підтримку створення найбільш ефективних форм ведення бізнесу (технопарки, бізнес-інкубатори, бізнес-центри тощо).

На мікрорівні до механізму реалізації основних напрямів структурної політики входить група методів, пов'язаних із підвищенням економічної стабільності, активності в усіх процесах основних суб'єктів ринку, тобто підприємств, корпорацій, наукових та освітніх установ, інших первинних господарських систем.

Ці методи покликані реалізувати такі основні напрями структурної політики на мікрорівні: створення надійного корпоративного каркасу економіки; розвивати інтеграційні процеси науки, освіти, виробництва, ринку; збалансування форм економічно вигідного співіснування інвестиційно активного малого та великого підприємництва в системі «виробництво-розподіл»; реструктурування виробничих й наукових підрозділів; підтримка та розвиток стратегічно важливих для держави високотехнологічних підприємств, що мають значні перспективи на міжнародному ринку. Особливо необхідно відзначити в механізмі структурних перетворень інтеграцію науки, виробництва й ринку.

У сучасних умовах основною метою інтеграції є об'єднання й функціонування для реалізації організаційних переваг малого, середнього й великого бізнесу. Кінцевою метою інтегрування науки й виробництва є формування науково-виробничої бази розвитку регіональної економіки й

ринку інновацій, орієнтованого як на вирішення внутрішньорегіональних проблем економічного розвитку (розробка нових видів промислової продукції й технологій для підприємств області), так і на створення конкурентоспроможних виробництв для виходу на міжрегіональний і зовнішній ринки.

Однак поряд із суттєвими доробками у сфері фундаментальної науки є проблеми в застосуванні досліджень безпосередньо в процесі виробництва. У національній практиці основною проблемою інтеграції науки, виробництва й ринку є відсутність налагодженого механізму взаємовідносин між учасниками інтегрованої структури. Особливо недостатньо ефективними є інструменти перетікання технічних інновацій зі сфери науки у галузі виробництва – технопарки, бізнес-інкубатори тощо. Це, у свою чергу, пов'язане з недостатньо ефективними заходами державного регулювання щодо стимулювання використання інновацій, підтримки виробництв, що використовують інноваційні технології, і т. ін.

На сучасному етапі розвитку економіки України вже існують певні організаційні форми інтеграції між академічними, науковими установами, організаціями освіти та виробництвом, які представлені на ринку новими інноваційними структурами, прикладами проведення науково-практичних конференцій, написання спільних монографій, участю в спільних міжнародних проектах. Так, по лінії Національної академії наук України діють такі структури: відділення інформатики – навчально-науковий комплекс «Інститут прикладного системного аналізу» (МОН та НАН України), Інститут проблем штучного інтелекту Міносвіти та науки, молоді та спорту і НАН України, Науковий фізико-технологічний центр (НАН України та Міносвіти та науки, молоді та спорту), Науковий фізико-технологічний центр (НАН України та Міносвіти та науки, молоді та спорту), Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» (Міносвіти і науки, молоді та спорту України) [228, с. 282]. Ці структури утворені в співпраці з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і виконують

інтегруючі функції з ефективного використання науково-технічного та кадрового потенціалу, інтенсифікації навчального процесу, удосконалення існуючих та створення нових спеціальностей, виходячи з умов розвитку трансформаційної економіки. Проте маємо акцентувати увагу на тому, що наявні інтегровані форми розвитку науки, освіти і виробництва мають імпульсний, безсистемний характер, належно не обґрунтовані ні в колах освіти та науки, ні в науковій періодичній пресі.

Як інструменти державної підтримки інноваційної діяльності в міжнародній практиці застосовуються пряма бюджетна підтримка розробки й впровадження нових технологій і товарів; непряма підтримка через податкову політику й за допомогою адміністративного регулювання; інвестиції в систему освіти; підтримка критичних елементів господарської інфраструктури, необхідних для швидкого просування інновацій.

Проведення структурної політики в цьому напрямі включає державне регулювання діяльності учасників інтегрованих структур, зокрема розробку програм їхнього формування й розвитку, а також безпосередню участь держави через державні й муніципальні наукові й фінансові організації в інноваційному процесі.

Структурна політика на мікроекономічному рівні характеризується такими основними напрямками:

по-перше, оптимізація галузевої структури національного господарства через зростання наукомістких галузей, та зменшення неефективних виробництв. Структурна політика відповідно до програмних документів щодо реконструкції промисловості, направлена на зменшення витратоємності промислового виробництва, підвищення його якісних характеристик, покращення екологічної ситуації в регіоні;

по-друге, удосконалення організаційної структури управління підприємством (фірмою), що максимально відповідає її внутрішній специфіці й швидко реагує на зміни зовнішнього середовища. У цьому контексті слід зазначити проведення таких державних заходів, як стимулювання й підтримка

НДДКР у сфері розробки енергоефективних технологій і випуску устаткування, а також створення сприятливого клімату для вітчизняних та іноземних інвестицій в екологічно чисті ефективні проекти;

по-третє, стимулювання капіталовкладень в устаткування для поліпшення виробничого апарату – матеріальної бази управлінської діяльності. У цій сфері слід застосовувати такі заходи державного регулювання, як надання податкових пільг, державних цільових інвестицій, кредитів тощо.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що ефективна реалізація структурних змін в економіці України, яка являє собою комплекс заходів, спрямованих на відновлення сфери матеріального виробництва, диверсифікацію реального сектору економіки, неможлива без цілеспрямованого державного регулювання.

4.2. Джерела фінансування і стимулювання прогресивних структурних зрушень

При спробі уточнення значення регіональної структурно-інноваційної політики в процесі економічного розвитку регіонів, до якої ми вважали за необхідне вдатися, слід враховувати визначальну роль регіональних органів управління, яка полягає, по-перше, в тому, що інноваційна діяльність «за природою своєю тяжіє до децентралізованого здійснення, а по-друге, її успіх багато в чому визначається динамізмом, гнучкістю, здатністю економічних суб'єктів до швидких змін, адаптації до змінних умов, що є відмітними якостями регіональних ланок управління» [20, с. 54].

Регіональна структурно-інноваційна політика має індикативний характер стосовно державної інноваційної політики, тому що спрямована на виявлення практичного значення законодавчих і виконавчих заходів в інноваційній сфері, які вживаються державою для конкретних суб'єктів

інноваційної діяльності, і тим самим реалізується принцип зворотного зв'язку в системі управління інноваційним розвитком регіону. Проведення активної інвестиційно-інноваційної політики має стимулювати необхідні структурні зрушення. Проблема стимулювання структурних зрушень набула особливої гостроти після того, як проявилися наслідки організаційно-управлінських помилок у тактиці, спрямованій на стабілізацію виробництва. У сучасних політичних умовах є очевидним факт неможливості збереження існуючої структури економіки України, яка не дозволяє повніше задовольняти соціальні потреби суспільства.

Реалізація прямих та непрямих механізмів регулювання органами територіального управління відносно подальшого прогресивного розвитку науково-технічного потенціалу може відкрити нові можливості у науково-технічній сфері, інноваційній діяльності, у формуванні політики ціноутворення в науково-дослідній та технологічно-інноваційній системі, з метою покращення суспільного добробуту. Органи державної регіональної влади повинні застосовувати належні регулюючі механізми та інструменти економіки в сфері інноваційної політики, використовуючи доцільний та результативний набір заходів державного сприяння розвитку інноваційних процесів, які є вирішальними для забезпечення необхідних структурних зрушень та технологічного оновлення української економіки (табл. 4.2).

Конкретні форми і методи державної та регіональної підтримки в рамках інноваційної діяльності повинні застосовуватися тільки до конкуренто- і патентоспроможних проектів, які мають першочергове значення для структурної перебудови країни. Метою цієї підтримки є розвиток регіонального інноваційного потенціалу з урахуванням раціонального, ефективного використання бюджетних коштів.

Основою для реалізації інноваційної політики регіонів повинна бути характеристика досягнутого рівня регіонального інноваційного розвитку, що визначає передумови й обмеження в здійсненні інноваційних процесів на цьому рівні. Тому головним завданням регіональної інноваційної політики є

нівелювання виявлених суперечностей, зменшення впливу негативних чинників і використання умов, що сприяють інноваційному розвитку.

Таблиця 4.2

**Заходи регіональної державної політики
для кожного етапу інноваційного процесу**

Етапи інноваційного процесу	Види наукової діяльності	Результати діяльності	Важливі заходи регіональної державної підтримки
Науково-дослідні роботи	Фундаментальні	Нові наукові розробки, відкриття	Непряме фінансування (пільгове оподаткування, кредитування), надання доступу до дослідного устаткування
	Прикладні	Нові наукові розробки для застосування в дослідно-конструкторських роботах	Непряме фінансування (пільгове оподаткування, кредитування, субсидування, грантова підтримка), надання доступу до дослідного устаткування, організація мережної співпраці, допомога у залученні інвесторів, підтримка в участі в міжнародних конкурсах, виставках
Дослідно-конструкторські роботи	Технологічні	Дослідний зразок	Спільне фінансування проекту, непряме фінансування (пільгове оподаткування, кредитування), поручительство перед кредитними організаціями, надання бюджетних позик, пільгової оренди державної власності, організація державних закупівель, поручительство перед міжнародними інвесторами
	Комерційні	Зразок, зручний для використання у комерційних цілях	
Застосування	Виробництво	Потоковий випуск готової інноваційної продукції, збільшення обсягів виробництва	
Експлуатація	Удосконалення	Підвищення якості продукції, послуги	
	Модифікація	Додаткова модифікація	

Вищенаведене підтверджує доцільність управління інноваційним розвитком економіки саме на регіональному рівні з урахуванням умов для здійснення інноваційної діяльності, що склалися в кожному регіоні. При цьому важливим питанням, яке постає для впровадження нововведень, є фінансування інноваційного розвитку регіонів.

Необхідна умова здійснення всіх стадій інноваційного процесу – від розвитку фундаментальної науки до великомасштабного виробництва – це фінансове забезпечення трансферу технологій, у ході якого відбувається перерозподіл фінансових ресурсів та інноваційної інформації між суб'єктами інноваційної діяльності. Отже, важливим елементом механізму управління структурно-інноваційним розвитком регіону є модель фінансування інноваційної діяльності.

На цей час у регіонах існують центри інноваційного розвитку, що здійснюють цільове фінансування інноваційних високотехнологічних проектів, також цю функцію частково виконують фонди підтримки підприємництва, часто не маючи теоретичних навичок і практичного досвіду у фінансуванні інноваційної діяльності, а регіональні програми інноваційного розвитку фінансуються за залишковим принципом.

За часткою витрат на дослідження і розробки Україна набагато відстає від розвинених країн. Серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія (26 %) та Греція (29 %), але навіть вони у два рази вищі, ніж в Україні. У порівнянні з такими країнами-лідерами, як Нідерланди (62 %), Австрія (67 %), Німеччина (69 %), Данія (71 %) та Ірландія (74 %), розрив з Україною ще більший і становить 3 – 4 рази [230].

Потенціал до організації взаємовигідної співпраці всіх суб'єктів інноваційної діяльності в рамках територіально-локалізованих систем мезорівня потребує формування моделі фінансового забезпечення регіональних інноваційних процесів, яка ґрунтується на спільній організації фінансування і використанні всіх можливих його джерел.

Аналіз розподілу загального обсягу фінансування інноваційної діяльності за джерелами за період 2005 – 2010 рр. продемонстрував, що найбільша частка в загальному обсязі фінансування припадає на власні кошти підприємств: у 2005 р. – 87,7 %, у 2010 р. – 59,4 %. Суттєву частку у фінансуванні займають кошти іноземних інвесторів, питома вага яких підвищилася з 2,7 % в 2005 р. до 30 % в 2010 р. та кредити, отримані на

здійснення інноваційної діяльності, частка яких коливається від 7,1 % в 2005 р. до 11,8 % в 2009 р. (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності
за джерелами**

Джерела розподілу	2005 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Всього, у тому числі за рахунок:	5751,6	100	11994,2	100	7949,9	100	8045,5	100
власних коштів	5045,3	87,7	7264,0	60,6	5169,4	65,0	4775,2	59,4
державного бюджету	28,1	0,5	337,0	2,8	127,0	1,6	87,0	1,1
місцевих бюджетів	14,9	0,3	15,8	0,1	7,4	0,1	5,7	0,1
позабюджетних фондів	0,3	0,004	–	–	1,7	0,02	–	–
вітчизняних інвесторів	79,6	1,4	169,5	1,4	31,0	0,4	31,0	0,4
іноземних інвесторів	157,9	2,7	115,4	1,0	1512,9	19,0	2411,4	30,0
кредитів банків	409,7	7,1	4045,0	33,7	941,6	11,8	–	–
інших джерел	15,7	0,3	47,7	0,4	158,9	2,1	735,2	9,0

Складено за: [171, с. 199; 304].

Систематизація управління інноваційним розвитком регіону потребує визначення складових, що обумовлюють специфіку процесу фінансування інноваційної діяльності в регіоні, функціональним завданням якого є фінансове забезпечення регіональної системи стимулювання трансферу результатів науково-технічної діяльності (РНТД). У зв'язку з цим виділені такі складові, що відображають специфіку підходу до вдосконалення механізму управління структурно-інноваційним розвитком регіонів:

1. Передумови і обмеження розвитку інноваційної сфери регіону в розрізі складових її елементів:

– академічної науки;

- прикладної та галузевої науки;
- мережних інноваційних систем;
- корпоративного інноваційного сектору;
- інфраструктурних інноваційних підприємств.

2. Цілі та завдання, стратегія інноваційного розвитку регіону.

3. Механізм реалізації інноваційного розвитку в розрізі інструментів стимулювання трансферу РНТД:

- вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності;
- розвиток інфраструктури трансферу РНТД;
- формування сучасної концепції управління в організаціях науково-технічної сфери (ОНТС);
- підвищення інноваційної активності підприємств.

4. Організаційна структура органів управління інноваційним розвитком регіону.

5. Інноваційні ресурси господарського потенціалу регіону:

- матеріально-технічні ресурси;
- кадрові ресурси;
- інвестиційно-фінансові ресурси;
- інфраструктурні ресурси.

Ці складові дозволяють визначити об'єкти і суб'єкти фінансування з урахуванням характерних особливостей кожного з них в організації фінансування інноваційного розвитку регіону, скоординувати виділення фінансових ресурсів стосовно заходів для інноваційного розвитку, які вживаються органами управління, а також стосовно організаційної структури управління відповідно до завдань і відповідальності кожного з її елементів.

Фінансування регіонального інноваційного розвитку повинне відповідати і сформованому в економіці регіону співвідношенню інноваційних ресурсів, зменшуючи ризик недофінансування ресурсозабезпечених галузей виробництва і, відповідно, зайвого фінансування

галузей з непропорційною структурою інноваційно-ресурсного потенціалу. В умовах жорстких бюджетних обмежень пріоритети фінансування повинні отримати лідери в інноваційній активності, що поширюють хвилі технологічного трансферту по всіх напрямках національного економічного розвитку.

До джерел фінансових ресурсів держави, які можуть також бути спрямовані на здійснення структурно-інноваційного розвитку регіонів, слід віднести і рентні платежі та джерела стабілізаційного фонду. Оцінка проблем щодо стану рентних відносин в системі господарських комплексів регіонів підтверджує, що механізми вилучення і перерозподілу ренти є недосконалими, низьким є рівень її залучення до поліпшення системи регіонального виробництва. Перерозподіл ренти – це достатньо потужний канал мобілізації інвестиційних ресурсів у власності держави, який може реально реалізуватися. За існуючими оцінками, природно-ресурсний потенціал України на одну особу приблизно в 1,5 – 2 рази перевищує потенціал США, в 4 рази – Німеччини й у 12 – 15 разів – Японії [126, с. 42].

Зупинимося більш детально на цих джерелах фінансових ресурсів держави. Не вдаючись до докладного визначення ренти (земельної, регіональної, монопольної, експортної) і сутності механізму її одержання, зазначимо, що вони ґрунтовно досліджені в працях багатьох вітчизняних економістів (О.І. Амоша, Л.Л. Старченко [6], Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко, І.К. Бистряков, М.А. Хвесик [57; 200] та ін.). Додатковий рентний дохід, на відміну від конкурентного, утворюється як результат безперешкодного перетікання ресурсів або використання певних цінових привілеїв. Так, до 1992 р. завдяки монополії зовнішньої торгівлі основна частина рентного доходу, обумовленого підтриманням в Україні низьких цін на сировину, надходила державі й перерозподілялася, решта привласнювалася чиновниками й агентами «чорного ринку». Лібералізація зовнішньої торгівлі поставила в привілейоване становище експортерів (винятково завдяки займаним ними позиціям), які одержують «перехідну ренту» на різниці внутрішніх і світових

цін, тобто приватні фірми одержують рентні доходи, від яких відмовилася держава. Різке збільшення диференціації доходів, «легкі» гроші стимулюють зростання корупції і створення кримінальних структур. Таким чином, на нашу думку, в українських умовах ефект «перехідної ренти» найбільш яскраво виявився в секторі первинних галузей.

Слід підкреслити, що в розвиненому й ефективно регульованому ринковому середовищі регіону отримується рента всіх типів (монопольна, диференційна й абсолютна), але роль і місце рентних доходів різних типів у формуванні сукупної регіональної ренти і комплексному розвитку території є диференційованими і значною мірою нерівноцінними. Так, передусім, у ринкових умовах господарювання кількісно і якісно зростає роль диференційної ренти II типу, яка отримується через додаткові капіталовкладення на поліпшення ресурсу. Диференційна рента II, що отримується в результаті випуску кращої, конкурентоспроможної продукції в нових умовах господарювання, повинна стати основним видом ренти, оскільки саме вона виникає в результаті позитивних, якісних зрушень у виробництві товарів і послуг, розширенні їхнього асортименту, урахування потреб покупця і суспільства в цілому за умови більш повного використання переваг регіонів.

Існування диференційної ренти I типу (у результаті кількісних і якісних розбіжностей між характеристиками ресурсної бази регіонів) є об'єктивним, і в цьому сенсі треба зазначити, що проблема її вилучення має вирішуватися, швидше за все, за принципом ПАРЕТО-оптимуму – на користь загальнодержавних інтересів, але не на шкоду регіону.

Незважаючи на те що в системі регіональних рентних відносин монопольна рента є відносно жорстко підконтрольною державі, не виключається, однак, і подальший розвиток та удосконалення механізмів регіональної монопольної ренти як у випадку використання стратегічних, не відновлювальних або критичних ресурсів, що мають загальнодержавне значення і є державною власністю, так і у сфері власності регіональної та

корпоративної, яка також може стати джерелом регіональної монопольної ренти [58, с. 351].

На сьогодні в Україні не існує спеціальної системи вилучення рентних доходів, хоча формально відбувається вилучення платежів за користування водними ресурсами, земельними ресурсами, лісовими ресурсами, надрами для видобування корисних копалин та ін.

Частка плати за землю, яка розрахована по відношенню до ВВП, становила в 2007 – 2008 рр., відповідно, 0,83 та 0,98 %, це дуже низькі показники, які не відповідають світовим стандартам (табл. 4.4). Оскільки в Україні не використовується прогресивна система оподаткування надвисоких монопольних прибутків, то питома вага рентних надходжень є занадто низькою і не відповідає соціально-економічним умовам земле- та природокористування. За оцінками фахівців, при усередненні ставки на основні продукти рентного походження розрахункова оцінка ренти України становить близько 17 – 20 млрд грн, із яких лише 29 % привласнюється державою [126, с. 265].

Таблиця 4.4

**Обсяги та структура рентних платежів у зведеному бюджеті України
за 2007 – 2008 рр.**

Податкові надходження	млн грн		у % до ВВП	
	2007 р.	2008 р.	2007 р.	2008 р.
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	5948,2	9292,0	0,83	0,98
з них плата за землю	3889,3	6681,4	0,54	0,70

Складено за [222, с. 54].

Одним із джерел фінансових ресурсів держави є бонуси. Уже в момент передачі прав на розробку родовищ держава прагне привласнити економічну ренту за допомогою платежу (бонусу) за право розробки родовища. Бонуси є разовими платежами і, як правило, не є значним (порівняно з роялті та податками) джерелом фінансових надходжень для держави. У той же час вони

можуть розглядатися як додаткова стаття збільшення державних доходів і хронологічно є першим видом платежу.

Розміри таких бонусів значно варіюють. Наприклад, в Індонезії бонус, що сплачується під час підписання угоди, становить 1,5 млн дол. США, у Нігерії – 0,5 млн дол. США. Бонуси можуть бути приурочені до різних етапів реалізації проекту, наприклад до початку видобутку або до моменту досягнення певного рівня видобутку. У США система бонусів формально не встановлена, однак існують конкурентні торги за ділянки, таким чином, пропонувана покупцем ціна може розглядатися як бонус, який він виплачує переможцям торгів.

Деякі вчені у своїх дослідженнях обґрунтовують механізм оподаткування підприємств видобувних галузей промисловості України за використання надр, а саме: на стадії прийняття рішення про доцільність розробки родовища корисних копалин через ліцензійні сплати та бонуси; на початку експлуатації – шляхом сплати ренти залежно від якості видобутих ресурсів, природних і виробничих умов експлуатації родовищ за ставками у відсотках до вартості виробленої продукції (роялті) [127, с. 71].

Саме недосконалість, а в багатьох випадках – відсутність економічних і правових механізмів вилучення ренти, особливо соціально і екологічно неефективних її видів (у першу чергу монопольної та абсолютної), і є причиною того, що навіть у багатих на природні ресурси регіонах (Донбас, Придніпров'я, Карпати) рівень і якість життя населення абсолютно не відповідають наявним природним багатствам і перевагам таких територій порівняно з іншими регіонами країни [58, с. 351].

Досить поширеною формою виплат державі є роялті, які розраховуються як фіксований відсоток валового доходу виробника. Роялті є первинним способом систематичного платежу, який визначає більш ранні в часовому інтервалі та стабільні грошові надходження до державного бюджету порівняно з платежами з доходів. Даний вид платежу є легким з точки зору адміністрування та швидким з точки зору отримання доходів.

Так, наприклад, у нафтовій промисловості величина роялті коливається від 0 (у Великобританії) до 50 % у деяких країнах (М'янма, Єгипет). У більшості країн вона становить 12,5 – 20 % вартості добутої нафти. Досить поширеними ставками є 12,5 і 16,67 %.

Платежі, не прив'язані до величини прибутку (роялті, бонуси та ін.), регресивні – чим нижча прибутковість проекту, тим відносно вищий рівень виплат. У зв'язку з цим деякі держави підвищують податки на чистий дохід і відмовляються від стягнення роялті. Все більшого поширення набувають податкові системи з гнучкими умовами, що досягається застосуванням змінних шкал. Системи зі змінними шкалами використовують для того, щоб забезпечити підвищення частки держави при зростанні прибутковості проекту й тим самим знизити рівень регресивності податку.

Існують також спеціальні рентні податки на природні ресурси. На сьогоднішній день основне питання загальноекономічної політики в розрізі як України в цілому, так і регіональних економік полягає в тому, чи можуть і чи належні рентні галузі (і рентні платежі) бути вагомим джерелом доходів бюджету й економіки в цілому, або ж вони, як частина економічної інфраструктури, повинні створювати умови для розвитку інших галузей.

З метою забезпечення ефективності й справедливості розподілу ренти всі користувачі рентних ресурсів повинні сплачувати ренту в розмірі, що відповідає поточній рентній вартості використовуваного ними рентного ресурсу (землі, води, виду корисних копалин). Така поточна вартість рентного ресурсу може встановлюватися на основі порівняння відомостей про рентні доходи в різних регіонах країни та рівні прибутковості рентних ресурсів у різних регіонах країни. Очевидно, що вилучення ренти має бути регіонально диференційованим, але ставки платежів і періодичність перегляду таких ставок рентних платежів повинна визначати держава.

У цьому аспекті завдання зваженої державної політики полягає в удосконаленні цінової політики та фіскальної системи країни таким чином, щоб високі ціни на товари, створені в рентних галузях, та найбільш стримуючі

податки (якими обкладають заробітну плату й прибуток) не були основними джерелами доходів суб'єктів господарювання і бюджетів відповідно, а державний дохід поповнювався б за рахунок тих джерел, які не позначаються на бажанні й здатності громадян працювати й вкладати свої заощадження в подальший розвиток.

Державна політика при цьому повинна відповідати двом основним правилам. Перше – це те, що суспільно створена вартість (рента) повинна бути усупільнена. Друге правило полягає в тому, що під виглядом ренти не повинен вилучатися підприємницький дохід, а створена приватна вартість (заробітна плата й прибуток) повинна залишатися в суб'єктів господарювання.

Якщо суб'єкти господарювання платять ренту за використання землі й інших природних (рентних) ресурсів суспільству, то вони тим самим беруть участь у створенні стійкої й ефективно працюючої регіональної економіки. Таким чином, загальнодержавна і регіональна соціально-економічна система буде оптимальною й функціонуватиме в інтересах суспільної частки секторів економіки, якщо основу податків становитиме земельна й природно-ресурсна рента.

Якщо розглянути угоди про розподіл продукції, то в окремих країнах розподіл проводиться в індивідуальних пропорціях. При цьому в більшості нафтовидобувних країн, що практикують укладання таких контрактів, пропорції розподілу зі зростанням видобутку змінюються на користь держави. З частки розподіленої сировини, що належить компанії, як правило, сплачується податок на прибуток. У ряді країн в угоди про розподіл продукції також включаються зобов'язання по сплаті роялті.

Існують і простіші схеми розподілу продукції, наприклад прямий розподіл всього видобутку без попереднього виділення компенсаційної продукції та без оподатковування частки, що одержується компанією. У цьому випадку розподіл продукції може замінити всі види податків на виробника.

Така система діє, наприклад, у Лівії, де продукція ділиться між державою та компанією-підрядником у пропорції 81 : 19.

В Україні також діє Закон «Про угоди про розподіл продукції» [92], зміст якого полягає в тому, що інвестор бере на себе зобов'язання провести пошук, розвідку та видобування визначених умовами договору корисних копалин виключно за свій рахунок та на свій ризик, здійснюючи державі певні відрахування за надання інвестору виключних прав у сфері користування родовищем на конкретній ділянці. Водночас держава як сторона угоди зазвичай жодних ризиків та витрат не несе. Наприклад, якщо інвестор вклав кошти в пошук та розвідку і не виявив мінералів або ж виявив, але їх видобуток виявиться економічно не рентабельним, витрачені кошти інвестору не повертаються. Це є принциповим загальноновизначеним положенням Угоди про розподіл продукції. Сторони, звісно, можуть домовитися й про інше, хоча, на практиці, це майже неможливо.

Подальше вилучення природної ренти актуалізує питання про введення диференційного податку на родовища. На перший погляд, такий захід видається очевидним («від противного»: недиференційоване зростання вилучення ренти призведе до різкого погіршення фінансового становища компаній, що працюють у відносно несприятливих умовах, і, відповідно, до необґрунтованого зниження їхньої конкурентоспроможності). Однак реально цей захід, крім переваг, має й ряд серйозних недоліків.

Основними недоліками, які гальмують подальший розвиток регіонів, є недосконалість рентних відносин, а саме [58, с. 352]:

- невідповідність рентних платежів, що вилучаються в суб'єктів господарювання і спрямовуються на регіональний розвиток, реальним рентним доходам, занижені ставки рентних платежів;
- недосконала фіскальна система, що недостатньо враховує рентні механізми господарювання і не спрямована на пріоритетне отримання бюджетних доходів через рентні відносини;

– недосконала система обліку та інвентаризації джерел ренти (земельних, водних, лісових ресурсів тощо), яка не дозволяє якісно і повністю охопити рентну базу відповідними платежами;

– неповне використання джерел ренти і низький рівень її залучення до поліпшення системи регіонального виробництва, слабкий розвиток страхових, лізингових та інших фінансових рентних відносин.

Таким чином, слід зазначити, що подальший розвиток рентних відносин необхідно ув'язувати з упровадженням дієвих методів ціноутворення з метою формування механізмів ефективної підтримки розвитку регіонів.

Другим важливим джерелом інвестування структурних зрушень можуть бути кошти стабілізаційного фонду, у якому будуть акумулюватися кошти, отримані державою від управління власністю, у тому числі й власністю на надра.

Практика створення стабілізаційного фонду є далеко не новою. З ідеєю його створення для пом'якшення виробничих циклів і управління бюджетним дефіцитом виступав ще Р. Харрод. Йому належать дві важливі ідеї, які ми взяли за основу. Він вважав, що фонд має бути незалежним органом влади й управляти ним повинні фахівці, а не міністр фінансів. Коло повноважень фонду повинен визначати тільки парламент [279].

Якщо звернутися до досвіду розвинених країн і країн, що розвиваються, які одержують значні доходи від таких природних ресурсів, як нафта, газ, кольорові метали, то можна побачити, що багато з них ідуть шляхом створення подібних фондів. Відмінність полягає лише в тому, які господарські завдання вирішуються за рахунок коштів, акумульованих у цих фондах.

Існують три типи таких фондів: стабілізаційні, ощадні (фонди майбутніх поколінь) і резервні.

Стабілізаційні фонди, як показує світовий досвід, використовуються найчастіше з такою метою:

– заміщення капіталу у формі природних ресурсів – для того щоб уникнути зниження обсягів чистого капіталу, який становить суму величин

фізичного капіталу, природних ресурсів і людського капіталу (у Канаді – провінція Альберта, а в США – Аляска);

- диверсифікація сукупності активів економіки за допомогою інвестування у внутрішні й закордонні основні засоби виробництва (більшість країн використовує стабілізаційні фонди саме з цією метою);

- стерилізація частини виторгу в іноземній валюті – для пом'якшення наслідків «голландської хвороби» (Норвегія, Чилі);

- зміцнення бюджетної дисципліни, щоб послабити прагнення уряду або законодавчої влади використовувати доходи, які утворюються в періоди високих цін на сировину, на покриття частини поточних витрат (Чилі).

Існує такий фонд і в Україні, основними напрямками використання його коштів є забезпечення економічної стабільності, енергетичної та продовольчої безпеки, послаблення залежності національної економіки від світової фінансової кризи, захист економіки від інфляційного тиску та утримання рівноваги на ринках стратегічно важливих видів продукції [79, с. 103].

Було визначено формування Стабілізаційного фонду в обсязі 20 млрд грн, але досягти такого обсягу не вдалося, причиною чого стало недооцінка фінансових можливостей в процесі реструктуризації та приватизації держмайна. У 2009 р. із запланованих 14 млрд 562,5 млн грн надійшло до Стабілізаційного фонду лише 5 млрд 695,6 млн грн, або 39,1 % [94].

Статтею 77 Закону «Про Державний бюджет на 2010 рік» [85] передбачалося використання коштів Стабілізаційного фонду за 33 напрямками, проте окремі з них не відповідали меті створення фонду.

Урядом України було прийнято рішення щодо спрямування коштів Стабілізаційного фонду в 2010 р. на:

- проведення політики кредитної експансії, капіталовкладення в інвестиційно привабливі проекти, зокрема і в програми АПК – 3, 3 млрд.грн.;

- фінансова підтримка інвестиційних проектів на авіабудівних підприємствах, підприємствах оборонної промисловості, машинобудування тощо - 649,0 млн. грн;

- здешевлення кредитів, та фінансова підтримка вугледобувних підприємств щодо їх будівництва та переоснащення, інвестиційних проектів, які спрямовані на підвищення техніки безпеки шахт - 6,8 млрд грн;
- реалізацію інвестиційних та інноваційних проектів з енергозбереження в житлово-комунальному господарстві – 500,0 млн. грн.;
- реалізація Державної цільової програми з підготовки та проведення фіналу чемпіонату Європи 2012 року з футболу - 6,7 млрд. грн.;
- виконання інвестиційних проектів соціально-економічного розвитку регіонів - 300,0 млн грн;
- закупівля спеціальної техніки, модернізація озброєння та військової техніки за державним замовленням для потреб національної оборони – 3,1 млрд. грн.;
- закупівля обладнання національного виробництва та засоби пожежогасіння – 100,0 млн. грн.;
- виконання функцій столиці відповідно до Закону України "Про столицю України - місто-герой Київ" - 500,0 млн грн.

У 2010 р. порівняно з 2009 р. загальна сума трансфертних платежів із державного бюджету перерахованих до бюджетів місцевих рад збільшилась на 15,9 млрд грн (на 25,5 %). Стосовно субвенцій соціального призначення то місцеві бюджети виконали свої зобов'язання у сумі 22,8 млрд. грн., що на 4,5 млрд. грн. більше, ніж у 2009 р.

Ключовим обмеженням на розширення державних інвестицій є відсутність достатніх організаційних механізмів і необхідної нормативної правової бази. Нині до таких механізмів належать державні цільові програми. Однак можливості для розширення державних інвестицій при використанні цих механізмів, як показав досвід бюджетного планування на 2011 р., досить обмежені. У зв'язку із цим необхідна розробка нових організаційно-правових механізмів державних інвестицій.

Становлять інтерес два альтернативні механізми використання бюджетних ресурсів на інвестиційні цілі, що застосовуються у світовій

практиці:

- бюджетні стабілізаційні фонди, що допускають інвестування накопичених ресурсів усередині країни (Оман, Кувейт, Венесуела та ін.);
- система інститутів розвитку (Чилі, Мексика, Ізраїль, Корея та ін.), що орієнтовані на стимулювання інноваційної активності в економіці, тобто на створення нових інноваційних бізнесів, підтримку розвитку технологій, сприяння кооперації між виробництвом і сферою НДДКР та ін. До цієї ж групи примикають існуючі в США технологічні агентства (NASA, DARPA), що координують реалізацію проектів у сфері високих технологій і забезпечують комерціалізацію їхніх результатів.

В Україні з найбільшим ефектом могли б бути реалізовані такі механізми інвестиційного використання ресурсів Стабілізаційного фонду:

- формування Фонду інноваційного розвитку підприємств малого і середнього бізнесу (аналогічно до Фонду Чилі), орієнтованого на підтримку нових інноваційних бізнесів і зниження ризиків для приватних інвесторів, що фінансують інноваційні проекти. Подібний фонд може бути створений у результаті взаємодії уряду й приватного бізнесу на основі спільного фінансування видатків і управління проектами. Завдання фонду – сприяння розвитку інноваційних бізнесів у пріоритетних секторах економіки, формування навколо таких бізнесів кластерів інноваційно-активних виробництв;

- створення фондів національних технологічних агентств (на зразок NASA). Такі агентства можуть бути призначені для управління реалізацією технологічних проектів, що забезпечують досягнення проривних результатів за пріоритетними напрямками, визначеними Урядом. Одночасно завданням агентств стане комерціалізація технологій, отриманих у результаті реалізації таких проектів;

- фінансування програм розвитку регіонів (за допомогою наявних організаційних механізмів), спрямоване на сприяння розвитку в регіонах інноваційних мереж (за зразком Кореї). Йдеться про стимулювання створення

в регіонах, які володіють розвиненим науковим і (або) промисловим потенціалом, регіональних інноваційних систем, що поєднують як існуючі, так і новостворювані виробничі, дослідні й фінансові структури;

- формування паливно-енергетичного інвестиційного фонду (за моделлю, близькою, наприклад, до Нафтового фонду Оману). Кошти фонду (на основі співфінансування) можуть використовуватися для фінансування відтворення мінерально-сировинної бази, розвитку експортної інфраструктури, проведення НДДКР у сфері пошуку й видобутку нафти, газу. При цьому може забезпечуватися зворотність вкладених грошей – за рахунок конкурсного продажу прав на розробку родовищ, приватизації об'єктів інфраструктури у випадках, дозволених законодавством, комерціалізації створених технологій.

Можливі інші напрями й організаційні форми використання ресурсів Стабілізаційного фонду на інвестиції:

- підтримка експорту високотехнологічної продукції;
- забезпечення позитивних зрушень в структурі економіки;
- фінансування лізингу інвестиційного обладнання за рахунок його кредитування спеціалізованими банками зі 100 %-ю участю держави. Для забезпечення справедливої конкуренції кредити спеціалізованими банками мають розміщуватися на основі відкритого конкурсу з прозорими критеріями визначення переможців;
- розширення інвестиційного кредитування через структури Українського банку реконструкції та розвитку.

У цілому слід зазначити, що кошти, які акумулюються у Фонді структурного розвитку, мають використовуватися на проведення структурно-інвестиційного маневру, для забезпечення позитивних зрушень в структурі економіки відповідно до визначених пріоритетів державної економічної політики. При цьому фонд повинен мати абсолютну прозорість як у формуванні дохідної частини, так і видаткової за умови жорсткого контролю напрямів і результативності його використання. Дотримуючись ідей

Р. Харрода [279], пропонується залучити для управління фондом незалежних економістів із НАН України і галузевих інститутів, а також зробити його підзвітним парламенту (рис. 4.3).

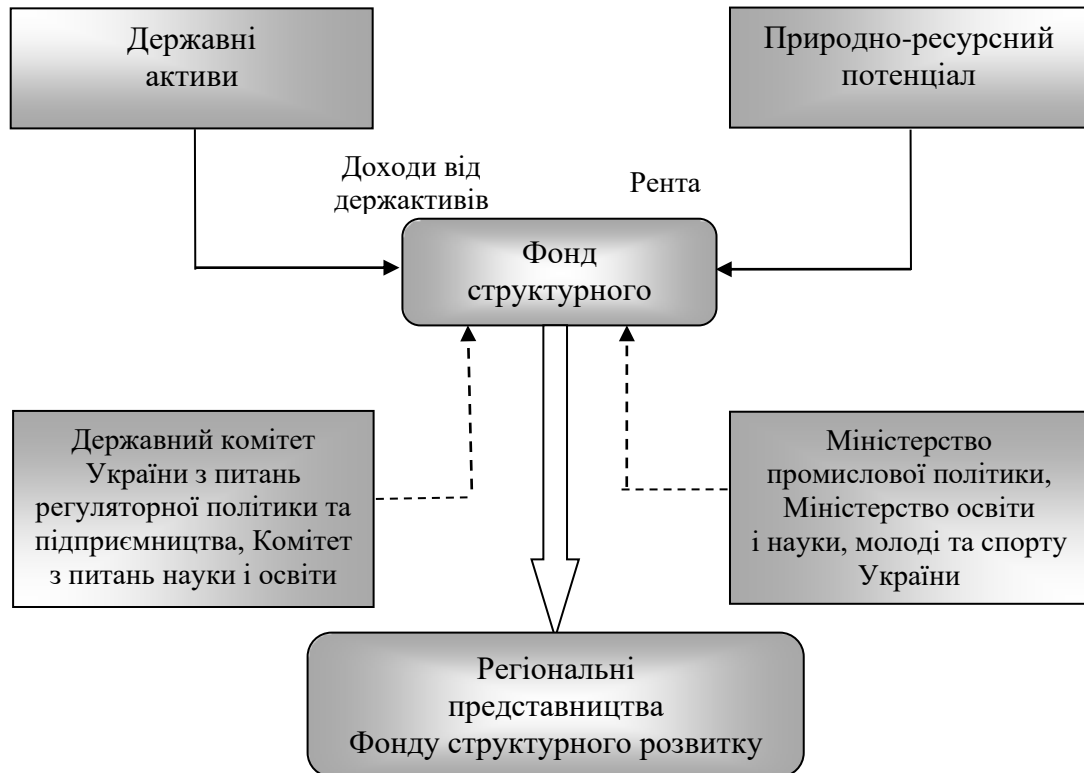

Рис. 4.3. Організаційна схема Фонду структурного розвитку

Такий фонд розвитку повинен діяти в тісному співробітництві з Міністерством промислової політики та Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, однак при цьому бути незалежним органом. Крім того, представництва цього фонду повинні бути створені в усіх регіонах України. До роботи в них у регіонах можуть залучатися провідні економісти територіальних відділень НАН, вузів, а також економісти-практики.

Необхідно підкреслити, що при кожному інституціональному перетворенні повинні бути здійснені зусилля щодо прогнозування й уникнення можливих інституційних пасток (стійких неефективних інститутів). Упровадження будь-якої нової конструкції (у т. ч. й інституційної) потребує часу на налагодження й адаптацію, науковці визначають, що «для

інституціональних новацій, які стосуються інтересів мільйонів людей, особливо важливо мати проект перехідного режиму, включаючи, можливо, створення проміжних інститутів» (таких, як Фонд розвитку, відповідні правові норми тощо) [193, с. 165]. При здійсненні описаних вище заходів щодо перерозподілу інвестиційних ресурсів варто запобігати перетворенню перехідних норм у постійно діючі й неефективні в довгостроковому плані. Мобілізаційна політика, необхідна на певному етапі, може викликати неефективну неконкурентоспроможну структуру, що підтримуватиметься відповідним лобі в майбутньому. Для того щоб попередити виникнення такої інституціональної хиби, необхідно в першу чергу розробляти детальний план демонтажу інституту, який є стратегічно безперспективним. Тобто з юридичної точки зору норма, що вводитьься, має бути тимчасовою і передбачати власне автоматичне скасування за певних умов.

Таким чином, потрібно, щоб описана схема не замикалася на нинішньому співвідношенні факторів виробництва. У майбутньому, у результаті перетворення структури економіки України в постіндустріальну, на перший план повинна вийти інтелектуальна рента.

З урахуванням перелічених вище чинників та можливих джерел фінансування структурно-інноваційних зрушень побудована концептуальна схема фінансування структурно-інноваційного розвитку регіону як динамічна система фінансових важелів, в основу якої покладений принцип багатоканальності розподілу фінансових ресурсів. Ця схема як підсистема механізму управління інноваційним розвитком регіону має організаційний характер і тому враховує необхідність планування і контролю фінансування інноваційних процесів. Принцип багатоканальності фінансування інноваційної діяльності полягає у використанні різних схем, що дають змогу здійснювати розподіл фінансових ресурсів із різних джерел фінансування між усіма етапами трансферу технологій відповідно до стратегічних й оперативних цілей суб'єктів фінансування (рис. 4.4).

Згідно із цим визначенням завдання моделі фінансування інноваційного розвитку регіону – забезпечення стабільного кругообігу фінансових коштів та їхній перерозподіл відповідно до потреб окремих суб'єктів господарювання, зменшення ризику їхніх втрат.

Схема є трирівневою ієрархічною системою взаємозв'язаних елементів (суб'єкти, об'єкти, принципи, методи й інструменти тощо), які взаємодіють шляхом інтеграції й дезінтеграції, внаслідок чого досягається гармонізація економічних інтересів держави, інноваційно-активних підприємств та їхніх працівників, кредиторів, власників (акціонерів), представників корпоративного сектору як основного споживача результатів інноваційної діяльності, а тому й основного джерела фінансування інноваційних процесів.

Ключовими елементами концептуальної схеми фінансування є: прогнозування інноваційного розвитку регіону, система фінансування, що ґрунтується на раціональному розподілі фінансових ресурсів з різних джерел фінансування між усіма стадіями інноваційного процесу, і система коректування фінансового механізму з урахуванням ситуації, що склалася в регіональній інноваційній сфері.

Прогнозування структурно-інноваційного розвитку регіону спрямоване на підвищення обґрунтованості управлінських рішень по організації інноваційних процесів і реалізації політики інноваційного розвитку. У його проведенні доцільно виділити два основні напрями:

1. Прогнози соціально-економічного розвитку кожного конкретного регіону, що ґрунтуються на аналізі інноваційних ресурсів регіональної інноваційної сфери, їхнього обсягу і структури, на виявленні передумов і обмежень інноваційної сфери, на оцінці стану засобів і факторів виробництва та їхнього потенціалу, на вивченні інституційних особливостей регіону, соціальних чинників і ефективності механізму управління інноваційним розвитком.

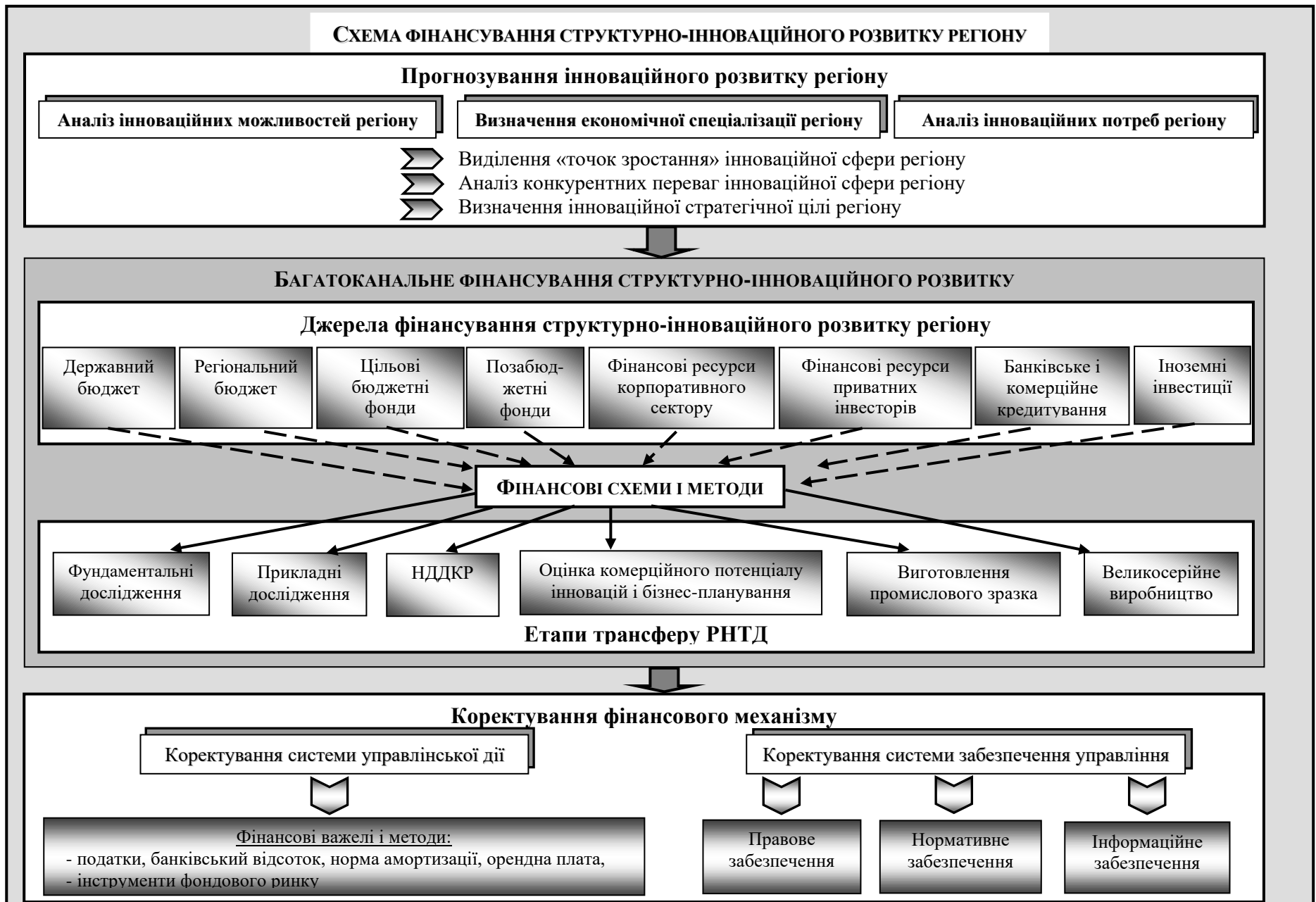

Рис. 4.4. Концептуальна схема фінансування структурно-інноваційного розвитку регіону

2. Прогнози наукових досліджень та їх здатності до комерціалізації, отримані при аналізі перспективних напрямів наукових досліджень і порівнянні необхідних для їхньої реалізації ресурсів з можливостями фінансово-інвестиційної компоненти інноваційного потенціалу регіону.

Прогнозування інноваційного розвитку має ґрунтуватися на вивченні спеціалізації регіону, виділенні «точок зростання» регіональної інноваційної системи шляхом порівняння інноваційних можливостей та інноваційних потреб регіону, бути безперервним, взаємозв'язаним у часі й просторі.

Аналіз конкурентних переваг регіональної інноваційної сфери дає змогу сформулювати інноваційні стратегічні цілі та завдання її розвитку. Реалізація інноваційних програм і проектів потребує чималих фінансових ресурсів, згенерованих діючим у регіоні виробництвом, банківською системою, або залучених ззовні. Це потребує безперервного аналізу, який дає змогу визначати інвестиційну потребу регіональної інноваційної сфери з урахуванням забезпечення бажаного рівня її незалежності, що визначає необхідність розширення аналітичних можливостей при реалізації багатоканального, багатofакторного фінансування інноваційних проектів.

Як другий ступінь моделі фінансування інноваційного розвитку регіону автором запропонована система багатоканального фінансування. Інноваційний розвиток систем мезорівня (регіону), обумовлений розробкою інноваційних технологій, їхньою комерціалізацією з подальшим промисловим застосуванням, перебуває у сфері інтересів багатьох економічних суб'єктів. Держава в особі державних і регіональних органів влади, розвиваючи інноваційну сферу, у першу чергу, реалізує такі стратегічні цілі, як зміцнення національної безпеки, нарощування економічного потенціалу країни і його стійкий розвиток. Отримання додаткових доходів від комерціалізації інновацій також є підставою для участі як держави, так і приватного бізнесу в здійсненні інноваційно-інвестиційної діяльності.

З огляду на зазначене інноваційна діяльність має безліч потенційних джерел фінансування: державний бюджет, регіональні бюджети, цільові бюджетні фонди,

позабюджетні фонди, корпоративний сектор, банківські і комерційний кредити, приватні особи, іноземні інвестори.

У ході інноваційного розвитку регіону в рамках регіональних економічних систем процеси трансферу результатів науково-технічної діяльності можуть реалізуватися в декілька послідовних етапів: фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; дослідно-конструкторські розробки; оцінка комерційного потенціалу інновації й бізнес-планування; виготовлення промислового зразка; великосерійне виробництво.

Фінансування кожного з етапів трансферу технології має свої особливості, виражені в обсягах фінансових та інвестиційних потреб, розподілі прав на продукти інтелектуальної власності і ступені інвестиційного ризику.

Класичний розподіл фінансування етапів трансферу виглядає таким чином (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Класичний розподіл фінансування етапів трансферу

Джерело фінансування	Етап трансферу технологій
Бюджетні кошти	Фінансування фундаментальних досліджень, прикладних розробок у пріоритетних напрямках і організації виробництва для виконання державних функцій
Позабюджетні кошти	Фінансування дослідно-конструкторських розробок, високотехнологічних проектів, організація масового виробництва
Власні кошти підприємств	Фінансування власних НДДКР, закупівля технологій, організація виробництва
Кошти іноземних інвесторів і міжнародних фінансових організацій	Фінансування міжнародних проектів у науково-технологічній сфері

Ця схема розподілу фінансових ресурсів побудована на основі взаємодії приватно-державних інтересів, у результаті якої система стратегічних цілей держави враховує інтереси приватного бізнесу, і навпаки, інноваційно-

інвестиційні переваги бізнесу відповідають заданому державою курсу розвитку інноваційної сфери.

Слід зазначити, що поряд із класичною схемою фінансування інноваційної діяльності можуть функціонувати й альтернативні схеми, які дають змогу будь-якому суб'єкту фінансування інвестувати будь-який етап трансферу згідно зі своїми стратегічними й оперативними цілями.

Таким чином, набір схем фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності є різноманітним, і завданням держави є створення необхідних законодавчих та інфраструктурних умов для функціонування будь-якої з них.

Із теорії і практики відомо, що економічне зростання можливе тільки за умов забезпечення підвищеної потреби у фінансових ресурсах для інвестування в розширення виробничої діяльності та придбання новітніх факторів виробництва з метою здійснення прогресивних структурних зрушень.

Це досить важливо, тому що послідовність і погодженість заходів щодо здійснення структурних зрушень можуть значно прискорити (сповільнити) природний процес пристосування до нових умов відтворення, надати окремим галузям і секторам економіки переваги в економічному розвитку, сприяти посиленню їхніх конкурентних позицій на світовій арені. Разом з тим незбалансованість структурних перетворень, їхня різнобічна спрямованість, непослідовність у здійсненні можуть спровокувати погіршення економічної ситуації, призвести до поглиблення структурних диспропорцій, ще більше знизити конкурентоспроможність, скоротити внутрішній потенціал розвитку. Через це на етапі структурної перебудови особливо важливо вжити державних заходів для структурного регулювання економіки, розробити комплексну програму фінансування структурно-інноваційних перетворень, що адекватно відображає специфіку конкретного етапу розвитку окремої країни (регіону), а також створити ефективну схему взаємодії різних суб'єктів суспільства щодо стимулювання інвестицій у прогресивні структурні зрушення.

Сьогодні здійснення структурно-інвестиційного маневру за активної участі держави – єдина можливість переспрямувати інвестиційні потоки в масштабах

усього національного господарства у високотехнологічні галузі останнього переділу, інвестиційне машинобудування (виробництво засобів виробництва) і сферу НДДКР. Якщо в економіці збережеться та сама структура інвестицій, яка існує тепер, то це означає, що будуть створюватися інвестиційні заділи, які продовжать років на п'ять інерцію домінування в Україні низько- та середньотехнологічних галузей. Такий інвестиційний бум перетвориться на своєрідну зону марнування ресурсів.

4.3. Економічний механізм організації та регулювання структурними зрушеннями у регіональних соціально-економічних системах

Регіональна економіка функціонує під впливом різноспрямованих сил та інтересів. Це – загальнонаціональні інтереси, інтереси регіонів-партнерів, інтереси самого регіону, що відповідають загальним інтересам населення, яке проживає в ньому, і, нарешті, інтереси господарюючих суб'єктів, що працюють або зареєстровані на території цього регіону. При цьому результуючий вектор розвитку регіональної економіки та структурної політики формується в умовах невизначеності.

Сформовані на сьогодні підходи і механізми регулювання структурними зрушеннями не сприяють зменшенню диспропорцій у регіональних економічних системах, що підтверджується аналізом результатів проведених досліджень динаміки соціально-економічного розвитку регіонів України. Регіональні органи влади, зайняті вирішенням поточних соціальних завдань, не в змозі створювати необхідні тривалі умови для реалізації ефективної структурної політики.

Саме тому в сучасних умовах розвитку регіональних соціально-економічних систем особливого значення набуває формування і реалізація ефективного організаційно-економічного механізму управління структурними зрушеннями на регіональному рівні. Під організаційно-економічним механізмом регулювання та управління структурними зрушеннями в регіональній соціально-економічній

системі розуміємо комплексний взаємозв'язок та взаємодію організаційної структури управління й організації процесів прийняття рішень із сукупністю методів, інструментів та правил господарювання, направлених на забезпечення її збалансованого довготривалого економічного зростання та підвищення добробуту населення.

При всій різноманітності організаційно-економічних механізмів кожен із них відповідає таким основним вимогам:

- результативність (ефективність) – витрати матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів на всіх стадіях застосування конкретного механізму перекриваються сукупним ефектом від його прямої дії;

- адаптивність (приспосовність) – механізм достатньо гнучкий для порівняно швидкої адаптації до специфічних характеристик виробничо-економічної діяльності, пов'язаних із техніко-технологічними, організаційно-технічними, соціально-економічними та іншими особливостями господарюючого суб'єкта;

- стійкість – механізм має достатню надійність, щоб безвідмовно функціонувати при значних змінах у навколишньому соціально-економічному середовищі;

- доступність – механізм не повинен відзначатися зайвою складністю для того, щоб його впровадження могло бути здійснене в обмежені терміни з помірними витратами.

Незважаючи на практичну значущість, економічна наука досі не сформувала загально визнану систему наукових поглядів на механізм регулювання та управління структурними зрушеннями, особливо регіональних соціально-економічних систем. Сформований до цього часу механізм регулювання структурних зрушень є недостатньо оптимальним та потребує його структурної корекції на регіональному рівні. Організаційно-економічний механізм регулювання структурними зрушеннями регіону повинен бути націлений на виконання таких функцій:

- створення рівних економічних умов для реалізації природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу території та кожного суб'єкта

господарювання шляхом формування конкурентного середовища;

- впорядкування процесу відтворення за допомогою формування відповідної системи державного економічного регулювання;
- забезпечення збалансованості та пропорційності між складовими потенціалу регіону на сучасній інноваційній основі;
- підтримка стійких стимулів у створенні якісно нових технологій, форм організації та способів виробництва;
- економічна і соціальна трансформація господарства регіону, аналіз, прогнозування та програмування регіонального розвитку;
- оптимізація фінансових потоків, формування умов і механізмів зміцнення економічної бази регіону і муніципальних утворень;
- забезпечення екологічної безпеки в регіоні, захист навколишнього середовища;
- формування і розвиток ринкової інфраструктури тощо.

Відсутність комплексного підходу до реалізацій структурної політики, невизначеність цільових орієнтирів регіонального розвитку призвели на практиці до гальмування та неефективного застосування механізмів управління розвитку регіонів. Організаційно-економічний механізм управління структурними зрушеннями повинен визначатися стратегією соціально-економічного розвитку регіону, оптимального використання наявних ресурсів, врахування довгострокових цілей регіонального зростання та базових «точок зростання». Його формування повинно будуватись з урахуванням загальних вимог щодо створення інституційних структур із вертикальними і горизонтальними зв'язками для забезпечення результативних процесів економічного розвитку.

Структурні зміни в соціально-економічному розвитку регіону базуються на наявності стійких зв'язків між елементами регіональної системи та їх збалансованості. Ці системи не є статичними, вивчення їх у динаміці становить основу організаційно-економічного механізму управління структурними зрушеннями в регіональній системі. Пропонований механізм призначений для перетворення процесів у соціальній, екологічній і економічній системах регіону в

напрямі стабільного довготривалого зростання з погляду відповідності трансформаційним умовам розвитку.

Мета організаційно-економічного механізму регулювання та управління структурними зрушеннями в регіональній системі – це досягнення стійкого економічного зростання на основі розширеного відтворення природно-ресурсного, виробничо-господарського, фінансового і соціального потенціалів, концентрація основних зусиль на ключових напрямках розвитку регіону.

Організаційно-економічний механізм регулювання та управління структурними зрушеннями включає реалізацію таких положень, як: розробка і реалізація економічно обґрунтованих нормативно-правових актів; регулювання міжгосподарських і внутрішньогосподарчих відносин регіону, формування ефективної системи управління. З цих позицій можна говорити про механізм як про взаємодію керуючої і керованої систем, сукупність конкретних форм, методів, засобів свідомого впливу на економіку.

Механізм забезпечення організаційно-економічних заходів регулювання структурних зрушень у період трансформації економіки регіону повинен включати такі основні елементи: 1) цілі (напрями), методи (способи), функції (види), принципи (правила); 2) напрями та способи забезпечення управління структурними зрушеннями та їх регулювання; 3) заходи для підвищення результативності структурних зрушень у регіональних господарських системах; 4) оцінку ефективності регулювання структурними змінами (рис. 4.5).

Цілями організаційно-економічного механізму є впорядкування процесів у регіональних системах за допомогою управлінського впливу на об'єкт регулювання. Регулювання механізму здійснюється державними, регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування, до їх функцій віднесено: прогнозування і планування; організацію процесів структурної перебудови; координацію і регулювання соціально-економічного розвитку; моніторинг інноваційного розвитку; мотивацію і контроль.

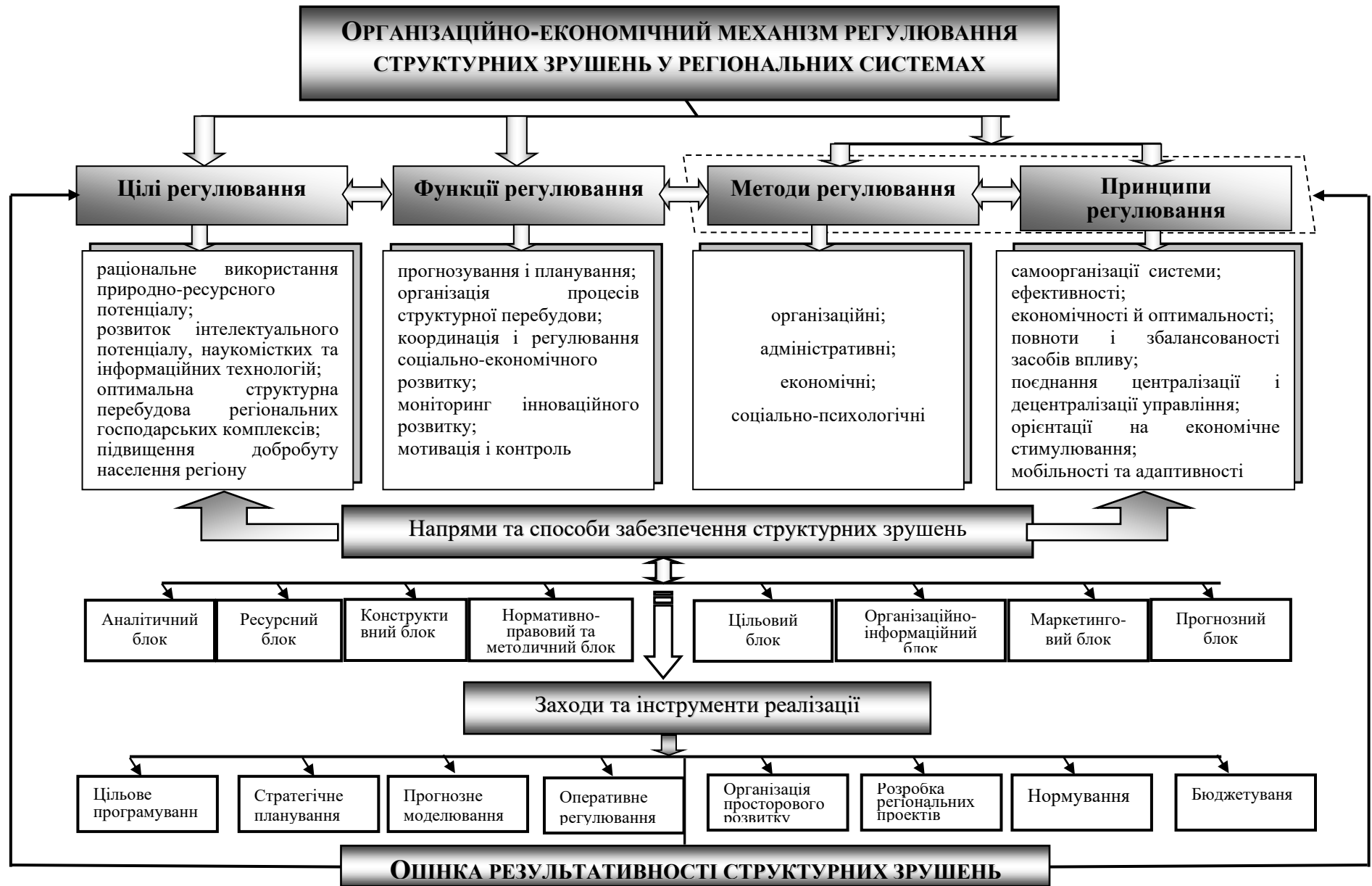

Рис. 4.5. Організаційно-економічний механізм регулювання структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах

Методи управління механізми – це способи і форми цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на об'єкт управління, шлях дослідження або пізнання, спосіб впливу для досягнення поставлених цілей щодо практичного здійснення стратегічних, тактичних цілей системи управління. Можна виділити такі методи організаційно-економічного механізму стійкого розвитку регіональних систем: організаційні, адміністративні, економічні, соціально-психологічні.

З урахуванням особливостей структурної трансформації господарств регіонів у механізмі регулювання структурними зрушеннями регіональних соціально-економічних систем необхідно виділити принципи, від яких залежатиме результативність управлінського механізму: самоорганізація системи; ефективності; економічності й оптимальності; повноти і збалансованості засобів впливу; поєднання централізації і децентралізації управління; орієнтації на економічне стимулювання; мобільності та адаптивності.

Ефективність регулювання структурними змінами в регіональних соціально-економічних системах залежить від дієвості обраних напрямів та способів забезпечення організаційно-економічного механізму. Конкретизація підходів щодо механізму регулювання структурними змінами в практиці господарювання регіонів пропонується здійснювати у вигляді таких складових: аналітичний блок, ресурсний блок, маркетинговий блок, цільовий блок, конструктивний блок; нормативно-правовий та методичний блок, організаційно-інформаційний блок; прогнозний блок. У згрупованому вигляді комплексне вирішення завдань полягає в такому.

1. Цільовий блок:

- раціональне використання природно-ресурсного потенціалу;
- розвиток інтелектуального потенціалу, наукомістких та інформаційних технологій;
- оптимальна структурна перебудова регіональних господарських комплексів;

- підвищення добробуту населення регіону.

2. Аналітичний блок:

- аналіз відтворювальної, регіональної, галузевої структури економічного розвитку та її збалансованість;
- параметрична характеристика структурно-динамічних змін, їх тенденцій та наслідків;
- дослідження пропорційності розвитку регіональних соціально-економічних систем;
- аналіз особливостей просторової організації регіонів, враховуючи наслідки поляризації соціально-економічного простору;
- оцінка впливу екзо- та ендегенних чинників на структурні трансформації в регіонах.

3. Нормативно-правовий та методичний блок:

- розробка стратегії розвитку і управління регіоном, оцінювання стану і прогноз розвитку;
- правове забезпечення (закони, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, інструкції, норми та нормативи) функціонування економіки регіону;
- удосконалення нормативно-правової бази функціонування регіонів;
- формування наукової бази знань, багаторівнева система освіти;
- використання електронних систем і засобів масової інформації для формування принципів сталого розвитку.

4. Ресурсний блок:

- визначення необхідних обсягів матеріально-технічних та людських ресурсів для проведення структурної перебудови регіональних господарств;
- виявлення джерел та необхідних обсягів надходження фінансових ресурсів.

5. Конструктивний блок:

- посилення методів регулювання бюджетно-податкової, цінової,

кредитної політики;

– стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва для підвищення рівня продуктивної зайнятості населення в результаті структурних змін в економіці та підтримка соціально відповідального бізнесу;

– розробка наукових підходів до формування стратегій трансформацій регіональних соціально-економічних систем;

– раціоналізація державного регулювання розвитку регіонів;

– удосконалення системи охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів, механізмів та інструментів формування екологічної політики та її реалізації на регіональному рівні.

6. Організаційно-інформаційне забезпечення:

– удосконалення інституційних змін;

– формування органами регіональної влади сукупності економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання;

– створення інфраструктури для інноваційного бізнесу: технопарки, бізнес-асоціації, бізнес-інкубатори;

– постійне вимірювання, оцінювання рівня структурних зрушень у регіональних економічних системах;

– створення інформаційної системи, що містить у собі банк даних щодо динаміки структурних змін та їх прогнозування в елементах регіональної системи;

– створення глобальної системи, що об'єднує регіональні та локальні підсистеми моніторингу;

– контроль за виконанням повноважень органами регіональної влади та місцевого самоврядування.

7. Маркетинговий блок:

– формування іміджу регіону та підвищення його інвестиційної привабливості;

– розширення участі регіону в реалізації міжнародних, державних та

регіональних програм;

- формування бренду регіону як інструменту активного його позиціювання та просування продуктів і послуг регіону на світовий ринок;
- створення корпоративної культури регіону, системи цінностей та самоідентифікації території, населення та господарюючих суб'єктів, розвиток соціального капіталу регіону.

8. Прогнозний блок:

- прогноз реалізації різних варіантів структурного вектора розвитку економіки регіону;
- обґрунтування пріоритетів розвитку в структурі регіональних соціально-економічних систем;
- розробка прогнозу основних макроекономічних показників (ВВП, ВРП, ВДВ).

Сукупність інструментів механізму управління структурними змінами як невід'ємного елемента організаційно-економічної структури має бути, на нашу думку, побудована так, щоб застосування кожного наступного інструменту одночасно зменшувало міру невизначеності в прийнятті управлінських рішень і наближало досягнення стратегічних цілей структурної політики і, відповідно, цілей соціально-економічного розвитку регіону. Використання конкретних важелів стимулювання структурних зрушень залежить від ситуації, яка існує на певному етапі економічного розвитку, їх застосування є необхідною умовою реалізації структурної політики регіону. Основними з них є: концепція, прогнозування соціально-економічного розвитку, комплексні програми за цільовим спрямуванням, враховуючи те, що кожний інструмент повинен використовуватись за призначенням.

Для досягнення максимальної ефективності механізм повинен бути законодавчо закріпленим і формалізованим, зокрема щодо визначення об'єктів підтримки, джерел фінансування проектів, але при цьому бути достатньою гнучким і видозмінюватися залежно від зміни умов функціонування [227, с. 326].

Реалізація пропонованого механізму повинна бути націлена, перш за все, на підтримку «динамічних центрів зростання», які здатні розповсюджувати імпульси розвитку на інші території. Динамічним центром зростання може бути конкретна галузь або підприємства, найбільш перспективні для розвитку та сприйняття технічних і організаційних нововведень, що дасть можливість мобілізувати ресурси на ключових напрямках господарської діяльності, забезпечити пропорційний і технічно збалансований розвиток економіки регіону. У подальшому фінансові ресурси та ринкові можливості слід використати в інвестиційних проектах, спрямованих на підтримку збалансованого розвитку відсталих регіонів.

Запропонований механізм реалізації структурних зрушень в економіці регіону є підсистемою алгоритмізованої системи стратегічного управління регіональною економікою. Його впровадження в практику пов'язане зі значними змінами в діючій системі регіонального управління, зі структурною перебудовою управлінського апарату, з необхідністю подолання організаційних, фінансових, соціальних, психологічних та інших бар'єрів. Реалізація цього механізму дасть змогу задіяти стратегічно важливий інструмент підвищення ефективності економіки регіонів на основі її структурної збалансованості і результативного використання конкурентних переваг регіону, що видається особливо важливим і своєчасним в умовах посилення регіональної складової національної економіки.

4.4. Основні важелі управлінської діяльності в забезпеченні оптимального регіонального розвитку в умовах трансформаційної економіки

Величина та характерні особливості реалізації трансформаційних перетворень в системі національного господарства спричиняють хвилю структурних всеохоплюючих змін та зумовлюють необхідність впровадження прогресивних регіональних форм господарювання й реалізацію оптимальних заходів з управління, керування та адміністрування високоефективного

розвитку регіональних структур. Управління соціально-економічними процесами в контексті поглиблення регіоналізації набувають все більшої актуальності та спонукають до необхідності формування механізму управління регіональним розвитком, враховуючи взаємозв'язок та взаємозалежність розвитку регіонів.

Поняття «регіонального управління» поєднує в собі основні функції управлінського процесу, а саме – планування, регулювання, контроль в розрізі створення концепції та соціально-економічного прогнозування розвитку регіональних структур, особливостями яких є територіальна відособленість та єдина програма соціально-економічного розвитку. У практичному розумінні регіональне управління – це насамперед координація місцевими органами управління відтворювальних процесів у регіоні з метою досягнення їх збалансованого розвитку, де регіон розглядається як цілісний та складний взаємопов'язаний механізм із певними економічними, політичними, екологічними та соціальними процесами [187, с. 281].

Розмежування фінансових та економічних функцій між відповідними управлінськими рівнями, законодавче визначення відповідальності та повноважень є необхідним інструментом формування механізму регіонального розвитку.

Удосконалення управління регіональним розвитком, яке направлене на здійснення трансформаційних процесів в соціально-економічних системах неможливе без врахування регіонального потенціалу та існуючих резервів територій, ринкових механізмів господарювання, що сприятиме гармонізації просторової організації та регіонального розвитку країни. Регулювання регіонального економічного розвитку активізує господарську діяльність у регіонах за рахунок запровадження нових виробничих відносин і поліпшення використання природно-ресурсного та економічного потенціалу, створенням умов для поглиблення спеціалізації регіонів, прискореного розвитку прогресивних галузей економіки, залучення іноземного капіталу в регіони з найсприятливішими умовами [18, с. 193].

Система управління регіональним розвитком має потрійну основу.

По-перше, регіональна система – це об'єкт управління, коли держава реалізує загальнонаціональні інтереси відносно регіонів. Зовнішнє управління визначає державну стратегію територіального розвитку країни, що дає регіонам необхідні орієнтири стосовно існуючих тенденцій та необхідних кількісних параметрів соціально-економічного розвитку, свого місця в міжрегіональному поділі праці. Державна регіональна політика та регіональна політика на місцях повинна будуватися на балансі інтересів держави й регіонів, та забезпечувати її ефективність.

По-друге, регіональна система – це суб'єкт управління, тому регіон, як провідник і повноправний учасник державної регіональної політики, реалізує власні регіональні інтереси, погоджені із загальнодержавною стратегією розвитку.

По-третє, регіональна система – це ще й суб'єкт самоврядування, коли, крім реалізації загальноекономічного, загальносоціального та інших видів потенціалу регіону як елемента глобальної системи «держава», відбувається реалізація внутрішньорегіонального потенціалу. Невипадково окремим напрямом сучасних регіональних досліджень виділяється інституціональний підхід до характеристики регіонального розвитку. Пріоритетним є підвищення дієздатності політики регіональних органів влади, що сприяє подальшому розвитку економіки регіону. У сучасних теоріях, концепціях регіональної суб'єктності регіон виступає як суб'єкт економічних відносин, носій особливих економічних інтересів.

Сучасні завдання розвитку національної економіки потребують не тільки відповідальності держави за забезпечення збалансованого просторового розвитку економіки країни, а й формування ефективної взаємодії різних рівнів влади в рамках регіональної політики.

Складність формування сучасної регіональної політики зумовлена тим, що, крім завдань просторового розвитку економіки країни, існує ще й ряд галузевих перетворень (у галузях економіки й соціальної сфери), що мають яскраво виражений регіональний аспект. Так, наприклад, ефективність

реалізації національних проектів держави одночасно значною мірою впливає на рівень розвитку різних регіонів країни. І тоді регіональна політика повинна бути орієнтована не тільки на забезпечення ефективної взаємодії різних рівнів влади (вертикальна інтеграція), але й також на узгодження так званих «галузевих політик» на рівні окремого регіону (горизонтальна інтеграція).

Вертикальна і горизонтальна інтеграція діяльності різних суб'єктів управління на рівні окремого регіону в умовах обмеженості ресурсів конкретної території потребує ранжирування різних напрямів регіональної політики й вибору серед них пріоритетних, які здатні синтезувати й систематизувати різноспрямовані економічні інтереси.

У дослідженнях питань державного управління регіональним розвитком виділяються різні пріоритетні напрями регіональної політики, що, як правило, відповідають певному сценарію розвитку. Однак більшість учених-регіоналістів (О.М. Алимов, В.М. Геєць, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяц, А.Г. Мазур, М.І. Фащевський, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченко) дотримується думки, з якою погоджується й автор, що в умовах процесу структурної трансформації економіки як пріоритетний напрям регіональної політики потрібно виділяти регіональну структурну політику.

У цілому під регіональною структурною політикою автором розуміється система соціально-економічних цілей та засобів їх досягнення, що взаємопов'язані, взаємоузгоджені між суб'єктами управління регіональним розвитком (державними та регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування, міжрегіональними асоціаціями, бізнесом) у рамках структурної диверсифікації економіки регіону та ініціюються органами регіональної влади.

Метою регіональної структурної політики є створення умов для успішного входження в ринок усіх зацікавлених суб'єктів підприємництва з урахуванням територіальної й економічної специфіки регіону, стратегічних напрямів структурної перебудови економіки регіонів.

Формування регіональної структурної політики можливе за умови створення дієвого механізму її реалізації. Механізм реалізації структурної

політики, в авторському розумінні, включає набір або сукупність організаційних, економічних, нормативно-правових інструментів, засобів і дій, що визначають економічні процеси реформування соціально-економічної системи та забезпечують реалізацію структурної політики регіону (рис. 4.6).

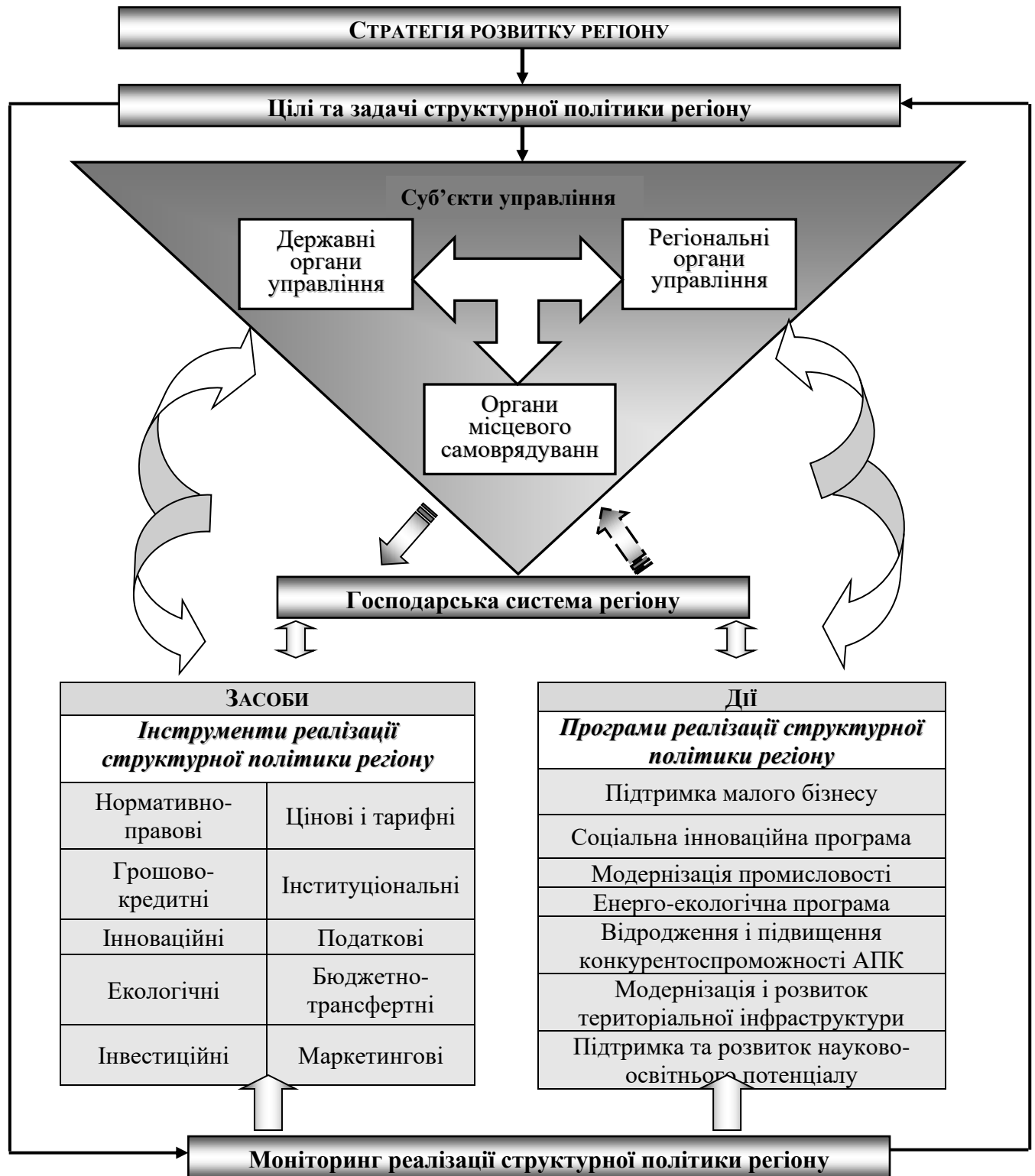

Рис. 4.6. Механізм реалізації структурної політики регіону

На думку автора, найдоцільніше використовувати такі інструменти реалізації структурної політики в регіоні, роль і значення яких на певних етапах модернізації економіки можуть істотно змінюватися:

- податкові інструменти – установлення податкових платежів і податкових пільг, які визначають податкову систему регіону і режим оподаткування господарської діяльності, що стимулює її розвиток;

- бюджетні (трансфертні) інструменти – формування і використання державних фінансових ресурсів, їх перерозподіл на державному, регіональному і муніципальному рівнях, а також між галузями господарської системи;

- цінові (тарифні) інструменти – принципи визначення державного регулювання цін і тарифів, способи і форми цього регулювання;

- інвестиційні інструменти – заходи підтримки інвестиційної активності суб'єктів господарювання, критерії і методи розподілу бюджетних капіталовкладень;

- інноваційні інструменти – програми впровадження науково-технічних досягнень у територіально-галузеву господарську систему регіону, що забезпечує конкурентоспроможність економіки;

- грошово-кредитні інструменти – сукупність кредитних відносин і методів надання кредитів у грошовій або іншій формі на умовах вигідності і повернення;

- інституційні інструменти – методи і форми приватизації і реорганізації відносин власності, управління державною власністю, взаємодії з приватним сектором економіки регіону;

- законодавчі інструменти – заходи, що регламентують нормативно-правові відносини органів влади і бізнесу;

- маркетингові інструменти – створення нових і посилення наявних переваг для залучення в регіон економічних агентів, здатних підвищити добробут жителів регіону, досягнення конкурентного успіху і соціально-економічних цілей регіону;

– екологічні інструменти – збереження і поліпшення природно-ресурсного потенціалу, зниження рівня забруднення територій, створення екологічно чистих виробництв.

Стратегічними завданнями регіональної структурної політики є:

- визначення регіональних переваг економічного і соціального розвитку, які повинні враховуватися при реалізації інноваційної, інвестиційної і зовнішньоекономічної політики держави;

- формування стійкої господарської системи, що забезпечує інноваційну, конкурентоспроможну економіку регіону;

- реалізація державних і регіональних програм в умовах взаємної участі приватних інвесторів і державних вкладень;

- визначення системи ефективних інструментів формування стійкої економічної системи регіону.

Структурна трансформація соціально-економічної системи регіону включає не тільки комплекс відповідних законів і програм, але й нові відносини між основними групами інтересів: владою, бізнесом і співтовариством (рис. 4.7).

Структурна політика регіону реалізується через систему взаємодій органів державного управління, бізнесу і співтовариства, що забезпечують реформування і модернізацію економічної системи на інноваційній основі.

Інститути управління, виражаючи інтереси розвитку економічного потенціалу регіону, підвищення рівня добробуту населення спільно з науково-освітніми установами визначають стратегічні орієнтири структурно-інноваційної політики і через законодавчі, фінансові інститути з урахуванням інтересів бізнесу і співтовариства інвестують розробку і впровадження інноваційних технологій в пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку. Бізнес розвиває інтегровану економіку, забезпечує випуск конкурентоспроможної продукції і послуг для задоволення попиту різних споживачів, одночасно формуючи стійку бюджетну складову регіону. Для стимулювання інноваційної активності бізнесу органи управління через

відповідні інститути формують ефективну фінансово-кредитну і податкову політику, що забезпечує розвиток економіки на основі інноваційних програм і масштабних інвестицій.

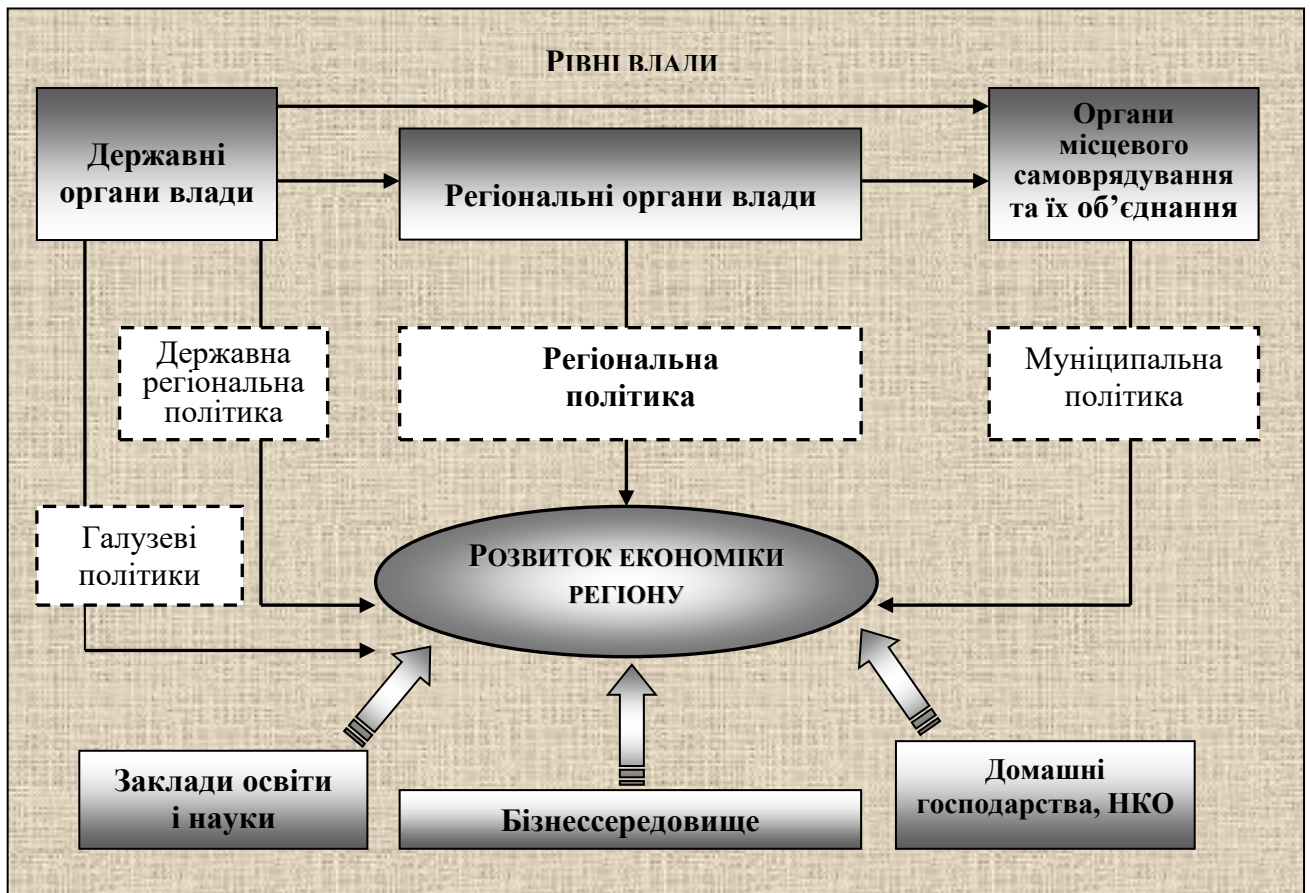

Рис. 4.7. Суб'єкти управління регіональною структурною політикою

В рамках структурної політики виділяються промислова, інноваційна, інвестиційна та інші види політик, а цілі і завдання цих видів політик виходять із цілей і завдань структурної перебудови країни (табл. 4.6).

Незважаючи на великий обсяг вітчизняних досліджень формування й реалізації структурної політики на різних рівнях управління, наукова розробленість питання не вичерпана. Зокрема, потребують ґрунтовного вивчення такі проблеми:

- узгодження заходів регіональної структурної політики по рівнях управління (визначення ролі регіонального й місцевого рівня управлінь у здійсненні структурної перебудови економіки країни);

Характеристика різних видів регіональної економічної політики в рамках структурної трансформації економіки регіону

Види політики	Мета	Завдання	Методи, засоби
Промислова	Формування конкуренто-спроможної промисловості	Становлення якісно нового типу галузевої структури промисловості. Диверсифікація промислового виробництва	Державні інвестиції, держзамовлення, програмування, державні гарантії
Інноваційна	Зміна існуючого технологічного укладу	Прискорення інноваційного процесу. Підтримка та створення наукомістких підприємств.	Державні інвестиції, програмування, прямі субсидії, змішане фінансування науково-технічних пріоритетів
Антикризова	Трансформація кризових галузей економіки регіону	Інтенсифікація зміни економічних циклів (технологічних укладів). Скорочення соціально-економічних втрат від перетворення кризових галузей	Банкрутство, державні гарантії, страхування, підтримка малого підприємництва
Інвестиційна	Ефективний перерозподіл інвестиційних потоків	Створення стимулів, що орієнтують на прискорений розвиток	Податкова політика, кредитна політика
У сфері зайнятості	Ефективний перерозподіл трудових ресурсів	Підвищення мобільності трудових ресурсів. Досягнення відповідності якості трудових ресурсів потребам нової галузевої структури економіки регіону	Державні гарантії, формування компенсаційного механізму, підтримка малого підприємництва
Бюджетна (податкова)	Формування стійкого збалансованого консолідованого бюджету	Оптимізація бюджетних видатків. Підвищення дохідної частини бюджету	Програмування, податкові й бюджетні методи
Інституціональна	Розвиток різних видів інфраструктури	Збалансований розвиток виробничої, ринкової, інформаційної та інших інфраструктур	Підтримка малого підприємництва, податкова політика
Маркетингова	Формування конкурентного статусу регіону	Створення і підтримка взаємодії з різними суб'єктами ринку, що вигідно позиціонує регіон відносно ресурсів та цільових ринків. Розвиток соціального капіталу регіону	Диференціація регіональних пільг, регіональний бенчмаркінг

- узгодження інтересів влади, бізнесу й населення в рамках реалізації регіональної структурної політики (проблеми інвестування структурних

зрушень в основному полягають у тому, що вони роздільно розглядаються на мікро- або макрорівні без їхнього взаємоузгодження).

Проблеми взаємоузгодження різних напрямів і методів соціально-економічного розвитку регіону, а також проблеми взаємодії органів влади різних рівнів і відомств викликають необхідність узгодження цілей, методів та інтересів різних суб'єктів управління в нормативно-правовій базі структурної політики. Для конкретизації цілей, методів і повноважень різних рівнів управління в рамках структурної диверсифікації економіки регіону пропонується така послідовність етапів формування програми регіональної структурної політики.

Першим етапом формування програми структурної політики повинен бути аналіз структури економіки регіону.

На практиці весь комплекс напрямів і методів аналізу структури економіки не використовується. Так, позитивна динаміка валового регіонального продукту в програмах регіонального розвитку є доказом ефективності економічної політики регіону. Очевидно, що такий підхід не дозволяє виявити внутрішні причинно-наслідкові зв'язки, що не дає можливість не тільки визначити роль існуючої структури економіки в управлінні соціально-економічною системою регіону, але й також не сприяє ефективному вибору пріоритетів розвитку структури економіки на перспективу.

Використання сукупності методів і напрямів аналізу структури економіки регіону дасть змогу її охарактеризувати, виявити сильні і слабкі сторони структури, визначити вплив структури на інші параметри економіки регіону (її ефективність і соціальну орієнтованість), тим самим забезпечивши основу для подальшого соціально-економічного розвитку регіону.

Другим етапом структурної політики повинне бути виявлення структурних проблем в економіці регіону. Тут важливо розмежувати специфічні проблеми для даної території від проблем державного значення. У сучасних умовах можна визначити такі структурні проблеми економіки

регіонів: неефективний розподіл інфраструктурного господарства, що є надлишковим у регіонах, які втрачають населення і виробничі активи, і недостатнім у регіонах, що розвиваються; слабка міжрегіональна економічна взаємодія регіонів; відсутність конкурентоспроможних територіальних кластерів, внутрішньо конкурентної мережі близько локалізованих підприємств, що спільно забезпечують вигідні позиції для країни, галузі й самих підприємств та ін.

Переважна більшість цих проблем може бути вирішена на державному рівні влади. До повноважень регіонального рівня влади належить вирішення проблем конкретного суб'єкта держави. При цьому, виходячи зі специфіки території, вони можуть конкретизувати проблеми державного рівня. Так, наприклад, проблема гіпертрофованої структури економіки у бік сировинної спрямованості в окремих регіонах буде пов'язана з перевагою цілком конкретних галузей в економіці регіону (наприклад, вугільної промисловості), що зумовить ряд заходів, специфічних для даної галузі й території.

На третьому етапі формування структурної політики повинні бути сформульовані цілі і пріоритети переорієнтації структури економіки регіону з урахуванням генеральної мети розвитку регіону. Суть структурної політики полягає в тому, щоб із позицій генеральної мети розвитку регіону обґрунтувати цілі і пріоритети розвитку в розрізі галузей, територіально-адміністративних одиниць, окремих найбільш значимих об'єктів і з урахуванням цих пріоритетів розподіляти наявні ресурси.

Генеральну мету соціально-економічного розвитку регіону необхідно структурувати на сукупність ієрархічно впорядкованих підцілей (завдань, функцій) із певним ступенем деталізації, у тому числі з визначенням головної мети структурної політики. Виділення пріоритетів структурної політики припускає визначення системи специфічних інструментів залежно від ролі галузей в економіці регіону й ступеня їхнього розвитку. Вибір пріоритетних галузей базується, як правило, на таких підходах: принципі статичних порівняльних переваг, концепції динамічних порівняльних переваг.

Принцип статичних порівняльних переваг передбачає оцінку факторів виробництва й виділення пріоритету. Так, недостатність фінансів, сировинних ресурсів, надлишок робочої сили орієнтують в основному на розвиток трудомістких галузей, у першу чергу легкої промисловості. Відсутність висококваліфікованої робочої сили, наявність сировинних ресурсів орієнтують на розвиток добувних галузей. Застосування цього підходу в умовах ринкової економіки в масштабах регіону пов'язане з незначними структурними змінами в економіці, тому що не передбачає можливості впливати на самі фактори виробництва в ході реалізації структурної політики. Проте цей підхід має практичне значення стосовно короткострокової перспективи.

Концепція динамічних порівняльних переваг виходить із переваги тих галузей, мультиплікативний ефект яких на інші галузі промисловості й сектору економіки є максимальним. Критеріями відбору галузей можуть бути галузі [80, с. 17]:

- з високою еластичністю попиту;
- з високими темпами зростання продуктивності;
- із сильним кумулятивним ефектом на суміжні галузі.

Якщо принцип статичних порівняльних переваг повністю ґрунтується на використанні кількісно виражених показників, то концепція динамічних переваг як аналітичну базу використовує і кількісні показники (зайнятість, споживання електроенергії, обсяг будівельно-монтажних робіт, обсяг перевезень, роздрібний товарооборот, обсяг виданих кредитів тощо), і якісні показники (експертна оцінка).

Концепція динамічних переваг може бути реалізована за такою схемою [205, с. 77 – 81]:

- підбір експертів, професійна підготовка й посадові позиції яких відповідали б поставленим завданням;
- формування первинного набору критеріїв (показників), що з різних позицій дозволяють оцінити корисність тієї або іншої галузі для населення

регіону;

- відбір за допомогою експертних процедур критеріїв, які будуть надалі застосовані для визначення пріоритетів;

- розробка методичних рекомендацій щодо кожного критерію, що дають змогу дати кількісну або якісну характеристику відповідної галузі (підгалузі);

- визначення значень для групи критеріїв, що допускають кількісну оцінку, по кожній галузі за останній період;

- експертні розрахунки за критеріями, що допускають тільки якісну оцінку рейтингів усіх галузей (підгалузей) за кожним критерієм;

- ітеративні процедури експертних оцінок із метою визначення питомої ваги (відносної значимості) кожного з виділених критеріїв;

- розрахунки на основі кількісної й експертної інформації порівняльного впливу окремих галузей на генеральну мету регіональної економіки і змістовна інтерпретація отриманих результатів.

На третьому етапі розробляються також альтернативні напрями соціально-економічного розвитку регіону. Кожному з напрямів відповідає свій комплекс завдань структурної політики. При виділенні альтернативних напрямів пропонується використати сценарний підхід із виділенням сценаріїв розвитку, які відповідають різному ступеню спільного впливу сприятливих і негативних зовнішніх факторів.

Четвертий етап реалізації структурної політики пов'язаний із формуванням системи заходів у рамках обраних пріоритетів і сценаріїв розвитку економіки регіону.

При цьому важливо дотримуватися наповнення кожної задачі «дерева цілей» відповідними заходами. Також тут необхідно враховувати вже сформульовані заходи в рамках соціальної, містобудівної і екологічної політики з метою запобігання їхньому дублюванню й раціонального використання наявних ресурсів.

На цьому етапі варто також здійснити відбір інвестиційних проектів, які запропоновані підприємствами, їхнє угруповання й ранжирування в рамках

завдань і сценаріїв структурної політики регіону. На основі узагальнення й систематизації методичних розробок вибору пріоритетів соціально-економічного розвитку території пропонуються такі блоки критеріїв відбору й ранжирування інвестиційних проектів.

1. Блок цільових критеріїв. Склад цільових критеріїв визначається соціально-економічною ситуацією в країні й регіоні. Для деяких цільових критеріїв існує можливість перетину з групами інших критеріїв. Це пов'язано з тим, що типові еталонні показники застосовуються тільки на етапі відбору важливих напрямів інвестування.

2. Блок соціальних критеріїв. Наприклад, середня кількість працівників, середньомісячний дохід одного працівника, заборгованість по оплаті праці й соціальному страхуванню та ін. Соціальні критерії повинні відбивати ступінь впливу проекту на рівень життєдіяльності населення регіону.

3. Блок екологічних критеріїв. Наприклад, обсяг викидів в атмосферу, ступінь шкідливості викидів тощо. З одного боку, ці критерії відображають поточну ефективність використання природних ресурсів і можливості їхнього перспективного використання, з другого – враховують негативний вплив на життя і здоров'я населення.

4. Блок комерційних критеріїв. Наприклад, розмір інвестицій на здійснення проекту, потенційний річний розмір прибутку, термін окупності й сальдо реальних грошових потоків, стабільність надходження доходів від проекту та ін. Ці критерії відображають інтереси самих підприємств і організацій, а також дають змогу оцінити вплив інвестиційного проекту на формування дохідної частини регіонального бюджету.

5. Блок економічних (ринкових) критеріїв. Наприклад, частка продукції на місцевому споживчому ринку, забезпеченість ресурсами (трудова, сировинні та ін.), прогноз попиту на продукцію, ступінь інтеграції в економіку регіону і країни тощо. Ці критерії відображають ступінь участі проекту в регіональному відтворювальному процесі, тим самим визначають його життєздатність в умовах ринкової економіки.

Формулювання чітких критеріїв відбору інвестиційних проектів, що відповідають сценаріям структурної політики регіону, дозволяє не тільки кількісно оцінювати її результативність, але також забезпечити ефективну взаємодію влади й бізнесу в рамках структурної перебудови регіональної економіки.

П'ятий етап – організаційний. Формування організаційних основ структурної політики регіону повинне виходити із двох основних принципів:

- забезпечення координації діяльності різних ланок і організаційних одиниць при виконанні загальних завдань;
- забезпечення одночасного сполучення вертикальних і горизонтальних зв'язків в управлінні, оптимальне співвідношення централізації й децентралізації в прийнятті рішень.

На практиці розподіл завдань між підрозділами органів регіонального управління здійснюється за рядом ознак:

- за групами об'єктів управління, що відповідають різним галузям економіки (промисловість, транспорт, будівництво та ін.);
- за функціональною ознакою, що визначається за характером, функціями й стадіями управлінської діяльності й управлінського циклу: аналіз і планування, контроль, інформаційне забезпечення, управління фінансами;
- за територіальною ознакою (регіональні органи державної влади).

Для узгодження інтересів усіх суб'єктів управління слід створити координаційні ради на всіх рівнях управління, у які будуть входити представники громадських об'єднань, підприємницьких кіл і населення.

На цьому етапі відбувається підбір і розміщення кадрів, кваліфікація яких відповідає завданням структурної політики регіону, формується нормативна база (регламент взаємодії окремих структур управління, принципи укладання договорів і угод між підприємствами й органами влади, органами влади різних рівнів).

Шостий етап пов'язаний із формуванням системи моніторингу. Для цього розробляється комплекс індикаторів реалізації цілей структурної

політики. Індикаторами можуть бути аналітичні показники, вищевикладені критерії вибору інвестиційних проектів, експертні оцінки. Найбільш значимою при цьому є оцінка окремих заходів структурної політики бізнесом і населенням.

Таким чином, визначення регіональної структурної політики як системоутворювального напрямку державного управління регіональним розвитком і реалізація її в рамках запропонованого алгоритму дає можливість врахувати інтереси влади різних рівнів, населення й бізнесу, підвищити ефективність як самої структурної диверсифікації регіональної економіки, так і просторової організації економіки країни.

Висновки до розділу 4

1. Вивчення досвіду здійснення структурної перебудови в розвинених країнах світу показало, що, незважаючи на теоретичне визнання ринкового механізму як основного і найефективнішого засобу вирішення більшості економічних проблем, у тому числі здійснення структурних зрушень, а також незважаючи на тривалі та стійкі ринкові традиції у більшості високорозвинених країн, у період структурних перетворень і формування цілеспрямованих структурних зрушень істотно зростає роль держави, активніше використовується державна структурна політика, основними цілями якої є прискорення переходу від спаду виробництва до економічного зростання і підвищення національної конкурентоспроможності на світовому рівні.

2. Визначено основні функції держави щодо формування сприятливого клімату для активізації структурних зрушень в економіці регіонів, які мають свою специфіку у трансформаційній економіці: пряме втручання в деякі економічні процеси, створення нового інституційного середовища та ринкової інфраструктури, регулювання структурних змін. Роль держави полягає в

оздоровленні фінансової ситуації, поживленні інвестиційної та інноваційної діяльності, підвищенні ефективності функціонування державного апарату на основі модернізації механізмів управління економікою, підтримці створення сприятливого інвестиційного клімату тощо.

3. Особливої важливості на етапі структурної перебудови економіки набувають заходи державної політики щодо структурного реформування всіх складових елементів економічної системи на макро-, мезо й мікрорівні. Визначено основні напрями реалізації структурної політики держави на всіх рівнях розвитку економічної системи. На макрорівні – це оптимізація галузевої і технологічної структур економіки та забезпечення прогресивних структурних зрушень, на мезорівні – оптимізація регіональної структури з урахуванням природно-кліматичних, географічних і національних відмінностей, на мікрорівні – оптимізація процесу виробництва, проведення селективної політики, формування стійкого високотехнологічного корпоративного каркасу економіки та ін.

4. Доведено, що масштабність і характер трансформаційних процесів потребують регіонального управління, при цьому акцентовано увагу на регіональній структурній політиці як пріоритетному напрямі економічної політики регіону. Сформовано механізм реалізації регіональної структурної політики як системи взаємодії всіх рівнів влади та бізнессередовища, який визначає процеси подальшої структурної перебудови регіональних соціально-економічних систем, враховуючи взаємоузгодженість фінансових ресурсів та дій суб'єктів управління регіональним розвитком.

5. Проведення активної інвестиційно-інноваційної політики для стимулювання необхідних структурних зрушень ґрунтується на спільній організації фінансування і використання всіх можливих його джерел. Проаналізовано, що за період 2000 – 2010 рр. найбільш вагомим джерелом фінансування залишаються власні кошти підприємств, частка яких становила в 2000 р. 79,6 %, у 2010 р. – 59,4 %.

Визначено, що до важливих джерел ресурсів фінансування і стимулювання прогресивних структурних зрушень належать рентні платежі та джерела стабілізаційного фонду. Дослідження стану рентних відносин як складової господарських відносин регіонів України свідчить про те, що механізми вилучення і перерозподілу ренти є недосконалими, низьким є рівень її залучення до поліпшення системи регіонального виробництва. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку рентних відносин із можливим упровадженням дієвих методів ціноутворення для підтримки перспективного регіонального розвитку.

Запропоновано реалізацію механізмів інвестиційного використання ресурсів Стабілізаційного фонду через формування Фонду розвитку на основі взаємодії уряду й приватного бізнесу щодо спільного фінансування видатків і управління проектами з метою сприяння розвитку інноваційних бізнесів у пріоритетних секторах економіки та формування навколо таких бізнесів кластерів інноваційно-активних виробництв.

6. Встановлено, що процес фінансування інноваційної діяльності в ряді регіонів із різним комплексом інноваційних цілей і завдань не повинен бути уніфікованим. Це визначає необхідність диверсифікованості методів фінансового забезпечення інноваційного розвитку регіону. Для ефективного розвитку інноваційної діяльності кожного регіону потрібне використання гнучкого механізму фінансового забезпечення, здатного враховувати особливості виділення фінансових ресурсів із різних джерел, виражені в обсягах фінансових та інвестиційних потреб, розподілі прав на продукти інтелектуальної власності, ступені інвестиційного ризику.

Ключовими елементами розробленої автором організаційної моделі фінансування структурно-інноваційного розвитку регіону є прогнозування інноваційного розвитку регіону, система багатоканального фінансування, що ґрунтується на раціональному розподілі фінансових ресурсів із різних джерел фінансування між усіма стадіями інноваційного процесу, і система

коректування фінансового механізму з урахуванням сформованої ситуації в регіональній інноваційній сфері.

7. Аналіз результатів проведених досліджень динаміки соціально-економічного розвитку регіонів України підтверджує, що сформовані підходи і механізми регулювання структурними зрушеннями не сприяють зменшенню диспропорцій у регіональних соціально-економічних системах. У сучасних умовах розвитку запропоновано формування організаційно-економічного механізму регулювання структурними зрушеннями на регіональному рівні, який являє собою комплексний взаємозв'язок та взаємодію організаційної структури управління й організації процесів прийняття рішень із сукупністю методів, інструментів та правил господарювання, направлених на забезпечення її збалансованого довготривалого економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Підходи до механізму регулювання структурних змін у практиці господарювання регіонів конкретизовано у вигляді таких складових: аналітичний блок, ресурсний блок, маркетинговий блок, цільовий блок, конструктивний блок; нормативно-правовий та методичний блок, організаційно-інформаційний блок; прогнозний блок із направленістю вектора на результативність та дієвість.

РОЗДІЛ 5

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ МОДЕЛІ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

5.1. Інноваційний розвиток регіонів країни в контексті реалізації міжрегіональної кластерної політики

В умовах глобалізації основним чинником забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки та подальших позитивних структурних змін є інноваційна сприйнятливість і здатність до реалізації інноваційної стратегії розвитку регіону. В Україні на цей час переходу на інноваційну модель розвитку перешкоджають такі проблеми: інноваційна інфраструктура існує без чіткої стратегії, вибудованого менеджменту її реалізації та послідовної державної політики; домінування в Україні процесів перерозподілу власності, які є природними антиподами інноваційних процесів; існуючий на міжнародному ринку розподіл праці, товарів та послуг загалом ускладнює становище України та змушує її відвойовувати своє місце; тяжіння органів державного управління до галузевих засад управління економікою на противагу необхідності термінового впровадження функціональних принципів (підпорядкованість підрозділів єдиній меті, однакові критерії роботи усіх підрозділів, чітка та злагоджена робота на загальний результат).

Підвищення ефективності управління структурними зрушеннями в регіональних соціально-економічних системах приводить до зростання вимог, що висуваються до регіональної інноваційної політики і формування інноваційного мікроклімату регіону. Необхідною умовою для цього є формування розвинутої інноваційної інфраструктури, мережних інноваційних систем, а також кластерний підхід до реалізації інноваційної політики. Хоча

деякі дослідники зауважують, що незважаючи на безперечний позитивний вплив кластерів на розвиток регіональних економічних систем, вони не є обов'язковими для успішної діяльності в галузях із сильною міжнародною конкуренцією [215, с. 19].

У зв'язку із цим пріоритетності в дослідженні проблеми управління інноваційним розвитком регіону набуває питання реалізації міжрегіональної інноваційної кластерної політики.

Перші кластерні структури в Україні формувалися без відповідної правової і законодавчої бази, в умовах безсистемного реформування економіки. Життєздатність кластерної стратегії була підтверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1174 «Про державну програму розвитку промисловості на 2003 – 2011 роки» [198], у якій приділено достатню увагу розвитку кластерів як одного з напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки, в основі якої лежить підвищення продуктивності праці та ефективне використання ресурсного потенціалу регіонів. Незважаючи на повну відсутність державної підтримки, на цей час в Україні функціонує близько 20 кластерів. Підхід до регіонального розвитку, що ґрунтується на кластерах, все активніше впроваджується в окремих регіонах країни (Хмельницька, Івано-Франківська, Херсонська, Рівненська області), що є новим циклом ініціатив зацікавлених агентів, який, безперечно, дає поштовх для нового витка розвитку зазначеної проблеми [126, с. 250].

Активна кластерна політика ефективніше реалізує такі можливості:

- створення оптимальної структури організації бізнесу на регіональному рівні;
- цілеспрямоване управління соціально-економічним розвитком регіонів і досягнення цілей регіональної промислової політики;
- використання мультиплікативного ефекту від розвитку певного кластера – розвиток суміжних галузей, сфери послуг;
- підвищення економічної активності депресивних територій регіонів;

- збільшення інвестиційного потенціалу;
- створення інноваційної системи регіонів;
- підвищення ефективності взаємодії влади і бізнесу.

Для бізнесу кластерна політика – це оптимальне вбудовування в регіональну і національну економіку, підвищення конкурентоспроможності за рахунок: стабільності умов розвитку усередині кластера, загальної корпоративної стратегії; рівноправного доступу до ресурсів, у тому числі фінансових, технологічних, кадрових та ін.; можливості використання цінової конкуренції унаслідок зниження витрат на випуск продукції та надання послуг; можливості гнучкішого і швидшого реагування на зміну споживчого попиту за рахунок тіснішого зв'язку зі споживачами; зниження «бар'єрів» і ризиків, пов'язаних з організацією нового підприємства.

Розробка стратегій розвитку територій з урахуванням кластерного підходу є одним із кардинальних заходів щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів і досягнення ними намічених цілей.

Неоднаковий соціально-економічний розвиток регіонів потребує диференційованого підходу до них з урахуванням фактично закріпленої їхньої ролі в економіці і територіальній структурі господарства. Процес створення інноваційних кластерів повинен відбуватися відповідно до специфіки регіонів: рівнів регіональних інноваційних потенціалів, фінансової забезпеченості регіональних бюджетів, інноваційної активності підприємств регіону, рівнів їхнього промислового розвитку.

У зв'язку із цим особливо важливою є реалізація кластерної інноваційної політики на міжрегіональному рівні шляхом об'єднання регіонів у групи за рівнем їхнього інноваційного розвитку з метою диверсифікації методів та інструментів управління інноваційним розвитком кожної з груп.

Роль регіону у формуванні інноваційних кластерів визначається, перш за все, характером стратегії інноваційного розвитку регіону, яка, у свою чергу, залежить від якісного і кількісного складу інноваційних і суміжних із ними ресурсів. Регіони, які сформували кластери, зможуть вирішити основну частину проблем, наприклад, кластери беруть на себе вирішення більшості

соціальних проблем територій; кластери спрямовані на покращення інфраструктури регіону, у якому вони працюють; кластери забезпечують створення нових робочих місць; забезпечується зростання добробуту територій, де працюють кластери [189, с. 117].

Залежно від ступеня поточного рівня соціально-економічного, інноваційного, технологічного і виробничо-господарського розвитку вибирають або стратегію лідера, що характеризується виробництвом і впровадженням принципово нових продуктів, або стратегію послідовника, тобто використання готових технологій.

Виходячи з потенційних можливостей регіонів України щодо створення інноваційних продуктів, виділено три групи регіонів з урахуванням їхньої ролі у створенні кластерів і визначено основні заходи для їхнього розвитку.

Для формування інноваційних кластерів, як і для будь-якої територіально-галузевої інноваційної системи, необхідні певні ресурси, головними з яких є інноваційні, фінансові, інформаційні й виробничі. Регіони-власники таких ресурсів повинні стати основними учасниками, «локомотивами» інноваційних кластерів. На їхніх територіях мають бути зосереджені всі елементи інноваційної інфраструктури:

- інноваційні (технопарки, інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори);
- інформаційні (інформаційно-технологічні центри);
- фінансові (венчурні фонди, інвестиційні центри, страхові компанії).

Характерною особливістю регіонів-«лідерів» повинен бути високий рівень інвестиційної привабливості, який відображає оцінку інвестиційного клімату регіону стосовно співвідношення ризик – потенціал, що є обов'язковою умовою залучення інвестицій в інноваційну сферу регіональної економіки. Щоб відігравати провідну роль у формуванні інноваційних кластерів, регіони першої групи повинні володіти високим рівнем інноваційного розвитку, що виражається в обсягах витрат на технологічні інновації, у кількості виробленої в регіоні інноваційної продукції, а також в ступені інноваційності апарату управління регіону.

До другої групи можна віднести регіони, що активно розвиваються; «точки зростання», які володіють достатньо високим рівнем інноваційного потенціалу і сприятливим інвестиційним кліматом.

Третя група регіонів, регіони-«аутсайтери», повинна використовувати результати інноваційної діяльності першої і другої груп для розвитку своєї економіки. Інноваційний розвиток цих регіонів у рамках міжрегіональної кластерної політики необхідно здійснювати шляхом штучного впровадження інновацій, створених економічно розвинутими регіонами, у виробничу сферу їх територіально-локалізованих систем.

На основі даних інноваційного розвитку регіонів України проведена оцінка кореляційної залежності між показниками за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Для аналізу було відібрано шість індикаторів за 2010 р., які характеризують інноваційний потенціал регіонів: інвестиції в основний капітал на одну особу, обсяг інноваційних витрат, обсяг реалізованої інноваційної продукції, освоєних та впроваджених наукових та науково-технічних розробок, обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи (табл. 5.1).

Практичний розрахунок коефіцієнта рангової кореляції Спірмена включає такі етапи:

- 1) присвоєння кожній з ознак порядкового номера (рангу) за збільшенням (чи зменшенням);
- 2) визначення різниці рангів кожної пари значень, що зіставляються;
- 3) піднесення до квадрата кожної різниці і підсумовування отриманих результатів;
- 4) визначення коефіцієнта кореляції рангів за формулою

$$r = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)}, \quad (5.1)$$

де $\sum d^2$ – сума квадратів різниць рангів;

n – кількість парних спостережень.

Ранжування індикаторів інноваційного потенціалу регіонів України

Регіони України	Обсяг ВРП на одну особу (тис. грн)		Інвестиції в основний капітал на одну особу (грн/особу)		Обсяг інноваційних витрат (млн грн)		Обсяг реалізованої інноваційної продукції (млн грн)		Обсяг освоєних та впроваджених наукових та науково-технічних розробок, од.		Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (млн грн)		Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, од.	
	У	Ранг	X ₁	Ранг	X ₂	Ранг	X ₃	Ранг	X ₄	Ранг	X ₅	Ранг	X ₆	Ранг
АРК	13933,0	12	2828,3	11	129,8	16	174,5	20	685	10	143,8	10	46	9
Вінницький	12145,0	20	1620	24	337	9	87,4	22	646	11	52,7	16	22	15
Волинський	11796,0	22	2335,7	19	454,9	6	75,0	25	51	26	17,2	24	14	17
Дніпропетровський	27737,0	2	3942,9	5	1212,9	1	1488,2	7	2519	5	790,1	3	84	3
Донецький	23137,0	3	2904,5	9	798	4	7399,1	1	3392	3	478,5	4	67	5
Житомирський	11419,0	23	1780,6	23	44,7	24	75,7	24	45	27	22,1	22	9	20
Закарпатський	10081,0	26	1542,5	25	39,3	25	445,4	16	95	23	20,6	23	18	16
Запорізька	20614,0	7	2561	15	163,9	12	2144,9	4	1329	7	459,3	5	36	10
Івано-Франківський	12485,0	18	2501,1	16	484,5	5	781,3	10	628	12	50,9	17	22	15
Київський	21769,0	5	5791,4	2	155,2	14	512,2	14	375	15	181,2	9	34	11
Кіровоградський	13096,0	16	2722,6	12	50,7	21	345,9	17	105	22	24,2	21	13	18
Луганський	16562,0	9	1889,2	21	111,1	17	6158	2	1536	6	120,9	13	48	7
Львівський	14093,0	14	2648,2	13	211,1	10	690,7	11	1198	8	288,7	6	80	4
Миколаївський	17050,0	10	3374,1	7	426,3	8	514,0	13	554	13	272,2	7	47	8
Одеський	20341,0	8	4183,7	4	189,7	11	121,1	21	2845	4	182,3	8	62	6
Полтавський	22337,0	4	5135,3	3	133,1	15	2981,2	3	338	16	54,6	15	22	15
Рівненський	11699,0	24	2344	18	21,2	26	77,5	23	247	17	15,4	25	13	18
Сумський	13631,0	15	1858,3	22	72,4	19	993,3	9	482	14	128,3	12	22	15
Тернопільський	10240,0	25	1312,4	27	48,7	22	613,5	12	131	20	14,7	26	14	17
Харківський	21228,0	6	3012,6	8	439,6	7	1899,2	5	7087	2	1419	2	210	2
Херсонський	12256,0	19	1906,2	20	90,1	18	258	18	197	18	38,3	18	23	14
Хмельницький	11780,0	21	2601,3	14	1086	2	53,7	26	91	24	8,3	27	6	21
Черкаський	14393,0	13	2345,8	17	68,8	20	1230,1	8	990	9	56	14	28	12
Чернівецький	9383,0	27	2887,3	10	48,1	23	192,5	19	120	21	29,8	20	24	13
Чернігівський	13121,0	17	1434,7	26	156,8	13	509,2	15	74	25	38,2	19	22	15
м. Київ	61088,0	1	10324,6	1	970,9	3	1596,2	6	16216	1	3498,1	1	342	1
м. Севастополь	16966,0	11	3929,6	6	4,9	27	14,1	27	167	19	133,5	11	12	19

Складено за [170, с. 50; 246; 248; 171, с. 236, 270; 304].

При використанні коефіцієнта рангової кореляції умовно оцінюють тісноту зв'язку між ознаками, вважаючи значення коефіцієнта, що дорівнюють 0,3 і менше, показниками слабкої тісноти зв'язку; значення, більші 0,4, але менші 0,7, – показниками помірної тісноти зв'язку, а значення 0,7 і більше – показниками високої тісноти зв'язку [30, с. 395].

На основі даних додатка Л проведено ранжирування інноваційного потенціалу регіонів України (табл. 5.1).

Отримані результати тісноти зв'язку між чинниками інноваційного розвитку регіонів представлені в отриманій матриці кореляційної залежності (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Матриця кореляційної залежності чинників інноваційного розвитку регіонів України

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1,00						
X1	0,75	1,00					
X2	0,56	0,45	1,00				
X3	0,63	0,37	0,57	1,00			
X4	0,76	0,64	0,59	0,62	1,00		
X5	0,87	0,69	0,53	0,59	0,86	1,00	
X6	0,74	0,65	0,68	0,66	0,92	0,89	1,00

Складено та розраховано автором.

Відповідно до отриманих даних проведено кластеризацію регіонів за ознакою X5 (обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (млн грн)), яка за розрахунками, значною мірою впливає як на обсяг ВРП (0,87), так і на кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи (0,89) (табл. 5.3).

Визначення рейтингу дає можливість ідентифікувати регіони, що досягли найкращих результатів у розвитку науки та інноваційної сфери, а також отримати об'єктивну картину стану сфери інновацій в Україні.

Беззаперечним лідером в інноваційній сфері є м. Київ (обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт становить 3498,1 млн грн). Також зазначимо, згідно зі статистичними даними саме в м. Київ було вкладено найбільшу частину прямих іноземних інвестицій (13464,5 млн дол. США, або 37,7 %).

Таблиця 5.3

**Кластеризація за ознакою X5
(обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт)**

млн грн

Регіони України	Ранг	Показник	Група
Запорізький	1	459,3	Регіони-лідери
Донецький	2	478,5	
Дніпропетровський	3	790,1	
Харківський	4	1419	
м. Київ	5	3498,1	
Луганський	6	120,9	Регіони –«точки зростання»
Сумський	7	128,3	
м. Севастополь	8	133,5	
АРК	9	143,8	
Київський	10	181,2	
Одеський	11	182,3	
Миколаївський	12	272,2	
Львівський	13	288,7	
Хмельницький	14	8,3	Регіони – «аутсайтери»
Тернопільський	15	14,7	
Рівненський	16	15,4	
Волинський	17	17,2	
Закарпатський	18	20,6	
Житомирський	19	22,1	
Кіровоградський	20	24,2	
Чернівецький	21	29,8	
Чернігівський	22	38,2	
Херсонський	23	38,3	
Івано-Франківський	24	50,9	
Вінницький	25	52,7	
Полтавський	26	54,6	
Черкаський	27	56,0	

Складено та розраховано автором.

До регіонів-лідерів можна віднести Харківську, Дніпропетровську, Донецьку та Запорізьку області. Показник їхнього обсягу виконаних наукових

та науково-технічних робіт становить, відповідно, 1419; 790,1; 478,5; 459,3 млн грн.

Прямі іноземні інвестиції в ці регіони становлять:

Харківський – 1608 млн дол. США, або 4,5 %;

Дніпропетровський – 2670,1 млн дол. США, або 7,5 %;

Донецький – 1507,3 млн дол. США, або 4,2 %;

Запорізький – 840,6 млн дол. США, або 2,4 %.

До регіонів другої групи можна віднести Луганську, Сумську, м. Севастополь, АРК, Київську, Одеську, Миколаївську та Львівську області. Показник їхнього обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт становить, відповідно, 120,9; 128,3; 133,5; 143,8; 181,2; 182,3; 272,2; 288,7 млн грн.

До регіонів-аутсайдерів належать Хмельницька, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Закарпатська, Житомирська, Кіровоградська, Чернівецька, Чернігівська, Херсонська, Івано-Франківська, Вінницька, Полтавська та Черкаська області.

Найменший показник обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт спостерігається в Хмельницькій області – 8,3 млн грн. Незначний внесок в інноваційний розвиток країни також здійснили Тернопільська, Рівненська, Волинська області (обсяг виконаних науково-технічних робіт не перевищує 20 млн грн), питома вага прямих іноземних інвестицій в ці регіони не перевищує 1 %.

Серед регіонів-аутсайдерів найбільше значення показника – 56 млн грн – має Черкаська область, також провідні позиції в цій групі займають Івано-Франківська, Вінницька та Полтавська області.

З метою детальнішого розподілу регіонів країни на кластери інноваційної активності проведено групування регіонів, виходячи із середньої арифметичної суми рангових значень (табл. 5.1), та виведено інтегральний показник рангових значень (додаток М) із розподілом регіонів на п'ять груп:

1-ша група – регіони з досить високим рівнем інноваційної активності – середнє арифметичне суми рангових значень відповідає інтервалу 21 – 27;

2-га група – регіони з високим рівнем інноваційної активності – значення дорівнює 16 – 20;

3-тя група – регіони з близьким до середнього по країні рівнем інноваційної активності – середнє арифметичне суми рангових значень відповідає інтервалу 12 – 16;

4-та група – регіони з низьким рівнем інноваційної активності – значення дорівнює 7 – 11;

5-та група – регіони з дуже низьким рівнем інноваційної активності – значення дорівнює інтервалу 1 – 6.

Групування регіонів за рівнем інноваційної активності відповідно до цієї методики наведено в табл. 5.4. Розрахунки підтверджують лідируючу роль в інноваційній активності таких регіонів, як Дніпропетровський, Донецький, Харківський і м. Київ. Низький рівень інноваційного потенціалу спостерігається в Хмельницькій, Тернопільській, Закарпатській та Житомирській областях.

Дослідження темпів технологічних зрушень та рівня виробничо-економічного розвитку регіонального промислового комплексу виявило регіонів-лідерів, які поєднують наукову та виробничу сфери та є найбільш інвестиційно привабливими та конкурентоспроможними.

На інноваційний та технологічний розвиток території суттєвий вплив справляють специфічні особливості функціонування кожного регіону.

В сучасних умовах функціонування виникає потреба консолідації зусиль і ресурсів кожної території для визначення інноваційного шляху розвитку. Для створення позитивної економічної динаміки необхідний комплексний підхід до структурної та технологічної трансформації, яка потребує розробки та впровадження системи заходів, направлених на інноваційний економічний розвиток всіх суб'єктів господарювання (регіональних органів влади, наукових установ, інноваційно активних бізнес груп, фінансових кіл)

Таблиця 5.4

Групування регіонів України за рівнем інноваційної активності за 2009 р.

№	Група	Регіони	Середнє арифметичне суми рангових значень
1	Регіони з досить високим рівнем інноваційної активності	Дніпропетровський	24,29
		Донецький	24,57
		Харківський	22,86
		м. Київ	26,29
2	Регіони з високим рівнем інноваційної активності	АРК	16,86
		Запорізький	20,00
		Київський	17,71
		Луганський	20,43
		Львівський	19,57
		Миколаївський	16,00
3	Регіони з близьким до середнього по країні рівнем інноваційної активності	Одеський	20,00
		Івано-Франківський	15,86
		Полтавський	15,29
		Сумський	12,14
4	Регіони з низьким рівнем інноваційної активності	Черкаський	14,71
		Вінницький	10,14
		Волинський	9,43
		Кіровоградський	7,86
		Рівненський	7,57
		Херсонський	9,29
		Чернівецький	7,71
		Чернігівський	10,43
5	Регіони з дуже низьким рівнем інноваційної активності	м. Севастополь	9,57
		Житомирський	4,43
		Закарпатський	4,43
		Тернопільський	5,43
		Хмельницький	5,14

Складено та розраховано автором.

Таким чином, міжрегіональна кластерна інноваційна політика країни повинна проводитися з урахуванням розподілу функцій, значень і методів управління серед регіонів трьох груп, що мають різні інноваційні можливості і потенціали зростання. Отримана класифікація характеризує інноваційно-кластерну належність регіонів та дає змогу при створенні мережі кластерів ефективно розподіляти фінансові й управлінські ресурси між регіонами, акцентуючи увагу на регіонах-лідерах, не висуваючи підвищених вимог до регіонів з менш розвинутою інноваційною сферою (табл. 5.5).

Характеристика інноваційно-кластерної належності регіонів України

Групи регіонів	Характеристики кластерної належності регіону				
	Регіони	Роль у формуванні кластера	Показники інноваційного розвитку	Проблеми інноваційного розвитку	Напрями кластерної інноваційної політики
Перша група	Запорізький, Донецький, Дніпропетровський, Харківський, м. Київ	Регіони-«лідери»: розробка базисних інновацій; формування ядра інноваційного кластера; організація комплексного інноваційного процесу (від фундаментальних досліджень до промислового впровадження інновації)	Високий рівень інноваційного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> - Недостатня якість інституційного середовища інноваційної діяльності; - диспропорційність інноваційного та інфраструктурного потенціалів, недостатній розвиток інфраструктури забезпечення трансферу РНТД; - низький рівень інноваційної культури регіональної економіки; - недостатній обсяг фінансування наукового сектору 	<ul style="list-style-type: none"> - Підтримка рівня інвестиційної привабливості регіонів, що забезпечує приплив інвестицій в інноваційну сферу економіки; - розвиток інституціональних основ формування мережних інноваційних систем: податкове стимулювання підприємств, законодавче закріплення прав на інтелектуальну власність і механізмів її комерціалізації; - збільшення пропускну здатності інноваційної інфраструктури для забезпечення процесів трансферу в рамках створених на території регіону промислових кластерів
Друга група	Луганський, Сумський, м. Севастополь, АРК, Київський, Одеський, Миколаївський, Львівський	Регіони-«точки зростання»: освоєння і розвиток інноваційних ресурсів, сконцентрованих у регіоні; інтеграція наукового і виробничого секторів економіки	Середній рівень інноваційного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> - Слабкий розвиток інноваційної інфраструктури; - низький рівень бюджетного фінансування наукового сектору; - низький рівень інформаційного забезпечення інноваційної сфери; 	<ul style="list-style-type: none"> - Розвиток інноваційної інфраструктури регіонів, створення технопарків і техніковпроваджувальних зон для інтеграції інноваційних розробок наукового сектору в промисловість; - підвищення фінансової забезпеченості інноваційної сфери регіонів шляхом державного бюджетного субсидування і розвитку

Групи регіонів	Характеристики кластерної належності регіону				
	Регіони	Роль у формуванні кластера	Показники інноваційного розвитку	Проблеми інноваційного розвитку	Напрями кластерної інноваційної політики
				<ul style="list-style-type: none"> - слабкий розвиток інноваційного менеджменту в організаціях; - недостатня увага уряду регіонів до інноваційного розвитку регіону 	<ul style="list-style-type: none"> позабюджетних інвестиційних фондів, залучення іноземних інвестицій; - підвищення інноваційної орієнтованості та інноваційної активності регіональних підприємств
Третя група	Хмельницький, Тернопільський, Рівненський, Волинський, Закарпатський, Житомирський, Кіровоградський, Чернівецький, Чернігівський, Херсонський, Івано-Франківський, Вінницький, Полтавський, Черкаський	Регіони-«аутсайтери»: впровадження інноваційних розробок першої і другої груп у промисловість; освоєння високотехнологічних виробництв	Низький рівень інноваційного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> - Низький рівень фінансування наукового сектору; - відсутність зв'язку наукового і виробничого секторів економіки; - відсутність інноваційної інфраструктури; - низький рівень виробничого потенціалу 	<ul style="list-style-type: none"> - Підвищення технологічного рівня регіональних виробництв шляхом упровадження готових інноваційних технологій у господарську практику з метою збільшення конкурентоспроможності регіону; - розвиток кредитних і фінансових інструментів (лізинг, франчайзинг), що забезпечують процес придбання інноваційних продуктів регіональними підприємствами; - податкове стимулювання розвитку наукової та інноваційної сфер регіону; - розвиток інвестиційного менеджменту в організаціях регіону, підвищення інноваційної спрямованості органів державного управління, розробка стратегічних регіональних програм інноваційного розвитку регіону

Складено автором.

Об'єднання групи підприємств у галузевий кластер припускає розміщення інноваційних підрозділів цих підприємств на території технопарку, що має у своєму розпорядженні всі елементи інноваційної інфраструктури, необхідні для здійснення трансферу технологій: науково-дослідні, організації, фінансові й страхові компанії, венчурні фонди, інформаційно-аналітичні організації. Отже, основне ядро інноваційного кластера має знаходитися на території регіону першої групи, що дає можливість використовувати його розвинуту інноваційну інфраструктуру, інноваційний потенціал і фінансові ресурси.

Основними заходами щодо управління регіонами першої групи, які проводяться в рамках міжрегіонального кластерного інноваційного розвитку, можна вважати:

- підтримку рівня інвестиційної привабливості регіонів, що забезпечує приплив інвестицій в інноваційну сферу економіки;
- розвиток інституціональних основ формування мережних інноваційних систем: податкове стимулювання підприємств, законодавче закріплення прав на інтелектуальну власність і механізмів її комерціалізації;
- збільшення пропускної спроможності інноваційної інфраструктури для забезпечення процесів трансферу в рамках створених на території регіону промислових кластерів.

У зв'язку з відсутністю в регіонах другої групи великих науково-дослідних комплексів, рівень їхнього інноваційного потенціалу недостатній для розробки базисних інновацій та організації комплексного процесу виробництва інноваційних продуктів. Слабкий розвиток інноваційної інфраструктури й відносно невисокий рівень інвестиційної привабливості є стримуючими чинниками в залученні фінансових ресурсів в інноваційну сферу цих регіонів.

Основними заходами міжрегіональної кластерної інноваційної політики стосовно цих регіонів є:

- розвиток інноваційної інфраструктури регіонів, створення технопарків і

техніковпроваджувальних зон для інтеграції інноваційних розробок наукового сектору в промисловість;

- підвищення фінансової забезпеченості інноваційної сфери регіонів шляхом державного бюджетного субсидування і розвитку позабюджетних інвестиційних фондів, залучення іноземних інвестицій;
- підвищення інноваційної орієнтованості та інноваційної активності регіональних підприємств.

Регіони третьої групи унаслідок слабого розвитку інноваційної сфери і нездатності виробляти інноваційні продукти можуть виконувати лише роль донора в системі побудови кластерів. Наслідком екстенсивного характеру економіки цих регіонів є стабільно високий ступінь інвестиційного ризику, низький рівень інвестиційної привабливості регіональної економіки.

Заходи міжрегіональної кластерної політики стосовно регіонів третьої групи повинні бути спрямовані на:

- підвищення технологічного рівня регіональних виробництв шляхом впровадження готових інноваційних технологій у господарську практику з метою збільшення конкурентоспроможності регіону;
- розвиток кредитних і фінансових інструментів (лізинг, франчайзинг), що забезпечують процес придбання інноваційних продуктів регіональними підприємствами;
- податкове стимулювання розвитку наукової та інноваційної сфер регіону;
- розвиток інвестиційного менеджменту в організаціях регіону, підвищення інноваційної спрямованості органів державного управління, розробку стратегічних регіональних програм інноваційного розвитку регіону.

Основним принципом побудови процесу формування інноваційних кластерів на території України є перерозподіл інноваційних ресурсів між регіонами і досягнення збалансованості регіональних інноваційних систем. Участь у програмі кластерного розвитку дасть змогу регіонам з низьким рівнем інноваційної забезпеченості використовувати досягнення регіонів-лідерів, орієнтуватися на їхні показники в процесі створення інфраструктури

інноваційної діяльності.

Створення кластерів є однією з умов, що дає можливість ефективного розвитку регіонів, їхнього економічного піднесення, яке, у свою чергу, перешкоджає диференціації їхнього економічного розвитку. Функціонування кластерних структур є важливим для зміцнення регіональної конкурентоспроможності, тому що територіальні утворення є спеціалізованими, внаслідок цього, конкурентні переваги необхідно оцінювати в межах кожної конкретної галузі. «Регіони з рівнем розвитку нижчим за середній по країні при розробці регіональних стратегій розвитку та інвестиційних політик повинні прагнути розвивати взаємозалежні промислові кластери на основі своїх базових і підтримуючих галузей. Це дозволить прискорити розвиток, насамперед, підприємств, орієнтованих на внутрішній ринок, завдяки чому вони будуть ставати більш привабливими для інвесторів» [128].

Разом з тим, незважаючи на позитивні зрушення, слід визнати, що в українській економіці залишається ще досить багато невирішених проблем для створення кластерів.

У сучасній Україні відсутні ефективні канали взаємодії між державним і приватним секторами, отже, державна інфраструктура не може бути використана на повну силу для сприяння розвитку бізнесу й формування ефективних кластерів. У країні слід використовувати кращі світові моделі побудови кластерів з урахуванням української специфіки. Необхідно вдосконалювати механізми державної фінансової підтримки інноваційно орієнтованих утворень, розробки стимулів їхньої ефективної інтеграції й підвищення конкурентоспроможності. Деякі вчені-економісти [126, с. 254] вважають за доцільне для підвищення конкурентоспроможності територіальних виробничих кластерів та мінімізації невиробничих витрат використовувати «тактику укрупнення регіонів», де буде спрацьовувати «ефект масштабу», що є провідною умовою подальшого розвитку в умовах глобалізації і піддаються геополітичній та гео економічній логіці.

Українськими науковцями запропоновано перспективні напрями кластеризації в межах функціонування господарських комплексів мезоекономічних регіонів [126, с. 255]:

для Донецького економічного району – розміщення кластерів: машинобудівного, гірничошахтного, металургійного, хімічного, харчової і переробної промисловості;

для Придніпровського економічного району – розміщення кластерів: High-Tech (аероелектроніка, біотехнології), машинобудівного, металургійного та хімічного, харчової і переробної промисловості; використання науково-виробничого потенціалу Дніпропетровська, Запоріжжя та інших міст регіону для створення технопарків;

для Східного економічного району – розміщення кластерів: High-Tech (програмні продукти), хімічного, машинобудівного, металургійного, металообробки, електроенергетики, харчової, паливної промисловості, агропромислового сектору, туризму та оздоровчого туризму; створення технопарків (технополісів у районі м. Харкова на базі використання його науково-технічного потенціалу та переваг прикордонного розташування);

для Центрального економічного району – розміщення кластерів: High-Tech (нові матеріали), будівельного, машинобудування, продовольчого туризму); пріоритетний розвиток наукомістких виробництв, створення на основі науково-технічного потенціалу м. Києва технопарків (технополісів);

для Поліського економічного району – розміщення кластерів: агропромислового, продовольчого, екотуризму, деревообробки та обробки граніту;

для Подільського економічного району – розміщення кластерів: машинобудування (пріоритетний розвиток підприємств з випуску засобів виробництва для АПК); підтримка існуючих кластерів (швейного, будівельного, продовольчого, туризму);

для Причорноморського економічного району – розміщення кластерів: High-Tech, суднобудівного, мікроелектроніки, агропромислового, рибного,

логістики, оздоровлення і туризму;

для Карпатського економічного району – розміщення кластерів: хімічного, харчового, оздоровлення і туризму, деревообробки, народних промислів, швейного, будівельного, автобудування.

Перспективні напрями розвитку регіональних виробничих комплексів повинні враховувати стимулювання та підтримку розвитку кластерів із боку регіональної влади, а також дотримання оптимальних пропорцій функціонування між національним і закордонним бізнесом.

Управління інноваційними процесами в регіонах у рамках міжрегіональної кластерної стратегії розвитку території дає змогу органам влади здійснювати взаємопов'язаний комплекс довгострокових заходів державного стимулювання розвитку і формування ефективних кластерів на керованій території з метою підвищення конкурентоспроможності регіону.

5.2. Оптимізація інвестиційних проектів інноваційно орієнтованих підприємств у процесі структурної перебудови економічного розвитку

Важливим елементом, що визначає стійку траєкторію ефективного економічного зростання інноваційно орієнтованих підприємств, є оптимізація процесів залучення інвестицій. Не зменшуючи значення певного ряду інших форм інвестування підприємств регіонів, можна стверджувати, що в умовах структурних змін в економіці регіонів, реструктуризації підприємств на перший план висувається кредитна політика банків, а також система взаємовідносин банків з підприємствами та контрагентами (іншими банками і фінансовими структурами). Слід ще раз підкреслити, що мова йде про стимулювання інвестиційної активності підприємств саме в межах структурних змін, так як практика кредитування банками поточної виробничої діяльності регіональних виробничих підприємств не носить структуроутворюючого характеру.

Роль банків у традиційній схемі полягає в тому, щоб відбирати й фінансувати найбільш прибуткові й найменш ризиковані проекти, контролювати своєчасне повернення коштів і виплату компенсації. Тому сформований до теперішнього часу механізм фінансування банківськими структурами галузей традиційного виробництва дозволяв здійснювати кредитування саме таких проектів без особливого ризику й без виникнення великих інформаційних проблем між банками й підприємствами.

Однак, у випадку фінансування цілеспрямованих структурних зрушень в економіці ситуація складається по-іншому. Сьогодні забезпечити реальні структурні зміни можна лише шляхом реалізації пріоритетних, змістовних інвестиційних або інноваційних проектів, особливо у високотехнологічних галузях економіки.

У структурному аспекті особливістю реалізації великих інвестиційних проектів, особливо інноваційно-активних, а також проектів, здійснюваних у високотехнологічних галузях, є необхідність взаємопоєднання чотирьох видів інтересів: приватної корисності (вигоди, прибутку) інвестора-підприємця від реалізації проекту; приватної корисності (прибутку) кредитора (банку, іншого фінансового інституту) від вкладення коштів, галузевої корисності (у вигляді підвищення галузевої конкурентоспроможності продукції) і регіональної корисності (у вигляді збільшення експорту, підвищення темпів економічного зростання регіону та ін.).

Продуктивною є ситуація, коли реалізуються всі групи інтересів. Однак поки частіше зустрічаються ситуації, коли «суспільна» корисність не приймається до уваги при ухваленні рішення про фінансування. Більше того, як показує практика, у випадку фінансування великого проекту банком можуть бути порушені й інтереси кредитора. Останнє пов'язано, насамперед, із тим, що фактично існує проблема організації обміну інформацією між кредитором і позичальником. Більше того, при наявності приватного інтересу позичальника останній буде зацікавлений у продовженні й завершенні проекту будь-якими способами: інвестор одержує приватну вигоду при здійсненні проекту в цілому, і це означає, що

якщо він припинить фінансувати проект на першому етапі, він одержить менше вигоди, чим від реалізації проекту в цілому. Таким чином, якщо навіть позичальник рано довідається про реальну низьку результативність проекту (найчастіше це відбувається вже наприкінці першого етапу), він однаково зацікавлений у продовженні фінансування проекту й надасть банку план реорганізації проекту після початку фінансування другого етапу. У результаті банк-кредитор може довідатися про реальну низьку результативність проекту тільки на другому етапі, а ухвалити рішення щодо припинення фінансування або реорганізації проекту він зможе тільки на третьому етапі. Однак, побоюючись втрати вже вкладених коштів, банк найчастіше ухвалює рішення щодо завершення проекту навіть із більше низькою віддачею, а вигідне для індивідуального інвестора рішення виявляється не вигідним для банку й економіки в цілому.

Тому доцільно як базовий елемент структурної перебудови економіки регіону, з врахуванням умови зменшення ризикованості проектів провести моделювання процесу кредитування інноваційно орієнтованих підприємств.

Слід також зазначити, що одним з основних інвесторів в Україні за часткою в загальному обсязі капіталовкладень для всіх джерел фінансування є корпоративний сектор (у 2009 р. було освоєно 65 % інвестицій в основний капітал, у 2010 р. – 59, 4%) [223, с. 206; 304]. Ця обставина визначає необхідність урахувати в ході моделювання аспекти, що стосуються взаємодії корпорацій і класу підприємств, що розглядаються, у рамках реалізації інноваційних проектів.

З огляду на це в рамках реалізовуваної державою макроекономічної політики стимулювання економічного зростання і здійснення структурних реформ у регіонах значна увага повинна приділятися проблемі фінансування інноваційно орієнтованих проектів підприємств з урахуванням цієї взаємодії.

Алгоритмічна схема формування моделі кредитування інноваційно активних підприємств зображена на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Схема формування моделі кредитування інноваційно орієнтованих підприємств

В основі моделі лежить розв'язання такої задачі: розробити механізм визначення умов кредитування інноваційно активних підприємств за допомогою побудови і подальшого аналізу математичних залежностей між очікуваною дохідністю кредитування при різних процентних ставках і ризиках реалізації проектів одного класу.

Задача розв'язується в такій послідовності:

1. Визначення вихідних даних задачі

Як вихідні дані цієї задачі використовуються такі допущення.

Нехай $J \{j_1, j_2 \dots j_n\}$ – безліч підприємств (у граничному випадку $n \rightarrow \infty$), яким необхідні кредитні ресурси для виконання певних інноваційних проектів, тоді

$K \{k_1, k_2 \dots k_n\}$ – власні фінансові можливості цих підприємств, причому з огляду на однорідність цієї безлічі підприємств $k_1 = k_2 = k_n$;

$I \{i_1, i_2 \dots i_n\}$ – постійний неподільний обсяг інвестицій, необхідний для реалізації цих проектів;

$P \{p_1, p_2 \dots p_n\}$ – величина ризику неуспішної реалізації цих проектів.

Слід вказати на те, що умови функціонування розглядуваних підприємств різні, що, у свою чергу, визначає різні умови і можливості успішної реалізації цих проектів. Нехай $j_i (j_i \in J)$ підприємство характеризується імовірністю $q_j \{q_1, q_2 \dots q_n\}$ успішної реалізації проекту, тоді $G_j \{g_1, g_2 \dots g_n\}$ – очікуваний у ході реалізації цього проекту дохід.

Аналогічно, інакше $j_i (j_i \in J)$ підприємство характеризується імовірністю $(1 - q_j)$ неуспішної реалізації проекту, тоді \overline{G}_j – відповідно віддача від реалізованого проекту, причому $\overline{G}_j \rightarrow 0$, що є однаковою умовою для всієї множини J .

2. Визначення умов і обмежень задачі

Першою умовою цієї задачі є співвідношення, яке на практиці означає, що вся множина $J \{j_1, j_2 \dots j_n\}$ утворює відносно цих проектів однорідний щодо ризиків клас:

$$q_j G_j + (1 - q_j) \bar{G} > G \text{ для всіх } j \in J, \quad (5.2)$$

де G – середній очікуваний дохід від реалізації проектів по безлічі підприємств $j \in J$.

Другою умовою цієї задачі є однорідна для всієї множини $J \{j_1, j_2 \dots j_n\}$ величина власних фінансових можливостей, яка дає змогу визначити передбачувані фінансові потреби для реалізації проектів:

$$I - K = F. \quad (5.3)$$

Необхідно також зазначити, що при розробці моделі кредитування інноваційно орієнтованих підприємств однією з ефективних схем цього процесу є взаємодія з великими фірмами і корпораціями, які виступають у вигляді потенційних споживачів продукції (послуг), або замовниками, що проілюстровано на рис. 5.2. Гарантіями при наданні позик підприємствам можуть бути векселі великих фірм, застави акцій, що котируються на фондовому ринку. У цьому випадку вони й можуть виступати безпосередньо в ролі інвесторів або, якщо у них відсутні вільні кошти, у ролі агентів для банків, що кредитують різні підприємства.

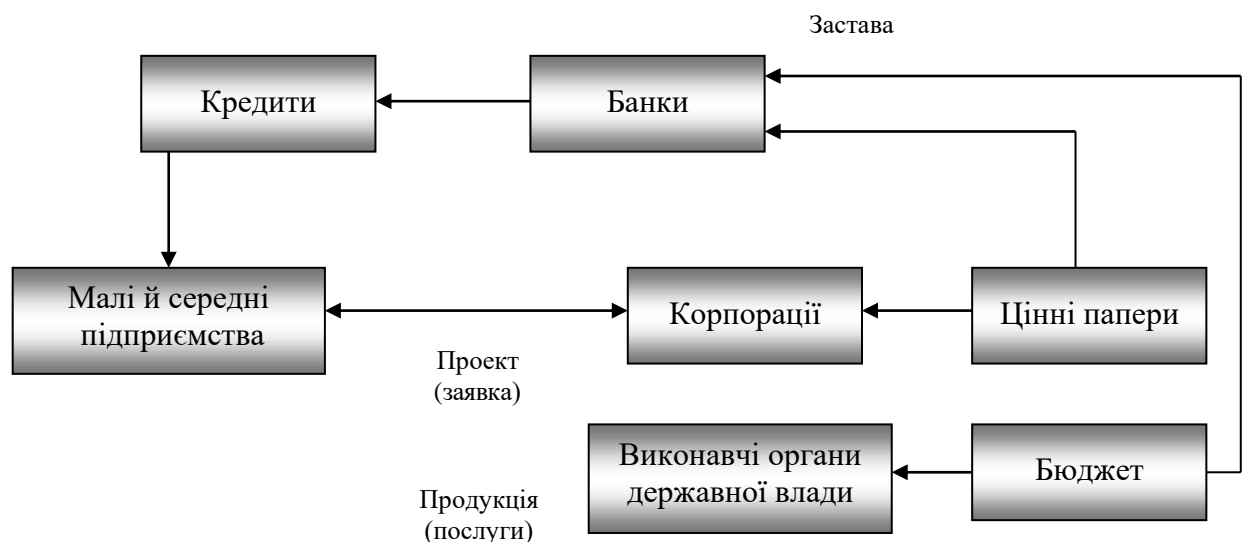

Рис. 5.2. Схема кредитування інноваційних проектів підприємств

Третьою умовою (обмеженням) розв'язуваної задачі є виконання такого співвідношення:

$$G_j \geq (1 + r)F = \bar{G} \text{ для всіх } j \in J, \quad (5.4)$$

де r – процентна ставка кредитування;

$F(1 + r)$ – розмір кредиторської заборгованості.

У практичному плані це обмеження означає, що в процесі кредитування підприємства мають можливість оцінити імовірність успішної реалізації проекту, але банкам як позичальникам вона невідома, тому в разі відсутності гарантій ризику кредитування зростають, і тоді з'являються елементи дискримінації відносно високоризикованих проектів і позичальників, що їх представляють.

Останньою, четвертою, умовою є припущення, що обидві сторони (і підприємства, і кредитори) нейтральні за ризиком, тоді очікуване повернення коштів від реалізації проекту інвесторам (включаючи підприємство і фірму-споживача) становитиме:

$$M(w_j) = q_j [G_j - (1 + r)F], \quad (5.5)$$

а очікувані платежі позичальників банку-кредиторів:

$$M(w_j) = (1 + r)F \cdot \int_0^q q_j f(q_j) dq_j + \bar{G} \int_0^q (1 - q_j) f(q_j) dq_j, \quad (5.6)$$

де q – граничний рівень для імовірності (оцінка кредиторів), з якою позичальники звертаються в банки;

$f(q_j)$ – щільність розподілу q_j на множині J .

Якщо перетворити вираз (5.3) з урахуванням (5.1), отримаємо:

$$M(w_j) = q_j G_j - q_j (1 + r)F = G - (1 - q_j) \bar{G} - q_j (1 + r)F = G - \bar{G} - q_j [(1 + r)F - \bar{G}]. \quad (5.7)$$

При сталих G і \bar{G} , як видно з (5.6), $M(w_j)$ є монотонно спадною функцією від імовірності q_j (відзначимо, що з формули (5.1) випливає, що при низьких q_j зростає G_j при постійному G для всіх проектів).

Отже, формула (5.6) узгоджується з відомим положенням, що за

високоризикові проекти інвестори готові платити більше, щоб здійснити потрібні запозичення.

Якщо g – рівень гарантованої дохідності на фінансовому ринку, тобто безпечної форми вкладень, віддача від реалізації проекту повинна задовольняти умову

$$M(w_j) \geq (1 + g)K, \quad (5.8)$$

де K – сукупний капітал (включаючи заставні вкладення великих і найменших фірм).

Важливо зазначити, що у випадку, коли у співвідношенні (5.8) досягається рівність, інвесторам стає байдуже, яку форму вкладення коштів вибрати – у проект чи скористатися гарантованими фінансовими інструментами.

Відповідно, зі зростанням процентної ставки імовірність успішної реалізації для маргінальних проектів знижується, тобто $\frac{dq}{dr} < 0$.

3. Розв'язання поставленої задачі

Для аналізу впливу зростання процентної ставки r на величину очікуваного повернення коштів кредиторам необхідно продиференціювати співвідношення (5.5) за цим параметром:

$$\begin{aligned} \frac{dM(w_B)}{dr} F \cdot \int_0^q q_j f(q_j) dq_j + (1+r)Fqf(q) \frac{dq}{dr} + \\ + \bar{G} \int_0^q (1-q_j) f(q_j) \frac{dq}{dr} = \int_0^q q_j f(q_j) dq_j + \\ + \frac{dq}{dr} [(1+r)Fqf(q) + \bar{G}(1-q)f(q)] = 0. \end{aligned} \quad (5.9)$$

Перший член інтегро-диференціального рівняння (5.9) відображає очікуване зростання платежів з боку позичальників, а другий (негативний) – свідчить про зниження очікуваних доходів кредиторів зі зростанням

процентної ставки. Розв'язання рівняння (5.9) визначає процентну ставку, при якій досягається максимум очікуваного доходу [246, с. 207].

У загальному випадку можна говорити про те, що для довільної функції щільності розподілу $f(q)$ розв'язку рівняння (5.9) в аналітичній формі не існує, тому, диференціюючи це рівняння, отримуємо звичайне диференціальне рівняння другого порядку:

$$Fdf(q)\frac{dq}{dr} + \frac{dq}{dr} \left\{ [q + (1+r)\frac{dq}{dr}]f(q) + (1-r)df'(q)\frac{dq}{dr} - \bar{G}f(q)\frac{dq}{dr} + \bar{G}(1-q)f'(g)\frac{dq}{dr} \right\} + \frac{d^2q}{dr^2} [(1+r)F \cdot f(q) + \bar{G}(1-q)f(q)] = 0. \quad (5.10)$$

Після необхідних перетворень це рівняння зводиться до такого вигляду:

$$A(q)\frac{d^2q}{dr^2} + B(q)\frac{dq}{dr} + C(q)\frac{dq}{dr} = 0, \quad (5.11)$$

де

$$A(q) = f(q)[(1+r)F + \bar{G}(1-q)], \quad (5.12)$$

$$B(q) = (1+r)f(q) + (1+r)qf'(q) - \bar{G}f(q), \quad (5.13)$$

$$C(q) = qf(q)(F+1), \quad (5.14)$$

де $A(q)$, $B(q)$ – порогові значення інтервалу зміни дохідності;

$C(q)$ – максимальне значення дохідності.

Як уже зазначалося вище, розв'язку нелінійного рівняння (5.9) для довільної функції щільності розподілу $f(q)$ не існує. Тому далі для розв'язання поставленої задачі необхідно визначити властивості функції щільності розподілу імовірності неуспішної реалізації проекту, тобто оцінити ризик інвестування.

У загальному випадку при кількісній оцінці ризику інвестування використовується теорія очікуваної корисності, що реалізовується як лінійна

модель оцінювання ризику.

За умови, що G набуває скінченної кількості значень $g_1 \dots g_n$ з імовірностями $q_1 \dots q_n$, відповідно, критерій $f(g)$ набуває вигляду

$$f(\bar{g}) = \sum_{i=1}^n f(g_i)q_i, \quad (5.15)$$

де $f(g)$ – функція корисності очікуваного доходу.

У загальному випадку для G з функцією розподілу $F(g)$

$$f(q) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(g)dF(g). \quad (5.16)$$

Лінійна модель оцінювання ризику є найпростішою з усіх імовірнісних моделей, але це і є її основним недоліком.

У контексті нашого дослідження, з огляду на те, що процеси структурної перебудови економіки мають значний ступінь невизначеності, найбільш оптимальною є нелінійна модель очікуваної корисності з ранжируемими ймовірностями.

Перетворення функції розподілу при якій різним ймовірностям відповідають різні ваги – є відмінністю даної моделі від лінійної.

При цьому критерій задається представленням

$$f(g) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(g)duF(g), \quad (5.17)$$

де $f(g)$ – функція корисності очікуваного доходу;

u – функція вагової оцінки імовірностей, що вводиться додатково.

У дискретному випадку G набуває скінченної кількості значень $g_1 \dots g_n$ з імовірностями $q_1 \dots q_n$ відповідно, тоді критерій $f(g)$ набуває вигляду

$$f(g) = f(g_i)u(q_i) + \sum_{i=1}^n f(g_i) \left[u \sum_{j=1}^i q - u \sum_{j=1}^{i-1} q \right]. \quad (5.18)$$

В окремому випадку, якщо різним значенням доходу приписати різні ваги $w(g)$, критерій набуде форми

$$f(g) = \frac{\int_{-\infty}^{+\infty} f(g)w(g)dF(g)}{\int_{-\infty}^{+\infty} w(g)dF(g)}, \quad (5.19)$$

де $w(g)$ – вагова функція дохідності.

У дискретному випадку критерій набуває вигляду

$$f(g) = \frac{\sum_{i=1}^n f(g_i)w(g_i)q_i}{\sum_{i=1}^n w(g_i)q_i}. \quad (5.20)$$

Якщо мала ймовірність настання ризикової ситуації, наприклад, у тих випадках, коли в проєкті беруть участь особи з надійною діловою репутацією, припустиме застосування дуже зручного і простого, але разом з тим такого, що не задовольняє правило, першого стохастичного критерію

$$f(g) = Eg - aDg, \quad (5.21)$$

де a – деяке число (при $a > 0$ дотримується правило «неприйняття ризику»), що свідчить: більшість суб'єктів економіки схильні до стабільності;

Dg – дисперсія g .

Цей критерій, що має назву лінійної комбінації математичного очікування і дисперсії, досить часто використовується в економічних дослідженнях, тому що з його допомогою легко і зручно розділяти ризики з метою їх незалежного оцінювання. Так, необхідно розділяти дохід (збиток), що отриманий унаслідок укладення ризикового контракту з підрядною організацією, і дохід, що мав місце унаслідок зміни проєктної документації в ході будівництва об'єкта.

Графічний аналіз взаємовідносин між кредиторами і позичальниками (підприємствами) залежно від процентної ставки може бути виконаний і зображений таким чином (рис. 5.3), для чого попередньо введемо позначення, яке характеризує дохідність кредитора, віднесену до одиниці виділених ним

ПОЗИКОВИХ КОШТІВ:

$$g_B = \frac{M(w_B)}{F}. \quad (5.22)$$

На рис. 5.3 в четвертому квадранті (крива 5) зображений приблизний вигляд залежності $g_B = g_B(r)$, який показує, що зі зростанням рівня процентної ставки \bar{r} g_B монотонно зростає. При $r = \bar{r}$ g_B максимальна, тобто $\max g_B(r) = g_B(\bar{r})$, а при $r > \bar{r}$ ризики непогашення кредитної заборгованості позичальниками (підприємствами) зростають [246, с. 209].

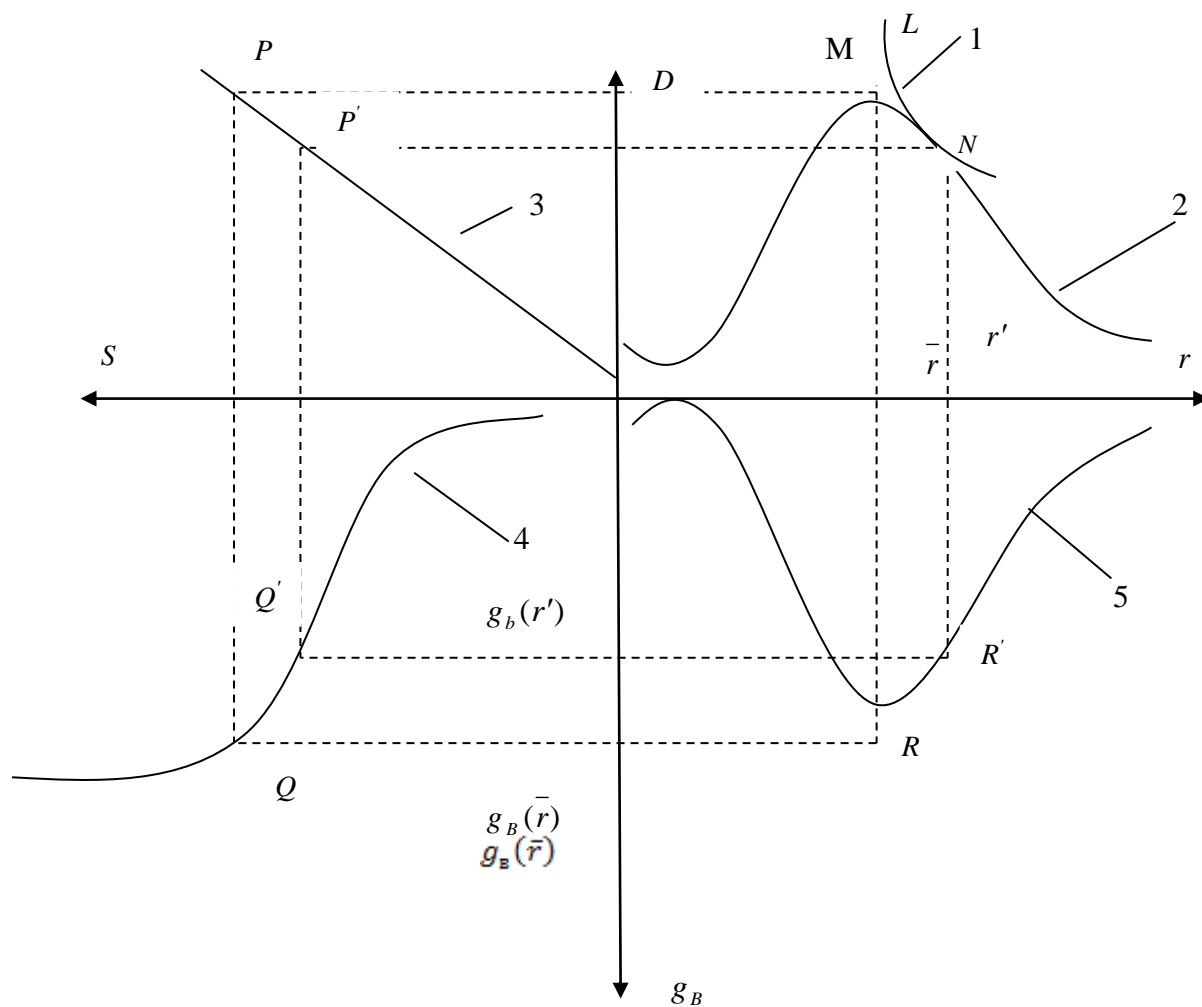

Рис. 5.3. Діаграма характеристик кредитування підприємств

У першому квадранті крива 1 зображає попит D на кредити залежно від процентної ставки r , який становить $F \int_0^q f(q_i) dq_i$. Такий вигляд кривої попиту

на кредити пов'язаний з тим, що $\frac{dq}{dr} < 0$.

Крива 2 відображає пропозицію кредиторів залежно від процентної ставки r : вона є максимальною при \bar{r} (точка M на кривій 2), менше попиту при \bar{r} (точка L на кривій 1), попит на кредити та їх пропозиція порівнюються в точці N при $r' > \bar{r}$.

У третьому квадранті рис. 5.3 зображена пропозиція кредиторів залежно від g_B . Пропозиція зростає з прискоренням до точки Q (крива увігнута на цій ділянці), яка відповідає $g_B(\bar{r})$, далі зі зростанням пропозиції кредитів уповільнюється зростання $g_B(r)$ і відбувається насичення (на цій ділянці крива опукла).

У другому квадранті рис. 5.3 пряма 3 з кутовим коефіцієнтом, що дорівнює одиниці, відображає рівність попиту і пропозиції кредитів, а точка P пов'язана з M , Q і R , що й показує взаємозв'язок усіх вищезазначених характеристик процесу кредитування підприємств.

Підкреслимо, що $g_B(\bar{r})$ має значення, яке збігається з рівнем гарантованої дохідності (наприклад по депозитах). Крім того, з рис. 5.3 видно, що при кредитуванні за процентною ставкою $r' > \bar{r}$ (на діаграмі перенесення через точки N , P' , Q' , R') в точці N рівноваги попиту і пропозиції дохідність $g_B(r') < g_B(\bar{r})$.

Для розгляду деяких аспектів оптимізації кредитного нормування при фінансуванні проектів скористаємося співвідношеннями (5.6) і (5.9).

Застосування терміна «нормування» кредитних ресурсів звичайно є вираженням їхнього неоптимального розподілу. Звичайна стратегія поведінки кредиторів і позичальників (підприємства та їхні гаранті) полягає в тому, що вони бажають бути нейтральними по ризиках, тобто щоб була забезпечена

поворотність їхніх коштів за ставкою не меншою, ніж ставка гарантованої дохідності g .

Перша умова оптимальності (допустимості) по всіх проектах полягає в тому, щоб їхня дохідність була не нижчою, ніж повернення вкладених інвестицій за ставкою g , тобто справедливі співвідношення:

$$g_j G_j + (1 - q_j) \bar{G} \geq (1 + g) I, \quad \forall j \in J. \quad (5.23)$$

Умова фінансування проектів полягає в тому, щоб виконувалися співвідношення:

$$g_j [G_j - (1 + r) F] \geq (1 + g) K, \quad \forall j \in J, \quad (5.24)$$

тобто щоб очікувана дохідність проектів (після сплати кредитної заборгованості) була не нижчою, ніж вартість власних коштів (включаючи фонди гарантування) за тією ж ставкою g .

У випадку, якщо в правій частині нерівності (5.24) замість g розглянути ставку кредитування r , тоді дохідність проекту для підприємства буде нижчою, ніж ринкова вартість власних і залучених коштів.

Для маргінальних проектів у нерівностях (5.23) і (5.24) досягаються рівності:

$$g_j G_j = (1 + q_j) I - (1 - q_j) \bar{G}, \quad (5.25)$$

$$g_j G_j = q_j (1 + r) F + (1 + g) K. \quad (5.26)$$

З порівняння (5.25) і (5.26) отримуємо:

$$q_j (1 + r) F + (1 + g) K = (1 + q_j) I - (1 - q_j) \bar{G}. \quad (5.27)$$

Враховуючи, що $I = K + F$, впливає:

$$q_j (1 + r) F + (1 - q_j) \bar{G} - (1 + g) F = 0. \quad (5.28)$$

Рівняння (5.28) справедливе для маргінальних проектів, що

реалізуються підприємствами, свідчить про їх низьку дохідність, яка не перевищує гарантовану. Така стратегія фінансування інноваційно орієнтованих підприємств не може бути реалізована без державної підтримки пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу, а з погляду кредитного нормування ресурсів – підтримки в обсязі K і гарантування поворотності кредитних коштів в обсязі F (що сприяє зниженню ставки кредитування r) – свідчить про їхнє оптимальне використання.

Таким чином, усі проекти потрапляють у групу ризикових. У випадку, коли рівність (5.28) не виконується, очікуваний дохід від реалізації проектів перевищує рівень гарантованої поворотності:

$$M(w_j) = q_j(1+r)F + (1-g)\bar{G} - (1+g)F, \quad (5.29)$$

$$M(w_j) > 0 \text{ для } \forall j \in J.$$

Неоптимальність рівноваги при кредитному нормуванні не є загальним принципом розміщення вільних фінансових ресурсів, а являє собою конструкцію, при якій інноваційна діяльність підприємств підпорядкована великому корпоративному (державному або іншому) інтересу з виправданими ризиками, що виникають у процесі технологічної модернізації сучасного виробництва, розробки і впровадження передових технологій.

Для створення повноцінної моделі фінансування інноваційного бізнесу слід забезпечити ланцюжок підтримки і стимулювання виробництва інноваційної продукції необхідними ланками. Так, потрібним елементом є створення венчурного фонду, відсутність якого стримує розвиток інноваційних проектів на об'єктивно ризикованих етапах створення продуктів і технологій. Метою діяльності венчурного фонду повинен стати розвиток у регіоні інфраструктури венчурного (ризикового) фінансування суб'єктів підприємництва в науково-технічній сфері, для чого передбачається використання Фондом інноваційного розвитку, який створений при регіональних інноваційних центрах (в Україні створено 12 регіональних

інноваційних центрів (додаток Н)), свого майна для придбання закритих паїв інвестиційних фондів у порядку, установленому державними та регіональними нормативно-правовими актами. При цьому можна виділити різні види ризиків, з якими може стикнутися інноваційна інфраструктура регіону в процесі реалізації своєї діяльності. Основні види ризиків і механізми їхнього зниження подані в табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Аналіз ризиків інноваційної інфраструктури регіону та механізми їхнього зниження

Види ризиків	Короткий опис ризиків	Механізм зниження ризиків
Ризик, пов'язаний з готовністю ринку сприйняти інновацію або необхідністю інновації як такої	Споживач інновацій не усвідомлює необхідність задоволення деякої нової потреби або скептично ставиться до зміни способу задоволення існуючої потреби. Інакше кажучи, ці ризики, перш за все, пов'язані з труднощами дослідження ринку при венчурному фінансуванні	Удосконалення моніторингових та прогнозно-аналітичних маркетингових досліджень, маркетингових структур і самої підготовки до випуску нового товару на ринок. Доцільно «підготувати» ринок, створити попит, що дасть можливість мінімізувати ризики
Управлінські ризики	Проблема полягає у створенні такої системи управління проектом, яка могла б найефективніше працювати на ринку і в той же час усвідомлювати та пристосовуватися до специфіки конкретної галузі, тому що прагнення венчурних фондів перебирати систему управління на себе часто потребує досконального залучення та вивчення, як це часто буває, нової галузі бізнесу	Ці ризики можуть бути мінімізовані ретельним дослідженням нової галузі і споживача, а також знаходженням «балансу» поглядів на проблему управління між фінансовими і винахідницькими структурами
Ризики, пов'язані з відсутністю досвіду роботи в даній сфері бізнесу	Через відсутність у деяких регіонах структур, що здійснюють венчурне фінансування, фахівці з оцінювання інноваційних проектів не мають специфічного досвіду роботи в цій сфері	Залучення до роботи з оцінювання інноваційних проектів досвідчених фахівців з інших регіонів

Види ризиків	Короткий опис ризиків	Механізм зниження ризиків
Недоопрацьована правова база, що регламентує діяльність з венчурного фінансування	В Україні поки не існує особливих правових форм для створення венчурних фондів. Також практично відсутні правові норми регулювання діяльності венчурних фондів, у результаті часто в їхній діяльності застосовується практика європейських держав	Вдосконалення, у першу чергу, державного законодавства
Фінансовий ризик венчурного інвестора	Фінансовий ризик венчурного інвестора може виправдати тільки відповідна винагорода – дохід на інвестиції вище середнього рівня	Якісна експертиза інноваційних проектів, що претендують на отримання фінансової підтримки
Ризики підприємницької діяльності	Світовий досвід свідчить, що зазначені ризики не страхуються. Проте практично завжди проводиться страхування майнових ризиків інноваційних підприємств об'єктів венчурного інвестування, ризиків, пов'язаних з життям і здоров'ям топ-менеджерів цих підприємств, страхування відповідальності, страхування інших класичних ризиків	Використання класичних видів страхування
Непрозора процедура і, як наслідок, неефективне вкладення коштів регіональних центрів інноваційного розвитку	Проблема пов'язана з недосконалістю правової бази, що регламентує діяльність з венчурного фінансування	Колегіальне прийняття рішень по інвестиціях за участю всіх інвесторів, що вклали кошти до фондів регіональних центрів інноваційного розвитку
Відсутність наповнення венчурного фонду з позабюджетних джерел	Відсутність сторонніх інвесторів, готових брати участь у системі венчурного фінансування	Цілеспрямований пошук осіб, готових брати участь у системі венчурного фінансування регіону, адміністрацією регіонів і керівною компанією
Недостатня кількість або невисока якість інноваційних проектів	Можливо, що певна кількість інноваційних проектів, які претендують на отримання венчурного фінансування, не відповідатимуть вимогам, що ставляться до подібного роду проектів	Використання досвіду співробітників консалтингових фірм при підготовці проектів для оцінювання на предмет можливості венчурного фінансування

Складено автором.

Стратегія розвитку України до 2020 року, яка розроблена на виконання доручення Кабінету Міністрів України Міністерством економіки України за участю центральних органів виконавчої влади, Державної установи «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України», передбачає

стимулювання розвитку венчурних фондів, які дають змогу знизити ризики приватним інвесторам саме на початковому етапі залучення приватного капіталу. Така форма державного сприяння на початковій стадії становлення венчурної індустрії показала свою ефективність практично в усіх країнах (наприклад: програма SITRA – Фінляндія, програма Yozma – Ізраїль).

Венчурне інвестування сприятиме подальшій підтримці інноваційно активного бізнесу та структурній перебудові економіки регіонів. Головним пріоритетом державної та регіональної підтримки інноваційно активних підприємств повинне стати забезпечення їх доступу до кредитів шляхом розвитку ринку фінансових послуг; розширення мережі регіональних фондів підтримки підприємництва та створення кредитно-гарантійних установ; упровадження механізму мікрокредитування суб'єктів господарювання; упровадження в Україні принципів Європейської хартії малих підприємств; досягнення підприємствами світових стандартів; навчання персоналу з питань запровадження систем управління якістю відповідно до норм і стандартів ЄС; підтримки експортної діяльності; удосконалення нормативно-правової бази, що регулює створення та функціонування системи підтримки інноваційно активного бізнесу, відповідно до норм і стандартів ЄС.

5.3. Побудова моделі взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіонів

Як показує світовий досвід, сьогодні саме соціально-економічні системи мезорівня (регіони, окремі міста, союзи підприємців, інтегровані бізнес-групи тощо) мають найбільші можливості реально активізувати інвестиційний процес у прогресивному напрямі. Така перестановка пріоритетів у визначенні основних рушійних сил інвестиційного процесу й ініціаторів інвестиційної діяльності в провідних країнах світу зумовлена активною структурною перебудовою їхньої економіки на наукомісткий тип розвитку й об'єктивним

зростанням у зв'язку з цим ролі окремих регіонів. Практикою доведено, що в умовах глобалізації структурна політика регіональних органів влади може забезпечити успішне позиціонування регіону з урахуванням міжнародних факторів із метою залучення інвестицій і фахівців у високотехнологічні галузі промисловості, наукомісткі виробництва, наукові центри, інноваційні фірми та ін. Крім того, успішна структурна політика в ряді випадків забезпечила регіонам ключові позиції в одній або декількох наукових чи технологічних сферах (приклади останніх років: Баварія, Стокгольм, Північна Кароліна та ін.). Структурний розвиток у такому контексті становить безсумнівний інтерес для України в цілому та її регіонів.

Важливою передумовою успішного формування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень в економіку регіонів є наявність надійної основи для погодження інтересів головних економічних суб'єктів у рамках програми структурних зрушень. З цією метою була розроблена схема взаємодії основних суб'єктів економіки для концентрації зусиль щодо інвестування прогресивних структурних зрушень, активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, створення ефективної інвестиційної інфраструктури.

Основними учасниками такої взаємодії обрано: державні органи влади (законодавчі і виконавчі); органи місцевого самоврядування; промислові підприємства та інші бізнес-організації; інститути фінансового сектору, включаючи банки; наукові організації; освітні центри; різні міжнародні інвестори (як приватні, так і інституційні); малі підприємства науково-технічної сфери, інноваційні технологічні центри; некомерційний сектор (у т. ч. ініціативні групи громадян, інші форми самоорганізації населення). Об'єднання всіх учасників у єдиний процес, координація і погодження їхніх дій потребують поєднання їхніх інтересів (так зване «соціальне згуртування»), проте це викликає труднощі, тому що різні економічні й соціальні групи мають свої інтереси та утворюють інституційну структуру сучасного суспільства.

Вирішення проблеми об'єднання різних учасників у єдину схему взаємодії вбачається в дотриманні принципу рентабельності й виконанні вимоги зниження витрат (приватних і суспільних) на здійснення інвестиційної діяльності, підвищення віддачі від інвестиційних проектів, формування прогресивної структури економіки регіону. Відповідно до цього розроблена економіко-математична модель, яка описує основні результати взаємодії всіх суб'єктів у категоріях «витрати – випуск».

Основні показники, які були прийняті для розрахунку коефіцієнтів:

TAR_t^i – середня ставка оподаткування галузі, організацій i -го виду по сукупності організацій у період t , %;

$INV(st)_t$ – сукупні інвестиції за рахунок держави в період t , тис. грн (*);

$Prof(Ukr)_t$ – грошові доходи населення України у період t , тис. грн (*);

P_t – чисельність населення регіону в період t , тис. чол. (*);

$INV(all)_t$ – інвестиції за рахунок усіх джерел фінансування в період t , тис. грн (*);

INV^i_t – інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб i -го виду в період t , тис. грн (*);

$INV(S)_t$ – сукупні інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб у період t , тис. грн (*);

$Prof(reg)_t$ – грошові доходи населення регіону в період t , тис. грн (*);

QS^i_t – випуск продукції, робіт, послуг, організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

QSD^i_t – попит регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

QSZ^i_t – витрати на випуск продукції організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

PR^i_t – прибуток організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

$QS(S)_t$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг по всіх організаціях у період t , тис. грн (*);

$QSD(S)_t$ – сукупний попит регіону на продукцію, роботи, послуги по всіх організаціях у період t , тис. грн (*);

$QSZ(S)_t$ – сукупні витрати на випуск продукції по всіх організаціях у період t , тис. грн (*);

$PR(S)_t$ – сукупний прибуток по всіх організаціях у період t , тис. грн (*).

Значок (*) означає необхідність використання ретроспективних даних.

Крім того, у моделі були використані такі коефіцієнти:

A – частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування;

B^i – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги організації i -го виду;

C^i – коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги на їхній випуск організаціями i -го виду;

VL – коефіцієнт впливу на інвестиції за рахунок спільної роботи. Задається експертно, у світовій практиці приблизно дорівнює 1,2;

а також індекси:

t – період розрахунку;

i – індекс виду організацій, $i = 1 \dots 13$.

Індекс виду організацій відповідає порядковому номеру учасників Проекту інвестиційної політики в загальному переліку учасників, наведеному вище.

Далі проводиться розрахунок темпів зростання окремих показників за такою загальною формулою:

$$T_R(\text{пок.})_t = \frac{Pок_t}{Pок_{t-1}}, \quad (5.30)$$

де $T_R(\text{пок.})_t$ – темп зростання показника у період t (розрахунковий період);

$Pок_t$ – розрахунковий показник у період t ;

$Pок_{t-1}$ – розрахунковий показник у період $t-1$ ($t-1$ – рік, що передує року t);

Розрахунок основних коефіцієнтів:

Частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок всіх джерел фінансування – оцінюється на основі ретроспективної інформації, лежить у межах від 0 до 1:

$$A = \frac{INV(st)_t}{INV(all)_t}. \quad (5.31)$$

Коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги. Задається експертно, розраховується шляхом розв'язання рівняння або на основі ретроспективної інформації методом апроксимації найменших квадратів, лежить в межах від 0 до 1:

$$B^i = \frac{\frac{T_R(QSD_t^i)}{T_R(QP_t)} - T_R(QS_{t-1}^i)}{T_R(Prof(reg)_t) - T_R(QS_{t-1}^i)}, \quad (5.32)$$

де B^i – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду;

$T_R(QSD_t^i)$ – темп зростання попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

$T_R(QP_t)$ – темп зростання чисельності населення регіону в період t ;

$T_R(QS_{t-1}^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період $t-1$;

$T_R(Prof(reg)_t)$ – темп зростання грошових доходів населення регіону в період t .

Коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги на їхній випуск. Задається експертно, розраховується шляхом розв'язання рівняння або на основі ретроспективної інформації методом апроксимації найменших квадратів, лежить в межах від 0 до 1:

$$C^i = \frac{\frac{T_R(QS_{t-1}^i)}{T_R(TAR_t^i)} - T_R(INV_t^i)}{T_R(QSD_t^i) - T_R(INV_t^i)}, \quad (5.33)$$

де C^i – коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду на їхній випуск;

$T_R(QSD_t^i)$ – темп зростання попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

$T_R(QS_{t-1}^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період $t-1$;

$T_R(TAR_t^i)$ – темп зростання середньої ставки оподаткування організацій i -го виду в період t ;

$T_R(INV_t^i)$ – темп зростання інвестицій за рахунок підприємств, організацій i -го виду в період t .

Після обчислення коефіцієнтів пропонується розрахунок двох моделей здійснення інвестиційної політики (інвестиційної діяльності): перша – для розрізнених суб'єктів (варіант розрахунку для одиночної політики) і друга – для коаліції інвесторів (тобто варіант розрахунку для спільної діяльності).

Результати розрахунків показали таке.

1. Варіант розрахунку для одиночної політики

1.1. Інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб:

$$INV_t^i = INV_{t-1}^i \cdot (A \cdot T_R(PR_{t-1}^i) + (1 - A) \cdot T_R(INV(st)_t)), \quad (5.34)$$

де INV_t^i – інвестиції за рахунок підприємств, організацій i -го виду в період t ;

$T_R(PR_{t-1}^i)$ – темп зростання прибутку від діяльності організацій i -го виду в період $t-1$;

$T_R(INV(st)_t)$ – темп зростання сукупних інвестицій за рахунок держави в період t ;

A – частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування.

а) Попит на продукцію, роботи, послуги:

$$QSD_t^i = QSD_{t-1}^i \cdot ((1 - B^i) \cdot T_R(QS_{t-1}^i) + B^i \cdot T_R(Prof(reg)_t) \cdot T_R(P_t)), \quad (5.35)$$

де QSD_t^i – попит регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

QSD_{t-1}^i – попит регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період $t-1$;

B^i – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду;

$T_R(QS_{t-1}^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період $t-1$;

$T_R(Pr of (reg)_t)$ – темп зростання грошових доходів населення регіону в період t ;

$T_R(P_t)$ – темп зростання чисельності населення регіону в період t .

б) Випуск продукції, робіт, послуг:

$$QS_t^i = QS_{t-1}^i \cdot \frac{(1 - C^i) \cdot T_R(INV_t^i) + C^i \cdot T_R(QSD_t^i)}{T_R(TAR_t^i)}, \quad (5.36)$$

де QS_t^i – випуск продукції, робіт, послуг організацій i -го виду в період t ;

QS_{t-1}^i – випуск продукції, робіт, послуг організацій i -го виду в період $t-1$;

C^i – коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду на їхній випуск;

$T_R(INV_t^i)$ – темп зростання інвестицій за рахунок підприємств, організацій i -го виду в період t .

$T_R(QSD_t^i)$ – темп зростання попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

$T_R(TAR_t^i)$ – темп зростання середньої ставки оподаткування організацій i -го виду в період t ;

в) Витрати на випуск продукції, робіт, послуг:

$$QSZ_t^i = QSZ_{t-1}^i \cdot T_R(QS_t^i), \quad (5.37)$$

де QSZ_t^i – витрати на випуск продукції, робіт, послуг підприємств, організацій i -го виду в період t ;

QSZ_{t-1}^i – витрати на випуск продукції, робіт, послуг підприємств,

організацій i -го виду в період $t-1$;

$T_R(QS_t^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період t .

г) Прибуток від діяльності організацій:

$$PR_t^i = QS_t^i - QSZ_t^i, \quad (5.38)$$

де PR_t^i – прибуток від діяльності організацій i -го виду в період t ;

QS_t^i – випуск продукції, робіт, послуг організацій i -го виду в період t ;

QSZ_t^i – витрати на випуск продукції, робіт, послуг підприємств, організацій i -го виду в період t .

2. Варіант розрахунку для спільної діяльності

2.1. Сукупні інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб:

$$INV(S)_t = \sum_{i=1}^n (INV_t^i \cdot (A \cdot T_R(PR(S)_{t-1}) + (1-A) \cdot \dot{O}_R(INV(st)_t)) \cdot VL) \quad (5.39)$$

де $INV(S)_t$ – сукупні інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб в період t ;

$\sum INV_t^i$ – загальна сума інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб у період t ;

A – частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування;

$T_R(PR(S)_{t-1})$ – темп зростання сукупного прибутку від діяльності підприємств, організацій і приватних осіб у період $t-1$;

$T_R(INV(st)_t)$ – темп зростання сукупних інвестицій за рахунок держави в період t ;

VL – коефіцієнт впливу на інвестиції за рахунок спільної роботи. У світовій практиці приблизно дорівнює 1,2.

2.2. Сукупний попит населення на продукцію, роботи, послуги:

$$QSD(S)_t = QSD(S)_{t-1} \cdot ((1 - \bar{B}) \cdot \dot{O}_R(QS(S)_{t-1}) + \bar{B} \cdot \dot{O}_R(\text{Pr of}(reg)_t)) \cdot \dot{O}_R(P_t), \quad (5.40)$$

де $QSD(S)_t$ – сукупний попит регіону на продукцію, роботи, послуги в період t ;

$QSD(S)_{t-1}$ – сукупний попит регіону на продукцію, роботи, послуги в період $t-1$;

\bar{B} – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги в середньому по підприємствах;

$T_R(QS(S)_{t-1})$ – темп зростання сукупного випуску продукції організацій у період $t-1$;

$T_R(\text{Pr of}(reg)_t)$ – темп зростання грошових доходів населення регіону в період t ;

$T_R(P_t)$ – темп зростання чисельності населення регіону в період t .

2.3. Сукупний випуск продукції, робіт, послуг:

$$QS(S)_t = QS(S)_{t-1} \cdot \frac{(1 - \bar{C}) \cdot T_R(INV(S)_t) + \bar{C} \cdot T_R(QSD(S)_t)}{T_R(TAR(S)_t)}, \quad (5.41)$$

де $QS(S)_t$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг у період t ;

$QS(S)_{t-1}$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг у період $t-1$;

\bar{C} – середній коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги організацій на їхній випуск;

$T_R(INV(S)_t)$ – темп зростання сукупних інвестицій підприємств, організацій у період t ;

$T_R(QSD(S)_t)$ – темп зростання сукупного попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій у період t ;

$T_R(TAR(S)_t)$ – темп зростання середньої ставки оподаткування в середньому по організаціях у період t .

2.4. Сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг:

$$QSZ(S)_t = QSZ(S)_{t-1} \cdot T_R(QS(S)_t), \quad (5.42)$$

де $QSZ(S)_t$ – сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг у період t ;

$QSZ(S)_{t-1}$ – сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг у період $t-1$;

$T_R(QS(S)_t)$ – темп зростання сукупного випуску продукції, робіт, послуг у період t .

2.5. Сукупний прибуток від діяльності організацій:

$$PR(S)_t = QS(S)_t - QSZ(S)_t, \quad (5.43)$$

де $PR(S)_t$ – сукупний прибуток від діяльності організацій у період t ;

$QS(S)_t$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг у період t ;

$QSZ(S)_t$ – сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг у період t .

Зіставлення даних показує, що в разі спільної діяльності щодо здійснення інвестицій підсумкові результати роботи (і дохідності) як окремих учасників коаліції, так і групи в цілому виявляються вищими, тобто спрацьовує синергетичний ефект від об'єднання зусиль. Крім того, добре знання сильних і слабких сторін кожного учасника схеми дає змогу організувати роботу найбільш ефективно, домогтися максимальної вигоди для всіх суб'єктів схеми за рахунок виникнення додаткових переваг, що одержує кожен учасник взаємодії в процесі кооперування.

Так, кооперування з іншими суб'єктами інноваційної діяльності вигідне для державних структур, оскільки при цьому з них знімається більша частина організаційних заходів щодо реалізації програм підтримки й розвитку науково-технічної та інноваційної сфери. При цьому загальна схема фінансування дозволяє адміністрації мінімізувати контроль за витратою коштів по окремих напрямках. У результаті підвищується ефективність витрачання бюджетних коштів, що спрямовуються на ці потреби. Крім того, одним із вагомих результатів успішної інвестиційної діяльності підприємств і фірм регіону має стати збільшення податкових надходжень у державний, регіональний і місцевий бюджети від підприємств, що здійснюють інвестиції. Аналізуючи мотивацію органів державної влади у становленні й розвитку інфраструктури

інвестиційної діяльності, слід назвати і сприяння стійкому економічному зростанню в регіоні. Це питання не тільки економічне, але й соціальне – владі необхідно, щоб населення регіону, могло швидко змінити або знайти місце роботи без великих соціальних потрясінь, без погіршення економічного становища, без посилення соціальної й політичної напруженості.

Участь у схемі вигідна науковим і дослідним установам усіх видів, тому що вони одержують додаткове фінансування; базу для практичного застосування винаходів і можливість їхньої швидкої комерціалізації; адміністрація може надати їм законодавчу підтримку й охорону авторських прав тощо.

Для фірм переваги від співробітництва виявляються в таких можливостях: одержання державного замовлення з боку регіональної влади; економії на прикладних дослідженнях; скорочення трансакційних витрат; підвищення якості своєї продукції й доведення її до світових стандартів (а тим самим і забезпечення надійного споживчого та інвестиційного попиту); проведення реконструкції виробництва шляхом застосування екологічно безпечних і природоохоронних технологій, а головне – одержання прибутку від участі в інфраструктурі інноваційної діяльності, зокрема від участі в комерційному трансфері технологій.

Виконання ролі учасників комплексної схеми стимулювання інвестиційної діяльності вигідне й громадським організаціям, НГО (НКО), оскільки в результаті вони одержують: додаткову фінансову підтримку, адміністративну підтримку, підвищують суспільний статус. І головне, вони одержують можливість найповніше здійснити ту соціальну потребу, на яку вони орієнтувалися при створенні, насамперед це стосується різних екологічних рухів, асоціацій захисту прав споживачів та ін.

Участь у такому співробітництві вигідна й міжнародним фондам, тому що в результаті створення такої інфраструктури налагоджується міжрегіональне й міжнародне науково-технічне співробітництво, підвищується

технологічна культура регіону, більш якісно й комплексно вирішуються екологічні завдання тощо.

Нарешті, створення такої схеми взаємодії вигідне інноваторам (розробникам, виробникам і споживачам науково-технічної продукції), які одержують широке поле для своєї діяльності.

У цілому ж усі учасники вирішують однакові завдання: відновлення економіки, забезпечення прогресивних структурних зрушень і зниження соціальної напруженості в суспільстві. Тільки одні – з позиції держави, а інші – з позиції суспільства.

При включенні різних суб'єктів суспільства в єдиний процес створення й поширення науково-технічних знань та інформації, досвіду, умінь розширюються й джерела фінансування цієї сфери економіки. До таких джерел належать: прямі виплати з державного бюджету; дотації, субсидії; податкові пільги підприємствам у частині інноваційної діяльності; різноманітні позабюджетні кошти (гранти, пожертвування, добровільна допомога); внески підприємств і фірм тощо.

Як показало дослідження, проведене на прикладі Черкаської області, потенційні і реальні можливості для організації такої схеми взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності є. У дослідженні запропоновано схему (на основі розробленої моделі) вкладення капіталу основних економічних суб'єктів у розвиток інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону, як необхідної складової регулювання структурних зрушень економіки, адже саме високі технології спільно з високим інтелектом справляють найсуттєвіший мультиплікативний ефект на всі сфери людської діяльності. Основною передумовою успішного формування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень є надійний міцний альянс погодження інтересів.

Основними стратегічними цілями такої схеми взаємодії щодо формування в Черкаському регіоні потужного інноваційно-інтелектуального потенціалу сучасного рівня як запоруки структурної трансформації та сталого економічного зростання є:

1) підвищення якості інтелектуального потенціалу шляхом максимально можливого забезпечення вищих навчальних закладів Черкаського регіону новітніми технологіями навчання (використання ІКТ в освіті);

2) вагома фінансова підтримка проектів та програм великих наукомістких підприємств, що мають у своєму розпорядженні значний потенціал, представлений нанотехнологіями, мікроелектронікою, телекомунікаціями, біотехнологіями, гнучкою автоматизацією, комбінованим застосуванням різних конструкційних матеріалів тощо, та здатні до подальшого розвитку й інноваційного вдосконалення. Також інвестування та інтелектуальна підтримка малих високотехнологічних фірм, реінжиніринг бізнес-процесів пріоритетних чи стратегічно важливих для регіону підприємств.

Запропонована схема взаємодії має на меті засвоєння та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, результатом чого має стати оновлення технологічного базису регіону.

Після детального дослідження галузевої інфраструктури Черкаського регіону основними учасниками схеми взаємодії для формування в Черкаському регіоні потужного інноваційно-інтелектуального потенціалу сучасного рівня як запоруки структурної трансформації та сталого економічного зростання було обрано такі:

1. Черкаська обласна державна адміністрація (Відділ розвитку підприємництва та з питань регуляторної політики, Головне управління економіки) – генератор ідеї (організатор), інвестор, розробник комплексних проектів, програм.

2. Черкаський державний технологічний університет (ЧДТУ).

3. ВАТ СП «Нібулон» (Золотоніський та Кам'янський філіали Черкаської області).

4. ПАТ «АЗОТ».

5. ДП «Оризон-Навігація».

6. ВАТ «Укртелеком».

7. Державне підприємство «Український державний науково-дослідний проектний інститут», м. Черкаси.

8. Комп'ютерна фірма «Brain».

9. Комп'ютерна фірма «Art-комп'ютер».

10. Фінансова структура «Укрсиббанк».

11. Черкаська обласна громадська організація «Фонд регіональної політики».

12. ДП «Черкаський науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації».

13. Агенція по сприянню залученню інвестицій в економіку Черкаської області при Черкаській торгово-промисловій палаті (консалтингова структура).

Усіх учасників можна умовно поділити на п'ять основних секторів, які знаходяться в постійній взаємодії та взаємопов'язані між собою (рис. 5.4). Структурна схема розвитку інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону подана в додатку П.

Дослідження, проведене на прикладі Черкаської області, свідчить про наявність у регіоні потенційних і реальних можливостей для організації такої схеми взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності. Так, інвестиційний клімат у Черкаській області характеризується рядом таких специфічних рис (можливостей саморозвитку):

1) соціально-політичні можливості представлені розумінням усіма верствами населення значення інвестиційної діяльності в реструктуризації суспільства і структурній перебудові економіки, формуванням «середнього класу», запобіганням тенденціям поляризації суспільства, виявленню ділових і професійних здібностей людини й реалізації її цивільних прав, зростанням реальних доходів населення;

2) інтеграційні можливості визначаються здатністю суб'єктів інвестиційної діяльності до подолання політичних, адміністративних й економічних бар'єрів, відтворення втрачених й формування нових

коопераційних зв'язків, вбудовуючись у цілісні виробничо-технологічні коопераційні системи за участю більш потужних господарюючих суб'єктів, у тому числі всередині фінансово-промислових груп;

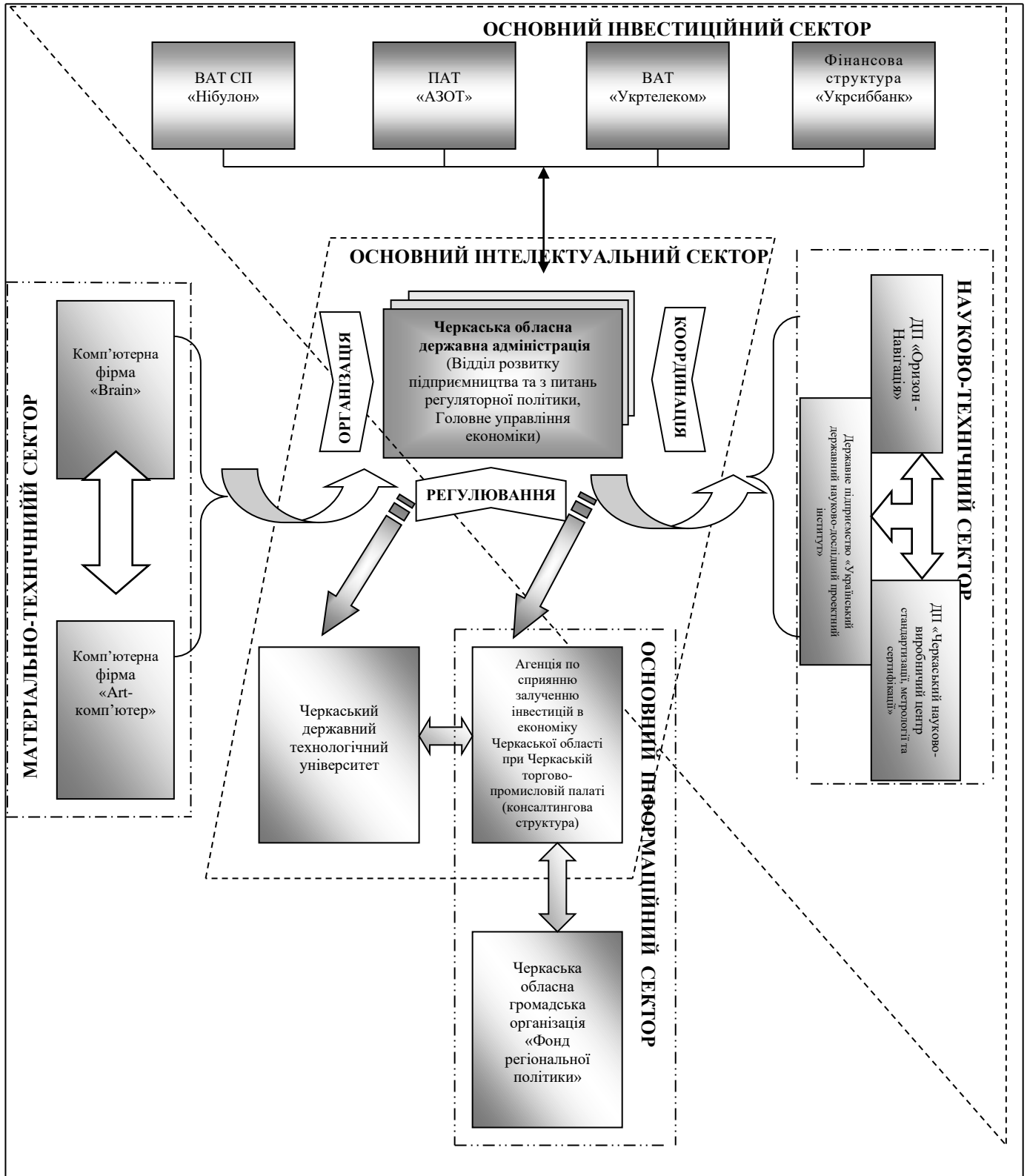

Рис. 5.4. Структура взаємозв'язків учасників

3) адаптаційні можливості полягають у високому ступені пристосованості суб'єктів інвестиційної діяльності до жорстких і часто мінливих умов зовнішнього середовища, здатності швидко перебудовуватися, виходячи із запитів конкретних груп споживачів, швидко освоювати нові ринкові ніші, створювати конкурентоспроможні виробництва при відносно низьких капітальних і поточних витратах;

4) інтелектуальні можливості виявляються в здатності суб'єктів інвестиційної діяльності до самостійного продукування й освоєння науково-технічних, технологічних, організаційно-економічних нововведень, їхнього комерційного використання при порівняно низьких стартових витратах;

5) антидепресивні (структурні) можливості являють собою внесок інвестиційної діяльності в реструктуризацію регіональної економіки й вирівнювання рівнів економічного розвитку територій, забезпечення зростання доходів зайнятого населення відповідних територій і податкових надходжень у бюджети всіх рівнів при орієнтації діяльності суб'єктів малого підприємництва на локальні ринки;

6) мультиплікативні можливості пов'язані зі здатністю суб'єктів інвестиційної діяльності забезпечувати формування попиту на продукцію інших секторів економіки, стимулюючи тим самим процес відтворення, зростання завантаження виробничих потужностей, прогресивні структурні зрушення в суміжних галузях;

7) кадрові можливості характеризуються акумулюванням у сфері інвестиційної діяльності й інвестиційного проектування фахівців високої кваліфікації;

8) фінансово-інвестиційні можливості визначаються здатністю підприємців до більш швидкого освоєння інвестицій, прискорення обіговості капіталу, підвищення рентабельності вкладень у науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки.

5.4. Прогнозування і регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону

Прогресивний розвиток України залежить від стану соціально-економічних відносин, які регламентують використання факторів виробництва, що формують, у свою чергу, територіальний потенціал. Ефективність використання кожним регіоном власного територіального потенціалу і, як наслідок, ефективність регіонального управління залежать, з одного боку, від спектру повноважень, що надаються державою, і регіональної підтримки, з другого – від уміння оптимально розпорядитися наявним територіальним потенціалом. Саме тому цілісну соціально-економічну систему країни слід будувати з урахуванням специфічних особливостей усіх її суб'єктів, інакше сформується лише подібність системи, у якій одні елементи (регіони) будуть ледве помітні, роль же інших, навпаки, буде перебільшена.

В умовах нових соціально-економічних відносин кожен регіональний суб'єкт країни повніше реалізує своє прагнення до самоутвердження, до вибору структури економічного розвитку, яка зможе надійно забезпечити його становище в територіальному просторі країни та у світі.

Регіони, які мають переваги в ринковому просторі, завдяки природно-ресурсному потенціалу, розвиненій інфраструктурі, прогресивному стану економіки, високому рівню життя населення забезпечують собі умови для ефективної підприємницької та комерційної діяльності. Проте є і такі регіони, у яких немає достатнього сировинного потенціалу чи інших корисних копалин, що відправляються за кордон у сирому вигляді або на етапах первинної переробки. Порівняння різних суб'єктів показує значний дисбаланс у розвитку між регіонами, що мають сировинні запаси в надрах, і регіонами, що не мають природних стратегічних резервів. У результаті нині спостерігається ситуація, коли розвиток певної частини суб'єктів набагато випереджає інших, усередині країни виникають масштабні диспропорції як в економічній, так і в соціальній структурі суспільної системи. Через певний час

регіони, що розвиваються сьогодні завдяки природним запасам корисних копалин і сприятливій зовнішньоекономічній кон'юктурі, можуть втратити поки що існуючі резерви в багатьох інших галузях промисловості, продукція яких не вдосконалювалася, на відміну від західних аналогів. Отримавши в результаті новий сплеск конкуренції, можна буде чекати неминучого падіння обсягів продажів і навіть банкрутства підприємств переробних і сільськогосподарських галузей, що і спостерігається при нинішньому кризовому стані економіки

Порівняно відсталі регіони, що не мають сьогодні природно-сировинних ресурсів і не мають можливості достатнього інвестування в ті галузі промисловості, які можуть розвиватися в наявних природних, економічних і соціальних умовах, а також за відсутності вкладень у сільське господарство, отримують певні дотації в процесі розподілу державних коштів. Ці дотації значною мірою витрачаються на забезпечення потреб соціальної сфери, тому що власних цільових коштів недостатньо. Знижуючи подібними заходами соціальну напруженість у суспільстві, влада не прагне розробляти механізми відновлення, модернізації й розвитку промисловості або сільського господарства, тому що, по-перше, коштів регіонального бюджету не вистачає через відсутність належних надходжень від фінансових результатів функціонування місцевих підприємств, по-друге, видається дуже небезпечним інвестування в ті чи інші підприємства, більшість яких сьогодні потребують в декілька разів більше коштів, ніж є можливість надати. Як наслідок, виникає відчуття безповоротності вкладених у відновлення регіонального виробництва фінансових ресурсів. Крім того, владі через обмежені інвестиційні кошти важко визначитися з напрямом інвестування, який би найточніше відповідав призначенню, місії регіону, а отже, і його можливостям за допомогою певних механізмів ефективно удосконалювати саме проінвестовану діяльність. У результаті така байдужість і стихійне ставлення держави до ринку суб'єктів господарювання призводять до того, що діяльність приватних підприємств регіону обмежується найбільш простим заняттям, що потребує мінімуму

ресурсів і забезпечує нормативний або менший прибуток у короткі терміни з обмеженими ризиками. Як правило, це торгівля і вузький спектр послуг. При цьому виробничий потенціал території не розвивається, а виробництва поступово скорочуються. Ці приклади свідчать про недосконалість нинішніх соціально-економічних відносин, їх полярність, націленість на короткострокові результати. Оскільки вони все ще мають трансформаційний характер, необхідно вживати серйозних концептуальних заходів щодо принципових позицій у сфері соціально-економічних відносин, які регламентують як загальнодержавне управління продуктивними силами, так і регіональне функціонування в тісному і конструктивному зв'язку з державним управлінням.

В Україні розвиненими регіонами традиційно вважаються ті, які мають найкращі показники функціонування промисловості, особливо щодо виробництва товарів кінцевого споживання. Проте рекомендації, що стосуються розвитку порівняно відсталих регіонів, не повинні повторювати механізми, використані раніше більш благополучними суб'єктами. Варто враховувати, що в кожного регіону, як і в Україні в цілому, є власні початкові умови, які часто істотно різняться від сусідніх територій, тому проходження вже випробуваним шляхом, як правило, не приводить до такого ж високого результату. Потрібна концептуальна основа, що допомагає визначити напрями ефективного трансформаційного і посттрансформаційного розвитку кожного регіону і країни в цілому. Перш за все – це структурна перебудова економіки та інноваційний розвиток суспільства відповідно до нових соціально-економічних відносин. Це аргументується тим, що наздогнати розвинені країни і вийти вперед можливо тільки власним шляхом, розробленим з урахуванням цивілізаційних особливостей держави. «Наздогінний» шлях, що повторює вже пройдені і апробовані механізми розвитку, сьогодні є малоефективним. Узагальнено концептуальну схему потенціалу розвитку території можна зобразити у вигляді трьох компонентів, об'єднаних регламентуючою системою соціально-економічних відносин (рис. 5.5). При

цьому особлива роль відводиться інноваційному компоненту, що дає змогу визначити той напрям, який з урахуванням наявного потенціалу дійсно виявиться найбільш ефективним, таким, що дає можливість вивести регіон на новий, вищий рівень посттрансформаційного розвитку. Разом з тим багато в чому ключову роль у розвитку території відіграють соціально-економічні відносини, які регламентують використання факторів виробництва. У період трансформації, як правило, система соціально-економічних відносин ще не сформувалася, відсутні чітко визначені інститути, що законодавчо регулюють господарську діяльність. У цей період органам державної влади, у тому числі й регіональній владі, необхідно зробити серйозні зусилля для оптимізації системи соціально-економічних відносин, що дають змогу ефективно використовувати продуктивні сили регіонів у напрямі структурної перебудови економіки. Слід оптимізувати правила функціонування і загальнодержавних соціально-економічних відносин, і внутрішньорегіональних соціально-економічних процесів.

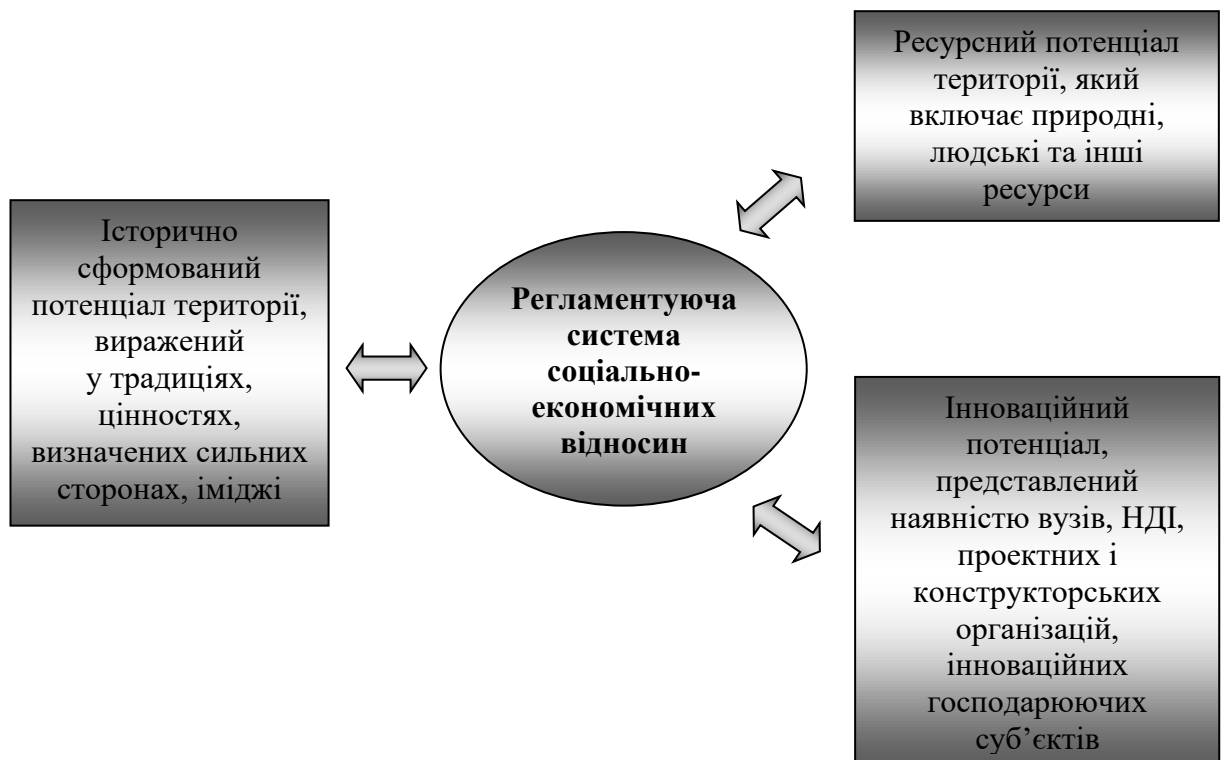

Рис. 5.5. Базові чинники-компоненти, що визначають потенціал розвитку території

Докладна побудова схеми взаємодій соціально-економічних елементів, що сприяють прогресивним посттрансформаційним змінам, передбачає розподілення соціальної й економічної складових з підкресленням пріоритету соціальної сфери (рис. 5.6). При цьому необхідним є врахування того факту, що ряд чинників функціонують циклічно, поетапно, і кожний новий цикл за рівнем розвитку може або стати вищим за попередній, або регресувати. У цьому аспекті окремі чинники можуть повторювати траєкторію розвитку всієї соціально-економічної системи, відповідно, зазнаючи деформацій, трансформацій тощо. Яскравим і очевидним прикладом є регіональна підсистема освіти, що піддається певній циклічності у своєму функціонуванні.

Цей цикл представляє послідовність взаємозв'язків освітньої підсистеми з іншими елементами соціально-економічної системи, при цьому рівень розвитку освіти значною мірою залежить від якості пройденого раніше циклу. Випускники середніх і вищих освітніх закладів, що належать до економічно активного населення, працюють в економіці, створюючи різного роду матеріальні блага і розвиваючи як регіональну економічну підсистему, так і економіку держави в цілому. Економіка, що прогресивно розвивається, створює сприятливі умови населенню для підвищення якості життя, разом з тим, потребує від освіти підготовки висококваліфікованих фахівців. Підсистема освіти, що існує в ринковій економіці, зобов'язана відповідати на економічні запити адаптацією освітніх програм і підвищенням якості знань і умінь випускників. Зниження вимогливості і відповідальності на будь-якому етапі цього циклу погіршить якість функціонування тієї чи іншої підсистеми.

Якщо ж серйозні збої виникатимуть у період посттрансформаційного етапу, то неминуче зросте вірогідність регресивних змін, що знижує потенціал соціально-економічної системи і є гіршим варіантом модернізації структури порівняно з дотрансформаційним етапом.

Подібну циклічну схему можна зобразити і для інших чинників, які становлять структуру соціально-економічної цілісності, з відмінностями, що визначають зміст того чи іншого елемента.

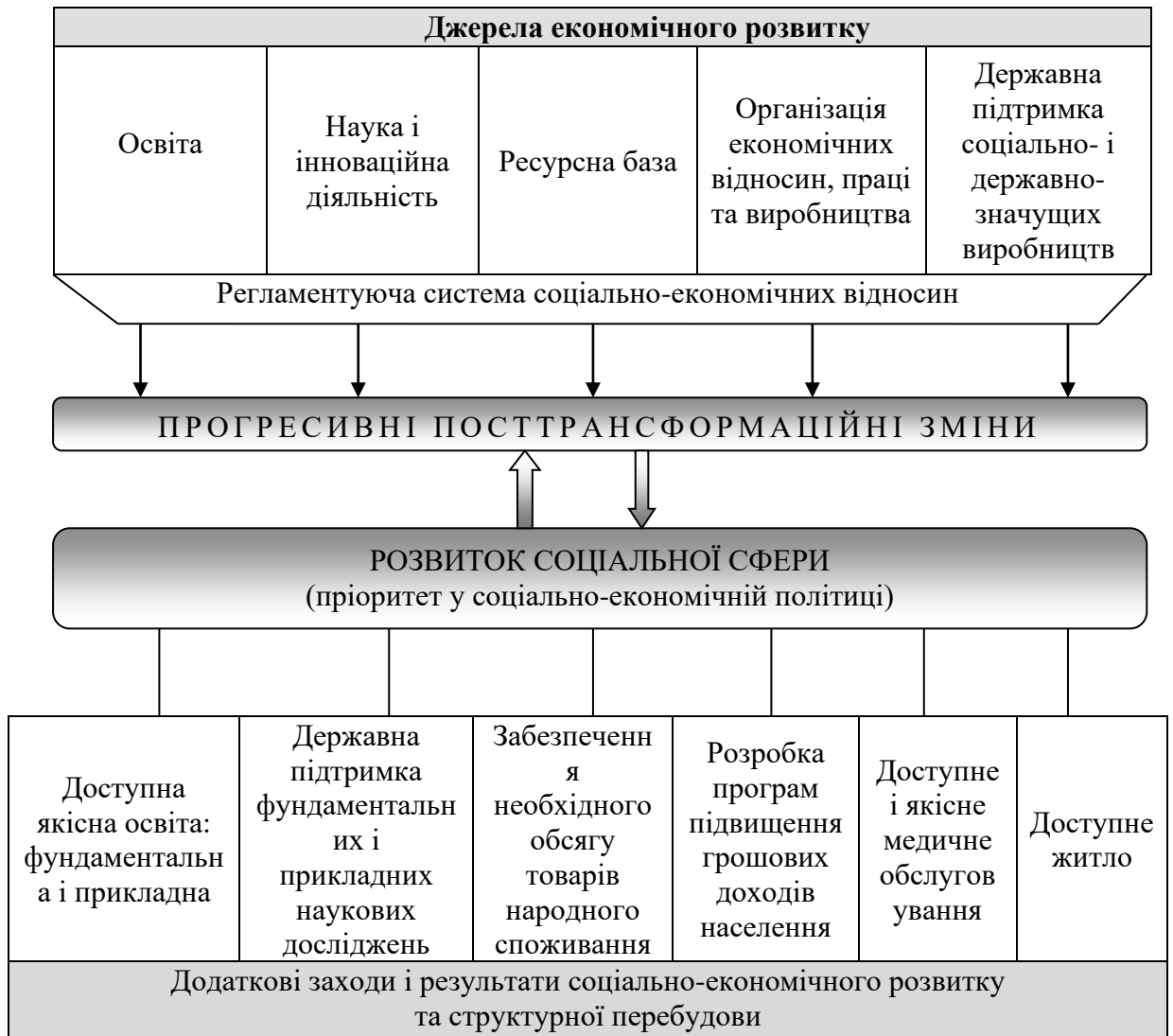

Рис. 5.6. Внутрішні взаємодії елементів соціально-економічної системи, що трансформується

При цьому важливою характеристикою кожного чинника є часовий горизонт відгуку на певні зміни. Чим більш віддалений відгук на дію, тим складніше йому запобігти. Це потребує розробки методик оцінювання наслідків заходів, які вживаються економіко-політичними суб'єктами регіону при тактичному і стратегічному плануванні, що особливо важливе в період трансформації соціально-економічної системи.

Сучасний стан України настільки далекий від уявлень про благополучну державу з погляду ефективно функціонуючої економіки, рівня життя населення, що створити в короткий термін систему, яка відповідає цим

вимогам, не видається можливим. Сформовані умови і проведений аналіз підтверджують усю складність нинішньої соціально-економічної ситуації, показують, що розвиток соціально-орієнтованої ринкової економіки держави потребує певної послідовності. При цьому розробка і реалізація перехідної трансформаційної соціально-економічної моделі розвитку України видається дійсно необхідною. Така модель повинна задавати загальні цінності і напрями розвитку і, разом з тим, має бути представлена сукупністю соціально-економічних трансформаційних моделей кожного регіону. При іншому, протилежному, підході, коли спочатку формується досить докладна соціально-економічна модель держави, а лише потім ця модель директивно спускається для виконання регіонам, в останніх залишається дуже малий інтервал вільного варіювання, що може призвести до недовикористання наявного потенціалу конкретного суб'єкта і викривлень у регіональному управлінні. Немає сумніву, що для деяких регіонів сформована загальнодержавна трансформаційна модель дійсно матиме адекватний характер, і тоді ці регіони почнуть (або продовжать) свій розвиток, вириваючись уперед, залишаючи позаду інші регіони, для яких нові умови розвитку не відповідають наявному потенціалу або ж не дають змоги використовувати його повною мірою. У результаті, такі регіони все більше відставатимуть від розвитку передових, погіршаться характеристики їхньої економічної складової, а отже, і соціальне становище. Таким шляхом країна ніколи не знизить наявну регіональну диференціацію, і в межах однієї держави населення житиме в абсолютно різних умовах.

Ключовою настановою регіонального управління і розвитку повинна стати позиція про всебічне комплексне використання регіонального потенціалу. При цьому розробка механізмів, що регламентують соціально-економічні відносини, повинна бути спрямована, по-перше, на рівноцінне ставлення держави до всіх регіонів, по-друге, на адекватну підтримку з боку держави ключових регіональних компетенцій, заздалегідь виявлених у кожному регіоні, по-третє, на створення умов вільного підприємництва і

конкуренції для інших сфер діяльності, обмеживши вплив влади і лобіювання інтересів бізнесу.

У дослідженні трансформації соціально-економічних регіональних систем, необхідно ще раз підкреслити важливість аналізу цілого комплексу чинників, що характеризують той чи інший регіон України. При цьому доцільно теоретично на певний час уявити регіон локальною цивілізацією. За рядом ознак це зробити неважко (наприклад, за деякими економічними параметрами, особливостями сформованого виробничого комплексу тощо), хоча, звичайно, за рядом критеріїв регіони, що входять до складу країни, утворюють цілісність, яка є єдиною цивілізацією. Кожний регіон має власні соціально-економічні ознаки і по-своєму трансформується, хоча й піддається загальним впливам державної політики, світової економічної кон'юнктури та інших чинників.

Також у регіональних масштабах доцільно оцінювати результативність трансформації соціально-економічної системи. При цьому такий показник у цілому оцінюється за сукупністю результатів і потенційною оцінкою регіональних перетворень.

Пропонована концептуальна схема оцінювання перспективних можливостей і потенційної результативності трансформаційного періоду в межах регіону допоможе визначити нинішній рівень адекватності регіонального розвитку державним і світовим вимогам, оцінити передумови позитивних досягнень, а також виявити причини регресивних змін. По суті, пропонована система оцінювання дасть можливість визначити ті ключові регіональні компетенції, на підтримці і розвитку яких слід будувати взаємодію державних органів влади з регіональними адміністраціями регіонів, а також формувати індивідуальну регіональну політику (рис. 5.7).

Для оцінювання трансформації соціально-економічної системи регіону необхідно, в першу чергу, розглянути глобальні тенденції й оцінити загальнодержавну поточну та прогнозну зміну соціально-економічних відносин і розвиток різних чинників, необхідних для регіонального аналізу.

Підкреслимо, що в цьому процесі необхідно порушувати й питання взаємодії соціально-економічних чинників, а також впливи їх один на одного.

Зупиняючись на детальному аналізі конкретної території, ми повинні вивчити ті тенденції, які були характерні для регіону в його історичному розвитку, включаючи і новітній етап поточної трансформації. При цьому доцільно зупинитися на ключових у нашому дослідженні питаннях – соціально-економічних змінах виробничих відносин і продуктивних сил. Необхідно відзначити, що результатом дослідження тенденцій повинні стати (крім соціальних і економічних закономірностей) основні чинники, що створюють передумови для розвитку виявлених курсів руху.

Разом з тим не можна забувати, що напрями змін не завжди визначають сформовані тенденції. Існує вірогідність і випадкових подій, які порушують сталі закономірності, змінюють їхній хід. Особливо такі випадковості характерні для трансформаційних періодів. Відхід від вивчення можливих випадковостей недопустимий, тому що він збіднює дослідження, роблячи його результати більш теоретичними, ніж такими, що мають практичне значення, оскільки, дотримуючись рекомендацій такого дослідження, соціально-економічна система регіону виявляється уразливою перед раптовими подіями, що мають потенціал для прояву форс-мажорних впливів. При цьому знизити загрозу можна, прогнозуючи її виникнення, а також вивчаючи силу її впливу з метою розробки заходів для подальшої адаптації системи.

Наступним кроком у дослідженні є екстраполяція колишніх тенденцій з метою виявлення резервів і потенціалу розвитку, а також прогнозування соціально-економічної ситуації в майбутньому. Цей етап є особливо складним, як і будь-який прогноз, тому необхідна методика, що допомагає перспективному оцінюванню змін чинників соціально-економічної системи. Варто зауважити, що в період трансформації надійність екстраполяції як методу прогнозування знижується через дестабілізацію зовнішнього і внутрішнього середовища, зростання його мінливості і збільшення амплітуди коливань у можливій поведінці системи. Тому досить вагомого значення

набуває експертне опитування, де експерти індивідуально оцінюють вірогідність виникнення і динаміку певних чинників середовища, а також силу їхнього впливу на розвиток соціально-економічної системи.

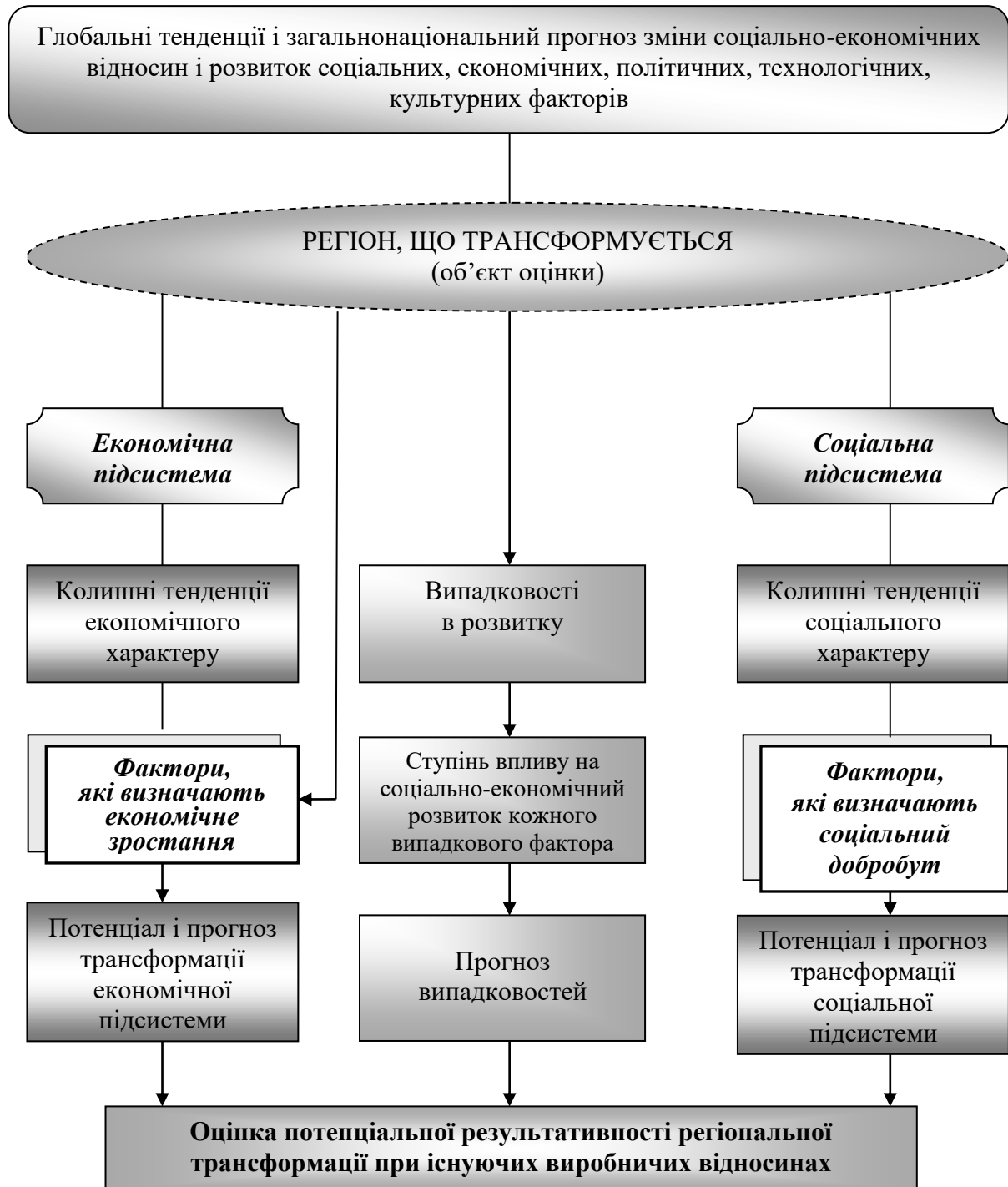

Рис. 5.7. Концептуальна схема оцінювання трансформації соціально-економічної системи регіону

В узагальненому ракурсі процес прогнозного оцінювання значущості змін економічних і соціальних чинників, що характеризують регіон, можна

подати у вигляді таблиць. Маємо акцентувати увагу на тому, що схожі підходи мають місце в літературі, проте вони стосуються, головним чином, прогностного оцінювання діяльності підприємств і організацій, містять специфічні чинники і характеризуються високим ступенем індивідуальності. У нашому випадку прогностне оцінювання здійснюється стосовно регіону, що має більш масштабний характер, а також може бути відправною точкою для аналізу конкретних господарюючих суб'єктів оцінюваної території.

Необхідно зазначити, що прогноз очікуваних змін по кожному конкретному параметру пропонується оцінювати, по-перше, за допомогою екстраполяції, по-друге, з використанням методу експертних опитувань, у рамках якого використовувалася шкала від -5 до $+5$, де негативна частина показує оцінне зростання негативних змін конкретного параметра, позитивна, навпаки, – зростання позитивних змін для регіону. При цьому значення модуля числа тим вище, чим сильніші очікувані зміни. У свою чергу, оцінка важливості (впливу) показує вплив змінного чинника на функціонування регіону, його регіональне значення; вимірюється за подовжньою шкалою (0 – абсолютно незначущий параметр, $0,1$ – $0,3$ – малозначущий для цього регіону параметр; $0,4$ – $0,6$ – параметр середньої значущості, $0,7$ – $0,9$ – високозначущий параметр для регіону, 1 – комплексний значущий вплив на всі регіональні сфери). Добуток цих двох експертних оцінок визначає потенційну результативність динаміки параметра для розвитку регіону. Просте арифметичне складання кількісних оцінок прогнозованих змін кожного параметра покаже сукупний рівень потенційної результативності економічної або соціальної складових трансформації регіону. При низькій підсумковій оцінці (а вірогідність цього є особливо високою в період трансформаційних змін) проводиться детальний аналіз по кожній змістовій статті таблиці з метою пошуку резервів зростання і розробки заходів, здатних підняти прогностну оцінку. Необхідно уточнити, що перелік параметрів може змінюватися залежно від мети аналізу, його глибини, а також конкретної території.

Так само відбувається оцінювання сприятливих і несприятливих випадкових подій. Визначаються вірогідність їх настання за шкалою від 0 до 5, значущість впливу на хід розвитку соціально-економічної системи – за дробовою шкалою від 0 до 1, підсумкова оцінка і шляхи використання можливих резервів або шляхи запобігання негативному впливу.

Як результат такого оцінювання (з урахуванням випадкових чинників) отримуємо оцінку потенційної результативності структурної трансформації регіональної соціально-економічної системи в цілому на період прогнозування:

$$ОПР = \alpha \cdot П_e + \beta \cdot П_c + \gamma \cdot B_{спр} - \delta \cdot B_n, \quad (5.30)$$

де $ОПР$ – оцінка потенційної результативності трансформації регіональної СЕС;

$П_e$ – економічні перспективи регіональної трансформації;

$П_c$ – соціальні перспективи регіональної трансформації;

$B_{спр}$ – сприятливі випадковості в розвитку системи;

B_n – несприятливі випадковості в розвитку системи;

$\alpha, \beta, \gamma, \delta$ – коригувальні коефіцієнти, сума яких дорівнює 1; їх значення – в розстановці акцентів до економічної або соціальної сфери, до сприятливих або несприятливих випадкових подій на тій чи іншій території. Наприклад, якщо найближчим часом локальним завданням є розвиток якогось виробничого комплексу, то коригувальним коефіцієнтом α можна підсилити оцінку важливості економічної підсистеми на певний період часу, отже, підкреслити резерви в цій промисловій галузі і спрямувати ресурси на активізацію їхнього використання.

На підставі такої оцінки можна розробляти стратегії зниження негативного впливу одних параметрів і посилення позитивної динаміки інших, переключаючи ресурси на ефективніші компоненти, орієнтуючи регіон на ті позиції, у яких він об'єктивно сильніший стосовно інших територій.

Нами було розроблено прогноз розвитку основних показників соціально-економічної діяльності Черкаського регіону, використовуючи методику запропоновану вище (Додаки Р, С).

На основі проведених розрахунків і аналізу прогнозів сформулюємо ряд висновків:

- по-перше, дані екстраполяції не завжди збігаються з думкою експертів. Оскільки компетентність експертів загалом є досить високою, можна говорити про можливі майбутні відхилення від трендового рівня розвитку показників. Проте відзначимо, що в більшості випадків спостерігається збіг математичних і експертних прогнозних оцінок;

- по-друге, загальна прогнозна оцінка економічної результативності трансформаційного періоду є украй низькою, більше того, вона негативна для регіону, що свідчить про регресивні зміни як у середньому за останні роки, так і в передбачуваних майбутніх результатах. Без здійснення цілеспрямованих заходів щодо ефективного використання резервів регіон продовжуватиме втрачати наявний потенціал і відставати в розвитку від регіонів-лідерів. Детальний аналіз таблиці дасть можливість визначити причини низької оцінки економічних прогнозів;

- по-третє, прогноз негативного розвитку стосується, головним чином, окремих сільськогосподарських виробництв в тваринництві. При цьому в загальній тенденції розвитку сільського господарства спостерігається зростання обсягів виробництва, однак детальний аналіз і думки експертів свідчать про протилежне. Необхідно відзначити, що практично всі експерти дають вищу оцінку важливості сільськогосподарським напрямам у розвитку економіки області, що свідчить про необхідність термінової розстановки пріоритетів і прийняття комплексних програм державної та регіональної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва, найбільш адекватного регіональним ресурсам;

- по-четверте, необхідно відзначити прогнозне зростання індексів цін на вироблювану промислову, сільськогосподарську продукцію, будівельно-монтажні роботи, що може утруднити реалізацію і знизити

конкурентоспроможність товарів. Тут знов спостерігаються суперечливі прогнози між екстраполяцією і експертною думкою, що стосується індексу споживчих цін на товари і послуги населенню, причому експерти показують збільшення цього показника (оцінка змін -2,2 свідчить про негативний результат для регіону в майбутньому).

Разом з економічними перетвореннями в регіоні необхідно постійно відстежувати зміни соціальних параметрів, не допускаючи зниження добробуту населення. Проте в цьому випадку значні заходи щодо поліпшення рівня життя населення без зв'язку з розвитком економічної підсистеми навряд чи дадуть довгостроковий ефект. Необхідні стабілізація функціонування галузей матеріального виробництва і подальший розвиток, що знизить безробіття, збільшить реальні доходи і купівельну спроможність населення, спричинить зростання платежів до бюджету області, що, в свою чергу, збільшить обсяг соціальних трансфертів і т.д.

Разом з тим, здійснення заходів щодо розвитку реальної економіки регіону в процесі функціонування трансформаційної соціально-економічної моделі наблизить область до побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки, в якій будь-які економічні перетворення здійснюватимуться лише після детального аналізу потенційної реакції соціальної сфери.

У додатку Т подані прогнозні розрахунки за допомогою екстраполяції деяких соціальних показників, а також експертної оцінки їх розвитку. Ці розрахунки дають змогу зробити такі висновки:

- по-перше, підсумкова оцінка прогнозу розвитку соціальних показників з урахуванням їх важливості для регіону є нижчою порівняно з показниками економічної сфери (додаток Р, С). Це свідчить про те, що не приділяється достатньої уваги підтримці соціальної сфери. Проте рекомендувати регіону стратегію перерозподілу державних коштів на користь соціального розвитку в той час, коли економічна напруженість все ще є високою, недоцільно. Тому слід здійснювати пошук найбільш ефективних економічних вкладень регіональних коштів, а також брати участь у державних програмах з підтримки економіки регіону;

- по-друге, найбільш важливими показниками, на думку експертів, є параметри, тісно пов'язані з наявністю економічно активного населення в регіоні та з його майбутнім рівнем: це природний приріст (спад) населення, коефіцієнт дитячої смертності, а також рівень безробіття і супутні параметри, що стосуються розміру доходів людей. При цьому, і за даними екстраполяції, і на думку експертів, у майбутньому в регіоні триватиме спад чисельності населення, але, як наслідок, знизиться рівень безробіття, а також збільшаться номінальні доходи населення.

Немає сумніву, що, функціонування більшості соціальних показників тією чи іншою мірою залежить від результативності діяльності економічної складової регіону.

Розрахуємо підсумкову оцінку потенційної результативності трансформації соціально-економічної системи Черкаської області згідно з формулою (5.30). При цьому приймемо значення коригувальних коефіцієнтів α , β , γ , δ відповідно до поточних пріоритетів у трансформаційній соціально-економічній системі, спрямованих на довгостроковий розвиток регіону: $\alpha = 0,5$; $\beta = 0,3$; $\gamma = 0,1$; $\delta = 0,1$.

$$\text{ОПР} = 0,5 \times (6,68) + 0,3 \times (4,04) + 0,1 \times (5,7 + 3,36) - 0,1 \times (2,76 + 0) = 5,182.$$

Відзначимо, що теоретично найбільший рівень ОПР може бути розрахований як сума добутків максимальних позитивних оцінок у прогнозі і коефіцієнта важливості, виставленого експертами без урахування випадкових подій. У нашому випадку максимум ОПР становитиме

$$\text{ОПР}_{\max} = 0,5 \times 61 + 0,3 \times 50,5 = 45,65.$$

Максимальний рівень, як бачимо, значно перевищує фактичний прогноз, що спричиняє гостру необхідність у розробці стратегічних заходів для формування прогресивних змін соціально-економічної системи досліджуваного регіону.

Сформулюємо деякі орієнтири становлення і розвитку традиційного виробництва в Черкаській області. Особливе значення з першого сектору матеріального виробництва має сільське господарство у зв'язку зі сприятливими кліматичними умовами і переважанням родючих чорноземних

грунтів. При визначенні місць локалізації тих чи інших культур слід керуватися розподілом по території регіону кліматичних зон, типів ґрунтів, а також сформованою на сьогоднішній день часткою ріллі в структурі земельних угідь. Високе значення має розподіл щільності населення по території регіону: трудомісткі виробництва доцільно розміщувати в місцях з вищою щільністю населення (особливо сільського), це дасть можливість знизити витрати на залучення робочої сили з інших районів.

Найважливішу роль в економічному розвитку Черкаської області відіграє тваринництво, яке через достатні відмінності по території регіону в кліматі, вирощуванні кормових культур також може бути ефективно локалізоване в процесі територіального розміщення.

Для вирівнювання інтенсивності сільськогосподарського виробництва по території області, аби уникнути перевантаження одних районів і недовикористання ресурсної бази інших, слід стимулювати обернено пропорційну зміну співвідношення рослинництва і тваринництва зі збереженням тенденцій комплексності виробництва.

Необхідно відзначити, що після розробки схеми сільськогосподарського виробництва Черкаського регіону органам влади необхідно сформулювати план підтримки оновлення основних засобів, тому що нині без проведення подібних заходів досягти зростання ефективності сільського господарства в довгостроковому часовому ланзі неможливо за найсприятливіших природних умов. Слід зазначити, що в теперішній час розвитку сільському господарству приділяється значна увага і на державному рівні в рамках відповідного пріоритетного національного проекту, що має на увазі значну державну підтримку сільськогосподарських виробників.

Які ж механізми державного впливу можуть виступити стимулом у розвитку регіонального сільського господарства? Наведемо деякі варіанти.

По-перше, на регіональному рівні організаційним механізмом стимулювання розвитку ключового виробництва має бути стратегія регіонального соціально-економічного розвитку, в її структурі розроблена стратегія інвестиційного розвитку регіону, а також програма реалізації стратегії.

По-друге, як було відзначено раніше, ефективною формою державного стимулювання розвитку сільського господарства є пільгове кредитування: погашення частини відсотків по банківських кредитах на організацію і розвиток сільськогосподарського виробництва за рахунок державного і регіонального бюджетів. При цьому мають бути відсутніми обмеження по формі використання кредитних коштів за умови, що вони спрямовані на розвиток сільського господарства. Організація технічного, земельного, трудового забезпечення тощо повинна здійснюватися на розсуд підприємця.

По-третє, схожою формою стимулювання виступить видача поручительств органами регіональної державної влади сільськогосподарським підприємствам, що найбільш успішно розвиваються, з метою підвищення зацікавленості організацій фінансово-кредитної сфери в їх кредитуванні або інвестуванні.

По-четверте, для новостворюваних підприємств доцільне встановлення пільг по оплаті за використання земельних ділянок, по оплаті інших податків і обов'язкових платежів, що зараховуються до регіонального бюджету, протягом трьох років з моменту організації господарства щодо розвитку сільськогосподарського виробництва.

По-п'яте, формою державного стимулювання розвитку досліджуваної галузі можна вважати організацію ринків збуту сільськогосподарської продукції: забезпечення умов міської торгівлі без участі посередницьких фірм, крім випадків, коли таку участь вважає за доцільне сам сільськогосподарський виробник.

По-шосте, значущим стимулом виступить розробка заходів щодо формування державного замовлення на закупівлю продукції сільського господарства для бюджетних організацій.

По-сьоме, непрямим стимулом служить організація соціальної інфраструктури в сільських населених пунктах – відновлення і реконструкція дитячих садків, середніх загальноосвітніх шкіл, будинків культури і дозвілля тощо. При цьому сільськогосподарські підприємства мають бути вивільнені від функцій по утриманню об'єктів соціальної сфери.

Важливим стимулом формування базового сільськогосподарського

виробництва є державна підтримка розвитку галузей, стан яких прямо впливає на інтенсивність функціонування сировинних підприємств у сфері сільського господарства. Відзначимо, що в умовах пріоритетності розвитку сільськогосподарського виробництва слід розробити заходи щодо державної регіональної підтримки створення нових і модернізації існуючих підприємств переробної промисловості, а також тих, що виробляють засоби сільськогосподарського виробництва, устаткування для переробки готової продукції сільського господарства, добрива і мікробіологічну продукцію, підприємств по ремонту сільськогосподарської техніки. Перелічені підприємства входять у єдиний агропромисловий комплекс, і їх розвиток у Черкаській області дасть змогу не тільки забезпечити внутрішні потреби в необхідній техніці, але й динамічно реагувати на природні відхилення, згладжуючи ряд несприятливих чинників. Натомість маємо констатувати, що ці підприємства нині працюють не з повною віддачею. Вагомим недоліком є їх надмірна спеціалізація, яка виявляється як у галузевій спрямованості виробництва, так і у високій однорідності продукції. При цьому, випускаючи односпрямовану продукцію, такі підприємства задовольняють лише незначну частину всієї сукупності потреб, які на сучасному етапі є причиною гострих проблем у сільському господарстві.

Вважаємо за доцільне на великих промислових площах сільськогосподарських підприємств розміщувати виробництва, що дають можливість комплексно задовольняти потреби сільського господарства. Це сприятиме не тільки раціональному відновленню сільськогосподарського виробництва, але й розвитку, а також економічному зміцненню ряду машинобудівних підприємств регіону.

При збереженні сформованого стану триватиме старіння наявного устаткування, а також подальше зниження врожайності культур (за відносно незмінних кліматичних умов) через високу вартість добрив тощо. Безумовно, організація нових великих забезпечувальних виробництв у теперішніх умовах є не вигідною, тому що, по-перше, великий обсяг виробленої продукції має бути реалізованим за межі регіону після задоволення власних потреб сільського господарства. Це породжує додаткові труднощі і збільшує ціну

виробника. По-друге, власне машинобудівне виробництво і виробництво добрив базуються на привізній сировині, а це знизить конкурентоспроможність продукції на зовнішньому відносно Черкаського регіону ринку через її порівняно високу ціну. Тому ми вважаємо за найбільш доцільне розробку механізмів державної підтримки і регулювання нових технологічних ліній, а також організації підприємств малого і середнього бізнесу поблизу конкретних об'єктів сільського господарства (з урахуванням відстані до необхідних транспортних ліній). Ця політика дасть змогу оперативно забезпечувати потреби сільського господарства необхідними засобами виробництва, що дозволить підвищити врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва.

Встановлення пріоритетних вимог до розвитку підприємств АПК, що забезпечують безперебійну роботу базового сільськогосподарського виробництва, яке дає сировину для переробки, а також підприємств АПК, що переробляють сільськогосподарську сировину, дає можливість сформулювати спектр основних механізмів державної підтримки цих виробництв.

По-перше, пріоритетний стан названих галузей має бути відображеним у стратегії регіонального соціально-економічного розвитку, зокрема в стратегії інвестиційного розвитку регіону, а також у програмі її реалізації. При цьому структура стратегії і стратегічної програми повинна бути представлена з урахуванням принципів системного підходу, а пріоритетний розвиток тієї чи іншої галузі має поєднуватися з рівнем, інтенсивністю і прогнозом функціонування підприємств інших галузей. Це означає, наприклад, що розробка механізмів стимулювання створення підприємств легкої або харчової промисловості повинна тісно поєднуватися із заходами розвитку базових сільськогосподарських підприємств, що сприяють розвитку інших елементів АПК в досліджуваному регіоні.

По-друге, в механізмах державного стимулювання територіального розвитку ключових галузей регіону повинна відбиватися комплексна інтеграція підприємств. Зокрема, механізми погашення частини відсоткового навантаження по кредитах банків за рахунок бюджетних коштів можуть бути поширені й на інші галузі АПК, окрім базових сільськогосподарських

виробництв. Збереження регіональної пріоритетності підприємства, встановленої стратегією і програмою соціально-економічного розвитку, може бути основною умовою для регіональної участі в поділі відсоткового навантаження.

По-третє, аналогічним чином регіональні органи влади можуть виступати перед кредитною організацією поручителем організації досліджуваної сфери діяльності у разі відповідності ключовим компетенціям області, визначеним у стратегії.

По-четверте, ефективним стимулом виступить організація державного замовлення на продукти переробки сільськогосподарського виробництва у поєднанні із закупівлями сировинного продукту.

По-п'яте, доцільне забезпечення пріоритетності підприємств АПК регіону при участі в тендерах за обласним замовленням.

По-шосте, підприємствам, що здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на вирішення завдань, поставлених у стратегії регіону, слід надати підтримку з боку регіональних органів влади в наданні відстрочень по сплаті податків та інших обов'язкових платежів, що зараховуються до обласного бюджету.

Унаслідок пріоритетного розвитку на території Черкаської області сільського господарства і його фінансової підтримки можна прогнозувати збільшення обсягів виробництва, результати якого виступлять передумовами розвитку підприємств харчової, борошномельнокруп'яної і комбікормової промисловості, а також легкої промисловості по первинній переробці сировини. Оскільки ці галузі сьогодні в регіоні найбільш розвинені, необхідна державна підтримка в їх модернізації та доповненні новими підприємствами і типами переробки, причому основна підтримка має бути зосередженою на підприємствах малого бізнесу, розміщуваних поблизу пунктів сільськогосподарських виробництв. При організації такого виробництва слід також враховувати відстань від місця виробництва до місця споживання через

можливий асортимент швидкопсувної продукції, тому розміщення таких підприємств є доцільним у досить великих населених пунктах.

Таким чином, відзначимо, що пріоритетним напрямом економічного зростання Черкаської області має бути відновлення, зміцнення і ефективний розвиток агропромислового комплексу.

Разом з тим, досліджуваний регіон має базу для відновлення і розвитку інших галузей переробної промисловості, проте в цьому випадку виникають особливі проблеми, що полягають у значному порушенні коопераційних зв'язків, які раніше забезпечували підприємства різного виду сировиною і матеріалами, підприємства цього комплексу служили споживачами засобів виробництва, що випускаються промисловістю.

Для відновлення підприємств галузі машинобудування та металообробки і подальшого розвитку машинобудівного виробництва в регіоні існують два основні шляхи.

По-перше, при збереженні колишнього виробництва і значному оновленні устаткування (яке повинне здійснитися при відповідному регулюванні й підтримці регіональної влади) можна відновити колишній машинобудівний комплекс, сприяти розширенню коопераційних зв'язків між підприємствами машинобудівної промисловості області (ВАТ «Черкаський автобус», Дочірнє підприємство «Автоскладальний завод № 2» ПАТ «Богдан-Моторс», ТОВ «Оріон-Гласс», ВАТ «Черкаський приладобудівний завод»). Проте сьогодні більшість підприємств функціонують по раніше закладених зв'язках у край неефективно, близько 70 % виробничих потужностей законсервовано, тому такий сценарій нині здійснити надзвичайно складно. Ситуація багаторазово погіршується через застаріле устаткування, що потребує його майже повної заміни і колосальних фінансових вкладень.

По-друге, за відсутності найближчих перспектив відновлення базового виробництва доцільно розглянути можливості переобладнання підприємств, спрямованого на виготовлення якісно нової продукції, яка могла б задовольняти потреби сформованого сьогодні суспільства. Безумовно,

кардинальна перебудова підприємств є фактично неможливою, тому що потребує ще більшого фінансування, тому в переорієнтації слід керуватися, насамперед, потребами населення і підприємств регіону, що дасть змогу ввести технологічні лінії малої потужності, які змогли б забезпечити внутрішньорегіональні потреби.

Механізми державної підтримки підприємств названої галузі можуть ґрунтуватися на організації державного і регіонального замовлення, державних інвестицій, підтримки інвестиційних форумів з метою залучення приватних інвестицій. Разом з тим, стосовно цих підприємств слід розробити заходи щодо пільгового оподаткування в перші роки освоєння нових технологій.

Особливо слід зупинитися на легкій промисловості області, де напрями модернізації та державної підтримки повинні характеризуватися не просто відновленням наявного виробництва, але й значною зміною якості продукції відповідно до вимог ринку. Особливу увагу слід звернути на рівень кваліфікації персоналу, тому що на підприємствах часто зазнають значних труднощів у пошуку сучасних фахівців.

Нарешті, одним з потужних виробництв на території Черкаської області, є хімічна промисловість (ПАТ «Азот», ВАТ «Черкаське хімволокно»).. Посилення існуючих виробництв підприємств хімічної галузі має відбуватися комплексно, з урахуванням виваженої цінової політики з метою підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку, та впровадження енергозберігаючих технологій, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва. У цьому напрямі підприємства Черкаської області можуть становити серйозну конкуренцію навіть іноземним виробникам. На основі системної інформації про регіональні можливості й міжрегіональну конкуренцію доцільно на рівні і за підтримки регіональної влади провести ряд виставок інвестиційних проектів підприємств зазначеної галузі з метою системного залучення інвестицій. Тут також ефективним засобом буде пільгове оподаткування та інші заходи, подібні до перелічених вище.

Таким чином, трансформаційна соціально-економічна модель Черкаської області має бути націлена на розвиток матеріального виробництва. Ключові позиції в ній повинні займати:

- агропромисловий комплекс, що включає, по-перше, ряд галузей сільськогосподарського виробництва, розміщеного відповідно до зазначених вимог по території регіону, по-друге, підприємства сільськогосподарського машинобудування, ремонтні, а також підприємства, що виробляють устаткування для подальшої переробки продуктів сільськогосподарського виробництва, по-третє, виробництва добрив і мікробіологічну промисловість, по-четверте, галузі по переробці сільськогосподарської продукції;

- підприємства хімічної промисловості по виробництву аміаку, карбаміду та капролактаму, мінеральних добрив тощо;

- комплекс машинобудування, модернізований, перебудований і спрямований, по-перше, на задоволення потреб регіону в товарах кінцевого споживання, по-друге, певною мірою, на задоволення потреб промисловості всієї країни в засобах виробництва;

- комплекс легкої промисловості, сформований з урахуванням сучасних світових вимог до якості і дизайну виробів.

Не розглядаючи загальнодержавних тенденцій, які зберігаються і в досліджуваному регіоні, відзначимо, що сьогодні в Черкаському регіоні необхідне поліпшення соціальних показників по ряду напрямів.

По-перше, це зниження рівня безробіття. Необхідно орієнтуватися на створення умов для збалансованості економічних і соціальних інтересів працівника і роботодавця, оптимального поєднання попиту і пропозиції на ринку трудових ресурсів. Орієнтовний рівень реєстрованого безробіття повинен становити не вище 2,5 % від чисельності економічно активного населення. При цьому слід приділяти особливу увагу регіональним міграційним потокам, тому що вони можуть мати позитивне значення для збагачення трудового потенціалу регіону новими фахівцями. Разом з тим, слід прагнути до створення додаткових можливостей для працевлаштування

населення, заохочувати працю неповнолітніх, підвищувати мотивацію до праці.

По-друге, зростання рівня доходів населення, що безпосередньо залежить від рівня розвитку реальної економіки. За цим параметром необхідно орієнтуватися сьогодні на середній по Україні показник. У той же час слід регулярно аналізувати диференціацію населення по доходах у різних галузях і докладати зусиль до зниження такої диференціації. Лише в цьому випадку можливо залучити трудовий потенціал до виробництва, що потребує розвитку. Наприклад, пріоритетне по можливостях у Черкаській області сільськогосподарське виробництво має порівняно низький рівень доходів кваліфікованих працівників, що спричиняє їх відплив. Необхідно розробляти заходи щодо збільшення мотиваційних характеристик у пріоритетних галузях для розвитку економіки регіону.

По-третє, вдосконалення умов споживання продукції, у тому числі й розширення товарного асортименту. Цей показник тісно пов'язаний з розвитком промисловості регіону і рівнем доходів населення.

По-четверте, зниження зростання споживчих цін. Цей параметр реалізовуватиметься ефективніше при більшій орієнтації на власні ресурси, при кращому їх використанні, при зростанні продуктивності праці.

По-п'яте, зниження дисбалансу між потрібними в регіоні фахівцями і тими спеціальностями, які пропонують вузи. Досягти в цьому оптимального результату можна буде в тому випадку, коли роботодавці, які потребують дефіцитних фахівців, зможуть створити для них достойні умови праці і прийнятний рівень доходу, що можливо при інтенсивному економічному розвитку підприємства. Також слід звернути увагу на досягнення єдності освітнього простору на всій території регіону, доступність і відкритість послуг, що надаються освітніми установами. У той же час ключовими заходами мають бути заходи щодо збереження, розвитку і ефективного використання науково-педагогічного потенціалу регіону, активного використання інформаційних технологій тощо.

Трансформаційні процеси торкаються не тільки окремих показників, що характеризують розвиток економічної або соціальної складових регіональної системи, вони стосуються в тій чи іншій мірі всіх видів економічної діяльності. Аналіз структурних зрушень в економіці країни проведений в пп. 3.1–3.3 продемонстрував, що відбувається низка позитивних зрушень в національній економіці відповідно до загальносвітових тенденцій, тобто сектор послуг набуває пріоритетного зростання, що наближає структуру економіки країни до світових стандартів. У соціально-економічному розвитку регіонів не спостерігається істотного зниження регіональних диспропорцій, які залишаються фактором дезінтеграції економічних процесів, що обумовлені падінням виробництва продукції в усіх галузях економіки, високою витратою та енергомісткістю виробництва, що призводять до зростаючої залежності країни від експорту сировинних товарів та продовження відставання в розвитку високотехнологічних галузей, погіршення рівня життя населення при пасивній ролі держави в здійсненні структурних перетворень в економіці тощо.

Слід визнати, що структура національної економіки за видами економічної діяльності в агрегованому вигляді має дещо інші пропорції, порівняно зі структурою розвинених країн (ЄС), де в 2010 р. на частку сільського господарства припадало 1,8 % в загальному обсязі ВВП, на частку індустріального сектору 25,1 %, частка послуг займала 73,1 % [301].

Розрахунки прогнозу розвитку економіки України та її регіонів за основними видами економічної діяльності відповідно до КВЕД на 2010 – 2015 рр. дали можливість визначити структуру економіки регіонів за агрегованими секторами (за умови збереження існуючих тенденцій, тобто за інерційним сценарієм розвитку). Так, оцінки структури ВВП на 2010 р. передбачають певні зміни: на сільськогосподарський сектор припадає 7,8 %, індустріальний (промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, будівництво) – 25,2 %, сфера послуг становить 67,0 %; у 2015 р. структура, відповідно, матиме таке співвідношення

складових – 7,7; 25,9; 66,4 % (додаток Т, табл. Т.4). Слід зазначити, що в цьому випадку ВВП визначається як сума ВДВ видів економічної діяльності і податків на продукти, за винятком субсидій на продукти.

Автором розроблено прогноз зміни структури економіки країни та її регіонів за восьмисекторною моделлю відповідно до агрегованих видів економічної діяльності на 2015 р. (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

**Зміни в обсязі ВВП за умови збереження структури економіки на
рівні 2010 р.**

Види економічної діяльності	Структура фактичного ВВП 2009 р., %	Оціночна структура ВВП 2010 р., %	Структура прогнозованого ВВП 2015 р., % (за інерційним сценарієм)	Прогнозований обсяг ВВП 2015 р., млн грн (за інерційним сценарієм)	Обсяг ВВП 2015 р. за структурою ВВП 2010 р., млн грн
Сільське господарство	7,8	7,8	7,7	108336,5	109176,4
Промисловість	25,3	25,2	25,9	362076,4	362723,8
Будівництво	2,5	2,5	3,0	41502,1	34992,4
Торгівля	16,2	16,3	17,7	247037,1	228150,7
Транспорт і зв'язок	11,5	11,5	10,6	148560,4	160965,2
Фінансова діяльність та операції з нерухомим майном	19,2	19,2	18,2	255037,1	268741,9
Освіта	5,8	5,8	5,3	74509,7	81182,5
Інші види послуг	14,1	11,7	11,6	162638,2	163764,6
Разом	100,0	100,0	100,0	1399697,5	1399697,5

Складено та розраховано за: [219, с. 16 – 24; 304].

Згідно з прогнозованими даними валовий внутрішній продукт у 2015 р. зросте порівняно з 2010 р. на 399,7 млн. грн. У результаті таких змін найбільших втрат зазнають сільське господарство – 839,9 млн. грн., фінансова діяльність та операцій з нерухомим майном – 13704,8 млн. грн., освіта – 6672,8 млн. грн., інші види послуг – 1126,4 млн. грн. Компенсація

скорочення ВВП буде відбуватися за рахунок промисловості – 9352,6 млн. грн., торгівлі – 18886,4 млн. грн., будівництва – 6509,7 млн. грн. (табл. 5.7).

Прогноз розвитку основних видів економічної діяльності за інерційним сценарієм розвитку регіонів України дає можливість відзначити подальше збереження тенденцій до зменшення частки сільського господарства, що є характерним навіть для аграрно-індустріальних регіонів із вираженою аграрною спеціалізацією – Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Сумської, Тернопільської, Черкаської та інших областей (додаток Т, табл. Т.2, Т.4).

Характеризуючи прогнозні показники розвитку промисловості регіонів України, слід вказати на незначне підвищення її частки в структурі ВВП з 25,2 % до 25,9 % за період 2010 – 2015 рр. У регіональному розрізі відбуваються дещо інші тенденції, спостерігається збільшення частки промисловості у Вінницькій (на 0,4 %), Дніпропетровській (на 0,5 %), Донецькій (на 1,43 %), Закарпатській (на 0,4 %), Івано-Франківській (на 3,1 %), Львівській (на 0,5 %), Полтавській (на 1,0 %), Рівненській (на 0,3 %), Чернігівській (на 0,9 %) областях. Більш детальне дослідження дає можливість визначити збереження тенденцій до прискореного розвитку частки добувної промисловості в структурі ВДВ, які відзначаються у переважній більшості регіонів України, за винятком Закарпатської, Сумської, Черкаської областей; тобто негативні зміни стосовно зростання доданої вартості в галузях добувної промисловості в порівнянні з обробною при збереженні існуючих тенденцій тривають. Це має стати важливим орієнтиром для структурних перетворень у регіональних економічних системах.

Прогноз розвитку ВВП за видами економічної діяльності демонструє подальше зменшення частки будівництва, що характерно для більшості регіонів України, і лише в Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Житомирській, Закарпатській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях спостерігається незначна його позитивна динаміка.

Відповідно до інерційного сценарію розвитку прогнозується подальше зниження в масштабах країни в 2015 р. (в порівнянні з 2010 р.) частки

фінансової діяльності, операцій з нерухомим майном та інжинірингу в структурі ВВП на 1,0 %, інших видів послуг – на 0,1 % та зниження частки традиційних видів послуг транспорту та зв'язку на 0,9 %, що є характерним для більшості регіонів України (табл. 5.7).

Таким чином, можна зазначити, що за умови збереження існуючих тенденцій в економіці України та її регіонів структурні зрушення в певному часовому лазі сприятимуть зміні структури економіки відповідно до інерційного сценарію розвитку, але збережуться структурні викривлення, які негативно впливатимуть на динаміку ВВП.

Для прискорення структурної перебудови в регіональних соціально-економічних системах, подолання спадних тенденцій у більшості галузях економіки за оптимістичним (інноваційним) сценарієм розвитку необхідні радикальні заходи, що створюють передумови для позитивних структурних зрушень. Як уже наголошувалося раніше, саме інноваційний тип розвитку економіки стає домінуючим фактором розвитку сучасної цивілізації. На цьому етапі трансформаційного розвитку, становлення нової соціально-економічної системи в Україні та її регіонах стають ключовими проблеми ефективності інноваційної діяльності та використання нових технологій з погляду прогнозування структурного економічного розвитку.

Для органічного включення інноваційних факторів у процеси структурних перетворень важливим є узгодження розвитку науково-технологічної складової і структурних змін в економіці України та її регіонів. Переорієнтація національного виробництва на нарощування випуску продукції з високою часткою доданої вартості за рахунок сучасних інновацій повинна стати головним пріоритетом структурних зрушень в економіці. У цілому має поступово збільшуватися частка переробної промисловості в загальному випуску промислової продукції за рахунок зменшення частки добувних галузей виробництва, зокрема, передбачається розширення окремих наукоємних сегментів машинобудування, зокрема літакобудування, а також виробництва засобів виробництва для агропромислового комплексу, насамперед техніки нового покоління, високотехнологічних матеріалів та конструкцій для промисловості і будівництва. Пріоритетність розвитку слід

надавати галузям промисловості з коротким циклом обігу оборотних коштів, до яких належать галузі харчової та легкої промисловості, стимулюючи їх розвиток у західних, центральних та південних областях, які націлені на використання власної бази сільськогосподарської сировини.

Структурна політика держави за оптимістичним сценарієм розвитку повинна бути направлена на інвестиційну підтримку інноваційного бізнесу, створення потужного інноваційно-інтелектуального потенціалу в регіонах, стимулювання інтеграції науки, освіти та виробництва за рахунок формування сучасних науково-освітніх структур, науково-навчально-виробничих центрів для консолідації зусиль і ресурсів, створення умов щодо залучення прямих іноземних інвестицій до важливих національних проектів та до розбудови інфраструктури.

Основним завданням структурної політики держави та її регіонів на перспективу є оптимізація структури економіки, направленої на мінімізацію структурних невідповідностей, що повинно сприяти економії всіх видів ресурсів, у першу чергу енергетичних. Так, на думку В.П. Геєця, «структурні невідповідності, які існують в економіці України, не забезпечують економію ресурсів і є результатом міжгалузевої невідповідності проміжного споживання у випуску продукції та значних міжгалузевих відмінностей, у тому числі за часткою оплати праці на одиницю випуску» [35, с. 57]

Отже, за оптимістичним сценарієм розвитку на період до 2015 р. передбачається щорічний приріст ВВП у фактичних цінах на 11,2 %, зважаючи на інвестиційно-інноваційний вектор розвитку. Прогнозні розрахунки продемонстрували, що за цим сценарієм розвитку структура основних секторів економіки за агрегованими видами економічної діяльності буде наближатися до таких пропорцій: сільське господарство – 7,0 %; промисловість – 26,9 %; будівництво – 2,9 %; послуги торгівлі, транспорту, зв'язку – 27,3; фінансова діяльність та операції з нерухомим майном – 20,0 %; інші послуги – 15,9 % (табл. 5.8).

При порівнянні структури економіки України за ВДВ за оптимістичним сценарієм розвитку та структури економіки країн Європейського Союзу за часткою агрегованих секторів, згрупованих за видами економічної діяльності,

спостерігається наступне: частка сільського господарства поступово зменшується, питома вага промисловості збільшується за рахунок зростання частки переробної промисловості, що є особливістю національної економіки, тоді як частка будівництва скорочується, у той же час відчутно зростає сектор фінансових, страхових, інжинірингових послуг.

Таблиця 5.8

Порівняльний аналіз структури економіки України зі структурою країн ЄС за валовою доданою вартістю, %

Сектори	Україна			Країни Європейського Союзу, фактичні дані 2010 р.
	Фактичні дані 2010 р.	Прогнозні значення на 2015 р.		
		за інерційним сценарієм	за оптимістичним сценарієм	
1. Сільське господарство	7,8	7,7	7,0	1,7
2. Промисловість	25,2	26,0	26,9	18,8
3. Будівництво	2,5	3,0	2,9	6,0
4. Транспорт та торгівля	27,8	28,2	27,3	20,8
5. Фінансова діяльність та операції з нерухомим майном	19,2	18,2	20,0	29,0
6. Інші послуги	17,5	16,9	15,9	23,7

Складено та розраховано за: [219, с. 16 – 24, 301; 304].

Таким чином, прогноз структури економіки за ВДВ за оптимістичним сценарієм розвитку наближає Україну до структурних стандартів в економіці, а саме скорочення частки аграрного сектору та підвищення частки фінансових та страхових послуг за рахунок зміни міжгалузевих пропорцій (рис. 5.8).

Таким чином, незважаючи на позитивні зрушення в структурі економіки України відповідно до кращих світових стандартів, слід визнати, що економічна структура за агрегованими секторами є деформованою та пропорційно незбалансованою, що викликає нагальну необхідність відповідних заходів державної та регіональної політики. Така політика повинна бути націлена на активне впровадження енергозберігаючих технологій, розвиток високотехнологічних виробництв, реалізацію інфраструктурних проєктів національного та регіонального рівнів, розширення внутрішнього ринку, розвиток імпортозаміщення, активізацію припливу

прямих іноземних інвестицій та посилення державної складової капітальних вкладень тощо.

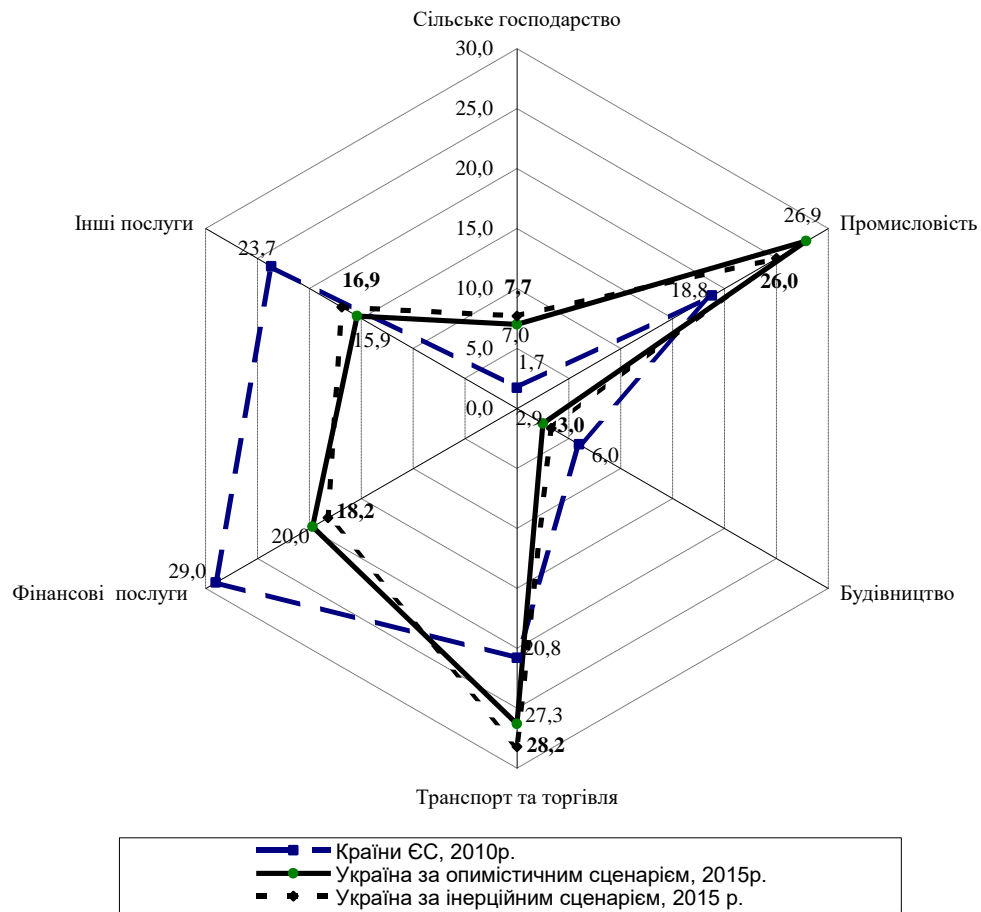

Рис. 5.8. Структура економіки України за ВДВ у розрізі шістьох секторів на 2015 р. (за інерційним та оптимістичним сценаріями розвитку) та структура економіки країн «Європейського союзу» в 2010 р., %

Вважаємо за необхідне наголосити ще раз, що для реалізації моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, яка відображає прогресивний посттрансформаційний розвиток сучасного українського суспільства, необхідно підвести його соціально-економічну систему до тих вихідних позицій, на яких матеріальне виробництво, що розвивається, дійсно зможе економічно забезпечити соціальну сферу, гарантуватиме не тільки

відтворювальний процес, але й дасть можливість забезпечити добробут і підвищити рівень захищеності населення.

Висновки до розділу 5

Раціоналізацію структури регіональної економіки пропонується здійснювати на базі активної кластерної політики та визначення пріоритетів інноваційного розвитку регіонів, підтримки розвитку інноваційно активного бізнесу як важливої складової структурної політики регіону, консолідації зусиль усіх членів суспільства для стимулювання інвестиційної діяльності регіону.

1. Доведено, що активна кластерна політика сприяє здійсненню прогресивних структурних зрушень в економіці регіонів, підвищує інвестиційний потенціал та ефективність взаємодії влади і бізнесу. Виходячи з потенційних можливостей регіонів України щодо їхнього подальшого інноваційного розвитку, враховуючи кластерний підхід, який стає одним із дієвих інструментів підвищення конкурентоспроможності регіонів, виділено три групи регіонів (регіони-лідери, регіони-«точки зростання», регіони-аутсайдери) та визначено їх роль у загальному національному інноваційному процесі. Для кожної з отриманих груп запропоновано відповідні напрями реалізації міжрегіональної кластерної інноваційної політики, в основу якої покладено перерозподіл інноваційних ресурсів між регіонами для досягнення збалансованості регіональних інноваційних систем з метою їх подальшої структурної перебудови.

2. Визначено, що комплексна політика підтримки розвитку інноваційно активного бізнесу є важливою складовою структурної політики регіону, що сприяє зміцненню економічної бази регіонів, структурній перебудові економіки. Для ефективного економічного зростання інноваційно орієнтованих підприємств вбачається доцільним оптимізувати процеси залучення інвестицій. Як базовий елемент моделі структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем запропоновано схему формування

кредитування інноваційноорієнтованих підприємств, яка базується на використанні кредитів для розвитку підприємств, орієнтованих на здійснення інноваційних проектів та максимальне збільшення результатів їхньої діяльності, що в кінцевому підсумку приводить до прискорення запровадження інновацій у регіонах.

Для формування повноцінної моделі інноваційного бізнесу запропоновано створення венчурного фонду, який прискорить розвиток інноваційних проектів на об'єктивно ризикованих етапах впровадження технологій і продуктів, та виділено різні види ризиків, з якими може стикнутися інноваційна інфраструктура регіону в процесі своєї діяльності (управлінські ризики, фінансовий ризик венчурного інвестора, ризики підприємницької діяльності, недостатня кількість або невисока якість інноваційних проектів та ін.) та визначено механізми їх зниження.

3. Обґрунтовано, що в трансформаційних умовах розвитку регіональних соціально-економічних систем стимулювання інвестиційної діяльності щодо здійснення прогресивних структурних зрушень можливе тільки на основі консолідації зусиль усіх членів суспільства. Запропоновано модель взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення, запропоновано доцільність вкладення капіталу основних економічних суб'єктів у розвиток інноваційно-інтелектуального потенціалу, зокрема Черкаського регіону, як необхідної складової його структурної політики. Основною метою запропонованої схеми взаємодії є засвоєння та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, результатом якого має стати кардинальне оновлення технологічного базису регіону.

Формалізована оцінка моделі доводить, що в разі спільної діяльності стосовно здійснення інвестицій підсумкові результати роботи як окремих учасників коаліції, так і групи в цілому виявляються вищими, тобто спрацьовує синергетичний ефект від об'єднання зусиль. Крім того, знання сильних і слабких сторін кожного учасника схеми дає змогу організувати роботу найбільш ефективно.

4. Обґрунтовано концептуальну схему оцінки й прогнозування посттрансформаційного розвитку соціально-економічної системи регіону, яка базується на аналізі закономірних змін в економічній та соціальній складовій регіональної системи при стані виробничих відносин, що створені в регіонах, та враховує глобальні тенденції розвитку. Запропоновано методику визначення формалізованої оцінки потенційної результативності трансформаційного розвитку регіональної соціально-економічної системи в цілому на період прогнозування, яка дає можливість розробити стратегії зниження негативного впливу одних параметрів і посилення позитивної динаміки інших, переключачи ресурси на ефективніші компоненти, орієнтуючи регіон на ті позиції, у яких він об'єктивно сильніший стосовно інших територій.

5. Розроблено прогноз розвитку економіки України та її регіонів за основними видами економічної діяльності відповідно до КВЕД на 2010 – 2015 рр. та визначено структуру економіки регіонів за агрегованими секторами за інерційним та оптимістичним сценарієм розвитку. Доведено, що за умови збереження існуючих тенденцій в економіці України та її регіонів будуть відбуватися структурні зрушення, що в певному часовому лазі сприятимуть зміні структури економіки згідно із загальносвітовими тенденціями при реалізації інерційного сценарію розвитку, але збережуться структурні викривлення, які негативно впливатимуть на динаміку ВВП.

Для реалізації оптимістичного сценарію, яка наближає Україну до структурних стандартів в економіці, необхідна активна державна та регіональна структурна політика, направлена на інвестиційну підтримку інноваційного бізнесу, створення потужного інноваційно-інтелектуального потенціалу в регіонах, стимулювання інтеграції науки, освіти та виробництва за рахунок формування інтегрованих науково-освітніх структур, науково-навчально-виробничих центрів для консолідації зусиль і ресурсів, створення умов для залучення прямих іноземних інвестицій до важливих національних проектів та до розбудови інфраструктури.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення наукової проблеми та представлено на регіональному рівні її вирішення – обґрунтування методології структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах, розроблено практичні рекомендації щодо їхньої оптимізації на основі впровадження механізму управління та регулювання.

1. Результативність структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем залежить від науково обґрунтованого теоретико-методологічного базису, що створює підґрунтя для впровадження управлінських механізмів регулювання трансформаційними змінами на регіональному рівні. Ефективна реалізація механізму управління структурним змінами має вирішити проблему оптимізації трансформаційного розвитку регіонів, сприяти пропорційності функціонування територіально-галузевих структур, забезпечити стабільність поступального економічного руху в країні.

2. Систематизовано наукові підходи до поняття «структура економіки» та виділено основні типи економічних структур. Визначено, що динаміка структури економіки виражається через ряд категорій, які потребують визначення: структурні зрушення, структурні зміни, структурна криза, структурна перебудова, структурна трансформація. З огляду на нові економічні відносини, відповідні зміни в соціально-економічному середовищі та використання додаткових умов щодо розширеного економічного відтворення дано авторське трактування поняття «структурні зрушення», що являє собою якісні і кількісні зміни пропорцій між секторами економіки в просторово-часовому вимірі, які відбулися під впливом ендогенних та екзогенних факторів, які приводять до мультиплікативного ефекту через взаємозалежність елементів економічної структури, та конкретизовано властивості, класифікаційні ознаки та орієнтири їх здійснення.

3. Поглиблено сутність базових категоріальних понять та обґрунтовано наукові засади структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах із визначенням критеріїв ідентифікації прогресивних структурних зрушень: відповідності сучасним світовим тенденціям розвитку постіндустріального суспільства; відповідності поточній конкурентоспроможності; відповідності інноваційній моделі розвитку. Визначено, що характер та особливості трансформаційних процесів у регіональних соціально-економічних системах залежать від факторів ендо- та екзогенної дії, та виокремлено фактори, які визначають варіантність результативного впливу в нових економічних умовах функціонування, зумовлюють розвиток перетворень у напрямі подальшої позитивної трансформації економічних систем, взаємодіють та взаємовпливають один на одного: кон'юнктурний, інституційний, інноваційний, глобалізаційний. Доповнено систему методологічних принципів здійснення та регулювання структурних зрушень у регіональних соціально-економічних системах, які є підґрунтям регуляторного впливу на процеси трансформаційних змін.

4. Обґрунтовано методичні підходи до комплексної оцінки структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах, яка базується на виокремленні показників структури економіки і структурних зрушень, а також на використанні інтегрального індикатора структурних змін РСЕС, що враховує видові характеристики змін структури економіки. Узагальнено методику оцінки ефективності функціонування економічної системи, яка розглядається з точки зору ефективності економічної структури, що більш застосовувана для оцінки вивчення економіки, яка знаходиться в стабільному стані, та оцінки ефективності структурних зрушень, що використовується для оцінки трансформаційного стану економіки та дозволяє виявити ступінь і специфіку змін економіки, можливості її регулювання відповідно до визначених цілей розвитку регіональних економічних систем.

5. Визначено систему пропорцій у розвитку регіональних соціально-економічних систем, що дозволяють оцінити їхній перехресний взаємозв'язок

та результати взаємовпливу для стійкого відтворювального розвитку регіонів, а також особливості динаміки функціонування соціально-економічних систем регіону в період глибоких перетворень, їхню сутність, властивості, функціональне призначення, враховуючи сучасні вимоги високодинамічного зовнішнього середовища.

6. Оцінено фактичний стан та динамічні характеристики функціонування регіональних соціально-економічних систем, визначено характер і динаміку структурних змін в основних сферах діяльності регіонів: зменшення обсягу валового внутрішнього продукту у сфері матеріального виробництва за всіма видами діяльності (за винятком сільського господарства); спад обсягів виробництва продукції по переважній більшості галузей як у цілому по Україні, так і в регіональному розрізі; недосконалість галузевої структури в більшості регіонів, її деформованість та неефективність; висока зношеність основних засобів; зниження частки інвестицій в основний капітал; дисбаланс розвитку регіонів; дефіцит платіжного балансу.

Негативні явища та структурні диспропорції в економіці країни спродукували низку суттєвих соціальних проблем: тривалий від'ємний природний рух населення; зростання заборгованості по заробітній платі та уповільнення темпів її зростання; поглиблення диференціації середньомісячної заробітної плати в регіональному розрізі; скорочення соціальних виплат населенню при одночасному зростанні споживчих цін та, як наслідок, зниження споживчого попиту, збільшення рівня безробіття та зубожіння населення.

7. Проведено ранжування регіонів, враховуючи динаміку їх інвестиційно-інноваційної діяльності у форматі кластерного підходу, який стає одним із дієвих інструментів підвищення конкурентоспроможності та виокремлено три групи регіонів за рівнем інноваційної активності (регіони-лідери, регіони-«точки зростання», регіони-аутсайдери), визначено їхню роль у загальному національному інноваційному процесі. Надано обґрунтовані пропозиції щодо напрямів реалізації міжрегіональної кластерної інноваційної політики, в основу

якої покладено перерозподіл інноваційних ресурсів між регіонами та досягнення збалансованості регіональних інноваційних систем для прискорення процесів структурної перебудови в регіональних соціально-економічних системах.

8. Розроблено концептуальну схему фінансування структурно-інноваційного розвитку регіону, яка включає: прогнозування інноваційного розвитку регіону; систему багатоканального фінансування, що ґрунтується на раціональному розподілі фінансових ресурсів із різних джерел фінансування між усіма стадіями інноваційного процесу; систему коректування фінансового механізму з урахуванням сформованої ситуації в регіональній інноваційній сфері. Обґрунтовано доцільність активного втручання держави у формування цілеспрямованих структурних зрушень та необхідність диверсифікованості методів фінансового забезпечення інноваційного розвитку регіонів.

9. Обґрунтовано, що формування регіональної структурної політики можливе за умови створення дієвого механізму її реалізації. В роботі сформовано механізм реалізації структурної політики регіону, який дає можливість об'єднати засоби, інструменти і дії всіх управлінських рівнів, бізнесу і співтовариств та забезпечити реформування і модернізацію регіональних соціально-економічних систем на інноваційній основі, надати нові імпульси для прискорення процесів структурної перебудови в них. У рамках структурної диверсифікації економіки регіонів визначено етапи формування програми структурної політики, які спрямовані на виявлення структурних проблем, визначення пріоритетів у переорієнтації структури економіки з врахуванням генеральної мети регіонального розвитку та формування сценаріїв розвитку.

10. Визначено, що сформовані підходи і механізми регулювання структурних зрушень не сприяють зменшенню диспропорцій в економічних системах регіонів. На тлі виявлених тенденцій автором удосконалено організаційно-економічний механізм регулювання структурних зрушень на регіональному рівні, який являє собою комплексний взаємозв'язок та взаємодію організаційної структури управління й організації процесів

прийняття рішень із сукупністю методів, інструментів та правил господарювання, направлених на забезпечення її збалансованого довготривалого економічного зростання та виокремлено основні його складові (аналітичний, ресурсний, маркетинговий, цільовий, конструктивний, нормативно-правовий та методичний, організаційно-інформаційний, прогнозний блоки) з визначенням дієвих заходів реалізації.

11. Розроблено економіко-математичну модель взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення та доведено необхідність консолідації зусиль усіх членів суспільства для активізації інвестиційної діяльності щодо здійснення прогресивних структурних зрушень. Запропонована схема взаємодії вкладення капіталу основних економічних суб'єктів у розвиток інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону як необхідної складової його структурної політики доводить, що в разі спільної діяльності щодо здійснення інвестицій існує можливість організувати роботу найбільш ефективно, домогтися максимальної вигоди для всіх суб'єктів схеми взаємодії за рахунок виникнення додаткових переваг, що одержує кожен учасник в процесі інтеграції.

12. Сформовано концептуальні підходи до прогнозування посттрансформаційного розвитку соціально-економічної системи регіону, яка базується на аналізі закономірних змін в економічній і соціальній складовій регіональної системи та враховує глобальні тенденції розвитку. Запропоновано формалізовану оцінку потенційної результативності трансформаційного розвитку регіональної соціально-економічної системи на період прогнозування, яка дає змогу розробити стратегії зниження негативного впливу одних параметрів і посилення позитивної динаміки інших, орієнтуючи на «порівняльні переваги» регіонів, та апробовано для прогнозування посттрансформаційного розвитку Черкаського регіону.

13. Розроблено прогноз структури економіки України та її регіонів за агрегованими видами економічної діяльності на середньострокову перспективу за інерційним та оптимістичним сценарієм розвитку економіки.

За авторськими розрахунками оптимістичний сценарій передбачає наближення України та її регіонів до структури економіки країн ЄС завдяки скороченню частки аграрного сектору та підвищенню частки сфери послуг (фінансових, страхових, інжинірингових), раціоналізуючи міжгалузеві пропорції, що забезпечить зростання ВВП у порівнянні з інерційним сценарієм розвитку економіки.

Реалізація запропонованих заходів регулювання структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах дозволить прискорити структурну перебудову регіональних систем, забезпечити стабільність поступального руху, збалансоване економічне зростання та підвищити добробут населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова Т.Н. Показатели интенсивности изменения структуры ВВП / Т.Н. Агапова, М.М. Юзбашев // Вопросы статистики. – 1995. – № 4. – С. 17–26.
2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
3. Алимов О.М. Структура промислового виробництва в системі ринкової економіки / О.М. Алимов, Н.П. Гончаров, В.В. Лобанів. – К. : НАН України, Ін-т економіки, 2000. – 56 с.
4. Алямкін Р.В. Реструктуризація промислового комплексу регіону в умовах трансформації соціально-економічних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.05 / Р.В. Алямкін. – К., 2008. – 19 с.
5. Амосов А. Повышение производительности общественного труда / А. Амосов // Экономист. – 2000. – №1. – 93 с.
6. Амоша О.І. Економічне стимулювання: регулювання рентних відносин у вугільній промисловості / О.І. Амоша, Л.Л. Старченко // Угіль України. – 2003. – №4. – С. 19 – 25.
7. Аналітичний огляд ринку спільного інвестування у 2009 році. Звіт Української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
8. Архієреєв С.І. Державне регулювання економіки : [навч. посіб. для студ. екон. спец.] / С.І. Архієреєв, О.Ю. Демьохіна, В.А. Євтушенко. – Х. : НТУ «ХП», 2004. – 205 с.
9. Арцишевский Л. Проблемы структурной перестройки экономики / Л. Арцишевский, Б. Райзберг // Экономист. – 2000. – № 1. – С. 47 – 52.
10. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики / А.М. Бабашкина. – М. : Финансы и статистика, 2003. – С. 159 – 161.
11. Балацкий Е. Использование индикативного мониторинга структурного развития экономики при разработке промышленной политики / Е.

- Балацкий // Общество и экономика. – 2001. – № 5. – С. 53 – 67.
12. Балацкий Е. Отраслевые закономерности рыночной трансформации экономики / Е. Балацкий, А. Потапова // МЭиМО. – 2000. – № 6. – С. 87 – 94.
 13. Барр Р. Политическая экономия : в 2 т. / Р. Барр ; [пер. с фр.]. – М., 1995. – Т. 1.– 608 с.
 14. Башнянин Г.І. Загальна економічна теорія. Спеціальна економічна теорія : у 2 частинах / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведев. – К. : Ніка-Центр; Ельга, 2002. – 527 с.
 15. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл // Опыт социального прогнозирования. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
 16. Белокрылова О.С. Структурные сдвиги в региональной экономике / О.С. Белокрылова, П.С. Усатый. – Ростов-на-Дону, 2003. – 159 с.
 17. Беляев О.О. Економічна політика : [навч. посіб.] / О.О. Беляев, А.С. Бебело, М.Л. Диба. – К. : КНЕУ, 2004. – 287 с.
 18. Бессонов В.А. Трансформационный спад и структурные изменения в российском промышленном производстве / В.А. Бессонов. – М., 2001. – С. 111.
 19. Біла С. Державне управління структурно-інноваційним зрушенням в економіці України / С. Біла // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2000. – № 4. – С. 54.
 20. Біла С. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки / С. Біла. – К. : УАДУ, 2001. – 407 с.
 21. Бирюков А. Развитие малого и среднего бизнеса – локомотив экономики (опыт Тайваня) / А. Бирюков // Вопросы экономики. – № 9. – 2004. – С. 123 – 127.
 22. Богданов А.А. Тектология: Всеобщая организационная наука : в 2 кн. / А.А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – 304 с.
 23. Бодров В.Г. Промышленные предприятия Украины в постприватизационный период: механизмы государственного

- регулювання і фінансової підтримки / В.Г. Бодров, С.И. Знахар, О.В. Манойленко. – Харків : «Константа», 2006. – 450 с.
24. Бродский Б.Е. «Размер правительства», структурные реформы и экономический рост / Б.Е. Бродский // Модернизация экономики России: Итоги и перспективы : в 2 кн. / [отв. ред. Е.Г. Ясин]. – М., 2003. – Кн. 1. – 435 с.
 25. Бузгалин А. Либерализация versus модернизация / А. Бузгалин, А. Колганов // Вопросы экономики. – 1997. – № 8. – С. 38.
 26. Буркинський Б.В. Специфічні доміанти стратегії стійкого регіонального розвитку / Б.В. Буркинський, С.К. Харічків // Економіка промисловості. – 2002. – № 3. – С. 24 – 29.
 27. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці України / М.П. Бутко. – К. : «Знання України», 2005. – 475 с.
 28. Бутыркин А. Проблемы реформирования природных монополий / А. Бутыркин // МЭиМО. – 2003. – № 12. – С. 3 – 11.
 29. Бюлетень Національного банку України. – 2010. – № 1 (202).
 30. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бююль, П. Цёфель. – К. : «ДиаСофт», 2002. – 608 с.
 31. Винслав Ю. Итоги и уроки народнохозяйственной динамики на рубеже двух столетий / Ю. Винслав // Российский экономический журнал. – 2001. – № 10. – С. 3 – 26.
 32. Вэриан Х.Р. Экономическая теория информационных технологий / Х.Р. Вэриан // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы, 2005. – С. 216 – 217.
 33. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах. – К. : ІНТА, 2000. – 396 с.
 34. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії / В. Геєць // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 5 – 11.

35. Геец В.М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В.М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54 – 69.
36. Геець В.М. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / В.М. Геець, М.І. Скрипченко, Т.І. Приходько. – Харків : «Форт», 2003. – 440 с.
37. Геець В. Структура економіки і структурна політика її стабілізації / В. Геець // Економіка України. – 1995. – № 4. – С. 4 – 15.
38. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 456 с.
39. Герасимчук З.В. Виробничий потенціал регіону: методика та механізми нарощення : [монографія] / З.В. Герасимчук, Л.Л. Ковальська. – Луцьк : ЛДТУ, 2003. – 242 с.
40. Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : [монографія] / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.
41. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації / З.В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 528 с.
42. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С.Ю. Глазьев. – М. : «Владар», 1993. – 240 с.
43. Гольц Г.А. Культура и экономика: поиски взаимосвязей [Электронный ресурс] / Г.А. Гольц // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1. – С. 23 – 25. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/ons/msg/139436.html>.
44. Горська О.В. Проблеми формування структури економіки України / О.В. Горська, А.М. Горський // Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : [зб. наук. праць]. – К. : РВПС України НАН України, 2000. – С. 12 – 25.
45. Горська О.В. Регіональне структурне регулювання індустріальної

- економічної системи / О.В. Горська. – К. : Науковий світ, 2003. – 276 с.
46. Горська О.В. Роль банківської системи у структурному регулюванні економіки / О.В. Горська // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 107 – 113.
47. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16 січня 2003 р. № 436-IV, ст. 260. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.26.32&nobreak=1>.
48. Государственные и региональные приоритеты управления инновационной и научно-технической деятельностью : [монографія] / [Дорофиев В.В., Колосюк В.П., Калинович С.В., Долгалева О.В.]. – Донецк : «ВИК», 2005. – 159 с.
49. Градов А.П. Национальная экономика / А.П. Градов. – С.Пб. : Специальная литература, 1987. – С. 163 – 165.
50. Гранберг А.Г. Математические модели социалистической экономики. Общие принципы моделирования и статические модели народного хозяйства / А.Г. Гранберг. – М. : Изд-во «Экономика», 1978. – 351 с.
51. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
52. Гранберг А.Г. Проблемы территориального народнохозяйственного планирования / А.Г. Гранберг. – Новосибирск, 1987. – С. 18.
53. Гребенников В.Г. Интенсификация общественного производства: социально-экономические проблемы / В.Г. Гребенников, О.С. Пчелинцев, С.С. Шаталин. – М. : Изд-во «Политиздат», 1987. – 286 с.
54. Гринев Б. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку країн з перехідною економікою / Б. Гринев, В. Гусев // Наука та наукознавство. – 2002. – № 1. – С. 22 – 35.
55. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії / [укл. : В.С. Іфтемичук, В.А. Григор'єва,

- М.Л. Маниліч, Г.Д. Шута] ; за наук. ред. Г.Л. Башнянина і В.С. Іфтемічука. – К. : Магнолія плюс. 2004. – 688 с.
56. Данилишин Б.М. Інвестиційна політика в Україні : [монографія] / Б.М. Данилишин, М.Х. Корецький, О.І. Дацій. – Донецьк : «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 292 с.
57. Данилишин Б.М. Рентна політика в Україні / Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2004. – 68 с.
58. Данилишин Б.М. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Б.М. Данилишин, Д.В. Клиновий, Т.В. Пепа. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 688 с.
59. Данилишин Б.М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащевський. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 315 с.
60. Данилишин Б.М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства : [монографія] / Б.М. Данилишин, В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2005. – 328 с.
61. Данилишин Б. Формування цілісної національної господарської системи: соціолого-економічні аспекти / Б. Данилишин, В. Пилипів // Вісник НАН України. – 2008. – № 7. – С. 3 – 11.
62. Данилов-Данильян В.И. Бегство к рынку: десять лет спустя / В.И. Данилов-Данильян. – М., 2001. – С. 32.
63. Дзись Г. Структурна перебудова економіки України / Г. Дзись // Економіка України. – 1994. – № 6. – С. 14 – 21.
64. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році [Електронний ресурс] / [Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, О.М. Пищуліна, Я.В. Белінська] ; за заг. ред. В.С. Вороніна. – К. : НІСД, 2008. – 41 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
65. Дмитренко Н. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки / Н. Дмитренко // Вісник Донецького університету. Серія : економіка і право. – 2007. – Вип. 1. – С. 145 – 150.

66. Доктрина економіки знань (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.semynozhenko.net/ufv/files/ec_znan.doc.
67. Долішній М. Актуальні завдання інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів України / М. Долішній // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 24 – 29.
68. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століття: Нові пріоритети / М.І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 511 с.
69. Дорогунцов С. Трансформація структури економіки України: теорія і практика / С. Дорогунцов, О. Горська // Економіка України. – 1998. – № 5. – С. 4 – 11.
70. Друкер П. Посткапіталістическое общество / П. Друкер // Новая индустриальная волна на Западе : антология. – М. : Академия, 1990. – 568 с.
71. Економіка : від А до Я : Понятійно-термінологічний словник / [О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич та ін.]. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. – 368 с.
72. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [за ред. В.М. Гейця]. – К. : Фенікс, 2003. – 1006 с.
73. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редкол.: В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2001. – Т. 2. – 848 с.
74. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редкол.: В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.
75. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / [Я.А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська та ін.] ; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.
76. Єрмакова О.А. Регіон як самостійний суб'єкт міжнародних економічних відносин / О.А. Єрмакова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 169 – 175.
77. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика / Я.А. Жаліло. – К. : НІС, 2003. – 368 с.

78. Жаліло Я.А. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні : [зб. наук. статей] / Я.А. Жаліло. – К. : Альтпрес, 2002. – 118 с.
79. Желюк Т.Л. Макроекономічна оцінка передумов для виходу України з кризи і забезпечення успішного довгострокового розвитку / Т.Л. Желюк // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Т. 2. – С. 98 – 106.
80. Жилина В.И. Приоритетная диагностика региональной промышленности: Методологические особенности : [учеб.-метод. пособ.] / В.И. Жилина. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 1999. – 24 с.
81. Загородня О. Структурна динаміка як фактор інноваційного розвитку національної економіки / О. Загородня // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 34 – 37.
82. Закон України «Господарський кодекс України» : прийнятий 16.01.2003 р., № 436-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18, № 19 – 20, №21 – 22. – С. 144.
83. Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» : прийнятий 19 грудня 2006 р., № 489 // Урядовий кур'єр. – 2006. – 23 груд. – С. 5 – 14.
84. Закон України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» : прийнятий 26 грудня 2008 р., № 835 // Урядовий кур'єр. – 2008. – 30 груд. – С. 5 – 12.
85. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» : прийнятий 27 квітня 2010 р., № 254 // Голос України. – 2010. – 30 квіт. – С. 9 – 16.
86. Закон України «Про державні цільові програми» : прийнятий 18.03.2004 р., № 1621-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 25. – С. 352.
87. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» : прийнятий 19 жовтня 2000 р., № 2063 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 22 лист. – Орієнтир. – С. 1 – 3.
88. Закон України «Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» : прийнятий 09.04.2004 р. № 1676-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 32. – Ст. 384.

89. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс] : прийнятий 21.05.1997 р. № 24 : останні зміни : № 1577-IV (1577–15) від 04.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – 78 с. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=28!0%2F97-%E2%F0>.
90. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» : прийнятий 13.12.1991 р., № 1977-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 12. – С. 165.
91. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» : прийнятий 11.07.2001 р., №2623-111 // Відомості Верховної Ради. – 2001. – №48. – Ст. 253.
92. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» : прийнятий 14 вересня 1999 р., № 1039 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 40. – Ст. 1980.
93. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси промислових територіальних систем України / В.І. Захарченко. – Вінниця : Гіканіс, 2004. – 547 с.
94. Звіт Міністерства фінансів України «Про виконання Державного бюджету України за 2009 рік у розрізі економічної класифікації видатків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
95. Ивантер В.В. Плановая сбалансированность: установление, поддержание, эффективность / В.В. Ивантер. – М., 1983. – 223 с.
96. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах [пер. с англ.] / У. Изард. – М. : Прогресс, 1966. – 659 с.
97. Инвестиционные решения и управление НТП : [монография] / под ред. С.Н. Козьменко. – Сумы : ИТД «Университетская книга»; ООО «КИК «Деловые перспективы», 2005. – 158 с.
98. Інноваційна стратегія українських реформ / [А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко]. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
99. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества.

- Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире [Электронный ресурс] / В.Л. Иноземцев. – Режим доступа : <http://www.inoztmtsev.ru>].
100. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 316 с.
101. Інституційні основи інноваційного розвитку економіки : [навч. посіб. / за заг. ред. В.С. Новицького]. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : КНТ, 2008. – 360 с.
102. Иншаков О.В. Институциональность экономического пространства в концепции пространственной экономики / О.В. Иншаков, Д.П. Фролов // Пространственная экономика. – 2007. – № 1. – С. 5 – 21.
103. Іщенко М.П. Актуальність ідей В.І. Вернадського у трансформації сучасних продуктивних сил / М.П. Іщенко // Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 214 с.
104. Йохна М.А. Економіка і організація інноваційної діяльності : [навч. посіб.] / М.А. Йохна, В.В. Стадник. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 400 с.
105. Казинец Л.С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике (показатели планирования и статистики) / Л.С. Казинец. – М. : «Экономика», 1981. – 184 с.
106. Каширин А.И. Структурная и социально-экономическая трансформация экономики и промышленности Российской Федерации / А.И. Каширин // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2000. – № 5. – С. 61–77.
107. Кваснюк Б. Структурна перебудова економіки та її ресурси / Б. Кваснюк // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 18 – 23.
108. Кіреєв С.І. Міжнародна конкурентоспроможність України у ХХ столітті: передумови, чинники та складові формування / С.І. Кіреєв, О.С. Шнирко. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.

109. Кокин А.С. Структурная перестройка экономики России и роль банковской системы в этом процессе / А.С. Кокин, М.В. Нигрицкая. – М., 2001. – 190 с.
110. Коломицева О.В. Концепція регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону / О.В. Коломицева // Современные проблемы моделирования социально-экономических систем. Науч. информ. журнал «Бизнес Информ». – Харьков : ХНЕУ, 2010. – Вип. 4 (1). – С. 46 – 50.
111. Коломицева О.В. Методичні підходи до оцінки ефективності структурних зрушень регіональних економічних систем / О.В. Коломицева // Коммунальное хозяйство городов : Науч.-техн. сб. Серия: Экономические науки. – Харьков : ХН АКХ, 2009. – Вип. 87. – С. 311 – 317.
112. Коломицева О.В. Напрями подальшої трансформації національної економіки в умовах глобалізаційних викликів / О.В. Коломицева // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Вип. 24, Ч. I. – С. 36 – 39.
113. Коломицева О.В. Оцінка впливу структурних зрушень на економічний розвиток / О.В. Коломицева // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Вип. 23, Ч. I. – С. 35 – 39.
114. Коломицева О.В. Система управління структурними змінами як основа економічного зростання економіки / О.В. Коломицева // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – Кіровоград : КНТУ, 2009. – Вип. 16, Ч. II. – С. 133 – 137.
115. Коломицева О.В. Соціальна динаміка трансформаційного періоду України / О.В. Коломицева // Економіка: проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць : в 4 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – Т. IV. – Вип. 258. – С. 1130 – 1139.

116. Коломицева О.В. Стратегія структурних змін економіки регіонів: методологія і практика : [монографія] / О.В. Коломицева. – Черкаси : Брама-Україна, 2010. – 372 с.
117. Коломицева О.В. Формування інституційного середовища в трансформаційній економіці / О.В. Коломицева // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ : зб. наук. пр. – 2009. – № 3 (19). – С. 3 – 6.
118. Коломицева О.В. Характеристика регіональної кластерної політики та напрями її реалізації / О.В. Коломицева // Збірник наукових праць ДонДУУ «Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням регіональної економіки» : Серія «Економіка». – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – Т. IX, Вип. 147. – С.148 – 158.
119. Коломойцев В.С. Структурна трансформація промислового комплексу України : [монографія] / В.С. Коломойцев. – К. : Укр. енциклопедія, 1997. – 304 с.
120. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования / Н.Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 335 с.
121. Коляденко С.В. Структурні зміни в економіці регіону як запорука економічного зростання [Електронний ресурс] / С.В. Коляденко // Ефективна економіка. – 2011. - № 7. – Режим доступа : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=675>.
122. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры [Электронный ресурс] / Н.Д. Кондратьев. – Сайт «Научное наследие Н.Д. Кондратьева». – Режим доступа : <http://www.kondratieff.nw.ru/heritage.html>.
123. Кондрашева Т.К. Структурная перестройка российской экономики: основные положения / Т.К. Кондрашева // Формирование российской модели рыночной экономики: противоречия и перспективы / [под ред. К.А. Хубиева]. – М., 2003. – Ч. I. – 275 с.
124. Конєва Т.А. Роль малого бізнесу в економіці України / Т.А. Конєва // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – Вып. 80. Проблемы материальной культуры. – С. 74 – 76.

125. Конкурентоспроможність національної економіки / [за ред. Б.С. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2005. – 582 с.
126. Конкурентоспроможність української економіки / [за ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.С. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007. – 556 с.
127. Коновалюк В.І. Проблеми формування системи оподаткування монополій видобувної промисловості / В.І. Коновалюк // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2003. – № 3. – С. 71 – 80.
128. Концепція створення кластерів в Україні від 29.08.2008 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.
129. Красильников О.Ю. Проблемы структурных преобразований в постсоветской экономике / О.Ю. Красильников // Становление рынка в постсоветской России: Институциональный анализ / [под ред. Р.М. Нуреева]. – М., 2002. – С. 125 – 137.
130. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России / О.Ю. Красильников. – Саратов : Научная книга, 2000. – С. 15 – 25.
131. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология / О.Ю. Красильников. – Саратов : Изд-во «Научная книга», 1999. – 74 с.
132. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент : [навч. посіб.] / Н.В. Краснокутська. – К. : КНЕУ, 2003. – 504 с.
133. Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / Б.В. Кульчицький. – Л. : Афіша, 2004. – 279 с.
134. Куценко В.І. Соціальна держава: проблеми теорії, методології, практики / В.І. Куценко, В.П. Удовиченко, Я.В. Остафійчук. – К. : Заповіт, 2002. – 228 с.
135. Лапшина С.В. Конкурентоспособность малого бизнеса в условиях глобализации / С.В. Лапшина // Вестник Российской академии естественных наук. Серия экономическая. Практика и механизмы

- управления экономикой. – 2009. – №4. – С. 76 – 81.
136. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – М. : Изд-во политической литературы, 1967. – Т. 1. – 663 с.
137. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – М. : Изд-во политической литературы, 1971. – Т. 3. – 792 с.
138. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України : Політико-економ. журн. М-ва економіки та з питань євр. інтегр. України, М-ва фінансів України та Нац. акад. наук України. – 2008. – № 10. – С. 120 – 136.
139. Ливенцев Н.Н. Актуальные проблемы присоединения России к ВТО / Н.Н. Ливенцев, Я.Д. Лисовик. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 383 с.
140. Литвинцева Г.П. Кризис инвестиций как результат несоответствия структурно-технологических характеристик экономики ее институциональному устройству / Г.П. Литвинцева // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 6. – С. 23 – 40.
141. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: словарь современной экономической науки / Л.И. Лопатников. – [изд. 4-е, перераб. и доп.]. – М. : Изд-во «АВФ», 1996. – 704 с.
142. Луніна І.В. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І.В. Луніна. – К. : Наукова думка, 2006. – 430 с.
143. Луцкая Е.Е. Государственное регулирование структурной перестройки экономики / Е.Е. Луцкая // Структурные сдвиги в экономике развитых капиталистических стран. – М. : ИНИОН, 1989. – С. 122 – 128.
144. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем / С.В. Любимцева. – М., 2003. – 443 с.
145. Любимцева С. Законы структурной эволюции экономических систем / С. Любимцева // Экономист. – 2003. – № 10. – С. 29 – 40.
146. Львов Д.С. Два образа экономики России / Д.С. Львов // Обозреватель. – 2000. – № 2 (122). – С. 164.

147. Маевский В. Экономическая эволюция и экономическая генетика / В. Маевский // Вопросы экономики. – 1994. – № 5. – С. 132 – 140.
148. Мазур А.Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку / А.Г. Мазур. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 160 с.
149. Мазур А.Г. Управління в регіональних економічних системах: теорія, методологія і практика / А.Г. Мазур. – Вінниця : ТОВ «Консол», 2003. – 408 с.
150. Макаров В.Л. Бартер в экономике переходного периода: особенности и тенденции / В.Л. Макаров, Г.Б. Клейнер // Экономика и математические методы. – 1997. – Т. 33, № 2. – С. 25-41.
151. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М., 1996. – 984 с.
152. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні : зб. наук. праць / за ред. Я.А. Жаліла. – К. : Альтерпрес, 2002. – 118 с.
153. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс : [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1961. – Т. 24. – 648 с.
154. Матвієнко П. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів / П. Матвієнко // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 26 – 34.
155. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл [пер. с англ.]. – М., 1983. – Т. 1. – 1080 с.
156. Мезоэкономика переходного периода: рынки, отрасли, предприятия / [под ред. Г.Б. Клейнера]. – М. : Наука, 2001. – 516 с.
157. Мельник А.Ф. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення / А.Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.
158. Мельник М.І. Інвестиційний клімат регіону: теоретичні та прикладні засади дослідження : [монографія] / М.І. Мельник. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 302 с.
159. Мельников Р.М. Проблемы теории и практики государственного

- регулирования экономического развития регионов: [монография] / Р.М. Мельников. – М. : РАГС, 2006. – 204 с.
160. Меньшиков С.М. Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу / С.М. Меньшиков, Л.А. Клименко. – М. : Международные отношения, 1989. – 272 с.
161. Методика розрахунку валового внутрішнього продукту виробничим методом і за доходами [Електронний ресурс] : затвердж. Наказом Держкомстату України від 08.11. 2004 р. № 610. – Режим доступу : [/http://www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
162. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи : [монографія] / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
163. Микульский К. Задачи и возможности социальной политики на современном этапе реформирования постсоциалистического общества / К. Микульский // РЭЖ. – 2002. – № 8. – С. 80 – 83.
164. Мингалев Ж.А. Структурные преобразования в экономике переходного периода / Ж.А. Мингалев, Ю.А. Перский, С.З. Замаев. – Пермь, 2003. – 329 с.
165. Мингалев Ж.А. Структурные преобразования в экономике: теория и методология : [монография] / Ж.А. Мингалев. – Екатеринбург : Ин-т экономики УрО РАН, 2005. – 348 с.
166. Михайлов Е.Д. Управление городскими агломерациями: проблемы метрополитанизма / Е.Д. Михайлов // США. Канада: экономика, политика, культура. – 1994. – № 3. – С. 104 – 110.
167. Михайлюк О.Л. Структурні зміни в економіці Півдня України / О.Л. Михайлюк // Соціально-економічний вісник. – 2006. – Вип. 22. – С. 262 – 269.
168. Мовсесян А.Г. Роль информационных и финансовых факторов в интеграции и транснационализации / А.Г. Мовсесян // Вестник Московского университета. Сер. 6. : Экономика. – 1998. – №2. – С. 22 – 29.

169. Модернізація України – наш стратегічний вибір [Електронний ресурс] : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с. – Режим доступу : www.president.gov.ua.
170. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2008 рік. – К., 2009. – 242 с.
171. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 р. Статистичний збірник / Держкомстат України. – К., 2010. – 347 с.
172. Национальная экономика : [учебник] / [под общей ред. В.А. Шульги]. – М., 2002. – 592 с.
173. Николаева Т.П. Информационная экономика: тенденции развития за рубежом и в России / Т.П. Николаева. – С.Пб., 1999. – 190 с.
174. Нова державна регіональна політика в Україні / [за заг. ред. В.С. Куйбіди]. – К. : Крамар, 2009. – 232 с.
175. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
176. Овандер Н.Л. Моделі оптимізації структурних зрушень в економіці України за видами економічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.11 / Н.Л. Овандер. – Хмельницький, 2009. – 20 с.
177. Ольсевич Ю.К. Теории экономических трансформаций / Ю.К. Ольсевич. – М. : И-т экономики РАН, 1997. – 287 с.
178. Онишко С.В. Державне регулювання національної економіки : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С.В. Онишко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. – 358 с.
179. Основи економічної теорії : [підручник] / [А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Клишко та ін. ; за ред. А.А. Чухна]. – К. : Вища школа, 2001. – 606 с.
180. Павлюк А.П. Структурно-динамічні процеси у регіонах України в умовах фінансово-економічної кризи / А.П. Павлюк, В.В. Пилипів, А.А. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №4. – С. 176 – 188.
181. Павлюк К. Управление экономикой на основе учета

- воспроизводственных диспропорций / К. Павлюк // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №3. – С. 40 – 43.
182. Паламарчук М.М. Економічна і політична географія України: основи теорії / М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 412 с.
183. Паламарчук М.М. Методика анализа комбинированных структур народнохозяйственного комплекса / М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук // Структурная перестройка экономики Украины: опыт и проблемы. – К. : РППС, 1991. – С. 4 – 12.
184. Парето В. Чистая экономика / В. Парето ; [пер. с англ.]. – Воронеж : Сигма, 1912. – 386 с.
185. Паршакова О.Н. Основные принципы совершенствования структуры экономики / О.Н. Паршакова. – М., 2002. – 21 с.
186. Пепа Т.В. Просторовий розвиток регіональних соціально–економічних систем в контексті державної регіональної політики / Т.В. Пепа // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2008. – Вип. IV. – Т. 2. – С. 85 – 91.
187. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т.В. Пепа. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 440 с.
188. Перехідна економіка : підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Є.М. Лібанова та ін. ; за ред. В.М. Гейця]. – К. : Вища школа, 2003. – 591 с.
189. Петкова Л. Муніципальні інвестиції та кредити : [навч. посіб.] / Л. Петкова, В. Проскурін. – К., 2006. – 158 с.
190. Побоїв О. Стратегії вертикальної інтеграції як перспективний напрям розвитку підприємств / О. Побоїв // Економіст. – 2004. – № 12. – С. 33 – 34.
191. Поворозник В.О. Інституційні зміни в умовах трансформаційної економіки України [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.01.01 / В.О. Поворозник. – К., 2006. – 19 с. – Режим доступу : <<http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06pvoteu.zip>>.

192. Політична економія : навч. посіб. / [Г.А. Оганян, В.О. Паламарчук, А.Л. Румянцев та ін. ; за ред. Г.А. Оганян.]. – К. : МАУП, 2003. – 520 с. : іл.
193. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В.М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35, Вып. 2. – С. 165.
194. Попов А.И. Хозяйственная система России: теория становления. Институциональное устройство. Экономическая безопасность : [учебное пособие] / А.И. Попов. – С.Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2004. – 324 с.
195. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В.А. Поповкін. – К. : Мінстат України, 1993. – 255 с.
196. Портер М.Э. Конкуренция / М.Э. Портер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2000. – 495 с.
197. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2002. – 4 червня.
198. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна програма розвитку промисловості на 2003 – 2011 рр.» : № 1174 від 28 липня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №31.
199. Праця України 2009. Статистичний збірник / Держкомстат України. – К., 2010. – 341 с.
200. Природо-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / [під заг. ред. Б.М. Данилишина]. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. – 704 с.
201. Проблемы завершения первого этапа и содержание второго этапа становления рыночной экономики в России / [под ред. Э.П. Дунаева, А.К. Колганова]. – М., 1999. – 231 с.
202. Про концепцію державної регіональної політики : Указ Президента від 25 травня 2001 року № 341 : [Концепція дод.] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 983.
203. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : Національна доповідь / [К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.С. Воротін, В.М.

- Геєць, Е.М. Кужель, О.В. Лібанова та ін.]. – К. : Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.
204. Райсберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райсберг. – М., 1996. – С. 326.
205. Регион: Проблемы планирования и управления / [под ред. А.С. Новоселова]. – Новосибирск : Изд-во ИЭОПП СО РАН, 2002. – 392 с.
206. Региональная статистика : учебник / [под ред. В.М. Рябцева, Г.И. Чудилина]. – М., 2001. – 380 с.
207. Реструктуризация регионального промышленного комплекса: от индустриальной к социально ориентированной модели : в 2 т. / РАН, УрО, Институт экономики / [под общ. ред. А.И. Татаркина]. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. – 796 с.
208. Ринкова трансформація економіки України: проблеми регулювання : [монографія] / [за ред. В.Ф. Беседіна, А.С. Музиченько]. – К. : НДЕІ, 2005. – 551 с.
209. Розпорядження Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] : від 03.05. 2007 р. №255. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua-index.php?ge=news&id=2580>.
210. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / [за ред. Б.Є. Кваснюка]. – К. – Харків : Форт, 2003. – 425 с.
211. Рубаник В.Є. Реформування відносин власності в Україні як один із головних чинників інституціональних перетворень і демократизації [Електронний ресурс] / В.Є. Рубаник. – Режим доступу : http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2002/Rubanyk.pdf.
212. Рябцев В.М. Структурно-динамический анализ индикаторов инвестиционного климата в Самарской области / В.М. Рябцев, Г.И. Чудилин // Вопросы статистики. – 2002. – № 3. – С. 30 – 38.
213. Сазонова Г.А. Теория и практика структурных трансформаций экономических систем / Г.А. Сазонова. – С.Пб., 2002. – 347 с.
214. Семиноженко В. Доктрина економіки знань [Електронний ресурс] /

- В. Семиноженко. – Режим доступу :
http://www.semynozhenko.net/ufv/files/ec_znan.doc.
215. Сепик Д. Конкурентоспособность регионов: некоторые аспекты / Д. Сепик. – М. : Российско-Европейский центр экономической политики, 2005. – 42 с.
216. Сонько С.П. Ринок і регіоналістика : [навч. посіб.] / С.П. Сонько, В.В. Кулішов, В.І. Мустафін. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 380 с.
217. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / [С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін.]; за заг. ред. Б.М. Данилишина. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 620 с.
218. Статистичний бюлетень про основні показники роботи промисловості України за січень-грудень 2009 р. / Держкомстат України ; за ред. Л.М. Овденка. – К. : «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 142 с.
219. Статистичний збірник «Регіони України 2010» / Держкомстат України ; за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Техніка, 2010. – Частина II. – 633 с.
220. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Держкомстат України ; за ред. О.Г. Осауленка. – К. : «Консультант», 2007. – 551 с.
221. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України ; за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Техніка, 2008. – 633 с.
222. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України ; за ред. О.Г. Осауленка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 551 с.
223. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України ; за ред. О.Г. Осауленка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 567 с.
224. Степанов Ю. Проблемный анализ тенденций в экономике России переходного периода / Ю. Степанов, А. Гришин // Вопросы экономики. – 1994. – №4. – С. 23 – 35.
225. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: [навч.

- посіб.] / Д.М. Стеченко. – К. : Вікар, 2001. – 374 с.
226. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц ; [пер. з англ.]. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 252 с.
227. Сторонянська І. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку / І. Сторонянська. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 392 с.
228. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : в 3 т. / [за ред. В.М. Геєця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007. – Т. 1. – 544 с.
229. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України / [редкол.: Б.М. Данилишин (відп. ред.) та ін. ; РВПС України]. – Черкаси : Брама-України, 2007. – 544 с.
230. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=494>.
231. Територіальна структура господарства і розселення населення в Україні [за ред. В.П. Нагірної]. – К. : Акад. праці і соціальних відносин федер. проф. спілок України, 2010. – 280 с.
232. Титов К.А. Региональная промышленная политика: формирование и реализация / К.А. Титов. – С.Пб., 2003. – 245 с.
233. Ткаченко В.А. Социально-экономические системы: сущность и механизм управления / В.А. Ткаченко, С.И. Чимшит // Вісник економічної науки України. – 2004. – № 2. – С. 38 – 48.
234. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 2004. – 776 с.
235. Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі / [ред. І. Школа]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2004. – 360 с.
236. Україна – 2020: Стратегія національної модернізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / <http://galenko.org.ua/node/226>.
237. Україна – 2015: Національна стратегія розвитку [Електронний ресурс].

- Режим доступу : <http://www.dipcorpus.at.ua/Strateg-ost2.doc>.
238. Україна у цифрах 2009 / [Державний комітет статистики України ; за ред. О.Г. Осауленка]. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 259 с.
239. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації та розвитку : [монографія] : у 2 т. [Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк, О.Г. Білорус та ін.] ; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. II. – 592 с.
240. Федулова Л.І. Особливості економіки знань на сучасній фазі розвитку суспільства: теорія і практика розбудови в Україні / Л.І. Федулова, Т.М. Корнеєва // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 73 – 86.
241. Федулова Л. Технологічний розвиток економіки / Л. Федулова // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 4 – 10.
242. Фоломьев А.Н. Государственная структурная политика и методы ее реализации / А.Н. Фоломьев // Государственное регулирование рыночной экономики. – М., 2000. – 371 с.
243. Формирование и использование инвестиционно-инновационного потенциала в регионе : [монография] / [Дорофиенко В.В., Беззубко Л.В., Сорокуров Г.И., Вольская Е.М., Захаров С.Е.]. – Донецк : СП Д. Куприянов, 2008. – 204 с.
244. Ханеш В. Кризис и перспективы «социального города» / В. Ханеш ; [пер. с англ.]. – М. : РАГС, 1997. – 342 с.
245. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен. – М., 1959.
246. Хачатрян С.Р. Методы и модели решения экономических задач : [учеб. пособ.] / С.Р. Хачатрян, М.В. Пинегина, В.П. Буянов. – М. : Изд-во «Экзамен», 2005. – 384 с.
247. Хенсон Д. Роль производственных кластеров (сетей предприятий) в развитии регионов / Д. Хенсон // Общество и экономика. – 1994. – № 2. –

- С. 21 – 28.
248. Хрущев А.Т. Экономическая и социальная география России : [учеб. для вузов] / А.Т. Хрущев. – М. : Дрофа, 2006. – 350 с.
249. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов. – М. : Книгосоюз, 1927. – 338 с.
250. Черковец В. Экономика, право, собственность / В. Черковец // РЭЖ. – 2002. – № 10. – С. 75 – 87.
251. Чернюк Л.Г. Державне регулювання економіки : [навч. посіб. для дистан. навч.] / Л.Г. Чернюк, Т.І. Пішеніна, Т.В. Пепа. – К. : Університет Україна, 2007. – 322 с.
252. Четвертакова В.П. Проблемы теории экономического роста и развития // Проблемы экономического роста в условиях рыночных преобразований : межвуз. сб. науч. тр. / под. ред. В.П. Бычкова, В.И. Мишина. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2002. – 213 с.
253. Чистов С.М. Державне регулювання економіки / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко. – К. : КНЕУ, 2004. – 441 с.
254. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : [монографія] / В. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
255. Чухно А. Производственно-технологическая структура экономики: сущность и пути перестройки / А. Чухно // Экономика Украины. – 1995. – № 7. – С. 4 – 15.
256. Шаблиста Л.М. Державне регулювання структурних зрушень в економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Л.М. Шаблиста. – К., 2002. – 39 с.
257. Шинкоренко Т.П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями / Т.П. Шинкоренко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 77 – 92.
258. Шнипер Р.И. Регион. Диагностика и прогнозирование / Р.И. Шнипер. –

- Новосибирск : Знание, 1996. – 135 с.
259. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 384 с.
260. Щукин Б.А. Движение международного капитала и его влияние на структурную перестройку российской экономики : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук / Б.А. Щукин. – М., 2002. – 28 с.
261. Экономика переходного периода / [под ред. В.В. Радаева, А.В. Бузгалина]. – М., 1995. – 410 с.
262. Экономическая теория : [учебник] / [под общ. ред. Л.С. Тарасевича]. – М., 2001. – 544 с.
263. Эмар-Дюверне Ф. Конвергенция качества и множественность форм координации / Ф. Эмар-Дюверне // Вопросы экономики. – 1997. – № 10. – С. 104 – 116.
264. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 411 с.
265. Яковец Ю.В. К новой структуре экономики России / Ю.В. Яковец. – М., 1992. – 109 с.
266. Яковец Ю.В. К новому облику структуры экономики России / Ю.В. Яковец. – М., 1991.
267. Яременко Ю.В. Избранные труды : в 3 кн. / Ю.В. Яременко. – М. : Наука, 1997. – Кн. I. Теория и методология исследования многоуровневой экономики. – 398 с.
268. Яременко Ю. Научно-технический прогресс и структурные сдвиги в экономике / Ю.В. Яременко // Проблемы прогнозирования. – 1997. – № 2.
269. Яременко Ю.В. О структурной перестройке экономики // Проблемы прогнозирования. – 1997. – № 5. – С. 3 – 7.
270. Яременко Ю.В. Приоритеты структурной политики и опыт реформ / Ю.В. Яременко. – М., 1999. – 414 с.
271. Яременко Ю.В. Экономические беседы / [запись С.А. Белановского]. –

- М. : Центр исследований и статистики науки, 1998. – 344 с.
272. Aghion P. Endogenous Growth Theory / P. Aghion, P. Howitt. – Cambridge : MIT Press, 1998. – 84 p.
273. Armstrong M. Regulatory Reform: Economic Analysis and British Experience / M. Armstrong, S. Cowan, J. Vickers . – London, 1994.
274. Bell D. The Coming of Post – Industrial Society. Venture in Social Forecasting / D. Bell. – New York, 1973.
275. Clark C. The Condition of Economic progress / C. Clark. – McMillan, London, 1940.
276. Cristensen C.X. Meetig the chflleenge of disruptive change / C.X. Cristensen, M. Overdorf. – Harvard : Business Review, 2000. – Yol. 78 (2). – P. 66.
277. Fourastie J. Die grobe Hoffnung des 20 Juhrhun derts / J. Fourastie. – Koln, 1969.
278. Gacs Janos. Structural Change and Catching Up : Experience of Candidate Countries. Interim Report. IIASA, Austria, April 2002.
279. Harrod R.F. Towards a Dynamic Economics / R.F. Harrod. – London, 1948.
280. Kalecki M. Theory of Economic Dynamics. An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy / M. Kalecki. – London, 1956.
281. Krugman P. The Role Geography of Development / P. Krugman // International Regional Science Review. – 1999. – Vol. 22. – № 2. – P. 2395 – 2411.
282. Kuznets S.S. Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure / S.S. Kuznets. – Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 1971.
283. Machlup F. The Economics of Information and Human Capital / F. Machlup // University Press. – 1984. – P. 313.
284. Perez-Perez C. Structural Change and the Assimilation of New Technologies in the Economic and Social Systems / C. Perez-Perez // Futures. – 1983. – Vol. 15.
285. Porat M. The information economy: Development and measurement / M.

- Porat, M. Rubin. – Washington, 1978.
286. Proniewski M. Polityka rozwoju regionalnego-doświadczenia i perspektywy / M. Proniewski // Strategia rozwoju pogranicza wschodniego Polski / pod red. R. Horodeńskiego. – Studia Regionalne. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej. – Biarystok. – 2000. –№ 2. – S. 112 – 123.
287. Pyszkowski A. Polityka regionalna w okresie transformacji ustrojowej polski / A. Pyszkowski / [red. J Kotodziejski] // Biuletyn KPZR PAN. – Warszawa, 1993. – № 164. – S. 22–45.
288. Reich R. The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism / R. Reich. – New York, 1992.
289. Richardson Harry W. Regional and Urban Economics / W. Richardson Harry. – London : Pitman, 1979.
290. Romer P.M. Why, Indeed in America? Theory, History and the Origins of Modern Economic Growth. Cambr. (Josef Cortright «New Growth Theory, Technology and Learning». A Practitioners Guide, 2001.
291. Rostow W. The Stages of Economic Growth / W. Rostow // A Non-Communist Manifesto. – 1960.
292. Sachs J.D. Economic Reform and the Process of Global Integration / J.D. Sachs, A. Warner // HIID. Dev. Disc. Paper. Cambridge (Mass.). – 1996. – № 552.
293. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analyses of the Capitalist Process : V. 1, 2 / J. Schumpeter. – New York, 1939. – 283 p.
294. Solow R. Technical change and the aggregate production function / R. Solow // Review of Economics and Statistics. – 1957. – August. – P. 312 – 320.
295. Stiglitz J. Scan globally, reinvent locally: knowledge infrastructure and the localization of knowledge / J. Stiglitz // Diane Stone (ed.) Banking on Knowledge. The Genesis of the Global Development Network. – 2000. – P. 24 – 43.
296. Strang D. Spatial and temporal heterogeneity in diffusion / D. Strang,

- N.B. Tuna // Amer. j. of sociology. – Chicago, 1993. – Vol. 99. – № 3. – P. 614 – 639.
297. The Computer – Age: Twenty-Year View. – L., 1979. – P. 177 – 178.
298. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy / J. Tinbergen. – Amsterdam : «North Holland», 1952.
299. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. – New York, 1980.
300. Touraine A. The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society. – New York, 1971.
301. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ee.html>.
302. <http://www.heritage.org/index>.
303. <http://www.in.gov.ua>.
304. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
305. <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=95>.
306. [http://www.weforum.org/pdf/GITR10/GITR%202009-2010_Full Full%20Report%20final.pdf](http://www.weforum.org/pdf/GITR10/GITR%202009-2010_Full%20Report%20final.pdf)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Документи, що підтверджують апробацію результатів дисертаційного дослідження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006
тел. (0472)71-00-92, факс (0472)73-02-32
E-mail : chdtu-cherkasy@ukr.net

MINISTRY OF EDUCATION,
SCIENCE, YOUTH AND SPORTS
OF UKRAINE
CHERKASY STATE TECHNOLOGICAL
UNIVERSITY

blvd., Shevchenko, 460, Cherkasy, Ukraine, 18006,
Phone+38(0472)71-00-92, fax +38(0472)73-02-32
E-mail : chdtu-cherkasy@ukr.net

27.05 2011 № 1936/01-03

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Коломицевої О.В. «Науково-методологічні основи структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем України»

Дисертаційна робота Коломицевої Олени Віталіївни пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт, які виконуються в Черкаському державному технологічному університеті.

В дисертаційному дослідженні обґрунтовано методичні підходи щодо особливостей структурно-динамічних зрушень в регіональних системах, запропоновані наукові підходи до диференціації та ранжування регіонів за рівнем інноваційного розвитку, визначена їх роль в загальному національному інноваційному процесі, обґрунтовано організаційно-економічний механізм регулювання структурними трансформаціями регіональних соціально-економічних систем відповідно до нових умов господарювання.

Матеріали дисертації стосовно структурних зрушень в соціально-економічних системах регіонів увійшли до науково-дослідної роботи «Теорія та методологія формування економічної моделі України в умовах глобалізації (номер державної реєстрації 0103U003684, 2007 рік); «Регіональні аспекти інноваційної та інвестиційної діяльності і їх роль у вирішенні соціально-економічних проблем регіону» (номер державної реєстрації 0106U004488, 2008 рік); результати дисертаційного дослідження щодо структурних трансформацій в агропромисловому комплексі регіонів України були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Сучасний агропромисловий комплекс України та його роль у вирішенні продовольчого забезпечення регіонів України» (номер державної реєстрації 0109U002741, 2010 рік).

Ректор
д.т.н., професор

Качала Т.М.

Ю.Г. Лега

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006
тел. (0472)71-00-92, факс (0472)73-02-32
E-mail : chdtu-cherkasy@ukr.net

MINISTRY OF EDUCATION,
SCIENCE, YOUTH AND SPORTS
OF UKRAINE
CHERKASY STATE TECHNOLOGICAL
UNIVERSITY

blvd., Shevchenko, 460, Cherkasy, Ukraine, 18006,
Phone+38(0472)71-00-92, fax +38(0472)73-02-32
E-mail : chdtu-cherkasy@ukr.net

17.05. 2011 № 1854/01-03

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Коломицевій Олені Віталіївні про те, що основні положення дисертації «Науково-методологічні основи структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка, використовуються при викладанні курсів «Економіка підприємств міського господарства», «Регіональна економіка», «Маркетинг», «Менеджмент підприємств міського господарства», а також в процесі курсового та дипломного проектування.

Ректор
Черкаського державного
технологічного університету
д.т.н., професор

Ю.Г. Лега

Качала Т.М.
73-02-72

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Головне науково-експертне управління

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-40-25, 255-45-01; факс: 255-41-86

16/3-257

" 27 " 04 2011 р.

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коломицевої Олени Віталіївни «Науково-методологічні
основи структурної трансформації регіональних
соціально-економічних систем України»

Головне управління повідомляє, що наукові дослідження Коломицевої Олени Віталіївни «Науково-методологічні основи структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем України», які були сформульовані автором у монографії «Стратегія структурних змін економіки регіонів: методологія і практика» та в численних наукових публікаціях, використовуються у Головному науково-експертному управлінні Апарату Верховної Ради України в процесі наукової експертизи проектів законів України з питань регіональної економіки. Крім того, у процесі доопрацювання проектів законів з цих питань будуть використовуватися рекомендації наукових досліджень щодо модернізації господарських комплексів регіонів України з метою покращення їх соціально-економічного стану та забезпечення конкурентоспроможності на національному та світовому рівнях.

Керівник Головного управління,
доктор юридичних наук, професор

В.І.Борденюк

ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА УКРАЇНИ
 ЧЕРКАСЬКА ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА
 CHERKASY CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Україна,
 18002, м. Черкаси, вул. Леніна, 105
 Тел.: (+380 472) 36 08 60
 Факс: (+380 472) 36 08 59
 e-mail: cci@cci.neocm.com
 Код ЄДРПОУ 02944946

105, Lenin Str.,
 18002, Cherkasy, Ukraine
 Tel.: (+380 472) 36 08 60
 Fax: (+380 472) 36 08 59
 http://www.cci.neocm.com
 Registered in Ukraine №02944946

07.04.2011 № 136/01.4.3

ДОВІДКА

Видана Коломицевій Олені Віталіївні в тому, що наукові та практичні результати її дисертаційного дослідження прийняті до використання в практичній діяльності Черкаської торгово-промислової палати.

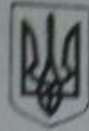
За матеріалами дослідження удосконалено концепцію формування мотивації взаємодії суб'єктів господарювання в процесі інвестування структурної перебудови економіки на основі «соціального згуртування» і побудовано економіко-математичну модель взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіональних систем. Визначено умови участі Черкаської торгово-промислової палати в інвестиційному проектному процесі, формуванні інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону та сприяння комерційному трансферу технологій.

Президент Черкаської ТПП

Цимбал В.Д.

Вик. Корнієнко С.А. 54-17-23

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

бульв. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна, тел.: (044)486-91-07, факс: (044)238-71-63

04.11.2010 № 01-11/633

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження наукових результатів дисертаційної роботи Коломицевої О.В. «Науково-методологічні основи структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем України»

Дисертаційна робота Коломицевої О.В. безпосередньо пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт, які проводяться в Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України.

В дисертації обгрунтовано методологію структурної трансформації економіки регіональних господарських систем, виявлені фактори та виокремлені принципи структурних зрушень та їх регулювання і управління в регіонах, розроблені методичні підходи до оцінки ефективності структурних змін на основі побудови інвестиційно орієнтованої моделі розвитку регіону, обгрунтовано організаційно-економічний механізм оптимізації структурного розвитку та побудови моделі його реалізації.

Матеріали дисертації стосовно структурної трансформації регіональних господарських систем та їх регулювання увійшли в наукові праці РВПС України НАН України, зокрема в тему 3.1.5.63. «Схема (прогноз) розвитку і розміщення продуктивних сил України та її регіонів (областей) на тривалу перспективу» (номер держреєстрації 0100U000657) та III-7-06/90 «Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил економіки України» (номер держреєстрації 0106U5264).

В.о. вченого секретаря РВПС України
НАН України, к.е.н., ст. н.с.

А.О. Коваленко

А.О. Коваленко

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
Україна, 18014, м. Черкаси, вул. Першотравнева, 72

23.09.2010 № 104-04/01

на № _____

ДОВІДКА

Видана Коломицевій Олені Віталіївні в тому, що результатом її дисертаційної роботи стосовно питань формування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень в економіку Черкаського регіону на основі розробленої економіко-математичної моделі, та участі основних економічних суб'єктів в проекті розвитку інноваційно-інтелектуального потенціалу, як необхідної складової регулювання структурних зрушень економіки регіону були використані в процесі розробки стратегічного та тактичних планів діяльності Публічного акціонерного товариства «Азот».

Автором було докладно вивчено умови участі підприємства в проекті, зроблено обґрунтовані пропозиції щодо можливостей одержання прибутку від участі в комерційному трансферті технологій.

Голова Правління ПАО «Азот»

В.Л. Склярєв

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

03115, м. Київ, бульв. Акад. Вернадського, 16-в. E-mail: office@eu-ua.com Тел.: (044) 450-99-31,
 Факс: (044) 452-35-68 р./р 26008014040118 філія АТ "Укресімбанк" МФО 380333, код 24366800

№ 540/III від «20» 10 20010 р.
 на № _____ від « _____ » 200__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Коломицевої
 О.В. «Науково-методологічні основи структурної трансформації
 регіональних соціально-економічних систем України»

Дисертаційна робота Коломицевої Олени Віталіївни пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт, які виконуються в Приватному вищому навчальному закладі «Європейський університет».

В дисертаційному дослідженні обґрунтовано теоретичні підходи щодо особливостей структурних змін в регіональних соціально-економічних системах, удосконалено методику комплексної оцінки ефективності перебудови соціально-економічних систем в контексті їх структурної збалансованості і пропорційності, запропонована організаційна модель забезпечення фінансування інноваційного розвитку регіонів та визначена їх роль в загальному національному інноваційному процесі, обґрунтовано пропозиції щодо відповідних напрямів реалізації міжрегіональної кластерної інноваційної політики з використанням гнучкого механізму фінансового забезпечення.

Матеріали дисертаційного дослідження стосовно структурної перебудови промислових підприємств регіонів увійшли до науково-дослідної роботи «Стратегія економічного розвитку промислових підприємств та організацій регіонального ресурсопостачання (забезпечення)» (номер держреєстрації 01080001335, 2008 р.); результати дисертаційного дослідження щодо подальшого інноваційного розвитку економічних систем були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Розробка системи управління сталим розвитком підприємства» (номер держреєстрації 01090003707, 2008 р.)

Проректор
 з наукової роботи

О.І. Козаченко

УКРАЇНА

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Головне управління економіки

бул-р Т.Г. Шевченка, 185 м. Черкаси, 18000, тел.8-(0472)-37-34-14, факс 37-35-45, e-mail: ecoadm@uch.net

18.2010 № 485/2

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Коломицевої Олени Віталіївни

„Науково-методологічні основи структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем України”

В роботі Головного управління економіки Черкаської обласної державної адміністрації використовуються наукові розробки, викладені та обґрунтовані в дисертаційній роботі Коломицевої Олени Віталіївни, які полягають у наступному:

– розроблено економіко-математичну модель взаємодії інституційних агентів по стимулюванню інвестицій у прогресивні структурні зрушення економіки регіонів, що дозволяє визначити синергетичний ефект та доцільність від взаємодії для кожного учасника, на засадах авторської концепції формування мотивації взаємодії суб'єктів господарювання в процесі інвестування структурної перебудови економіки на основі «соціального згуртування»;

– комплексну оцінку структурних трансформацій у регіональних соціально-економічних системах, яка базується на врахуванні індикаторів структури економіки і структурних зрушень, використанні інтегрального показника структурних змін регіональних соціально-економічних систем, що дає змогу виявити ступінь, специфіку змін та можливості регулювання відповідно до визначених цілей економічного розвитку;

– обґрунтовано концептуальні підходи до прогнозування і регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону з визначенням оцінки потенційної результативності її структурної трансформації, що дає можливість нівелювати негативний вплив одних параметрів і посилювати позитивну динаміку інших, спрямовуючи вектор ресурсного використання на ефективніші компоненти для регіону;

– удосконалено організаційно-економічний механізм регулювання структурними зрушеннями в регіональній соціально-економічній системі з визначенням конкретних взаємоузгоджених дій, систематизованих за блоками: аналітичним, ресурсним, маркетинговим, цільовим, конструктивним, нормативно-правовим та методичним, організаційно-інформаційним, прогнозним із визначенням комплексу напрямів їх застосування.

З урахуванням пропозицій Коломицевої О.В. розроблено рекомендації щодо напрямів структурної перебудови господарського комплексу регіону з метою покращення соціально-економічного стану Черкаської області та забезпечення її конкурентоспроможності на національному та світовому рівнях.

 Начальник Головного управління
 економіки Черкаської обласної
 державної адміністрації

А.О. Костенко

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЧЕРКАСЬКА ФІЛІЯ

Україна, 18008, м. Черкаси, вул. Смілянська, 83. E-mail: postmaster@cherkasi.e-u.in.ua
Тел./факс: (0472) 63-09-71. Р/р. 26005037408419 в АКІБ «УкрСіббанк» МФО 351005, код 24366800

Україна
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»
ЧЕРКАСЬКА ФІЛІЯ
Ідентифікаційний код 25947580
18008, м. Черкаси, вул. Смілянська, 83
тел./факс (0472) 63-09-71

КД _____ У _____

КДС _____ від _____ № _____

ДОВІДКА про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Коломицевій Олені Віталіївні про те, що основні положення дисертаційної роботи «Науково-методологічні основи структурної трансформації регіональних соціально-економічних систем України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук використовуються при викладанні курсів «Економіка підприємства», «Регіональна економіка», «Державне регулювання економіки», а також в процесі курсового та дипломного проектування.

Директор
Черкаського філії
ПВНЗ «Європейський університет»
к.е.н., доцент

В.А. Шпильовий

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
буль. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006
тел. (0472)71-00-92, факс (0472)71-02-32
E-mail: chdtu-cherkasy@ukr.net

MINISTRY OF EDUCATION,
SCIENCE, YOUTH AND SPORTS
OF UKRAINE
CHERKASY STATE TECHNOLOGICAL
UNIVERSITY

Nov., Shevchenko, 460, Cherkasy, Ukraine, 18006,
Phone+38(0472)71-00-92, fax +38(0472)71-02-32
E-mail: chdtu-cherkasy@ukr.net

27.05 2011 № 1934/01-03

На № _____ від _____

ДОВІДКА

видана Коломицевій Олені Віталіївні

яка приймала участь у розробці бюджетної науково-дослідної роботи по темі № 186-11 «*Регулювання сталого розвитку регіональних економічних систем в умовах трансформаційних змін*» (номер державної реєстрації 0111U002933) на посаді старшого наукового співробітника з 03.01.2011 року по 31.05.2011. Автором одноосібно підготовлений розділ 1 даної теми, де розроблено теоретико-методологічні засади формування структурної збалансованості регіональних економічних систем.

Ректор Черкаського державного
технологічного університету,
д.т.н., професор

Ю.Г.Лєга

Керівник теми, проректор з
науково-дослідної роботи та
міжнародних зв'язків,
завідувач кафедри менеджменту
д.е.н., професор

Т.М.Качала

ДОДАТОК Б
Розмежування категорійно-понятійного апарату в межах теорії структурних зрушень

Таблиця Б.1

Термін	Значення терміна	Застосування в межах теорії структурних змін	Характер реалізації змін
Структурна зміна	1. Поправка, переміна, що змінює будь-що попереднє 2. Змінити – зробити іншим	Базове, початкове поняття, через яке трактуються / розмежовуються інші	1. Природний (автоматичний, стихійний) 2. Штучний (свідомий, цілеспрямований)
Структурне зрушення	1. Переміщення 2. Помітне поліпшення, зміна стану, розвиток будь-чого	Якісна і кількісна зміна пропорцій між секторами економіки в просторово-часовому вимірі, що відбулися під впливом ендогенних та екзогенних факторів та призводить до мультиплікативного ефекту через взаємозалежність елементів економічної структури.	Наслідок об'єктивної різниці в темпах зростання різноманітних елементів сукупності
Структурне перетворення	1. Досконала переробка, зміни на краще 2. Перетворювання одного виду в інший, з однієї форми в іншу 3. Великомасштабна зміна	Еволюційна трансформація економічної системи, яка розглядається в показниках тимчасової нерозривності і кількісного накопичення структурних змін, які модифікують систему і проявляються при наявності значного часового тренду.	Ринкове саморегулювання структури економіки. Структурна політика держави
Структурна криза	1. Різкий, крутий перелом у будь-чому 2. Розлад економічного життя, обумовлений протиріччями в розвитку суспільства 3. Скрутний, тяжкий стан	Специфічна фаза розвитку економіки, що являє собою кризу застарілої економічної моделі, особливий вид кризи, яка охоплює всю економічну систему, а не лише її окремі компоненти	Різка погіршення всіх соціально-економічних, технологічних, технічних, фінансових та інших показників

Продовження табл. Б.1

Структурна перебудова	1. Перетворення, зміна будь-чого 2. Перетворення в будь-якій галузі державного, економічного і політичного життя, яке не стосується основ соціального устрою	Перехід від одного технологічного способу виробництва до іншого в результаті виходу економіки з кризи і становлення її нової структури. Якісний стрибок у трансформації структури економіки, що веде до її розвитку.	Комплекс перетворень у технологічному способі виробництва, який включає зміни панівних виробничих технологій, уречевлених в устаткуванні; впровадження нових технологій управління, нових технологій отримання, передачі та використання знань
Структурна трансформація	1. Перетворення 2. Зміна форми, суттєвих властивостей елементів системи	Зміна виробничих відносин через взаємодію з продуктивними силами, які знаходяться на якісно новому рівні розвитку	Результат певного перетворення структури економічної системи. Призводить як до покращення загальноекономічної ситуації в напрямі позитивних змін, так і до деградації суспільного виробництва в разі негативного характеру змін

Складено за [71; 73; 165].

ДОДАТОК В
Галузева структура промислового виробництва у 2010 р., %

Таблиця В.1

Регіони	ВИДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ														
	Добувна промисловість	з неї:			Переробна промисловість	з неї:									Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
		Добування паливно-енергетичних корисних копалин	Добування корисних копалин крім паливно-енергетичних	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових		Легка промисловість	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім	Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	Хімічна та нафтохімічна промисловість	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих	Машинобудування		
Україна	9,3	4,2	5,1	71,6	18,5	0,9	0,7	2,4	7,8	6,4	3,2	19,6	11,1	19,1	
АРК	4,7	3,6	1,1	71,4	33,8	0,1	-	0,8	-	21,9	2,7	2,2	9,6	23,9	
Вінницький	1,6	-	1,6	76,0	56,2	0,9	3,1	0,6	-	4,4	2,3	2,7	5,4	22,4	
Волинський	3,2	2,8	0,4	79,3	41,7	1,5	6,8	3,8	-	3,4	1,6	2,6	10,1	17,5	
Дніпропетровський	21,9	3,4	18,5	63,1	6,5	0,2	0,0	1,9	2,0	6,7	1,7	38,1	5,3	15,0	
Донецький	12,4	2,0	10,4	70,1	6,5	0,2	0,0	0,4	5,9	3,9	2,6	40,5	9,5	17,5	
Житомирський	10,3	-	10,3	72,7	33,7	4,5	2,7	5,5	-	4,8	9,5	5,9	5,1	17,0	
Закарпатський	1,0	0,1	0,9	81,0	15,1	5,6	4,6	0,5	-	7,2	1,2	0,6	38,5	18,0	
Запорізький	2,4	-	2,4	73,3	11,4	0,3	0,0	0,5	3,9	2,1	2,5	28,8	23,5	24,3	
Івано-Франківський	3,6	3,3	0,3	58,6	16,9	2,5	10,1	3,3	-	6,1	8,7	1,1	2,8	37,8	
Київський	0,4	-	0,4	74,6	33,0	2,0	0,2	9,6	-	10,2	6,8	5,7	5,6	25,0	
Кіровоградський	3,9	-	3,9	76,3	41,1	0,3	0,7	0,6	-	2,5	2,8	10,4	16,7	19,8	
Луганський	14,0	13,9	0,1	71,8	4,0	0,2	0,0	1,5	31,1	6,4	1,0	22,7	4,6	14,2	
Львівський	5,0	4,4	0,6	75,5	27,3	4,2	3,1	5,5	6,4	6,2	5,9	3,2	11,0	19,5	
Миколаївський	0,6	-	0,6	75,6	26,2	2,5	0,5	0,2	-	0,9	2,9	18,7	23,0	23,8	
Одеський	0,1	-	0,1	84,5	26,3	0,4	0,2	0,8	-	11,0	1,6	5,5	9,4	15,4	
Полтавський	21,8	10,7	11,1	69,5	23,3	0,4	0,0	0,1	30,7	1,4	1,1	0,9	11,3	8,7	
Рівненський	3,0	0,5	2,5	64,5	18,3	0,5	9,2	0,5	-	10,5	17,1	2,0	5,0	32,5	
Сумський	5,2	5,1	0,1	80,8	23,1	1,4	0,6	0,5	2,6	7,6	1,2	5,4	37,8	14,0	
Тернопільський	2,4	-	2,4	74,5	43,0	2,8	1,3	2,0	-	2,0	4,2	2,4	13,5	23,1	
Харківський	4,1	3,8	0,3	76,0	31,1	0,8	0,6	3,6	5,8	5,5	6,3	2,4	18,1	19,9	
Херсонський	0,6	-	0,6	77,9	47,3	0,6	0,1	1,7	-	4,2	4,6	3,8	15,6	21,5	
Хмельницький	1,0	-	1,0	66,3	28,0	1,7	0,5	1,4	-	7,1	12,8	3,6	9,3	32,7	
Черкаський	0,9	-	0,9	85,9	48,0	1,5	0,3	3,7	-	20,2	0,7	0,7	9,5	13,2	
Чернівецький	1,4	-	1,4	63,5	23,9	5,4	2,6	0,6	-	4,4	5,7	8,9	8,9	35,1	
Чернігівський	3,4	3,1	0,3	75,8	45,4	3,6	0,6	8,7	-	2,3	0,5	0,7	8,7	20,8	
м. Київ	0,0	0,0	-	76,4	23,2	0,8	0,6	11,5	-	15,5	5,3	4,1	13,6	23,6	
м. Севастополь	7,1	-	7,1	58,9	33,5	0,4	-	0,5	-	2,2	1,9	3,4	14,9	34,0	

Складено за [304].

ДОДАТОК Г

**Динаміка зміни обсягу реалізованої продукції підприємств
за 2009 – 2010 рр.**

Таблиця Г.1

Регіони	Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), млн грн		Питома вага, %		Місце регіону		Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн	
	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.
Україна	806550,6	1065108,2	100,0	100,0	-	-	16752,0	14520,4
АРК	14318,0	16063,8	1,8	1,5	13	13	6181,6	6422,8
Вінницький	14469,4	18027,0	1,8	1,7	13	12	6650,1	7398,3
Волинський	6496,5	8090,4	0,8	0,8	20	20	8501,8	5515,1
Дніпропетровський	111487,0	166252,6	13,8	15,6	2	2	39713,7	30737,9
Донецький	140953,6	203125,4	17,5	19,1	1	1	35357,0	28071,0
Житомирський	10120,4	11997,0	1,3	1,1	16	17	6741,5	7054,9
Закарпатський	5750,4	6958,7	0,7	0,7	21	21	6741,5	4251,5
Запорізький	53095,4	66768,0	6,6	6,3	5	5	34955,5	27959,2
Івано-Франківський	11186,4	13729,6	1,4	1,3	15	15	8407,8	7799,3
Київський	30514,1	38191,3	3,8	3,6	8	8	12911,1	13203,6
Кіровоградський	7689,1	9814,8	0,9	0,9	19	18	6512,6	6660,4
Луганський	58093,9	73768,9	7,2	6,9	4	4	29858,3	24316,9
Львівський	21528,3	25739,0	2,7	2,4	10	10	7895,0	7787,7
Миколаївський	16937,2	18576,6	2,1	1,7	12	12	11981,6	13724,5
Одеський	26469,1	30922,5	3,3	2,9	9	9	12010,9	10006,1
Полтавський	39003,9	59228,9	4,8	5,6	7	6	26281,9	23441,2
Рівненський	8989,2	12353,2	1,1	1,2	17	16	8437,2	6977,5
Сумський	12371,7	14703,2	1,5	1,4	14	14	10344,3	9769,2
Тернопільський	5213,2	5476,1	0,6	0,5	22	22	3991,2	4274,9
Харківський	44532,5	52289,0	5,5	4,9	6	7	13980,9	14619,9
Херсонський	8044,9	9539,1	1,0	0,9	18	18	5535,7	6552,4
Хмельницький	10141,0	11789,0	1,3	1,1	16	17	7643,4	7088,6
Черкаський	18171,3	23784,6	2,2	2,2	11	11	14866,4	13339,0
Чернівецький	2987,9	3167,9	0,4	0,3	23	23	3517,6	3292,4
Чернігівський	10571,2	12115,7	1,3	1,1	16	17	8643,3	8718,5
м. Київ	114397,9	146822,7	14,2	13,8	3	3	13006,2	12754,2
м. Севастополь	3017,1	5813,2	0,4	0,5	23	22	5466,1	5966,0

Складено за [170, с. 23; 218, с. 6; 304].

ДОДАТОК Д

Коефіцієнти структурної активності за часткою галузей у ВДВ за регіонами України

Таблиця Д.1

Регіони України	1. Коефіцієнт структурної активності за регіонами України (за період 2006 – 2007 рр.)																
	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Торгівля; ремонт авто, побут. виробів та предметів особ. вжитку	Рибне господарство	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Готелі	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствам	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комунальних послуг	Σ	<i>K_{с.акт}</i>
АРК	0,30	0,10	0,10	-0,10	-1,80	0,20	0,20	0,50	0,00	0,20	0,60	-0,10	-0,10	-0,10	0,20	0,20	0,10
Вінницький	-0,20	0,00	0,00	0,20	-0,10	0,30	-0,20	0,10	-0,10	0,10	0,10	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,10	0,05
Волинський	0,20	-0,10	0,10	0,00	0,10	0,00	0,20	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,70	0,35
Дніпропетровський	0,20	2,00	0,80	-0,40	-0,70	-0,10	0,00	-0,50	-0,20	3,30	-0,60	-0,10	0,00	0,00	-0,60	3,10	1,55
Донецький	-0,30	-2,20	-1,90	-1,30	-1,00	0,00	0,20	-0,10	-0,20	2,00	-0,20	-0,10	-0,20	0,00	-0,10	-5,40	-2,70
Житомирський	-0,10	0,10	0,00	-0,30	0,00	0,00	0,20	-0,10	-0,10	0,10	0,20	0,00	0,10	0,00	0,10	0,20	0,10
Закарпатський	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,00	-0,50	0,20	0,10	0,00	0,00	0,20	0,10	0,00	0,00	0,40	0,20
Запорізький	-0,10	0,00	-0,20	-0,10	0,90	0,30	-0,20	-0,20	0,10	0,60	0,10	0,30	-0,10	-0,10	-0,50	0,80	0,40
Івано-Франківський	0,20	0,00	-0,10	-0,10	-0,10	-0,10	0,40	0,30	0,00	0,60	0,00	0,00	0,10	0,10	0,00	1,30	0,65
Київський	-0,10	0,00	0,30	0,10	-0,10	0,00	-0,40	-0,20	0,10	0,30	0,20	-0,80	-0,10	0,10	0,30	-0,30	-0,15
Кіровоградський	-0,20	0,00	0,10	-0,10	0,50	0,20	-0,40	-0,10	0,20	0,10	0,00	0,10	0,10	0,00	-0,10	0,40	0,20
Луганський	0,40	0,40	0,60	-0,40	0,00	0,60	-0,10	0,20	-0,20	0,80	0,00	0,20	0,00	-0,10	-0,30	2,10	1,05
Львівський	0,00	0,00	-0,20	-0,20	-0,20	1,00	-0,50	-0,30	-0,20	0,30	0,00	0,00	0,10	0,10	0,40	0,30	0,15
Миколаївський	-0,50	0,00	-0,10	-0,20	0,60	-0,70	-0,20	-0,20	0,10	0,10	0,10	0,10	-0,10	0,00	-0,20	-1,20	-0,60
Одеський	-0,70	0,00	0,10	-0,40	1,90	0,40	0,00	-0,10	0,30	0,70	-0,30	0,30	-0,30	0,00	0,10	2,00	1,00
Полтавський	0,40	0,10	0,10	-0,10	-0,10	0,10	-0,10	0,10	-0,10	0,40	-0,10	0,20	-0,10	0,20	-0,10	0,90	0,45
Рівненський	0,20	0,00	0,10	-0,20	0,00	1,40	-0,50	-0,20	0,00	0,10	-0,10	0,00	0,20	0,00	0,00	1,00	0,50
Сумський	0,00	-0,20	0,00	-0,10	0,70	-0,10	0,00	-0,20	0,00	0,10	0,00	0,20	0,00	0,00	-0,10	0,30	0,15
Тернопільський	0,20	0,00	0,10	0,10	-0,30	0,00	0,10	-0,10	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,10	-0,10	0,20	0,10
Харківський	-0,30	-0,20	0,20	-0,20	0,00	0,80	-0,50	0,10	-0,10	1,60	-0,40	0,60	-0,20	0,10	-0,40	1,10	0,55
Херсонська	0,10	0,00	-0,30	0,00	0,50	0,00	0,00	0,10	0,00	0,10	0,10	0,10	0,10	0,00	0,00	0,80	0,40
Хмельницький	-0,40	0,00	0,00	-0,10	0,40	1,50	-0,50	0,00	-0,10	0,20	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,10	1,00	0,50
Черкаська	0,60	0,00	0,10	0,20	-1,30	0,30	-0,70	-0,20	-0,10	0,30	0,30	0,00	0,10	0,00	0,00	-0,40	-0,20
Чернівецький	0,20	0,00	0,00	-0,10	0,10	0,00	0,20	0,10	0,10	0,10	0,00	0,20	0,00	0,00	0,10	1,00	0,50
Чернігівський	-0,10	0,00	0,00	-0,10	-0,30	-0,10	-0,20	0,00	0,00	0,40	-0,10	-0,10	0,10	0,00	0,00	-0,50	-0,25
м. Київ	0,00	0,00	0,10	4,00	0,00	-5,80	3,60	0,80	0,40	-12,9	0,00	-1,30	0,20	-0,30	1,20	-10,00	-5,00
м. Севастополь	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,00	-0,20	-0,10	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	-0,05

Продовження табл. Д.1

Регіони України	2. Коефіцієнт структурної активності за регіонами України (за період 2007 – 2008 рр.)																Σ	K _{с.акт}
	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжитку	Рибне господарство	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Готелі	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соц. допомоги	Надання комунальних послуг			
АРК	-0,20	0,00	-0,10	0,30	5,70	-0,10	0,50	-1,10	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	5,00	2,50	
Вінницький	0,30	0,10	-0,10	0,00	0,20	0,10	0,20	-0,20	0,00	0,20	0,00	0,10	0,00	0,00	0,10	1,00	0,50	
Волинський	-0,10	0,00	0,10	-0,60	0,10	0,00	0,10	-0,10	-0,10	-0,10	0,20	0,10	0,00	0,00	0,00	-0,40	-0,20	
Дніпропетровський	0,10	0,50	0,20	-0,10	0,20	0,70	-0,20	0,10	-0,10	0,20	1,90	0,20	0,00	0,00	-0,40	3,30	1,65	
Донецький	-0,80	-1,20	-0,40	0,70	-1,10	1,80	0,60	2,10	0,00	-0,20	0,10	0,30	0,00	0,00	-0,30	1,60	0,80	
Житомирський	0,00	0,00	0,00	-0,30	0,10	0,00	-0,10	-0,60	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	-0,80	-0,40	
Закарпатський	0,10	0,00	0,20	-0,30	-0,50	0,00	0,10	-0,70	-0,10	0,10	0,00	0,10	0,00	0,00	0,20	-0,80	-0,40	
Запорізький	0,10	0,10	0,10	-0,10	-1,40	0,10	-0,20	-0,90	-0,10	0,20	0,00	0,00	0,00	0,10	-0,20	-2,20	-1,10	
Івано-Франківський	-0,10	0,00	-0,30	0,00	0,20	0,00	-0,10	-0,40	-0,10	-0,30	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	-1,00	-0,50	
Київський	-0,10	0,00	0,20	0,00	0,20	0,30	-0,10	0,50	0,30	0,10	0,30	0,00	0,00	0,00	-0,20	1,50	0,75	
Кіровоградський	0,10	0,00	0,00	0,00	-0,40	-0,20	0,20	-0,30	-0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	-0,80	-0,40	
Луганський	-0,40	0,30	0,10	-0,30	0,70	0,60	-0,40	-0,60	0,00	0,00	0,10	0,10	0,00	0,00	0,00	0,20	0,10	
Львівський	0,10	0,00	0,10	-0,20	-0,40	-0,20	0,30	0,40	0,40	-0,40	0,20	0,00	0,00	0,00	0,20	0,50	0,25	
Миколаївський	0,30	0,00	0,10	0,10	0,80	-0,90	-0,10	-0,20	0,00	0,10	0,20	0,10	0,00	0,00	0,00	0,50	0,25	
Одеський	0,30	0,10	-0,50	0,40	-0,50	0,10	-0,40	-0,30	-0,60	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,30	-0,65	
Полтавський	0,20	0,90	0,00	0,10	0,20	-0,10	-0,40	-0,50	-0,10	-0,10	-0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
Рівненський	0,10	0,00	0,00	0,00	0,10	-0,20	-0,30	-0,50	0,00	0,20	0,10	0,00	0,00	0,00	0,10	-0,40	-0,20	
Сумський	0,00	-0,50	0,00	0,00	-1,00	0,00	-0,10	-0,10	0,00	-0,10	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	-1,70	-0,85	
Тернопільський	0,20	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,10	-0,10	0,00	0,10	0,00	-0,10	0,10	0,30	0,15	
Харківський	-0,50	-0,10	-0,10	0,30	0,20	0,20	1,10	-0,20	0,20	0,70	-0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	1,50	0,75	
Херсонський	0,10	0,00	-0,20	0,00	-0,30	-0,10	0,00	-0,10	0,00	-0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	-0,50	-0,25	
Хмельницький	-0,10	0,00	0,10	-0,20	-0,50	0,50	0,00	-0,10	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	-0,30	-0,15	
Черкаський	0,40	0,00	0,00	0,10	-1,60	0,00	-0,40	-0,30	-0,10	0,00	0,20	0,10	0,00	0,00	-0,10	-1,70	-0,85	
Чернівецький	0,00	0,00	0,10	-0,10	-0,50	0,00	0,10	-0,30	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	-0,10	-0,70	-0,35	
Чернігівський	-0,10	-0,20	-0,10	0,10	-0,50	-0,10	0,10	-0,50	0,10	-0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	-1,50	-0,75	
м. Київ	0,00	0,00	0,40	0,00	0,00	-2,60	-0,50	5,20	-0,20	-0,30	-2,90	-1,40	0,00	0,00	0,70	-1,60	-0,80	
м. Севастополь	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,10	0,00	-0,20	0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,15	

Продовження табл. Д.1

Регіони України	3. Коефіцієнт структурної активності за регіонами України (за період 2008 – 2009 рр.)																
	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжитку	Рибне господарство	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Готелі	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соц. послуг	Надання комунальних послуг	Σ	<i>K_{с.акт}</i>
АРК	0,20	0,00	0,00	-0,10	-3,50	0,20	0,40	1,10	-0,10	-0,20	-0,80	0,10	-0,10	0,00	0,30	-2,50	-1,25
Вінницький	-0,60	0,00	0,00	0,10	-0,20	-0,10	0,20	0,10	-0,10	-0,20	-0,20	0,00	0,00	-0,10	0,00	-1,10	-0,55
Волинський	0,00	0,00	0,30	-0,30	1,20	0,10	-0,20	0,00	0,20	-0,10	-0,10	-0,10	0,00	0,00	0,10	1,10	0,55
Дніпропетровський	-0,40	1,80	-0,20	1,80	-0,10	-0,20	0,00	0,30	-0,30	0,80	-1,70	0,00	-0,10	0,00	-0,10	1,60	0,80
Донецький	-0,20	-1,60	-0,60	-0,60	-0,70	0,50	0,20	-0,90	-0,40	-1,70	-0,30	-0,10	0,10	0,00	-0,20	-6,50	-3,25
Житомирський	0,00	0,20	-0,10	0,00	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	-0,10	0,00	-0,10	-0,10	0,00	0,20	0,10
Закарпатський	0,10	-0,10	0,20	-0,30	-0,10	0,00	-0,30	0,30	0,10	-0,10	0,10	-0,10	0,00	0,00	-0,10	-0,30	-0,15
Запорізький	0,00	0,00	0,60	0,40	2,10	0,50	-0,50	-0,30	0,00	-0,50	-0,60	0,00	-0,10	0,00	-0,10	1,50	0,75
Івано-Франківський	0,20	-0,30	-0,20	0,00	-0,10	-0,30	-0,50	0,00	0,00	-0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	-1,30	-0,65
Київський	0,30	0,00	-0,10	1,50	-0,10	0,00	0,00	-0,20	-0,20	-0,30	0,10	0,30	0,10	0,00	0,10	1,50	0,75
Кіровоградський	-0,60	0,20	0,00	0,00	-0,10	0,00	-0,50	0,00	-0,10	-0,10	-0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,30	-0,65
Луганський	0,30	-0,40	0,40	0,10	0,60	0,10	-0,40	0,20	-0,10	-0,20	-0,40	0,00	0,00	-0,10	-0,10	0,00	0,00
Львівський	0,10	0,20	0,00	0,20	0,50	0,00	0,50	-0,10	-0,20	-0,40	-0,60	0,20	0,20	-0,10	0,00	0,50	0,25
Миколаївський	-0,60	0,10	-0,10	-0,10	-0,10	-0,10	-0,30	-0,30	0,10	0,00	-0,30	-0,10	-0,10	0,00	0,00	-1,90	-0,95
Одеський	-0,80	-0,10	0,20	0,30	-1,80	0,30	-1,00	-0,10	-0,40	0,00	0,90	0,10	0,20	0,00	0,50	-1,70	-0,85
Полтавський	0,80	0,20	-0,40	0,30	0,50	-0,10	-0,50	-0,10	-0,20	-0,30	-0,10	0,00	-0,10	-0,10	-0,10	-0,20	-0,10
Рівненський	0,10	0,10	0,00	-0,20	0,60	0,00	0,00	-0,10	0,00	-0,10	-0,20	0,10	0,00	0,00	0,00	0,30	0,15
Сумський	0,40	-0,40	-0,10	0,20	0,40	0,10	0,00	0,10	-0,20	-0,10	-0,10	-0,10	0,00	0,00	0,00	0,20	0,10
Тернопільський	0,20	0,10	0,00	-0,20	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,40	0,00	-0,10	-0,10	0,10	0,00	-0,10	0,20	0,10
Харківський	0,60	-0,20	0,00	1,30	-0,80	-0,70	-0,40	0,20	-0,30	-0,20	-0,50	-0,20	-0,10	0,00	0,00	-1,30	-0,65
Херсонський	-0,60	0,00	0,00	-0,20	-0,90	-0,10	0,00	-0,10	0,00	-0,10	-0,10	0,00	-0,10	-0,10	-0,10	-2,40	-1,20
Хмельницький	0,40	0,00	0,10	-0,10	0,60	0,00	-0,10	0,00	0,00	-0,10	-0,10	0,00	0,10	0,00	0,00	0,80	0,40
Черкаський	-0,70	0,00	0,20	-0,10	1,70	0,00	-0,30	-0,90	0,00	-0,20	-0,20	0,00	-0,10	0,00	0,00	-0,60	-0,30
Чернівецький	0,30	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,00	0,00	-0,10	-0,10	0,00	-0,20	0,00	0,00	0,00	0,20	0,00	0,00
Чернігівський	0,50	0,00	-0,10	-0,10	-0,10	0,20	0,00	0,00	0,00	-0,20	-0,10	0,10	0,00	-0,10	0,10	0,20	0,10
м. Київ	0,00	0,00	-0,10	-3,90	0,00	-0,40	3,70	0,00	2,10	4,80	5,80	-0,10	0,10	0,70	-0,60	12,10	6,05
м. Севастополь	0,00	0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,20	-0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,10	-0,05

Продовження табл. Д.1

Регіони України	4. Коефіцієнт структурної активності за регіонами України (за період 2009 – 2010 рр.)																Σ	K _{с.акт}
	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Торгівля; ремонт автомобілів, попут. виробів та предметів особистого вжитку	Рибне господарство	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Готелі	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соц. послуг	Надання комунальних послуг			
АРК	0,40	-0,30	0,10	-0,20	5,60	0,00	-0,10	0,80	0,00	0,00	0,30	0,20	-0,10	0,00	0,10	6,80	3,40	
Вінницький	0,40	0,10	0,00	0,00	0,10	0,30	-0,20	0,00	0,10	0,00	0,00	-0,30	0,00	0,00	0,00	0,50	0,25	
Волинський	-0,20	0,10	-0,20	0,10	-0,90	0,00	-0,10	-0,10	0,20	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	-1,00	-0,50	
Дніпропетровський	0,10	0,30	7,20	2,40	-0,50	-0,30	-0,60	-0,50	0,30	0,00	-0,10	-0,20	-0,10	0,00	0,20	8,20	4,10	
Донецький	-0,20	-1,90	-0,60	-0,10	1,50	-0,10	-0,40	-1,00	0,20	-0,40	-0,20	-0,50	-0,20	-0,10	0,00	-4,00	-2,00	
Житомирський	0,20	0,00	0,10	0,00	-0,20	0,20	0,10	-0,10	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,20	
Закарпатський	-0,40	0,00	0,00	-0,20	0,40	0,10	0,30	0,00	0,10	-0,10	0,10	0,00	0,10	0,00	0,00	0,40	0,20	
Запорізький	-0,10	0,30	-0,50	0,60	-1,10	-0,10	0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	-0,10	-0,10	-0,80	-0,40	
Івано-Франківський	-0,50	-0,40	-0,30	0,10	-0,90	-0,30	0,20	0,00	0,10	0,00	0,00	0,20	0,10	0,00	0,10	-1,60	-0,80	
Київський	-0,50	0,10	0,10	0,90	-0,50	0,00	0,20	0,60	0,50	0,00	0,50	-0,60	0,00	0,00	0,00	1,30	0,65	
Кіровоградський	0,90	0,10	0,00	0,00	-0,90	0,10	-0,10	0,00	0,10	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,10	0,60	0,30	
Луганський	-0,10	-1,60	0,10	0,50	-0,90	0,00	-0,30	-0,20	0,10	0,00	-0,10	-0,20	0,10	0,00	0,10	-2,50	-1,25	
Львівський	-0,60	-0,30	-0,20	0,00	-0,20	0,30	0,20	-0,10	-0,40	0,00	0,10	0,50	0,00	0,00	-0,10	-0,80	-0,40	
Миколаївський	1,10	0,00	-0,10	-0,10	-1,00	0,10	-0,40	0,00	0,00	-0,10	0,10	0,20	0,10	-0,10	0,00	-0,20	-0,10	
Одеський	1,20	0,00	1,10	0,30	-2,40	0,10	-0,60	0,60	0,20	0,10	1,10	0,00	0,10	0,00	0,00	1,80	0,90	
Полтавський	-0,90	-2,10	-0,70	-0,90	1,30	0,70	0,10	0,10	0,20	0,10	0,20	0,10	0,00	0,00	-0,10	-1,90	-0,95	
Рівненський	-0,10	0,00	0,00	-0,20	-0,40	-0,20	0,00	-0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,10	-0,55	
Сумський	-0,40	-0,90	0,10	0,20	-0,30	-0,10	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,20	0,00	0,00	-0,10	-1,20	-0,60	
Тернопільський	-0,30	0,00	0,10	0,00	0,50	0,00	0,20	-0,10	-0,30	0,00	0,00	0,20	0,00	0,00	0,20	0,50	0,25	
Харківський	-1,00	-0,20	0,60	0,90	0,30	-0,30	0,60	0,10	-0,30	0,20	-0,50	0,20	0,00	-0,10	-0,10	0,40	0,20	
Херсонський	1,40	0,10	0,10	0,10	-0,20	0,00	0,20	0,00	0,20	0,00	-0,10	0,10	0,00	0,00	0,20	2,10	1,05	
Хмельницький	0,10	0,00	0,00	0,30	0,00	-1,30	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,10	-0,10	0,00	0,00	-0,80	-0,40	
Черкаський	0,00	0,00	0,60	0,10	0,40	0,40	-0,30	1,00	0,10	-0,10	0,20	0,00	0,00	0,00	0,10	2,50	1,25	
Чернівецький	-0,20	0,00	0,00	-0,10	0,40	0,10	0,60	0,00	0,10	-0,10	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	1,10	0,55	
Чернігівський	-0,30	-0,20	-0,10	0,20	-0,10	0,00	-0,20	0,00	0,10	0,00	0,00	0,20	0,00	0,00	0,10	-0,30	-0,15	
м. Київ	0,00	0,00	-0,50	-4,70	0,00	0,00	0,10	0,00	-1,60	0,50	-1,70	-1,40	-0,10	0,40	-0,70	-9,70	-4,85	
м. Севастополь	0,00	-0,10	-0,10	-0,20	0,00	0,30	0,30	0,00	-0,10	-0,10	0,00	0,20	0,10	0,00	0,00	0,30	0,15	

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24; 304].

ДОДАТОК Е

**Структура прямих іноземних інвестицій зарубіжних країн в економіку України
у 2001 – 2010 рр. за видами економічної діяльності та технологічними секторами**

Таблиця Е.1

Сектор технологій	Вид економічної діяльності	Іноземні інвестиції зарубіжних країн в економіку України									
		Частка в загальному обсязі, %									
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
низьких	Всього прямих іноземних інвестицій в економіку України	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Добувна промисловість	4,8	-3,0	1,9	2,1	1,9	1,9	3,6	2,8	2,8	2,7
	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	3,9	3,4	2,3	2,1	1,3	1,8	2,4	2,0	2,1	1,8
	Металургія та обробка металу	10,4	5,5	3,8	5,1	7,5	6,6	5,7	3,8	3,5	13,3
	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	8,9	0,2	-0,2	0,4	0,3	0,3	0,5	0,4	0,4	0,8
	Разом	28,0	6,1	7,8	9,7	11,0	10,6	12,2	9,0	8,8	18,6
середніх	Харчова промисловість і переробка с/г продуктів	1,8	5,7	10,6	13,5	7,2	6,0	5,3	4,6	4,6	4,2
	Легка промисловість	1,1	2,9	1,9	1,4	0,8	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3
	Виробництво деревини та видів із деревини	2,1	2,2	2,2	1,6	1,0	1,0	0,8	0,7	0,7	0,6
	Целюлозно-паперова промисловість	1,3	4,9	3,1	1,8	1,0	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5
	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	4,3	1,9	-0,6	2,6	1,3	1,0	1,1	0,9	1,1	1,0
	Хімічна та нафтохімічна промисловість	-1,3	2,6	4,8	5,6	3,6	3,3	2,8	2,7	3,0	3,0
	Разом	9,4	20,1	22,0	26,5	14,9	12,6	11,1	9,9	11,4	9,6
високих	Машинобудування (виробництво машин, електричного, транспортного та електронного устаткування)	17,8	21,3	10,5	8,1	4,2	4,3	3,6	3,1	2,7	2,6
	Разом	17,8	21,3	10,5	8,1	4,2	4,3	3,6	3,1	2,7	2,6
	Інші види діяльності	44,8	52,5	59,7	55,7	69,9	72,5	73,1	78	77,1	69,2

Складено за [220 – 223; 304].

ДОДАТОК Ж
Динаміка зміни малих підприємств
за період 2007 – 2010 рр.

Таблиця Ж.1

Регіони	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, од.				Темп приросту / зменшення до попереднього року, %			Місце регіону			
	2007	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Україна	76	72	75	63	-5,3	4,2	-16,0	-	-	-	-
АРК	82	86	81	83	4,9	-5,8	2,5	2	3	4	4
Вінницький	49	50	44	42	2,0	-12,0	4,5	18	22	24	18
Волинський	49	50	45	47	2,0	-10,0	4,4	18	22	21	17
Дніпропетровський	68	72	69	68	5,9	-4,2	-1,4	10	10	9	8
Донецький	61	63	54	55	3,3	-14,3	1,9	12	11	12	11
Житомирський	49	50	45	43	2,0	-10,0	-4,5	18	22	21	13
Закарпатський	64	63	51	50	-1,6	-19,0	-2,0	11	11	16	10
Запорізький	69	75	74	73	8,7	-1,3	-1,4	9	9	7	6
Івано-Франківський	57	58	54	57	1,8	-6,9	5,6	14	15	12	10
Київський	70	77	72	71	10,0	-6,5	-1,4	8	6	8	7
Кіровоградський	56	58	53	55	3,6	-8,6	3,8	16	15	14	11
Луганський	49	52	48	49	6,1	-7,7	2,1	18	17	20	15
Львівський	72	76	75	74	5,6	-1,3	-1,5	6	8	6	5
Миколаївський	72	77	67	71	6,9	-13,0	6,0	6	6	10	8
Одеський	74	80	82	88	8,1	2,5	7,3	5	4	3	2
Полтавський	57	61	60	63	7,0	-1,6	5,0	14	14	11	9
Рівненський	45	46	41	46	2,2	-10,9	12,2	26	26	26	18
Сумський	52	52	51	52	0,0	-1,9	2,0	17	17	16	12
Тернопільський	42	45	39	44	7,1	-13,3	12,8	27	27	27	19
Харківський	75	80	81	79	6,7	1,3	-2,5	4	4	4	4
Херсонський	60	62	52	57	3,3	-16,1	9,6	13	13	15	10
Хмельницький	49	51	45	48	4,1	-11,8	6,7	18	19	21	16
Черкаський	48	51	51	55	6,3	0,0	7,8	24	19	16	11
Чернівецький	49	51	44	50	4,1	-13,7	13,6	18	19	24	14
Чернігівський	47	50	50	52	6,4	0,0	4,0	25	22	19	12
м. Київ	240	267	259	252	11,3	-9,0	-2,7	1	1	1	1
м. Севастополь	77	87	86	87	13,0	-1,1	1,2	3	2	2	3

Складено за [170, с. 83; 223, с. 307].

ДОДАТОК 3
Економічна активність населення за регіонами

Таблиця 3.1

Регіони	2000 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15 – 70 років	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15 – 70 років	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15 – 70 років	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15 – 70 років
Україна	22830,8	63,2	тис. осіб	63,3	22150,3	63,3	22051,6	63,7
АРК	989,8	61,2	22397,4	63,2	972,2	64,4	964,7	64,5
Вінницький	919,1	72,1	964,4	62,7	776,1	63,6	771,2	63,9
Волинський	540,0	72,0	775,3	64,1	472,5	63,4	474,1	63,6
Дніпропетровський	1735,8	63,7	478,2	63,0	1666,5	64,2	1659,6	64,9
Донецький	2383,5	63,8	1664,1	64,4	2186,9	63,2	2166,6	63,7
Житомирський	624,8	63,9	2267,3	64,5	621,8	65,3	621,1	65,9
Закарпатський	569,6	62,9	622,1	64,0	582,6	63,2	582,2	63,1
Запорізький	924,4	62,7	590,0	63,3	897,2	63,8	892,6	64,3
Івано-Франківський	653,3	64,6	904,3	58,0	578,1	57,0	577,8	57,0
Київський	847,2	62,8	588,4	63,8	821,2	62,8	817,6	63,2
Кіровоградський	511,1	61,5	845,3	63,6	480,3	62,4	473,5	62,4
Луганський	1135,3	57,5	499,2	62,1	1111,6	61,5	1094,1	61,6
Львівський	1249,5	65,2	1144,0	62,2	1185,5	62,5	1190,0	62,9
Миколаївський	586,4	61,8	1189,2	64,3	590,0	64,2	586,1	64,5
Одеський	1151,3	62,1	598,2	60,6	1115,5	61,0	1112,5	61,3
Полтавський	748,2	62,5	1117,8	63,7	721,0	63,2	714,0	63,4
Рівненський	491,7	59,2	739,3	63,0	528,4	63,5	532,0	64,0
Сумський	603,5	62,6	524,3	64,2	562,3	62,5	556,2	62,7
Тернопільський	475,1	58,1	587,4	58,2	475,9	59,6	482,1	60,6
Харківський	1463,5	65,9	466,0	63,2	1371,1	63,3	1365,2	63,9
Херсонський	556,4	62,8	1386,5	64,9	538,0	64,0	534,9	64,4
Хмельницький	652,7	63,0	553,6	64,6	640,1	64,6	635,5	64,7
Черкаський	605,9	59,3	646,0	64,9	629,8	64,3	627,3	64,9
Чернівецький	354,0	53,6	635,0	62,4	415,2	62,3	418,0	62,7
Чернігівський	586,9	64,8	415,9	64,8	540,0	65,6	536,2	66,2
м. Київ	1333,3	66,2	542,9	66,9	1477,5	67,5	1473,7	67,5
м. Севастополь	138,5	64,1	1465,7	65,2	193,0	65,4	192,8	66,0

Складено за [222, с. 363; 223, с. 359; 304].

ДОДАТОК И
Середньомісячна заробітна плата працівників за 2008 – 2010 рр.

Таблиця И.1

Регіони	Разом, грн			Темпи приросту (зменшення) реальної заробітної плати до попереднього періоду відповідного року, %			Частка працівників, нарахована заробітна плата яких у грудні становила або не досягала рівня законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, %		
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Україна	1806,4	1906,0	2 239,0	6,3	-9,2	10,2	18,3	15,5	13,4
АРК	1610,6	1707,0	1991,0	4,2	-9,6	8,9	17,8	15,1	14,4
Вінницький	1404,3	1511,0	1782,0	8,7	-5,3	11,9	25,8	22,5	17,7
Волинський	1379,8	1427,0	1692,0	8,8	-8,7	14,5	25,5	21,2	18,2
Дніпропетровський	1876,0	1963,0	2369,0	2,3	-10,9	12,8	14,5	13,1	12,9
Донецький	2014,9	2116,0	2549,0	4,6	-10,6	12,1	11,9	8,9	8,9
Житомирський	1404,8	1493,0	1785,0	7,7	-7,3	11,0	25,3	21,1	17
Закарпатський	1453,4	1562,0	1846,0	11,6	-4,5	9,0	20,4	16,7	10,1
Запорізький	1812,2	1843,0	2187,0	2,7	-12,6	10,2	16,2	14,6	13,6
Івано-Франківський	1543,2	1627,0	1927,0	5,2	-8,8	12,6	20,1	17,5	15,1
Київський	1851,6	1987,0	2295,0	7,7	-7,7	8,5	18,5	16,3	12,5
Кіровоградський	1428,6	1537,0	1815,0	8,8	-5,0	11,0	24,5	21,4	17,2
Луганський	1768,7	1837,0	2271,0	6,2	-9,4	13,8	15,6	12,7	11,1
Львівський	1570,0	1667,0	1941,0	4,0	-9,9	8,1	20,3	17,2	15,1
Миколаївський	1620,8	1806,0	2122,0	5,3	-4,2	8,2	21,5	19,4	15,5
Одеський	1632,7	1787,0	2046,0	2,8	-6,9	7,4	23,7	22,6	18,5
Полтавський	1660,5	1733,0	2102,0	4,2	-10,0	14,1	20,3	17,8	14,5
Рівненський	1522,8	1614,0	1960,0	6,4	-8,4	14,8	22,0	17,9	14,6
Сумський	1472,1	1593,0	1866,0	8,6	-5,5	7,9	23,9	18,7	16,1
Тернопільський	1313,1	1412,0	1659,0	10,3	-7,2	11,0	26,3	24,8	16,9
Харківський	1679,3	1804,0	2060,0	4,0	-9,6	7,6	18,5	15,3	14,2
Херсонський	1375,1	1482,0	1733,0	4,5	-6,4	7,9	24,0	20,9	15,8
Хмельницький	1428,8	1521,0	1786,0	6,4	-8,3	11,7	26,8	21,1	17,1
Черкаський	1458,8	1532,0	1835,0	7,1	-9,9	13,1	21,1	18,1	16,0
Чернівецький	1402,7	1523,0	1772,0	7,4	-4,4	11,5	24,0	20,2	16,9
Чернігівський	1369,9	1465,0	1711,0	7,5	-9,2	11,1	27,4	21,3	16,6
м. Київ	3074,1	3161,0	3431,0	7,8	-11,8	5,2	8,9	7,8	7,2
м. Севастополь	1725,9	1882,0	2167,0	5,5	-5,6	6,8	17,0	15,4	12,3

Складено за [170, с. 89, 194; 223, с. 206, 210; 304].

ДОДАТОК К
Індекси споживчих цін на основні групи товарів та послуг за 2003 – 2010 рр.

Таблиця К.1

	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
	до попереднього року							
Продукти харчування та безалкогольні напої	106,3	111,4	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9	110,9
Продукти харчування	106,7	111,9	117,5	105,4	109,6	136,7	110,9	110,7
Хліб і хлібопродукти	114,8	117,1	98,9	107,9	114,2	133,3	112,6	112,3
хліб	107,1	125,6	97,4	107,8	114,8	130,3	113,9	110,2
М'ясо та м'ясопродукти	96,5	126,2	130,3	103,3	102,5	139,4	111,8	102,0
Риба та продукти з риби	106,1	113,2	129,8	106,5	104,3	119,6	125,0	105,1
Молоко, сир та яйця	110,9	116,3	123,4	103,5	123,0	131,2	108,9	121,9
Олія та жири	96,7	120,6	124,0	92,1	110,3	155,8	107,9	109,6
Фрукти	116,6	106,8	120,6	138,0	138,8	167,5	112,8	105,1
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	104,3	107,1	109,0	134,1	142,5	114,2	125,5	109,4
плата за власне житло (квартирна плата)	101,1	106,4	121,9	135,8	152,1	121,0	132,9	112,6
водопостачання	113,2	115,0	114,9	131,2	143,8	129,5	135,6	112,9
каналізація	110,8	119,5	118,6	141,1	148,0	132,6	146,3	116,9
природний газ	111,1	100,7	100,5	163,6	111,5	107,7	142,7	120,9
Охорона здоров'я	103,9	105,3	109,7	106,3	110,2	119,0	131,5	107,9
Транспорт	103,7	110,9	120,0	114,3	109,5	124,5	120,7	109,6
Освіта	106,6	108,1	113,1	117,0	115,5	122,1	122,3	113,1
Ресторани та готелі	108,4	109,2	117,5	116,4	112,7	128,4	116,3	107,4

Складено за [222, с. 75; 223, с. 71].

ДОДАТОК Л

Основні фактори інноваційного розвитку регіонів України в 2010 р.

Таблиця Л.1

Регіони України	Обсяг ВРП на одну особу (тис. грн)	Фактори					
		Інвестиції в основний капітал на одну особу (грн/особу)	Обсяг інноваційних витрат (млн грн)	Обсяг реалізованої інноваційної продукції (млн грн)	Освоєно та впроваджено наукових та науково-технічних розробок, од.	Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (млн грн)	Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, од.
	У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
АРК	13933,0	2828,3	129,8	174,5	685	143,8	46
Вінницький	12145,0	1620,0	337	87,4	646	52,7	22
Волинський	11796,0	2335,7	454,9	75,0	51	17,2	14
Дніпропетровський	27737,0	3942,9	1212,9	1488,2	2519	790,1	84
Донецький	23137,0	2904,5	798	7399,1	3392	478,5	67
Житомирський	11419,0	1780,6	44,7	75,7	45	22,1	9
Закарпатський	10081,0	1542,5	39,3	445,4	95	20,6	18
Запорізький	20614,0	2561,0	163,9	2144,9	1329	459,3	36
Івано-Франківський	12485,0	2501,1	484,5	781,3	628	50,9	22
Київський	21769,0	5791,4	155,2	512,2	375	181,2	34
Кіровоградський	13096,0	2722,6	50,7	345,9	105	24,2	13
Луганський	16562,0	1889,2	111,1	6158	1536	120,9	48
Львівський	14093,0	2648,2	211,1	690,7	1198	288,7	80
Миколаївський	17050,0	3374,1	426,3	514,0	554	272,2	47
Одеський	20341,0	4183,7	189,7	121,1	2845	182,3	62
Полтавський	22337,0	5135,3	133,1	2981,2	338	54,6	22
Рівненський	11699,0	2344,0	21,2	77,5	247	15,4	13
Сумський	13631,0	1858,3	72,4	993,3	482	128,3	22
Тернопільський	10240,0	1312,4	48,7	613,5	131	14,7	14
Харківський	21228,0	3012,6	439,6	1899,2	7087	1419	210
Херсонський	12256,0	1906,2	90,1	258	197	38,3	23
Хмельницький	11780,0	3611,4	1086	53,7	91	8,3	6
Черкаський	14393,0	2601,3	68,8	1230,1	990	56	28
Чернівецький	9383,0	2887,3	48,1	192,5	120	29,8	24
Чернігівський	13121,0	1434,7	156,8	509,2	74	38,2	22
м. Київ	61088,0	10324,6	970,9	1596,2	16216	3498,1	342
м. Севастополь	16966,0	3929,6	4,9	14,1	167	133,5	12

Складено та розраховано автором за [170; 223; 171, с. 236, 270; 304].

ДОДАТОК М

**Визначення середнього арифметичного суми рангових значень
показників інноваційної активності по регіонах України**

Таблиця М.1

Регіони України	Ранги показників інноваційного потенціалу							Сума рангів	Середнє арифметичне рангових значень
	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6		
АРК	14	21	16	12	18	18	19	118	16,86
Вінницький	7	6	11	4	17	12	14	71	10,14
Волинський	9	9	17	20	2	4	5	66	9,43
Дніпропетровський	26	24	24	23	23	25	25	170	24,29
Донецький	25	22	27	26	25	24	23	172	24,57
Житомирський	4	5	6	7	1	6	2	31	4,43
Закарпатський	3	3	2	5	5	5	8	31	4,43
Запорізький	24	15	15	25	21	23	17	140	20,00
Івано-Франківський	10	20	23	16	16	11	15	111	15,86
Київський	21	26	10	17	13	19	18	124	17,71
Кіровоградський	12	7	5	15	6	7	3	55	7,86
Луганський	19	13	26	27	22	15	21	143	20,43
Львівський	15	18	20	18	20	22	24	137	19,57
Миколаївський	17	12	21	6	15	21	20	112	16,00
Одеський	20	23	18	13	24	20	22	140	20,00
Полтавський	23	25	13	9	12	13	12	107	15,29
Рівненський	8	8	14	3	11	3	6	53	7,57
Сумський	13	1	9	19	14	16	13	85	12,14
Тернопільський	1	2	7	11	8	2	7	38	5,43
Харківський	22	19	19	22	26	26	26	160	22,86
Херсонський	6	10	8	10	10	10	11	65	9,29
Хмельницький	5	11	12	2	4	1	1	36	5,14
Черкаський	16	14	3	21	19	14	16	103	14,71
Чернівецький	2	16	4	8	7	8	9	54	7,71
Чернігівський	11	4	22	14	3	9	10	73	10,43
м. Київ	27	27	25	24	27	27	27	184	26,29
м. Севастополь	18	17	1	1	9	17	4	67	9,57

Складено та розраховано автором за [223; 171, с. 236, 270].

ДОДАТОК Н

Регіональні центри інноваційного розвитку України

Таблиця Н.1

Назва адміністративно-територіальної одиниці	Назва регіонального центру інноваційного розвитку (державної бюджетної установи)
1. м. Київ	Київський центр інноваційного розвитку
2. Дніпропетровська область, Запорізька область	Дніпровський регіональний центр інноваційного розвитку
3. Львівська область, Тернопільська область	Західний регіональний центр інноваційного розвитку
4. Закарпатська область, Івано-Франківська область	Карпатський регіональний центр інноваційного розвитку
5. Автономна Республіка Крим	Кримський регіональний центр інноваційного розвитку
6. Житомирська область, Київська область, Черкаська область, Чернігівська область	Північний регіональний центр інноваційного розвитку
7. Вінницька область, Хмельницька область, Чернівецька область	Південно-західний регіональний центр інноваційного розвитку
8. Волинська область, Рівненська область	Північно-західний регіональний центр інноваційного розвитку
9. Полтавська область, Сумська область, Харківська область	Північно-східний регіональний центр інноваційного розвитку
10. Донецька область, Луганська область	Східний регіональний центр інноваційного розвитку
11. м. Севастополь	Таврійський регіональний центр інноваційного розвитку
12. Кіровоградська область, Миколаївська область, Одеська область; Херсонська область	Чорноморський регіональний центр інноваційного розвитку

Складено за [209].

ДОДАТОК П

Структурна схема взаємодії щодо розвитку інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону

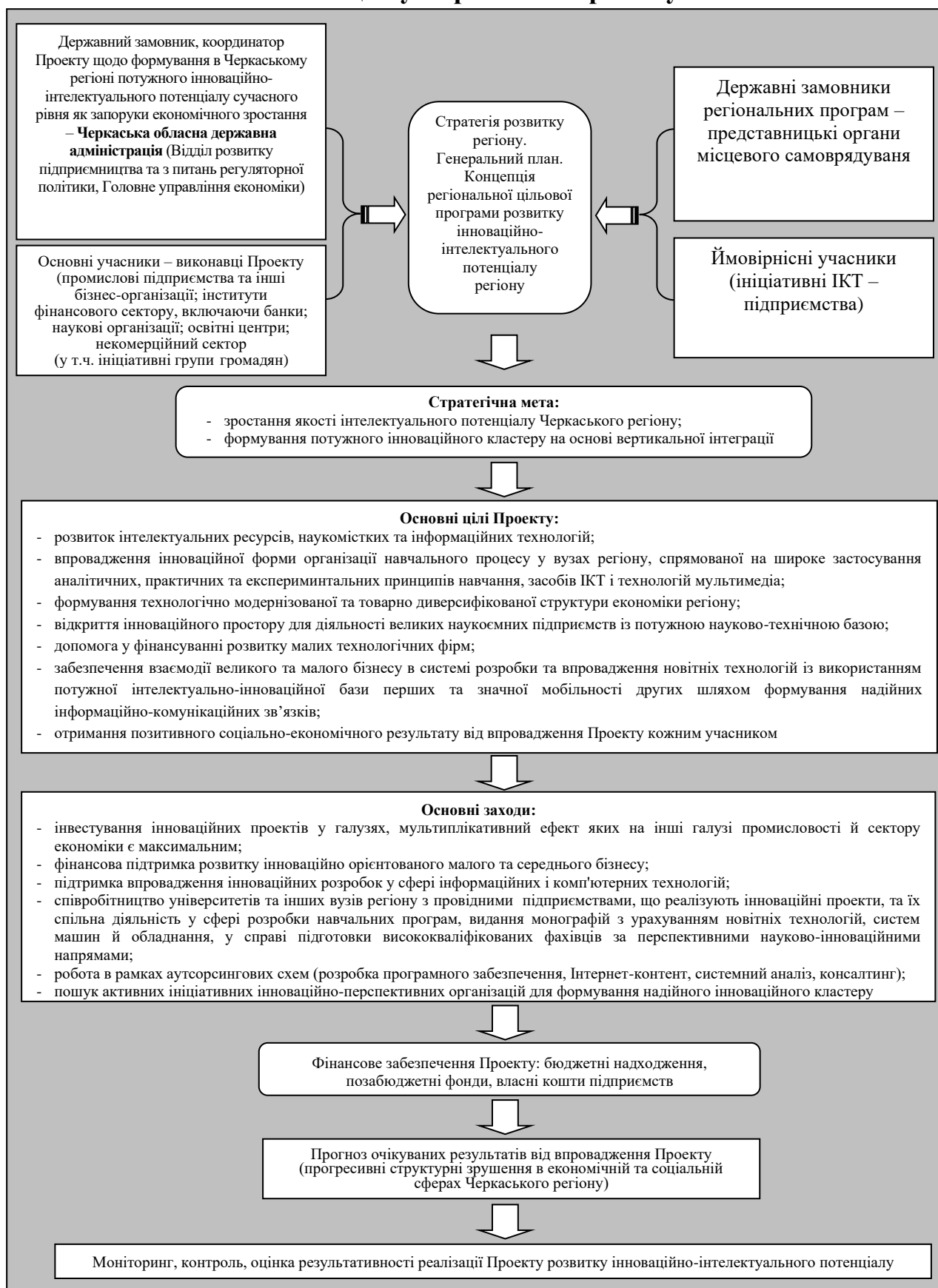

Рис. П.1

ДОДАТОК Р

Оцінка змін у прогнозованому періоді економічних показників Черкаської області

Таблиця Р.1

Показники для методу екстраполяції та експертної оцінки	Екстраполяція		Експертна оцінка				
	Рівняння тренду	Напрямок змін	Прогноз змін за шкалою від -5 до +5 (1)	Ступінь важливості впливу за шкалою від 0 до 1 (2)	Підсумкова оцінка (1*2) (3)	Вірогідність сприятливих випадкових відхилень за шкалою від 0 до +5 і підсумок (4) (2*4)	Вірогідність несприятливих випадкових відхилень за шкалою від -5 до 0 і підсумок (5) (5*2)
1. ВРП, млн грн	$y=3671,67+2668x$	Збільшення	+2,8	1	+2,8	0 (0)	0 (0)
2. Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	$y=4051,97+3187,59x$	Збільшення	-1,0	1	-1,0	0 (0)	0 (0)
3. Частка збиткових підприємств у промисловості, %	$y=33,62+0,48x$	Збільшення	-0,5	0,7	-0,35	0 (0)	0 (0)
4. Індекс споживчих цін	$y=110,89+0,98x$	Збільшення	-2,2	0,7	-1,54	0 (0)	-1,8(-1,26)
5. Обсяг реалізованих послуг, тис. грн	$y=3671,67+2668x$	Збільшення	+3,2	1	+3,2	0 (0)	0 (0)
6. Роздрібний товарооборот, млн грн	$y=492,72+699,81x$	Збільшення	+3,4	0,6	+2,04	0 (0)	0 (0)
7. Оборот від надання послуг пошти та зв'язку, млн грн	$y=711,5+188,28x$	Збільшення	+1,8	0,7	+1,26	0 (0)	0 (0)
8. Оборот реалізованих транспортних послуг, тис. грн	$y=324581,7+131459,3x$	Збільшення	+1,2	0,5	+0,6	0 (0)	0 (0)
9. Продукція с/г господарства, млн грн	$y=3912,35+526,15x$	Збільшення	-0,5	1	-0,5	+2,3(+2,3)	-1,5 (-1,5)
10. Продукція рослинництва, млн грн	$y=2500,1+110,72x$	Збільшення	-3,2	1	-3,2	+1,3(+1,3)	0 (0)
11. Продукція тваринництва, млн грн	$y=1412,25+415,43x$	Збільшення	+2,0	1	+2,0	+1,0(+1,0)	0 (0)
12. Рентабельність с/г виробництва, %	$y=7,31+2,25x$	Збільшення	-2,4	0,8	-1,92	0 (0)	0 (0)
13. Виробництво м'яса всіх видів, тис. т	$y=47,29+39,43x$	Збільшення	+1,8	1	+1,8	+1,1(+1,1)	0 (0)
14. Виробництво молока, тис. т	$y=527,36-7,74x$	Зменшення	-2,5	0,7	-1,75	0 (0)	0 (0)
15. Виробництво яєць, млн шт	$y=522,81+32,97x$	Збільшення	+2,0	0,5	+1,0	0 (0)	0 (0)
Загальна прогнозна оцінка економічної результативності трансформаційного періоду					$\Sigma = 6,68$ (max = 61)	$\Sigma = + 5,7$	$\Sigma = - 2,76$

Складено та розраховано автором

ДОДАТОК С

Оцінка змін у прогнозованому періоді соціальних показників Черкаської області

Таблиця С.1

Показники для методу екстраполяції та експертної оцінки	Екстраполяція		Експертна оцінка				
	Рівняння тренду	Напрямок змін	Прогноз змін за шкалою від -5 до +5 (1)	Ступінь важливості впливу за шкалою від 0 до 1 (2)	Підсумкова оцінка (1*2) (3)	Вірогідність сприятливих випадкових відхилень за шкалою від 0 до +5 і підсумок (4) (2*4)	Вірогідність несприятливих випадкових відхилень за шкалою від -5 до 0 і підсумок (5) (5*2)
1. Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств, млн грн	$y=8735+2015,5x$	Збільшення	+3,1	0,8	2,48	0 (0)	0 (0)
2. Грошові доходи населення	$y=3169,27+3122,67x$	Збільшення	+2,5	0,8	2,0	+2,1(1,68)	0 (0)
3. Темп приросту номінальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року, %	$y=28,57+1,45x$	Збільшення	+1,8	0,7	1,26	0 (0)	0 (0)
4. Темп приросту реальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року, %	$y=27,43-7,1x$	Зменшення	-1,8	0,7	-1,26	0 (0)	0 (0)
5. Середньомісячна номінальна заробітна плата працюючих, грн	$y=202,30+229,27x$	Збільшення	+1,6	1,0	1,6	+2,1(1,68)	0 (0)
6. Рівень безробіття	$y=5,58-0,28x$	Зменшення	+1,2	1,0	1,2	0 (0)	0 (0)
7. Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу по містах і районах (грн)	$y=2232,25+864,03x$	Збільшення	+2,0	0,4	0,8	0 (0)	0 (0)
8. Рівень захворюваності туберкульозом на 100 000 чол.	$y=2636-18,3x$	Зменшення	-1,8	0,7	-1,26	0 (0)	0 (0)
9. Природний приріст (скорочення) населення, осіб	$y= -15854+1009,29x$	Зменшення	-1,9	1,0	-2,9	0 (0)	0 (0)
10. Коефіцієнт смертності дітей до 1 року (дітей на 1000 народжених живими)	$y= 8,92-0,38x$	Зменшення	-1,8	1,0	-1,8	0 (0)	0 (0)
11. Частка населення із середніми грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, %	$y=58,65-8,96x$	Зменшення	-1,0	0,9	-2,07	0 (0)	0 (0)
12. Забезпечення житлом на одну особу населення (у середньому на 1 особу, м ² площі)	$y=25,05+0,29x$	Збільшення	+1,2	0,6	0,72	0 (0)	0 (0)
13. Введення в експлуатацію житла на 1000 осіб (м ²)	$y=115,13+2,63x$	Збільшення	+2,2	0,5	1,1	0 (0)	0 (0)
Загальна прогнозна оцінка соціальної результативності трансформаційного періоду					$\Sigma = +4,04$ (max = +50,5)	$\Sigma = +3,36$	$\Sigma = 0$

Складено та розраховано автором.

ДОДАТОК Т

Прогноз обсягу ВВП регіонів України за видами економічної діяльності на 2012 р. (інерційний сценарій)

Таблиця Т.1

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство,	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів побуту	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної	Надання комун. та індивід. послуг; діяльність у сфері культури	Всього
Україна	92260,9	75049,3	181786,5	39308,0	35851,1	188709,3	12246,9	124734,2	83788,4	116319,2	60921,1	62559,8	48293,0	21822,9	1143650,7
АРК області															
Вінницька	5396,2	305,6	2971,2	1305,0	860,4	3539,3	127,2	2270,2	1054,9	1138,8	1849,3	2051,3	1501,4	359,0	24729,9
Волинська	2339,8	271,0	2291,5	357,7	319,1	2417,6	123,6	2071,3	727,8	928,3	1135,5	1247,0	778,3	289,6	15298,2
Дніпропетровська	5462,4	28543,8	22909,1	3376,6	1928,8	17030,0	699,0	9411,2	11229,2	9171,5	3047,7	3987,5	3476,3	1257,5	121530,5
Донецька	4023,6	14945,2	37744,9	6721,7	2889,6	18762,9	1150,7	8305,9	7174,7	7660,5	3301,6	5212,6	4385,8	1485,2	123764,9
Житомирська	3314,7	1422,6	2565,2	503,1	677,6	188709,3	12246,9	124734,2	83788,4	116319,2	60921,1	62559,8	48293,0	21822,9	1143650,7
Закарпатська	2107,6	90,9	3153,0	263,4	860,4										
Запорізька	3467,5	1250,4	14287,4	3710,7	713,4	4837,2	1445,5	3593,0	1359,0	3265,8	2754,0	2130,2	3605,3	917,0	35085,7
Івано-Франківська	2200,4	1744,9	1622,9	1195,0	727,8	3539,3	127,2	2270,2	1054,9	1138,8	1849,3	2051,3	1501,4	359,0	24729,9
Київська	5264,5	179,7	7584,5	2083,3	1828,4	2417,6	123,6	2071,3	727,8	928,3	1135,5	1247,0	778,3	289,6	15298,2
Кіровоградська	3832,4	801,8	2602,6	412,7	301,1	17030,0	699,0	9411,2	11229,2	9171,5	3047,7	3987,5	3476,3	1257,5	121530,5
Луганська	3200,9	8923,8	13640,0	2142,3	397,9	18762,9	1150,7	8305,9	7174,7	7660,5	3301,6	5212,6	4385,8	1485,2	123764,9
Львівська	4389,6	1256,7	5561,7	1419,0	2463,0	2560,2	67,8	1413,0	557,8	931,7	1978,6	1566,1	1030,0	403,1	18991,4
Миколаївська	3449,5	162,2	3615,5	1226,4	462,5	2632,5	168,0	2055,3	609,7	1227,4	1292,2	1493,8	982,2	388,2	17324,7
Одеська	3958,0	17,1	6806,9	1273,6	1132,9	6831,3	349,3	2510,6	3965,2	2125,9	2179,3	2084,6	1812,9	449,4	45737,9
Полтавська	5402,4	8206,6	8250,1	1383,6	824,6	3779,4	132,5	2003,4	1026,2	1157,7	1273,9	1751,7	1000,7	456,7	20073,3
Рівненська	3032,3	298,5	2248,1	1312,9	968,0	10665,2	552,7	6601,2	1032,6	4411,3	3926,0	2137,1	1588,3	735,2	48590,1
Сумська	2766,8	2107,2	3848,8	573,9	473,2	1968,9	29,9	2284,7	561,8	602,6	1489,5	1296,4	775,1	225,9	17185,5
Тернопільська	3126,6	178,9	1621,9	314,5	609,5	3231,1	147,0	2778,1	2204,8	1967,5	2381,0	2367,5	1858,7	634,6	45875,3
Харківська	3749,9	1988,0	10323,5	2028,3	3556,4	5795,5	531,6	5808,5	2595,8	3151,7	3521,6	3591,3	2866,5	988,6	43940,8
Херсонська	4014,9	34,6	1283,6	326,3	401,5	4337,2	123,0	3347,0	1340,6	1670,6	1581,9	1379,1	917,6	330,3	23943,4
Хмельницька	3549,0	203,9	2102,7	1536,9	734,9	8388,1	797,3	12377,8	4862,9	8414,9	3603,5	3065,1	2354,6	1337,0	58389,6
Черкаська	4635,1	293,9	4884,0	943,4	344,2	5015,5	152,1	3744,1	1541,7	1721,5	1823,9	1645,3	1328,6	501,0	41541,1
Чернівецька	2354,2	0,0	966,5	302,7	975,1	1858,8	84,6	1600,1	968,0	520,7	1177,8	1636,6	869,3	301,9	16877,5
Чернігівська	3696,6	803,4	2006,7	762,6	380,0	1101,9	106,1	1620,2	560,2	1283,9	1582,9	1379,1	782,9	318,3	18505,4
м. Київ	19,0	3,6	12392,8	2374,2	8410,7	2265,6	87,4	1831,5	421,3	547,3	1147,3	1385,4	778,1	323,9	14639,2
м. Севастополь	5,0	204,7	831,2	444,2	455,3	14214,0	527,9	6852,1	12553,1	6086,3	3443,4	4426,8	2299,0	1071,5	73120,1

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].

Продовження додатка Т

Прогноз структури ВВП за видами економічної діяльності на 2012 р. по регіонах України (інерційний сценарій)

Таблиця Т.2

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство, півництво	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжиття	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комун. та індивід. послуг; діяльність у сфері культури	Всього
Україна	8,1	6,6	15,9	3,4	3,1	16,5	1,1	10,9	7,3	10,2	5,3	5,5	4,2	1,9	100,0
АРК	10,1	2,3	10,5	2,9	6,1	13,8	4,1	10,2	3,9	9,3	7,9	6,1	10,3	2,6	100,0
області															
Вінницька	21,8	1,2	12,0	5,3	3,5	14,3	0,5	9,2	4,3	4,6	7,5	8,3	6,1	1,5	100,0
Волинська	15,3	1,8	15,0	2,3	2,1	15,8	0,8	13,5	4,8	6,1	7,4	8,2	5,1	1,9	100,0
Дніпропетровська	4,5	23,5	18,9	2,8	1,6	14,0	0,6	7,7	9,2	7,6	2,5	3,3	2,9	1,0	100,0
Донецька	3,3	12,1	30,5	5,4	2,3	15,2	0,9	6,7	5,8	6,2	2,7	4,2	3,5	1,2	100,0
Житомирська	17,5	7,5	13,5	2,7	3,6	13,5	0,4	7,4	2,9	4,9	10,4	8,3	5,4	2,1	100,0
Закарпатська	12,2	0,5	18,2	1,5	5,0	15,2	1,0	11,9	3,5	7,1	7,5	8,6	5,7	2,2	100,0
Запорізька	7,6	2,7	31,2	8,1	1,6	14,9	0,8	5,5	8,7	4,7	4,8	4,6	4,0	1,0	100,0
Івано-Франківська	11,0	8,7	8,1	6,0	3,6	18,8	0,7	10,0	5,1	5,8	6,4	8,7	5,0	2,3	100,0
Київська	10,8	0,4	15,6	4,3	3,8	22,0	1,1	13,6	2,1	9,1	8,1	4,4	3,3	1,5	100,0
Кіровоградська	22,3	4,7	15,1	2,4	1,8	11,5	0,2	13,3	3,3	3,5	8,7	7,5	4,5	1,3	100,0
Луганська	7,0	19,5	29,7	4,7	0,9	7,0	0,3	6,1	4,8	4,3	5,2	5,2	4,1	1,4	100,0
Львівська	10,0	2,9	12,7	3,2	5,6	13,2	1,2	13,2	5,9	7,2	8,0	8,2	6,5	2,3	100,0
Миколаївська	14,4	0,7	15,1	5,1	1,9	18,1	0,5	14,0	5,6	7,0	6,6	5,8	3,8	1,4	100,0
Одеська	6,8	0,0	11,7	2,2	1,9	14,4	1,4	21,2	8,3	14,4	6,2	5,3	4,0	2,3	100,0
Полтавська	13,0	19,8	19,9	3,3	2,0	12,1	0,4	9,0	3,7	4,1	4,4	4,0	3,2	1,2	100,0
Рівненська	18,0	1,8	13,3	7,8	5,7	11,0	0,5	9,5	5,7	3,1	7,0	9,7	5,2	1,8	100,0
Сумська	15,0	11,4	20,8	3,1	2,6	6,0	0,6	8,8	3,0	6,9	8,6	7,5	4,2	1,7	100,0
Тернопільська	21,4	1,2	11,1	2,2	4,2	15,5	0,6	12,5	2,9	3,7	7,8	9,5	5,3	2,2	100,0
Харківська	5,1	2,7	14,1	2,8	4,9	19,4	0,7	9,4	17,2	8,3	4,7	6,1	3,1	1,5	100,0
Херсонська	25,8	0,2	8,2	2,1	2,6	13,6	1,2	11,9	3,6	4,6	8,4	9,1	6,0	2,8	100,0
Хмельницька	18,2	1,0	10,8	7,9	3,8	14,1	0,6	9,5	4,4	4,3	8,5	9,8	5,1	2,1	100,0
Черкаська	19,4	1,2	20,5	4,0	1,4	16,1	0,6	8,2	2,9	6,9	6,4	6,6	3,8	2,0	100,0
Чернівецька	20,3	0,0	8,3	2,6	8,4	15,4	0,6	8,4	4,3	4,1	9,5	10,3	5,0	2,8	100,0
Чернігівська	20,6	4,5	11,2	4,3	2,1	11,9	0,5	11,5	3,7	4,8	10,5	7,4	4,9	2,2	100,0
м. Київ	0,0	0,0	5,6	1,1	3,8	24,1	1,9	14,6	10,6	23,9	3,6	3,9	3,9	3,1	100,0
м. Севастополь	0,0	2,4	9,7	5,2	5,3	18,3	1,1	15,4	7,2	11,0	11,1	7,1	3,8	2,3	100,0

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].

Прогноз обсягу ВВП регіонів України за видами економічної діяльності на 2015 р. (інерційний сценарій)

Таблиця Т.3

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство, пивництво	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжиття	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствам	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комун. та індивід. послуг, діяльність у сфері культури	Всього
Україна	108336,5	91938,7	223321,2	46816,5	41502,1	231177,0	15860,1	148560,4	108508,4	146528,7	76743,0	74509,7	59161,0	26734,0	1399697,5
АРК	4351,5	960,2	4664,9	1179,8	2805,5	5625,3	1971,1	4167,9	1871,5	4013,5	3457,7	2421,6	4469,9	1128,8	43089,3
області															
Вінницька	6271,5	434,2	3225,8	1638,6	1045,9	4520,8	156,8	2525,5	1440,6	1271,3	2268,2	2525,1	1827,4	414,4	29565,9
Волинська	2557,9	378,0	3138,9	468,2	182,6	2106,3	141,9	2682,3	923,9	1194,6	1488,0	1515,0	956,4	366,8	18100,8
Дніпропетровська	6397,9	39564,3	27071,5	4035,6	2058,5	24607,5	868,8	11513,4	15500,2	10875,2	3858,5	4574,1	4190,6	1422,8	156538,8
Донецька	4345,5	15297,6	45632,0	8679,8	3320,2	21563,7	1579,0	8302,9	7375,5	8959,2	4139,9	6126,4	5334,4	1645,6	142301,3
Житомирська	3930,2	1981,8	3151,3	683,5	896,4	2928,2	21,1	1526,9	731,7	1161,1	2592,2	1887,6	1258,8	527,3	23278,1
Закарпатська	2214,9	102,2	4342,4	327,7	1120,6	2889,7	208,8	2492,5	845,3	1696,9	1696,9	1846,2	1206,2	505,0	21495,2
Запорізька	4098,7	1711,1	17853,3	4475,7	688,9	9478,3	352,4	2715,4	4818,8	1874,2	2971,7	2326,4	2152,8	372,8	55890,3
Івано-Франківська	2329,2	1792,8	1178,6	945,7	680,6	5150,1	162,1	2170,6	1087,2	1521,1	1696,9	2160,8	1255,5	622,3	22753,6
Київська	5808,0	270,7	10322,4	2649,8	2166,4	15989,7	734,9	9095,2	1021,0	6536,6	5022,4	2578,9	1945,7	932,7	65074,5
Кіровоградська	4592,3	1087,9	3387,0	505,6	199,2	2388,8	7,0	2698,8	690,3	520,5	2033,7	1581,3	917,0	254,0	20863,6
Луганська	4002,4	9934,5	18163,5	2706,0	24,9	3287,9	142,7	3078,5	2873,9	1712,3	3133,7	2790,0	2241,5	742,6	54834,4
Львівська	4851,1	1511,9	6687,2	1760,3	3311,9	6961,0	667,0	6635,7	3380,3	3405,0	4685,6	4325,7	3523,4	1256,5	52962,5
Миколаївська	4321,4	240,1	4218,3	1151,7	323,7	5509,7	54,6	4209,2	1736,1	2066,8	2046,5	1597,8	1064,9	383,2	28924,0
Одеська	4658,5	25,5	8362,1	1769,7	514,6	11212,1	1094,3	13568,5	6585,9	11906,5	4719,7	3572,3	2931,8	1782,3	72703,9
Полтавська	6885,4	10343,1	9342,3	1985,0	805,1	6421,6	162,1	4630,1	1931,4	1992,8	2408,9	1862,7	1603,9	603,0	50977,5
Рівненська	3647,3	439,3	2828,7	1114,2	1344,7	1733,8	33,5	1824,0	1365,1	467,5	1560,4	2057,3	1064,9	383,2	19864,0
Сумська	3129,7	1450,6	4851,0	739,7	522,9	1014,6	121,6	1914,8	706,9	1567,2	2136,0	1597,8	894,0	369,8	21016,6
Тернопільська	3888,1	260,5	2059,5	374,5	805,1	2787,0	101,3	2352,2	517,7	639,1	1560,4	1672,3	953,1	439,6	18410,7
Харківська	3623,3	2288,3	12927,8	1966,3	4888,9	20163,8	682,9	7923,2	17409,9	5921,2	4468,1	5186,7	2783,9	1229,8	91464,0
Херсонська	5218,2	56,2	806,4	346,4	464,8	2311,8	245,0	2385,2	706,9	689,4	1731,0	1709,6	1130,6	589,6	18391,1
Хмельницька	4080,7	291,1	2605,4	1395,1	888,1	3313,5	155,1	2253,2	1253,5	869,4	2127,5	2388,4	1202,9	513,9	23338,0
Черкаська	5784,0	383,1	6625,2	1348,3	49,8	4983,1	169,2	2352,2	896,0	2200,7	2025,2	1891,7	1038,6	607,5	30354,5
Чернівецька	2943,1	0,0	1153,8	374,5	1377,9	1862,3	75,8	1180,2	667,6	474,5	1534,9	1469,5	709,9	450,0	14274,0
Чернігівська	4405,7	832,6	1873,4	1104,9	340,3	2478,7	70,5	2591,6	716,2	974,1	2528,3	1585,4	1028,7	507,9	21038,2
м. Київ	28,3	4,5	15793,8	2434,5	10035,2	58295,1	5774,0	40045,3	30675,8	70901,7	7627,4	10530,7	11096,0	8428,6	271638,1
м. Севастополь	8,7	301,4	1054,6	655,4	639,1	1592,6	106,6	1725,0	779,2	1116,4	1223,6	728,5	378,0	254,0	10554,3

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].

Прогноз структури ВВП за видами економічної діяльності на 2015 р. по регіонах України (інерційний сценарій)

Таблиця Т.4

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство, пчівництво	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствами	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комун. та індивід. послуг; діяльність у сфері культури	Всього
Україна	7,7	6,7	15,9	3,3	3,0	16,5	1,1	10,6	7,8	10,4	5,5	5,3	4,2	1,9	100,0
АРК	10,1	2,2	10,8	2,7	6,5	13,1	4,6	9,7	4,3	9,3	8,0	5,6	10,4	2,6	100,0
області															
Вінницька	21,2	1,5	10,9	5,5	3,5	15,3	0,5	8,5	4,9	4,3	7,7	8,5	6,2	1,4	100,0
Волинська	14,1	2,1	17,3	2,6	1,0	11,6	0,8	14,8	5,1	6,6	8,2	8,4	5,3	2,0	100,0
Дніпропетровська	4,1	25,3	17,3	2,6	1,3	15,7	0,6	7,4	9,9	7,0	2,5	2,9	2,7	0,9	100,0
Донецька	3,1	10,8	32,1	6,1	2,3	15,2	1,1	5,8	5,2	6,3	2,9	4,3	3,8	1,2	100,0
Житомирська	16,9	8,5	13,5	2,9	3,9	12,6	0,1	6,6	3,1	5,0	11,1	8,1	5,4	2,3	100,0
Закарпатська	10,3	0,5	20,2	1,5	5,2	13,4	1,0	11,6	3,9	7,9	7,9	8,6	5,6	2,4	100,0
Запорізька	7,3	3,1	31,9	8,0	1,2	17,0	0,6	4,9	8,6	3,4	5,3	4,2	3,9	0,7	100,0
Івано-Франківська	10,2	7,9	5,2	4,2	3,0	22,6	0,7	9,5	4,8	6,7	7,5	9,5	5,5	2,7	100,0
Київська	8,9	0,4	15,9	4,1	3,3	24,6	1,1	14,0	1,6	10,0	7,7	4,0	3,0	1,4	100,0
Кіровоградська	22,0	5,2	16,2	2,4	1,0	11,5	0,0	12,9	3,3	2,5	9,8	7,6	4,4	1,2	100,0
Луганська	7,3	18,1	33,1	4,9	0,1	6,0	0,3	5,6	5,2	3,1	5,7	5,1	4,1	1,4	100,0
Львівська	9,2	2,9	12,6	3,3	6,3	13,1	1,3	12,5	6,4	6,4	8,9	8,2	6,7	2,4	100,0
Миколаївська	14,9	0,8	14,6	4,0	1,1	19,1	0,2	14,6	6,0	7,2	7,1	5,5	3,7	1,3	100,0
Одеська	6,4	0,0	11,5	2,4	0,7	15,4	1,5	18,7	9,1	16,4	6,5	4,9	4,0	2,5	100,0
Полтавська	13,5	20,3	18,3	3,9	1,6	12,6	0,3	9,1	3,8	3,9	4,7	3,7	3,2	1,2	100,0
Рівненська	18,4	2,2	14,2	5,6	6,8	8,7	0,2	9,2	6,9	2,4	7,9	10,4	5,4	1,9	100,0
Сумська	14,9	6,9	23,1	3,5	2,5	4,8	0,6	9,1	3,4	7,5	10,2	7,6	4,3	1,8	100,0
Тернопільська	21,1	1,4	11,2	2,0	4,4	15,1	0,6	12,8	2,8	3,5	8,5	9,1	5,2	2,4	100,0
Харківська	4,0	2,5	14,1	2,2	5,4	22,1	0,8	8,7	19,0	6,5	4,9	5,7	3,0	1,3	100,0
Херсонська	28,4	0,3	4,4	1,9	2,5	12,6	1,3	13,0	3,8	3,8	9,4	9,3	6,2	3,2	100,0
Хмельницька	17,5	1,3	11,2	6,0	3,8	14,2	0,7	9,7	5,4	3,7	9,1	10,2	5,2	2,2	100,0
Черкаська	19,1	1,3	21,8	4,4	0,2	16,4	0,6	7,8	3,0	7,3	6,7	6,2	3,4	2,0	100,0
Чернівецька	20,6	0,0	8,1	2,6	9,7	13,1	0,5	8,3	4,7	3,3	10,8	10,3	5,0	3,2	100,0
Чернігівська	20,9	4,0	8,9	5,3	1,6	11,8	0,3	12,3	3,4	4,6	12,0	7,5	4,9	2,4	100,0
м. Київ	0,0	0,0	5,8	0,9	3,7	21,5	2,1	14,7	11,3	26,1	2,8	3,9	4,1	3,1	100,0
м. Севастополь	0,0	2,9	10,0	6,2	6,1	15,1	1,0	16,3	7,4	10,6	11,6	6,9	3,6	2,4	100,0

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].

ДОДАТОК У

Прогноз обсягу ВВП регіонів України за видами економічної діяльності на 2012 р. (оптимістичний сценарій)

Таблиця У.1

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство, пчівництво	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжиття	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствам	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комун. та індивід. послуг; діяльність у сфері культури	Всього
Україна	96685,2	78597,3	209593,8	41564,5	38281,0	203082,1	13632,3	131894,5	93266,7	125095,0	62054,5	67370,4	52911,8	23063,8	1237093,0
АРК	3695,0	852,3	4231,5	1072,4	2300,7	5205,7	1609,0	3799,3	1512,7	3512,2	2805,2	2294,0	3950,2	969,2	37809,2
області															
Вінницька	5655,0	320,1	3425,7	1379,9	918,7	3808,9	141,6	2400,5	1174,3	1224,7	1883,7	2209,0	1645,0	379,4	26566,6
Волинська	2452,0	283,8	2642,0	378,2	340,7	2601,7	137,6	2190,2	810,1	998,4	1156,6	1342,9	852,8	306,1	16493,2
Дніпропетровська	5724,3	29893,2	26413,5	3570,4	2059,5	18327,0	778,1	9951,4	12499,5	9863,4	3104,4	4294,1	3808,8	1329,0	131616,7
Донецька	4216,5	15651,8	43518,7	7107,5	3085,4	20192,0	1280,8	8782,7	7986,3	8238,4	3363,0	5613,5	4805,3	1569,6	135411,6
Житомирська	3473,7	1489,9	2957,6	532,0	723,5	2755,1	75,4	1494,1	620,9	1002,0	2015,4	1686,5	1128,5	426,0	20380,6
Закарпатська	2208,7	95,2	3635,3	278,5	918,7	2833,0	187,0	2173,3	678,6	1320,1	1316,2	1608,7	1076,2	410,3	18739,8
Запорізька	3633,8	1309,5	16472,9	3923,7	761,8	7351,6	388,8	2654,7	4413,7	2286,3	2219,8	2244,9	1986,3	475,0	50122,8
Івано-Франківська	2305,9	1827,4	1871,2	1263,6	777,1	4067,3	147,5	2118,4	1142,3	1245,0	1297,6	1886,4	1096,5	482,7	21528,8
Київська	5517,0	188,2	8744,7	2202,9	1952,3	11477,5	615,3	6980,2	1149,4	4744,1	3999,1	2301,4	1740,2	777,0	52389,3
Кіровоградська	4016,2	839,7	3000,7	436,4	321,6	2118,8	33,3	2415,9	625,3	648,1	1517,2	1396,1	849,2	238,7	18457,2
Луганська	3354,4	9345,7	15726,5	2265,3	424,9	3477,2	163,6	2937,6	2454,2	2115,9	2425,3	2549,6	2036,5	670,6	49947,4
Львівська	4600,1	1316,1	6412,4	1500,5	2629,9	6236,9	591,7	6141,9	2889,5	3389,5	3587,1	3867,4	3140,6	1044,8	47348,3
Миколаївська	3615,0	169,9	4168,6	1296,8	493,8	4667,5	136,9	3539,2	1492,3	1796,6	1611,3	1485,1	1005,3	349,0	25827,4
Одеська	4147,8	17,9	7848,1	1346,7	1209,7	9027,0	887,5	13088,3	5413,0	9049,7	3670,5	3300,8	2579,7	1413,0	62999,8
Полтавська	5661,5	8594,6	9512,1	1463,1	880,5	5397,5	169,3	3959,0	1716,1	1851,4	1857,8	1771,8	1455,7	529,4	44819,8
Рівненська	3177,7	312,6	2592,0	1388,3	1033,6	2000,4	94,2	1691,9	1077,5	559,9	1199,7	1762,5	952,4	319,0	18161,7
Сумська	2899,5	2206,8	4437,6	606,8	505,3	1185,8	118,1	1713,2	623,6	1380,8	1612,4	1485,1	857,8	336,3	19969,1
Тернопільська	3276,6	187,3	1870,0	332,5	650,8	2438,1	97,3	1936,7	469,0	588,5	1168,7	1491,9	852,5	342,4	15702,2
Харківська	3929,7	2082,0	11902,6	2144,7	3797,5	15296,6	587,6	7245,4	13973,1	6545,4	3507,5	4767,2	2518,9	1132,4	79430,7
Херсонська	4207,4	36,2	1480,0	345,0	428,7	2274,5	210,5	1966,0	623,6	770,8	1325,2	1528,9	1016,5	456,8	16670,2
Хмельницька	3719,2	213,5	2424,3	1625,2	784,8	2971,8	127,8	1967,4	949,5	892,3	1698,6	2068,6	1091,7	429,5	20964,3
Черкаська	4857,4	307,8	5631,1	997,5	367,5	4133,8	160,4	2068,5	778,1	1782,3	1547,6	1707,1	992,4	502,2	25833,7
Чернівецька	2467,1	0,0	1114,3	320,0	1041,2	1930,4	77,4	1028,0	557,8	512,3	1129,4	1291,6	634,9	345,6	12450,2
Чернігівська	3873,9	841,4	2313,7	806,4	405,8	2289,2	98,8	2182,1	727,5	928,1	1923,3	1423,4	959,8	415,1	19188,4
м. Київ	29,0	8,8	14288,5	2510,5	8980,7	57333,5	4616,0	34075,7	26223,0	56842,0	8144,0	9339,8	9527,1	7205,8	239086,4
м. Севастополь	7,3	214,4	958,3	469,7	486,2	1683,3	100,5	1393,0	685,7	1006,7	967,7	652,0	351,3	208,7	9177,5

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].

Прогноз структури ВВП за видами економічної діяльності на 2012 р. по регіонах України (оптимістичний сценарій)

Таблиця У.2

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство,	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	торгівля, ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	та індивід. послуг, діяльність у сфері культури	Всього
Україна	7,8	6,4	16,9	3,4	3,1	16,4	1,1	10,7	7,5	10,1	5,0	5,5	4,3	1,9	100,0
АРК	9,8	2,3	11,2	2,8	6,1	13,8	4,3	10,1	4,0	9,3	7,4	6,1	10,5	2,6	100,0
області															
Вінницька	21,3	1,2	12,9	5,2	3,5	14,3	0,5	9,0	4,4	4,6	7,1	8,3	6,2	1,4	100,0
Волинська	14,9	1,7	16,0	2,3	2,1	15,8	0,8	13,3	4,9	6,1	7,0	8,1	5,2	1,9	100,0
Дніпропетровська	4,4	22,7	20,1	2,7	1,6	13,9	0,6	7,6	9,5	7,5	2,4	3,3	2,9	1,0	100,0
Донецька	3,1	11,6	32,1	5,3	2,3	14,9	1,0	6,5	5,9	6,1	2,5	4,2	3,6	1,2	100,0
Житомирська	17,0	7,3	14,5	2,6	3,6	13,5	0,4	7,3	3,1	4,9	9,9	8,3	5,5	2,1	100,0
Закарпатська	11,8	0,5	19,4	1,5	4,9	15,1	1,0	11,6	3,6	7,0	7,0	8,6	5,7	2,2	100,0
Запорізька	7,3	2,6	32,9	7,8	1,5	14,7	0,8	5,3	8,8	4,6	4,4	4,5	4,0	1,0	100,0
Івано-Франківська	10,7	8,5	8,7	5,9	3,6	18,9	0,7	9,8	5,3	5,8	6,0	8,8	5,1	2,2	100,0
Київська	10,5	0,4	16,7	4,2	3,7	21,9	1,2	13,3	2,2	9,1	7,6	4,4	3,3	1,5	100,0
Кіровоградська	21,8	4,6	16,3	2,4	1,7	11,5	0,2	13,1	3,4	3,5	8,2	7,6	4,6	1,3	100,0
Луганська	6,7	18,7	31,5	4,5	0,9	7,0	0,3	5,9	4,9	4,2	4,9	5,1	4,1	1,3	100,0
Львівська	9,7	2,8	13,5	3,2	5,6	13,2	1,3	13,0	6,1	7,2	7,6	8,2	6,6	2,2	100,0
Миколаївська	14,0	0,7	16,1	5,0	1,9	18,1	0,5	13,7	5,8	7,0	6,2	5,8	3,9	1,4	100,0
Одеська	6,6	0,0	12,5	2,1	1,9	14,3	1,4	20,8	8,6	14,4	5,8	5,2	4,1	2,2	100,0
Полтавська	12,6	19,2	21,2	3,3	2,0	12,0	0,4	8,8	3,8	4,1	4,2	4,0	3,3	1,2	100,0
Рівненська	17,5	1,7	14,3	7,6	5,7	11,0	0,5	9,3	5,9	3,1	6,6	9,7	5,2	1,8	100,0
Сумська	14,5	11,1	22,2	3,0	2,5	5,9	0,6	8,6	3,1	6,9	8,1	7,4	4,3	1,7	100,0
Тернопільська	20,9	1,2	11,9	2,1	4,1	15,5	0,6	12,3	3,0	3,8	7,4	9,5	5,4	2,2	100,0
Харківська	5,0	2,6	15,0	2,7	4,8	19,3	0,7	9,1	17,6	8,2	4,4	6,0	3,2	1,4	100,0
Херсонська	25,2	0,2	8,9	2,1	2,6	13,6	1,3	11,8	3,7	4,6	8,0	9,2	6,1	2,7	100,0
Хмельницька	17,7	1,0	11,6	7,8	3,7	14,2	0,6	9,4	4,5	4,3	8,1	9,9	5,2	2,1	100,0
Черкаська	18,8	1,2	21,8	3,9	1,4	16,0	0,6	8,0	3,0	6,9	6,0	6,6	3,8	1,9	100,0
Чернівецька	19,8	0,0	9,0	2,6	8,4	15,5	0,6	8,3	4,5	4,1	9,1	10,4	5,1	2,8	100,0
Чернігівська	20,2	4,4	12,1	4,2	2,1	11,9	0,5	11,4	3,8	4,8	10,0	7,4	5,0	2,2	100,0
м. Київ	0,0	0,0	6,0	1,1	3,8	24,0	1,9	14,3	11,0	23,8	3,4	3,9	4,0	3,0	100,0
м. Севастополь	0,0	2,3	10,4	5,1	5,3	18,3	1,1	15,2	7,5	11,0	10,5	7,1	3,8	2,3	100,0

Складено та розраховано [219, с. 16 – 24].

Прогноз обсягу ВВП регіонів України за видами економічної діяльності на 2015 р. (оптимістичний сценарій)

Таблиця У.3

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство, пивництво	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комун. та індивід. послуг; діяльність у сфері культури	Всього
Україна	121795,5	103192,9	318765,9	53827,2	48895,9	277741,4	20733,1	170807,3	152049,7	181092,9	73462,2	87129,6	74337,3	30697,9	1708423,3
АРК	4892,1	1077,8	6658,7	1356,4	3305,4	6758,4	2576,7	4792,1	2446,5	4813,9	3620,8	2914,3	5616,6	1296,1	52125,7
області															
Вінницька	7050,6	487,3	4604,4	1884,0	1232,2	5431,4	205,0	2903,7	1883,2	1524,8	2375,2	3038,8	2296,2	475,8	35392,6
Волинська	2875,7	424,2	4480,4	538,3	215,1	2530,5	185,4	3084,0	1207,7	1432,8	1558,1	1823,3	1201,8	421,2	21978,8
Дніпропетровська	7192,7	44407,3	38641,5	4639,9	2425,2	29564,0	1135,7	13237,6	20262,5	13044,0	4040,4	5504,7	5265,6	1633,8	190995,0
Донецька	4885,4	17170,2	65134,5	9979,6	3911,7	25907,1	2064,1	9546,2	9641,5	10745,8	4335,1	7372,9	6702,7	1889,6	179286,4
Житомирська	4418,5	2224,4	4498,1	785,9	1056,2	3518,1	27,6	1755,5	956,5	1392,6	2714,5	2271,6	1581,7	605,4	27806,6
Закарпатська	2490,0	114,7	6198,2	376,8	1320,2	3471,8	273,0	2865,8	1105,1	2035,3	1776,9	2221,8	1515,7	579,8	26345,1
Запорізька	4607,9	1920,5	25483,6	5145,9	811,7	11387,4	460,7	3122,0	6299,4	2247,9	3111,8	2799,7	2705,1	428,1	70531,6
Івано-Франківська	2618,6	2012,3	1682,4	1087,3	801,9	6187,5	211,9	2495,7	1421,2	1824,4	1776,9	2600,4	1577,6	714,6	27012,7
Київська	6529,6	303,8	14734,1	3046,6	2552,4	19210,4	960,6	10457,2	1334,7	7840,1	5259,3	3103,6	2444,9	1071,0	78848,3
Кіровоградська	5162,8	1221,1	4834,6	581,3	234,7	2870,0	9,2	3103,0	902,4	624,3	2129,6	1903,0	1152,2	291,6	25020,0
Луганська	4499,7	11150,6	25926,3	3111,2	29,3	3950,1	186,6	3539,5	3756,9	2053,8	3281,5	3357,6	2816,6	852,7	68512,3
Львівська	5453,7	1696,9	9545,3	2023,9	3901,9	8363,1	871,9	7629,4	4418,9	4084,1	4906,6	5205,8	4427,2	1442,8	63971,5
Миколаївська	4858,3	269,4	6021,1	1324,1	381,4	6619,5	71,4	4839,5	2269,6	2478,9	2143,0	1922,9	1338,1	440,0	34977,3
Одеська	5237,2	28,7	11936,0	2034,7	606,3	13470,5	1430,6	15600,4	8609,4	14280,9	4942,3	4299,2	3683,8	2046,5	88206,4
Полтавська	7740,8	11609,2	13335,0	2282,3	948,6	7715,0	211,9	5323,5	2524,9	2390,2	2522,5	2241,8	2015,4	692,4	61553,4
Рівненська	4100,4	493,0	4037,7	1281,1	1584,2	2083,1	43,8	2097,1	1784,6	560,7	1634,0	2475,9	1338,1	440,0	23953,8
Сумська	3518,5	1628,2	6924,3	850,5	616,1	1219,0	159,0	2201,5	924,0	1879,7	2236,8	1922,9	1123,3	424,7	25628,4
Тернопільська	4371,1	292,4	2939,7	430,6	948,6	3348,3	132,5	2704,4	676,8	766,6	1634,0	2012,6	1197,7	504,8	21960,2
Харківська	4073,4	2568,4	18453,0	2260,7	5759,9	24225,2	892,7	9109,7	22759,0	7102,0	4678,9	6242,0	3498,0	1412,1	113035,0
Херсонська	5866,5	63,1	1151,1	398,3	547,6	2777,4	320,2	2742,4	924,0	826,9	1812,6	2057,4	1420,7	677,1	21585,3
Хмельницька	4587,6	326,8	3718,9	1604,1	1046,4	3981,0	202,7	2590,6	1638,7	1042,8	2227,8	2874,4	1511,5	590,1	27943,3
Черкаська	6502,5	430,0	9456,7	1550,2	58,7	5986,9	221,2	2704,4	1171,3	2639,6	2120,7	2276,6	1305,0	697,5	37121,3
Чернівецька	3308,8	0,0	1647,0	430,6	1623,3	2237,4	99,1	1357,0	872,7	569,1	1607,2	1768,5	892,0	516,7	16929,4
Чернігівська	4953,0	934,5	2674,1	1270,3	400,9	2978,0	92,1	2979,6	936,2	1168,3	2647,5	1908,0	1292,6	583,3	24818,5
м. Київ	37,4	11,5	22543,8	2799,0	11823,0	70037,1	7548,0	46042,1	40100,8	85041,0	7987,1	12673,4	13942,4	9678,4	330216,1
м. Севастополь	9,7	338,2	1505,3	753,6	753,0	1913,3	139,4	1983,3	1018,6	1339,0	1281,3	876,8	474,9	291,6	12668,4

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].

Прогноз структури ВВП за видами економічної діяльності на 2015 р. по регіонах України (оптимістичний сценарій)

Таблиця У.4

Регіони України	Сільське гос-во, мисливство, лісове гос-во, рибальство, півництво	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особист. вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комун. та індивід. послуг; діяльність у сфері культури та спорту	Всього
Україна	7,0	6,0	17,7	3,2	2,9	16,3	1,0	10,0	8,9	10,6	4,3	5,1	4,1	1,8	100,0
АРК	9,4	2,1	12,8	2,6	6,3	13,0	4,9	9,2	4,7	9,2	6,9	5,6	10,8	2,5	100,0
області															
Вінницька	19,9	1,4	13,0	5,3	3,5	15,3	0,6	8,2	5,3	4,3	6,7	8,6	6,5	1,3	100,0
Волинська	13,1	1,9	20,4	2,4	1,0	11,5	0,8	14,0	5,5	6,5	7,1	8,3	5,5	1,9	100,0
Дніпропетровська	3,8	23,3	20,2	2,4	1,3	15,5	0,6	6,9	10,6	6,8	2,1	2,9	2,8	0,9	100,0
Донецька	2,7	9,6	36,3	5,6	2,2	14,5	1,2	5,3	5,4	6,0	2,4	4,1	3,7	1,1	100,0
Житомирська	15,9	8,0	16,2	2,8	3,8	12,7	0,1	6,3	3,4	5,0	9,8	8,2	5,7	2,2	100,0
Закарпатська	9,5	0,4	23,5	1,4	5,0	13,2	1,0	10,9	4,2	7,7	6,7	8,4	5,8	2,2	100,0
Запорізька	6,5	2,7	36,1	7,3	1,2	16,1	0,7	4,4	8,9	3,2	4,4	4,0	3,8	0,6	100,0
Івано-Франківська	9,7	7,4	6,2	4,0	3,0	22,9	0,8	9,2	5,3	6,8	6,6	9,6	5,8	2,6	100,0
Київська	8,3	0,4	18,7	3,9	3,2	24,4	1,2	13,3	1,7	9,9	6,7	3,9	3,1	1,4	100,0
Кіровоградська	20,6	4,9	19,3	2,3	0,9	11,5	0,0	12,4	3,6	2,5	8,5	7,6	4,6	1,2	100,0
Луганська	6,6	16,3	37,8	4,5	0,0	5,8	0,3	5,2	5,5	3,0	4,8	4,9	4,1	1,2	100,0
Львівська	8,5	2,7	14,9	3,2	6,1	13,1	1,4	11,9	6,9	6,4	7,7	8,1	6,9	2,3	100,0
Миколаївська	13,9	0,8	17,2	3,8	1,1	18,9	0,2	13,8	6,5	7,1	6,1	5,5	3,8	1,3	100,0
Одеська	5,9	0,0	13,5	2,3	0,7	15,3	1,6	17,7	9,8	16,2	5,6	4,9	4,2	2,3	100,0
Полтавська	12,6	18,9	21,7	3,7	1,5	12,5	0,3	8,6	4,1	3,9	4,1	3,6	3,3	1,1	100,0
Рівненська	17,1	2,1	16,9	5,3	6,6	8,7	0,2	8,8	7,5	2,3	6,8	10,3	5,6	1,8	100,0
Сумська	13,7	6,4	27,0	3,3	2,4	4,8	0,6	8,6	3,6	7,3	8,7	7,5	4,4	1,7	100,0
Тернопільська	19,9	1,3	13,4	2,0	4,3	15,2	0,6	12,3	3,1	3,5	7,4	9,2	5,5	2,3	100,0
Харківська	3,6	2,3	16,3	2,0	5,1	21,4	0,8	8,1	20,1	6,3	4,1	5,5	3,1	1,2	100,0
Херсонська	27,2	0,3	5,3	1,8	2,5	12,9	1,5	12,7	4,3	3,8	8,4	9,5	6,6	3,1	100,0
Хмельницька	16,4	1,2	13,3	5,7	3,7	14,2	0,7	9,3	5,9	3,7	8,0	10,3	5,4	2,1	100,0
Черкаська	17,5	1,2	25,5	4,2	0,2	16,1	0,6	7,3	3,2	7,1	5,7	6,1	3,5	1,9	100,0
Чернівецька	19,5	0,0	9,7	2,5	9,6	13,2	0,6	8,0	5,2	3,4	9,5	10,4	5,3	3,1	100,0
Чернігівська	20,0	3,8	10,8	5,1	1,6	12,0	0,4	12,0	3,8	4,7	10,7	7,7	5,2	2,4	100,0
м. Київ	0,0	0,0	6,8	0,8	3,6	21,2	2,3	13,9	12,1	25,8	2,4	3,8	4,2	2,9	100,0
м. Севастополь	0,0	2,7	11,9	5,9	5,9	15,1	1,1	15,7	8,0	10,6	10,1	6,9	3,7	2,3	100,0

Складено та розраховано за [219, с. 16 – 24].